HORIA MATEI

LITERATURA și fascinația aventurii

editura albatros

DESPRE ORIGINILE ROMANULUI DE AVENTURI • LUMEA ANTICĂ: MITUL, MAGIA ŞI AVENTURA FANTASTICĂ • LUMEA ANTICĂ: AVENTURA HOMERICĂ ŞI MARILE PERIPLURI • ROMANUL POPULAR – CAVALERESC ŞI AVENTURA • POVESTIRI DE PE MARE: INSULE MISTERIOASE ŞI VASE-FANTOMĂ, NAUFRAGII ŞI ROBINSONI • POVESTIRI CU PIRAȚI: SUB FLAMURA CU CAP DE MORT • ROMANELE PRERIEI: „PIEI-ROŞII” ŞI „FEȚE-PALIDE” • POVESTIREA (ŞI FILMUL) WESTERN: „NU TRAGEȚI ÎN PIANIST!” • ROMANUL POLIȚIST: „CINE EŞTI DUMNEATA, DOMNULE HOLMES?

HORIA MATEI

LITERATURA ŞI FASCINAȚIA AVENTURII

Câte Ceva Despre Originile Romanului De Aventuri

A defini termenul „aventură” nu-i câtuşi de puțin o treabă uşoară, mai ales că, din cele mai vechi timpuri şi până în zilele noastre, sensurile termenului s-au lărgit şi diversificat. Fiindcă aventura a existat într-adevăr din cele mai vechi timpuri – de pildă, în drumul său pe mările cețoase de la miazănoapte, către ultima Thule, Pytheas din Massalia (secolul al IV-lea î.e.n.) a trecut prin

întâmplări aventuroase, şi tot un soi de expediţie aventuroasă se cuvine socotit drumul generalului cartaginez Hannibal (secolul al III-lea î.e.n.) peste Pirinei şi Alpi cu o… turmă de elefanţi. Când Columb a pornit din micul port Palos (1492), fără să ştie ce-l aşteaptă de cealaltă parte a Atlanticului, a pornit într-o călătorie aventuroasă, ca, de altfel, câțiva ani mai târziu, Magellan – pentru acesta din urmă aventura sfârşindu-se tragic: a murit ucis de băştinaşii din insula Mactan, făcând parte din arhipelagul care mai târziu va primi numele de Filipine. Marii exploratori din veacurile următoare, cercetând „petele albe" de pe Terra – din Africa ecuatorială, Siberia, Australia sau selva Amazoanelor, cu o floră şi o faună neobişnuite, cu populații având un mod de viață, obiceiuri, ritualuri magico-religioase şi ceremonii originale – porneau şi ei în călătorii pline de neprevăzut. Aventura (în înțelesul cel mai bun al termenului) n-a dispărut nici în zilele noastre: în 1953, neozeelandezul Edmund Hillary, împreună cu ghidul său Tensing, a urcat cei 8848 m ai lui Mt. Everest (Ciomolungma), iar în 1960 Jacques Picard şi Donald Walsh au coborât pe fundul Pacificului la 10 916 m; în 1961, Iuri Gagarin este primul om în Cosmos, iar în 1969 Neil Armstrong face primii paşi pe Lună.

Ni se poate reproşa, cu oarecare temei, că a califica drept „aventură" explorarea Pământului (care s-a desfăşurat în trecut vreme de milenii) sau explorarea Cosmosului (care se desfăşoară astăzi

şi se va desfăşura, probabil vreme de multe milenii) este o afirmație hazardată nu lipsită de arbitrar şi conferind într-o anume măsură o nuanță derizorie unora dintre cele mai remarcabile performanțe ale lui Homo Sapiens. *Dar procedând astfel am lăsat anume deoparte sensurile secundare şi – după părerea noastră – figurative ale termenului (DEX: „Întreprindere dubioasă, necinstită"), luând în considerație sensul pe care ni-l oferă originea şi evoluția semantică (acelaşi DEX: „Acțiune îndrăzneață şi riscantă"); la acestea se cuvin adăugate unele sensuri nuanțate pe care le capătă termenul – astfel, un dicționar francez (Larousse) îl defineşte ca „Întâmplare, fapt neaşteptat, surprinzător", de asemenea: „Întreprindere hazardată sau eveniment ieşit din comun". Originea termenului este latină:* adventurus – *„care trebuie să sosească, să se întâmple", şi nu este lipsit de interes nici faptul că latinescul* adventus, *în afară de „sosire", are şi înțelesul de „atac", „invazie". Această evoluție semantică (de la „ceea ce trebuie să se întâmple" la „acțiune îndrăzneață şi riscantă") a marcat o etapă însemnată în cântecele truverilor, minnesängerilor şi poeților de curte medievali; prin* aventure (aventiure *în mediogermană) se desemna o faptă ieşită din comun, însoțită de o acțiune eroică – de pildă lupta în doi, uciderea unui balaur, recuperarea unui tezaur păzit de un monstru ş.a. Termenul apare încă în* Cântecul nibelungilor *(într-un manuscris*

timpuriu al acestei vaste epopei germanice, diferitele episoade sunt intitulate „aventure"), iar mai târziu, în Parzival, *Wolfram von Eschenbach (circa 1170 1130) o personifică: „Frau Aventiure" – care apare astfel ca o zeiță sau o eroină de origine semidivină, prezidând întâmplările surprinzătoare şi faptele ieşite din comun ale eroilor romaneşti."*

În majoritatea studiilor de istoria literaturii „romanului de aventuri" modern i se atribuie ca înaintaşi îndeosebi romanele populare (Fortunatus *ş.a.) şi romanele picareşti* (Lazarillo de Tormes *ş.a.); este vorba, fireşte, de romanul de aventuri propriu-zis, iar nu de formele sale moderne particulare* (*polițist, de spionaj, science-fiction, western ş.a.) care, deşi s-au născut încă în veacul trecut, au căpătat abia într-al nostru caracteristicile lor aşa cum le cunoaştem astăzi. Un cercetător avizat ca Gero von Wilpert (în* Sachwörterbuch der Literatur, *Kröner, Stuttgart, 1964) lărgeşte mult sfera izvoarelor romanului de aventuri* (Abenteuerroman), *legându-le de diverse cicluri medievale-cavalereşti; un asemenea ciclu, răspândit în toată Europa apuseană, îl are ca erou principal pe cavalerul rătăcitor Amadis (Amadeus), de origine iberică – cea mai veche versiune, a spaniolului Ordonez de Montalvo, datează din 1482, dar constituie, se pare, o prelucrare după* Amadis de Gaula *al portughezului Vasco de Lobeira, cu o sută de ani mai veche (1385). Asemănările cu ciclul de romane despre regele*

Artus şi Cavalerii Mesei Rotunde sunt frapante – de altfel, se vorbeşte aici de „el mas virtuoso rey Artur”, *sunt menționați Lancelot, Tristan şi Graiul, nu lipsesc nici personajele fantastice: uriaşul care îl răpeşte pe fratele lui Amadis, Galaor, şi zâna Urganda care-l sprijină pe cavaler în acțiunile sale drepte şi temerare. Ciclul* Amadis *are proporții enorme: prima versiune a lui Montalvo, tipărită în 1508, are 4 cărți, următoarea are 12 cărți; prima versiune franceză, lărgită de N.H. Des Essarts (1540–1548), prin adăugirea unor episoade erotice, are 21 cărți, a doua (1595) 24 cărți. O versiune germană a lui Siegmund Feyerabend a ajuns la 30 cărți – adevărat roman-fluviu, sau roman de aventuri în foileton cum am spune cu o expresie mai nouă. Istorici ai literaturii – care au găsit influențe ale ciclului* Amadis *la autori de prestigiu ca Wieland, Gobineau şi Goethe – sunt de părere că el a pregătit romanul baroc, caracterizat prin multă fantezie şi libertate în exprimare.*

Tot de originie iberică este şi romanul picaresc. Dicționarul spaniol-român, (Edit. Ştiințifică, Bucureşti, 1964) *dă substantivului* picaro *nu mai puțin de şase înțelesuri mai mult sau mai puțin înrudite între ele: rău ticălos potlogar, lichea, farsor, viclean. Este limpede, aşadar, că eroul romanului picaresc, apărut în Spania pe la jumătatea secolului al XVI-lea, se deosebeşte fundamental de cavalerul „fără de frică şi de prihană” din ciclurile* Artus *sau* Amadis. *În general, picaroul are o origine*

necunoscută sau umilă, e un student famelic sau n-are nicio profesiune, duce o viață de vagabond, trăieşte din expediente, pune la cale farse în marginea legii, se strecoară prin viață folosind orice mijloace viclenia şi înşelăciunea, minciuna, chiar şi escrocheria – are o uimitoare capacitate de adaptare la cele mai diferite situații, un acut simț de observație şi o vervă satirică îndreptată de cele mai multe ori împotriva tarelor societății din vremea sa. Alteori, picaroul este pur şi simplu ceea ce se cheamă un ştrengar, un tânăr hoinar pus pe pozne, un ghiduş animat de un spirit aventuros care-l opune categoric moralității statornicite. Istoricii literari au încercat să găsească forme asemănătoare încă în antichitate (Satiricon *de Petronius şi mai ales* Măgarul de aur *al lui Apuleius), precum şi în literatura timpurie orientală (chineză, arabă), dar patria literaturii picareşti propriu-zise rămâne Spania, cel mai vechi roman picaresc fiind* Lazarillo de Tormes, *apărut anonim în 1544 (1554 după alte surse), atribuit multă vreme lui D.H. De Mendoza, iar de curând lui Sebastian de Horozco. Au urmat* Guzman de Alfarache *(1599) de Mateo Aleman, nuvela* Rinconete y Cortadillo *din ciclul* Nuvele exemplare *(1613) de Cervantes,* Marcos de Obregon *(1618) de V. Martinez Espinel,* El diablo cojuelo (Diavolul șchiop) *(1641) de Luis V. De Guerara şi multe altele (în româneşte a apărut, între altele, o cuprinzătoare antologie a prozei picareşti:* Proza satirică spaniola

E.S.P.L.A., 1955). În Franța se fac simțite influențe ale romanului picaresc la Lesage (Gil Blas), *în Anglia la Nash* (Un fortunate Traveller), *în literatura germană la Grimmelshausen* (Simplicissimus). *G. Von Wilpert este de părere că motive ale romanului picaresc au supraviețuit până în zilele noastre şi citează în acest sens, între alții, pe Thomas Mann* (Felix Krull), *John Steinbeck* (Tortilla Flat) *şi Günter Grass* (Die Blechtrommel – *„Toba de tinichea"). Şi poate că aici şi-ar găsi locul şi autori ca I. Ilf şi E. Petrov* (12 scaune *şi* Vițelul de aur), *căci ce altceva este eroul lor, Ostap Bender, decât un fel de Lazarillo de Tormes? De remarcat că proza picarescă foloseşte pentru prima oară în literatură argoul – limbajul convențional al vagabonzilor, cerşetorilor, răufăcătorilor – care va fi des utilizat în romanul polițist modern, dar şi de către romancierii francezi din perioada interbelică (Francis Carco, Pierre Mac Orlan ş.a.).*

Istoricii literari germani (C. Müller-Fraureuth, A. Ludwig, J. Minor) menționează o categorie aparte a romanului de aventuri – aşa-zisa Lügendichtung (Lüge – *minciună) pe care* Dicționarul german-român *(Edit. Ştiințifică 1966) o defineşte „literatură (anecdodică) de minciuni". Din această categorie fac parte, după părerea lui G. Von Wilpert, relatările unor „întâmplări cu totul imposibile, sau posibile în sine dar exagerate până la neverosimilitate". Ca şi în privința altor categorii literare, s-au căutat şi aici rădăcini foarte vechi – din antichitate.* (Poveste

adevărată *de Lukian,* Soldatul fanfaron *de Plaut), influențe din basmele orientale* (1001 de nopți) *şi din literatura populară* (Eulenspiegel). *Faptul că mai ales istoricii literari germani s-au ocupat de* Lügendichtung *(dându-i şi numele) ne apare pe deplin justificat, dacă avem în vedere că însuşi prototipul eroului (literar) mincinos este german: celebrul baron Münchhausen.*

Münchhausen, înainte de a ajunge un personaj literar, a fost unul real. Născut în 1720 la Bodenwerder, Karl Friedrich Hieronymus baron von Münchhausen a luat parte la războiul ruso-turc ca ofițer, şi se pare că pe câmpul de luptă a avut o purtare exemplară. Întors din campanie a început să-şi povestească întâmplările prin care a trecut în război şi la vânătoare – căci baronul nostru era nu numai un talentat narator, dar şi un pasionat vânător. În 1781, povestirile sale au apărut în Vademecum für lustige Leute" *(„v. Pentru oamenii voioşi"), unde le-a găsit un anume Rudolf Erich Raspe, publicist german refugiat la Londra (urmărit de justiția din țara lui pentru delapidare…), care le-a tradus în engleză (în 1785), completându-le şi mai îngroşându-le pe ici, pe colo. În acelaşi an, G.A. Bürger, profesor la Göttingen şi poet, a retradus în germană versiunea engleză apărută la Oxford, completând-o cu încă opt povestiri, iar într-o nouă ediție, din 1788, a mai adăugat alte cinci episoade, lucrarea apărând sub un titlu lung (după moda vremii):* Minunatele călătorii pe mare şi uscat,

bătăliile şi aventurile vesele ale baronului Münchhausen. *Au urmat nenumărate alte ediţii şi prelucrări, cele mai multe anonime; Münchhausen pătrunde astfel în literatura populară, alături de Eulenspiegel, devine personaj în teatrele de păpuşi din iarmaroace, dar şi în literatura cultă: în romane satirice de K. L. Immermann şi P. Scheerbart, în piese de teatru de H. Eulenberg şi Fr. Lienhard. În 1934, Börries von Münchhausen, autor de balade şi „cântece cavalereşti", încearcă un fel de reabilitare a strămoşului său în* Geschichten aus der Geschichte *(aprox: „Istorioare din Istorie"), dar lucrarea stârneşte interes (mediocru) numai printre specialişti – figura baronului mincinos se instalase solid în literatura germană, unde dăduse naştere şi termenului* Münchenhausiade, *definit ca o formă specială a acelei Lügendichtung. Cu vremea, însă,* Aventurile baronului Münchhausen *au părăsit domeniul literaturii satirice propriu-zise intrând, treptat, în domeniul literaturii pentru tineret şi copii (poate că şi sub influenţa teatrului de păpuşi). Oricum, aşa cum românul spune „minte de-ngheaţă apele" sau „minte de stă soarele-n loc", germanul spune „minte ca un Münchhausen" şi o spune nu numai în legătură cu anumite povestiri vânătoreşti sau pescăreşti… (în urmă cu câţiva ani, într-un serial al televiziunii noastre, rolul baronului mitoman a fost admirabil interpretul de regretatul actor N. Gărdeseu).*

Desigur că toate, aceste categorii nu epuizează

domeniul foarte vast al romanului de aventuri care, în ciuda modelelor sale foarte vechi, capătă o largă răspândire mai ales în perioada medievală târzie şi atinge o primă culme în secolul al XVI-lea, continuând apoi cu câteva dintre cele mai celebre opere ale literaturii universale: Cervantes cu Don Quijote, *Grimmelshausen cu* Simplicissimus, *Lesage cu* Gâl Blas, *Defoe cu* Robinson Crusoe, *care (conform aceluiaşi G. Von Wilpert) fiind „… opere ale literaturii universale cu semnificaţii mai profunde împletesc ceea ce este aventuros într-un tot unitar având un anume tâlc, opunându-se astfel unei avalanşe de romane de aventuri de calitate inferioară, care tratează numai aventura ca atare, fiind astfel lipsite de un conţinut etic mai adânc…"*

Aceste consideraţii referitoare, aşa cum arătam, la romanul de aventuri din secolele trecute sunt valabile şi astăzi, mai mult ca oricând, îndeosebi în ţările din apusul Europei şi America, unde piaţa este invadată de romane de aventuri (poliţiste, de spionaj, ş.a.), marea majoritate lipsite de orice valoare literară şi care se deosebesc de producţiile similare din veacurile trecute mai ales prin faptul că aduc în plus racilele societăţii moderne de consum: stresul, manifestările nevrotice, violenţa, crima organizată, drogurile. Faţă de unii dintre eroii lui Dashiell Hammett, Mickey Spilane sau José Giovanni, un picaro ca Lazarillo de Tormes sau ca Guzman de Alfarache pare un copil nevinovat. (Despre această producţie, apreciată într-un raport

U.N.E.S.C.O. Ca însumând aproape 40 din tirajul întregii activități editoriale a Franței – țară cu veche şi solidă tradiție culturală – ne vom ocupa la locul potrivit.).

În sfârşit, investigând originile literaturii de aventuri, se cuvine să menționăm relatările de călătorie, mai ales ale celor întreprinse în vremurile mai vechi în țări depărtate şi necunoscute, ca şi a celor efectuate mai aproape de zilele noastre pentru explorarea ultimelor „pete albe" de pe Terra; aceste relatări despre oameni şi locuri ciudate sunt presărate cu numeroase incidente, întâmplări ieşite din comun, situații periculoase – aşadar cu ceea ce numim „aventuri" – în care fantezia autorului are uneori un cuvânt greu de spus. Aşa este relatarea venețianului Marco Polo despre călătoria lui în Mongolia (1271–1291), care a constituit multă vreme principala sursă de informație a europenilor despre acele regiuni depărtate, de asemenea Relatarea călătoriei nobilului englez Mandeville, *ca şi a medicului francez Jean de Bourgoigne (secolul al XIV-lea), unde apar făpturi umane ciudate şi animale fabuloase, apoi* Însemnare a călătoriei mele… *a lui Nicolae Milescu spătarul, acest Marco Polo al meleagurilor noastre – şi multe altele. Mai târziu, aceste relatări pline de fantezie au inspirat un gen care în Franța a primit numele, de* voyages imaginaires – *inaugurat cu* Histoire comique des états et empires du Soleil *a lui Cyrano de Bergerac (1662) şi continuat ca romanele satirice ale lui Swift*

(Gulliver, *1726) şi Voltaire* (Micromégas, *1751* Candide, *1759).*

Relatările de călătorie au căpătat o dezvoltare fără precedent spre sfârşitul veacului al XV-lea şi în cel următor sub influența marilor călătorii şi descoperiri, când Vasco da Gama face înconjurul Africii, Columb trece (de patru ori) Atlanticul, Magellan efectuează primul înconjur al lumii trecând în Pacific pe la Vest, Cortez cucereşte Mexicul aztec şi Pizzaro imperiul incaş. Uneori simple jurnale de bord sau rapoarte oficiale adresate comanditarilor (coroanei spaniole sau vestitului Consejo de las Indias), *aceste relatări sunt presărate cu întâmplări extraordinare – cu aventuri în adevărata accepție a termenului: Columb şi-a încheiat a treia călătorie ferecat în lanțuri şi aruncat în fundul calei umede a caravelei sale din ordinul guvernatorului de pe Espanola (Haiti); Magellan a murit, împreună cu doisprezece oameni din echipajul său, în insula Mactan, arbaletele şi muschetele spaniole dovedindu-se neeficace împotriva scuturilor de lemn tare al indigenilor înarmați cu sulițe de bambus; cât despre Cortez, Pizzaro şi cei mai mulți, dintre* conquistadores, *erau aventurieri de profesie, mercenari lipsiți de scrupule al căror unic scop era jefuirea aurului Lumii Noi, scop atins prin nenumărate acte de cruzime care în ultima instanță au dus la distrugerea aproape totală a unor vechi şi interesante culturi precolumbiene.*

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în cel următor se bucură de o largă audienţă relatările de călătorie ale lui J. Georg Forster şi James Cook (1777), Humboldt (1811 ş.u.), Chamisso (1821 şi 1836), Mikluho-Maklai (1870) şi alţii. Erau marinari (Cook), scriitori (Chamisso) sau oameni de ştiinţă (Humboldt), dar tuturor li se potriveşte sugestiva caracterizare pe care Radu Tudoran o face lui James Cook (în prefaţa la Călătoriile căpitanului Cook, *E.P.L., 1967): „... un călător, în înţelesul nelimitat al cuvântului... prin predestinare, prin instinct, prin impulsuri lăuntrice neostenite". Într-adevăr, aceşti oameni temerari, care au colindat planeta noastră pe vremea când mari porţiuni ale ei încă nu fuseseră explorate, erau animaţi de acea curiozitate şi de acel neastâmpăr numite uneori „dor de ducă", iar alteori „chemarea necunoscutului" sau „spirit de aventură".*

Mai târziu, „relatările", „jurnalele de bord" şi „notele de drum" nu-şi mai pot lărgi orizontul geografic (practic epuizat prin cercetarea tuturor „petelor albe"), în schimb îl adâncesc pe cel cultural-artistic, părăsind treptat domeniul literaturii de informare şi intrând în cel al beletristicii propriu-zise. Începând din a doua jumătate a veacului trecut şi până în zilele noastre apar numeroase povestiri mai mult sau mai puţin „exotice": în Franţa (Claude Farrère, Pierre Loti), în S.U.A. (F. Cooper, Jack London), în Anglia (Joseph Conrad, W. Somerset-Maugham), în Germania (Fr. Gerstäcker,

B. Traven); genul a avut şi în literatura noastră un reprezentant de seamă în Eugenia P. Botez (Jean Bart – Peste ocean – *1926,* „Schițe marine din lumea porturilor" – *1928,* Europolis – *1933) şi într-o oarecare măsură în Panait Istrati* (În lumea Mediteranei *din ciclul* Viața lui Adrian Zografi). *Fireşte că nu poate fi vorba la Joseph Conrad sau la Pierre Loti (şi nu mai puțin la Panait Istrati) de ceea ce înțelegem în mod obişnuit prin „literatură de aventuri" – deşi regăsim în unele dintre scrierile, lor anumite elemente caracteristice categoriei – o literatură de aventuri propriu-zisă au scris Jules Verne (ciclul* Voyages extraordinaires) *sau Karl May, autori tipici din domeniul „literaturii pentru tineret", categorie înlăuntrul căreia aventura ocupă un loc esențial.*

Toate acestea sunt rădăcinile literaturii „de aventuri" privite din punctul de vedere al istoriei literaturii. În cele ce urmează ne vom strădui să arătăm că în fond această literatură este şi ea inspirată de realitate:

— Că este foarte veche – legenda şi mitul nu sunt totdeauna pură fabulație, ei constituie uneori ecoul unor evenimente petrecute în vremuri foarte depărtate, poate în preistorie, sau poate că în protoistorie, termen prin care istoricii din şcolile mai noi desemnează perioada intermediară dintre preistorie şi istorie, corespunzând aproximativ epocii fierului;

— Întâmplările aventuroase caracteristice

acestui gen literar sunt şi ele inspirate din realitate – povestirile despre mare, de pildă, oglindesc călătoriile temerare care au dus la marile descoperiri geografice, reproduc în formă nuanțată povestirile marinăreşti despre uragane şi furtuni puternice, despre naufragiile celebre, pericolele legate de vânătoarea de balene sau de întâlnirea cu navele piratereşti, iar unele povestiri polițiste sunt inspirate de cazuri autentice care figurează şi în tratatele de criminalistică;

— Că multe dintre personajele acestei literaturi au avut modele reale – briganzi ca Robin Hood sau Thierry la Fronde, corsari ca Francis Drake sau Henry Morgan, marii „seducători" ca Don Juan sau Casanova, şerifi ai westernului ca Wyatt Earp sau William Hickock – şi, pe meleagurile noastre, haiduci ca Iancu Jianu sau Gligor Pintea.

În sfârşit, în cele ce urmează nu vom osteni a pleda în favoarea acestei literaturi, a arăta că nu este o rudă săracă şi oropsită a literaturii propriu-zise, cum o socotesc unii, deşi a fost şi este încă victima abuzurilor unor autori şi editori eminamente comerciali având ca unic scop câştigul material; vom pleda în favoarea romanului de aventuri, deoarece are un rol însemnat în educația tinerei generații; eroii săi, „aventurierii" – uneori romantici şi generoşi, alteori brutali, uneori reprezentând legea, alteori aflați în marginea ei sau chiar sfidând-o, totdeauna îndrăzneți, dar nu arareori de o temeritate demnă de o cauză mai buna – aşa cum

au fost zugrăviți de cei mai buni autori de asemenea literatură, dau isprăvilor lor un suflu de romantism care stăruie mult peste anii copilăriei și adolescenței, stimulându-ne fantezia, făcându-ne să vedem cu ochii minții chipuri şi locuri ciudate, întâmplări ieşite din comun, meleaguri depărtate şi stranii pe care altfel închipuirea noastră cu greu le-ar fi putut zămisli.

Mitul, Magia Şi Aventura Fantastică

Eroi arhetipali – eroi civilizatori. Mărturii în legătură cu realitatea istorică a lui Quetzalcoatl. Imhotep şi Thot: cele 42 de cărți ale magiei. Herodot şi Strabon despre tracul Zamolxis. Învățătura pitagoreică: preoții geto-daci, druizii şi ramura de vâsc. Originea civilizației după Beriosos şi… Carl Sagan. Epopeea lui Ghilgameş şi potopul biblic.

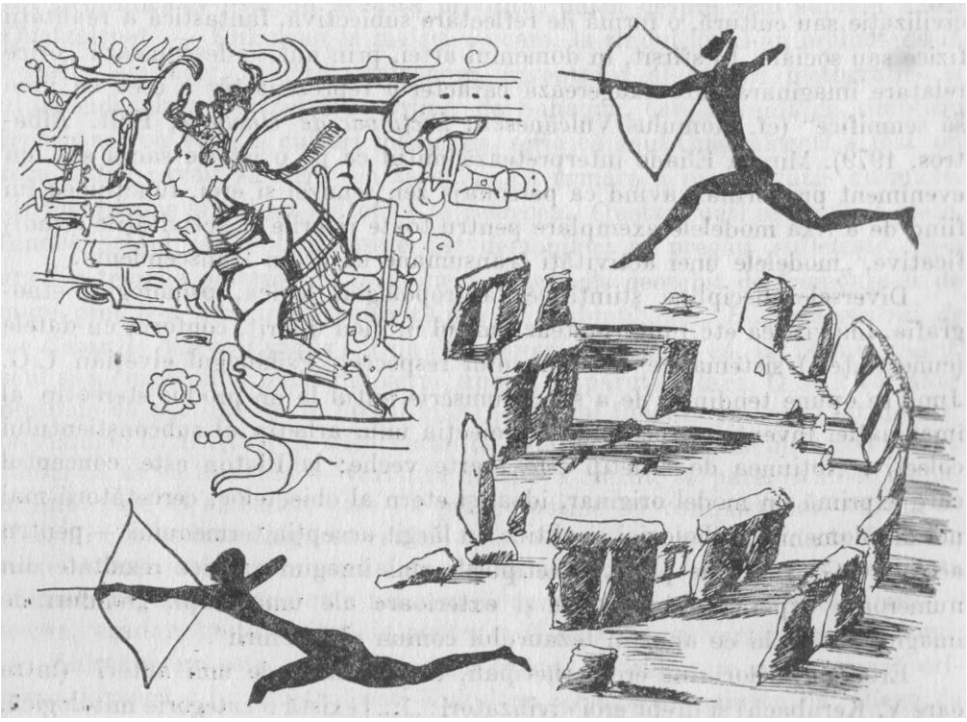

Legenda şi mitul, socotite pe bună dreptate elemente fundamentale ale culturii şi oglindă a sufletului şi sentimentelor etern umane, s-au dovedit a nu fi totdeauna pură fabulație – printre

cercetătorii mai noi îşi croieşte tot mai insistent drum ideea că mitul (uneori) şi legenda (deseori) constituie ecoul unor evenimente reale, petrecute în vremuri depărtate, evenimente al căror ecou a ajuns până la noi într-o formă specifică, impregnată de fantezie.

S-au făcut, în decursul veacurilor, din antichitate şi până în zilele noastre, numeroase încercări de definire a mitului – definiții oglindind diferitele puncte de vedere şi concepții ale autorilor lor şi înglobând o pluralitate de sensuri. În definirea termenului, aşa cum este folosit în limbajul curent, se porneşte totdeauna de la sensul de ficțiune, născocire, narațiune fabuloasă; pe de altă parte, definițiile în sens etnologic explică mitul ca un fenomen de civilizație sau cultură, o formă de reflectare subiectivă, fantastică a realității fizice sau sociale. În sfârşit, în domeniul artei, prin mit se desemnează „orice relatare imaginară care exagerează caracterul reprezentativ a ceea ce vrea să semnifice" (cf. Romulus Vulcănescu: *Dicționar de etnologie*, Edit. Albatros, 1979). Mircea Eliade interpretează mitul ca pe o istorie sacră sau un eveniment primordial, având ca personaje zei, semizei şi eroi, funcțiunea lui fiind de a fixa modelele exemplare pentru toate riturile şi activitățile semnificative, „modelele unei activități transumane de ordin transcendent".

Diversele discipline ştiințifice (antropologia, logica, psihologia, etnografia, lingvistica etc.)

interpretează mitul în mod diferit, conform cu datele (cunoştinţele) sistematice din domeniul respectiv. Psihologul elveţian C.G. Jung se opune tendinţei de a se circumscrie mitul la un produs stereotip al imaginaţiei inventive, socotindu-l proiecţia unui arhetip al subconştientului colectiv. Noţiunea de arhetip este foarte veche; la Platon este conceptul care exprimă un model originar, ideal şi etern al obiectelor; cercetătorii mai noi din domeniul psihologiei analitice au lărgit accepţia termenului – pentru acelaşi C.G. Jung, de pildă, arhetipurile sunt imagini arhaice rezultate din numeroase experienţe interioare şi exterioare ale umanităţii, „fonduri de imagini străvechi ce aparţin tezaurului comun al omenirii".

Eroii miturilor sunt eroi arhetipali, caracterizaţi de unii autori (între care V. Kernbach) şi drept eroi civilizatori: „... există o categorie mitologica, subalternă panteonului, a aşa-numiţilor eroi civilizatori", care „sunt de fapt eroii arhetipali, primii învăţători ai grupurilor umane, primii descoperitori ai elementelor civilizaţiei (navigaţia, focul, agricultura, arcul, roata, construcţiile, medicina, scrisul), primii organizatori politici ai triburilor, primii codificatori ai principiilor juridice şi morale, şi, adesea, primii sacerdoţi şi profeţi" (cf. *Miturile esenţiale,* Edit. Ştiinţifică şi enciclopedică, 1978), Aceşti eroi (arhetipali, civilizatori) trec prin întâmplări excepţionale, unele cu caracter fantastic; uneori sunt socotiţi strămoşi totemici, li

se atribuie de multe ori o origine divină sau semidivină (fruct al legăturii dintre un zeu şi o muritoare) şi sunt veneraţi de cei ce se socotesc urmaşii lor.

Cei vechi nu se îndoiau nicio clipă de originea divină a celor pe care-i adorau ca pe eroi civilizatori. Câţiva cercetători contemporani de prestigiu sunt de părere că mitul însoţeşte în permanenţă întreaga istorie a omenirii şi insistă asupra unor aspecte legate de „actualitatea mitului" şi de „nevoia de mit a omului modern", vorbesc şi despre o aventură a cunoaşterii în timpurile imemoriale ale întemeierii primelor colectivităţi umane; ei nu exclud posibilitatea, chiar probabilitatea că unii dintre eroii civilizatori din mitologiile străvechilor civilizaţii, ulterior veneraţi ca zei, au avut o existenţă reală, istorică.

Semnificativ este, în această privinţă, mitul despre zeul suprem aztec Quetzalcoatl – Kukulcan la maiaşi – care, la rândul lor, l-au preluat de la tolteci: legislator, arhitect, astronom, inventator al scrierii pictografice şi al calendarului; prelatul Bernardino de Sahagun, care a venit de timpuriu în contact cu vechile culturi mexicane, scrie că zeul Quetzalcoatl a fost un rege toltec nevoit să fugă din ţara lui, ca urmare a unei invazii duşmane. „Închis în sine şi mâhnit de tot ce se petrecea, Quetzalcoatl se gândi să plece, fiindcă oraşul său Tollan fusese dat demonilor; se pregăti

sufleteşte. Şi-a ars din temelie palatul său roşu-auriu. Lucrurile deosebit de frumoase şi de mare preț le-a ascuns în locuri tainice din munți". (cf. *Historia general de las Cosas de Nueva Espana).* Una dintre variante spune că, la țărmul mării, zeul şi-a construit o plută din şerpi, apoi a dispărut în larg. O altă variantă pretinde că şi-a dat foc în largul mării – ritual funerar pe care-l întâlnim şi la vikingi. În sfârşit, o a treia variantă menționează promisiunea solemnă a zeului că se va întoarce – variantă în care a crezut, se pare, şi Moctezuma, ultimul rege al aztecilor, care i-a primit paşnic pe conquistadori văzând în Hernan Cortés întruchiparea zeului: spaniolii veneau pe mare de la Răsărit, erau bărboşi, aveau armuri, halebarde, archebuze care scuipau foc şi nişte animale fabuloase (cai) cum nu se mai pomeniseră pe acele meleaguri – aveau, aşadar, toate atributele pentru a fi socotiți zei veniți din alte lumi.

Sahagun nu este singurul (şi nici măcar primul) care menționează originea istorică a lui Quetzalcoatl-Kukulcan – o face, înaintea lui, Diego de Landa, într-o lucrare apărută Iu 1566. Călugăr franciscan, apoi episcop, Diego de Landa a fost unul dintre cei mai aprigi distrugători de idoli şi de vechi manuscrise maya, iar spre bătrânețe, cuprins poate de remuşcări, a redactat o amplă lucrare *(Relacion de las cosas en Yucatan)* în care se dovedeşte înzestrat cu darul observației şi nu lipsit de talent narativ – lucrare conținând

interesante informații despre obiceiurile şi credințele religioase ale maiaşilor yucateci din ramura *itza,* precum şi o descriere amănunțită a calendarului şi unele indicații privind scrierea maya însoțite de ilustrații: „... împreună cu populația *itza*... a venit şi marele senior Kukulcan... Se spune că a venit dinspre Apus... iar după plecarea lui a fost socotit în Mexic unul dintre zeii lor".

Rege în varianta aztecă a lui Sahagun, mare senior în varianta maya-*itza* la de Landa, realitatea istorică a lui Quetzalcoatl-Kukulcan – „şarpele cu pene", cum este numit în mitologia mexicană precolumbiană – pare admisă de cei mai mulți dintre specialişti. La Teotihuacan, în Valea Mexicului, pe platforma de peste 60 m înălțime a unui templu, se află o monumentală statuie în piatră a monarhului zeu, iar la Palenque, în Peninsula Yucatan, în celebrul Templu al Inscripțiilor, arheologul mexican Alberto Ruz a descoperit, în 1956, un mormânt despre care se crede că este al lui Kukulcan: la capătul unei scări ce coboară până la o adâncime de 18 m se afla o intrare blocată de un perete, în fața căruia se găseau osemintele a şase tineri, probabil sclavi sacrificați în cadrul ritualului de înmormântare; după ce au deblocat intrarea, arheologii s-au găsit într-o sală mare semănând cu o peşteră – cu stalactite şi stalagmite formate de apa infiltrată printre dalele calcaroase – având în centrul ei un

mare sarcofag de piatră, a cărui greutate a fost evaluată la cinci tone, acoperit cu un capac sculptat; în sarcofag se găsea scheletul unui şef maiaş, cu bogate podoabe de jad, o perlă în formă de pară lungă de 2,50 cm şi numeroase alte podoabe. Arheologul Pierre Honoré a fost primul care a emis părerea că ar fi mormântul lui Kukulcan – ipoteză la care s-au raliat apoi mai mulți alți arheologi. (v. Alberto Ruz: *An Astonishing Discovery*, în revista *Illustrated London News* din 29 august 1963).

Mormântul din piramida în trepte de la Palenque a stârnit – şi stârneşte încă – vii discuții, care uneori îmbracă o pronunțată formă polemică; totul a pornit de la ipoteza unui cercetător japonez, Yesuko Matsimura, care în sculpturile lespedei tombale a descoperit... schema simplificată a unui aparat de zbor cu reacție, având numeroase elemente ale rachetelor moderne: un turbocompresor, duze, un compartiment etanşat pentru cosmonaut, cadrane, instrumente de bord, manşe, antene. Ipoteza a fost imediat însuşită de adepții teoriei paleoastronautice – între care de Erich von Däniken (cf. *Amintiri despre viitor*, Edit. Politică, 1970) – teorie care încearcă să explice enigmele unor străvechi civilizații prin contacte cu mesagerii unor civilizații superior dezvoltate venite din alte lumi. Şi iată că ceea ce până de curând părea ciudat, anacronic, inexplicabil în

dezvoltarea marilor civilizații precolumbiene (inca, maya, aztecă ş.a.) se explică în mod firesc; de pildă: cum a fost posibil ca maiaşii, care nu cunoşteau uneltele de metal, roata, animalele de povară şi nici măcar arcul cu săgeți, să posede o scriere şi cunoştințe de astronomie, care să le permită să calculeze durata anului astronomic cu o precizie mai mare ca orice popor din Lumea Veche? (Durata anului astronomic maiaş era de 365,242,129 zile, cu o eroare infimă de 0,000 069 zile – aşadar o eroare de ceva mai mult de o secundă pe an!) Acceptând ipoteza originii extraterestre a lui Quetzalcoatl-Kukulcan ajungem în mod logic la concluzia că acest erou civilizator, reprezentant al unei civilizații superior dezvoltate, era în măsură să transmită maiaşilor cunoştințe legate de scriere, de studiul astrelor, calcularea calendarului, construirea templelor şi piramidelor – iar după unii cercetători chiar de cultivarea porumbului – ceea ce justifică din plin faptul că a fost zeificat şi supus unui cult cuprinzând ritualuri complicate, între care şi sacrificii umane.

Aşadar: rege la Sahagun, mare senior la de Landa şi extraterestru pentru Matsimura (şi alții); această a treia variantă vine însă în contradicție cu unele date – o inscripție pe mormântul de la Palenque pare să indice că ritualul de înmormântare a avut loc în jurul anului 700 e.n., iar o scriere mexicană anonimă menționează ca

dată a morții lui Quetzalcoatl anul 895 – or, scrierea maya are o vechime de cel puțin două milenii – se pare că moştenită de la un popor mai vechi, olmecii –, iar cultivarea porumbului, bază economică a civilizației maya şi a altor civilizații precolumbiene, a început pe aceste meleaguri (conform unor datări cu C14 radioactiv) în urmă cu nouă milenii; oricum, în jurul anului 5200 î.e.n., porumbul era cultivat în Valea Tehuacan, unde s-au găsit, depozitate în peşteri, atât un soi de porumb sălbatic fosilă, cât şi un soi de porumb cultivat cu ajutorul unor unelte din piatră şlefuită şi din oase de animale; specialiştii sunt de părere că acesta din urmă este „strămoşul" tuturor soiurilor de porumb cultivat.

Personalitatea lui Quetzalcoatl rămâne, aşadar, o enigmă, care poate că-şi va găsi dezlegarea o dată cu descifrarea scrierii maya sau poate în cadrul cercetărilor arheologice întreprinse actualmente în spațiul mezoamerican – cercetări care probabil că vor mai continua multă vreme deoarece mlaştinile din Yucatan şi pădurea tropicală îşi dezvăluie cu încetineală, cu zgârcenie parcă, tainele. Fiindcă suntem încă departe de a cunoaşte toate ciudățeniile şi anacronismele acestei uimitoare culturi dezvoltate vreme de circa două milenii (din anul 500 î.e.n., şi până la ocupația aztecă, în 1440, pentru ca apoi conquista să-i dea lovitura de grație) – pe bună dreptate remarcă Ivar Lissner (în *Die Rätsel der grossen*

Kulturen, Walter V., Olten und Freiburg, 3 Aufl. 1974): „Dintre toate popoarele Pământului, maiaşii au dat naştere uneia dintre cele mai remarcabile culturi. Multe dintre elementele ei sunt uimitoare, contradictorii, inexplicabile şi aproape toate ne apar ca stranii. Aveau genii al căror nume nu-l vom afla niciodată, dar aceşti gânditori cu mintea foarte ageră îşi utilizau spiritul, zelul şi truda în scopuri; cu totul ciudata. Ceea ce era la îndemână, ceea ce era necesar şi fusese descoperit de timpuriu în lumea întreagă, le-a rămas necunoscut maiaşilor. Cu chingi ce le încingeau fruntea, târau poveri grele, ca nişte animale. Dar n-au reuşit să descopere roata şi roaba. Au ridicat cele mai impunătoare edificii ale culturilor americane, edificii pentru preoți şi zei. Aceste realizări arhitectonice cereau eforturi uriaşe, dar nu foloseau niciodată vieții de zi cu zi. Maiaşii ştiau să efectueze calcule cu cifre de milioane, dar nu erau capabili să cântărească mici cantități de fructe”. Iar un cercetător de prestigiu, care şi-a închinat toată viața studiului marilor culturi mexicane precolumbiene, John Eric S. Thompson (în *The Rise and Fall of Maya Civilisation*, University of Oklahoma Press, 1954), arată: „Cultura maya nu numai că a produs genii, dar le-a creat într-o atmosferă care ne apare cu totul neverosimilă. Când te ocupi de indienii maya, nu trebuie niciodată să te aştepți la ceea ce este firesc. În domeniile nepractice au creat lucruri

excepționale, în cele practice au eşuat”.

În legătură cu realizările uimitoare ale maiaşilor în domeniul astronomiei, al calculului matematic şi calendarului, acelaşi J.E.S. Thompson remarcă faptul că nu numai ciclurile de mituri, dar înseşi concepțiile de viață ale vechilor maiaşi au fost puternic influențate de conceptul timpului, ceea ce deosebeşte fundamental cultura maya de vechile culturi din spațiul mesopotamian şi mediteranean. Pentru preoții, astronomii, artiştii şi arhitecții maiaşi scurgerea timpului era o temă esențială, permanentă chiar: pe de o parte largul concept al misterului eternității, pe de altă parte conceptul mai restrâns al diviziunii timpului, în termeni echivalenți zilelor, lunilor, anilor, dar şi unor uriaşe cicluri cuprinzând mii de ani. „Ritmul timpului îi încânta”, notează J.E.S. Thompson „scurgerea neîncetată a zilelor între eternitate şi viitor, între eternitate şi trecut îi umplea de încântare”.

Cercetări relativ recente au dus la ipoteze interesante în legătură cu realitatea istorică a unor divinități din panteonul egiptean, din cel mesopotamian și chiar din cel grec. Datorită interpretării unor inscripții (şi altor izvoare) este astăzi unanim acceptat că Imhotep (Imuthes)– venerat la Memphis ca fiu al zeului arhaic Ptah, creatorul Universului, patron al meşteşugarilor şi artiştilor – a fost un personaj istoric real la curtea

faraonului Djeser (Zoser), fondatorul celei de-a doua dinastii (în jurul anului 2780 î.e.n.). A început ca simplu scrib, apoi a urcat treptele ierarhiei până la demnitatea de preot şi ministru al faraonului. A fost un strălucit arhitect, după planurile sale construindu-se prima piramidă egipteană – piramida în trepte a lui Djeser de la Sakkara.

Mai târziu, lui Imhotep i s-au atribuit cunoştinţe universale. În domeniul medicinii a scris o carte, astăzi pierdută, care a folosit (probabil) la redacta rea renumitului *Papirus Ebers* (actualmente în Biblioteca Universităţii din Leipzig), conţinând reţete pentru tratarea diferitelor maladii. În calitatea sa de preot s-a ocupat de studiul corpurilor şi fenomenelor cereşti, al mişcării stelelor; se cuvine să ţinem seama de faptul că astrologia, apanaj al preoţimii diferitelor culte celebrate în regiunile orientale, constituie o precursoare a astronomiei – ea corespunde stadiului preştiinţific al astronomiei moderne. Studiul mişcării corpurilor cereşti a pus bazele întocmirii calendarului egiptean, care era împărţit în 12 luni a 30 de zile, plus cinci zile suplimentare; fireşte că într-o regiune ca Valea Nilului, cu o agricultură depinzând aproape exclusiv de revărsările periodice ale marelui fluviu, întocmirea unui calendar cât mai exact avea o însemnătate hotărâtoare. De altfel, lui Imhotep i se atribuie şi construcţia unei reţele de canale de irigaţie,

menită să preîntâmpine urmările atât de dăunătoare ale anilor de secetă.

Zeificarea postumă a lui Imhotep constituie un caz aproape unic în istoria Egiptului antic, deoarece acest remarcabil arhitect, astronom, matematician şi medic nu făcea parte din familia faraonului – aproape unic, deoarece (dacă-i dăm crezare lui Plutarh) unul dintre cei mai importanți zei din panteonul egiptean, Thot, a fost şi el un personaj istoric de obârşie modestă. Într-o lucrare mai puțin cunoscută – *Despre Isis şi Osiris*, scrisă relativ târziu, în jurul anului 100 e.n. – Plutarh reproduce un mit conform căruia Thot ar fi fost sfetnicul lui Osiris, acesta din urmă el însuşi faraon în perioada predinastică. Thot a fost un zeu sapiențial, inițiator (apoi patron) al scrierii, istoriei, legilor, ritualurilor magice – sub semnul lui îşi desfăşurau activitatea scribii şi bibliotecile; lui îi era consacrată Biblioteca de la Hermopolis – tot atât de celebră în perioada vechilor dinastii pe cât avea să fie Biblioteca din Alexandria în perioada helenistică – unde s-ar fi aflat cele 42 volume din *Cartea Magiei*, scrisă cu mâna sa şi conținând, conform tradiției, „toată ştiința lumii” – în primul rând magia, dar şi istorie, medicină, matematică, astronomie; preceptele de drept conținute în această lucrare au rămas valabile vreme de milenii: chiar în timpul Dinastiei a XVIII-a (circa 1500 î.e.n.) tribunalele pronunțau sentințe referindu-se la *Cărțile lui Thot.*

În legătură cu realitatea istorică a unor personaje zeificate postum (în unele cazuri poate chiar în timpul vieții lor) nu trebuie să ne deplasăm pe meleaguri atât de îndepărtate ca Mexicul precolumbian sau Egiptul antic – un asemenea exemplu găsim chiar în Dacia: Zamolxis. Zeu suprem al geților şi dacilor, Zamolxis (numele apare uneori în grafia Zalmoxis) a fost, se pare, sclav şi ucenic al lui Pitagora şi, întors în Dacia printre ai săi, a avut toate atributele unui erou civilizator.

S-au preconizat mai multe etimologii ale numelui, unele de-a dreptul derutante şi care nu păcătuiesc câtuşi de puțin prin lipsă de fantezie. Porphyrios, de pildă, pretinde că numele se trage din *zalmos,* care în limba tracă înseamnă „piele" – deoarece Zamolxis ar fi fost înfăşurat într-o piele de urs imediat după naştere; dar Porphyrios, filosof al şcolii din Alexandria, este un autor relativ recent, lucrarea lui *Viața lui Pitagora* este datată aproximativ în 270–280, aşadar cam la opt veacuri de la data la care ilustrul matematician şi filosof din Samos, a cărui biografie a redactat-o, îşi ținea cursurile în fața ucenicilor săi, printre care s-ar fi aflat şi Zamolxis.

O altă etimologie îi leagă numele de cel al zeului lituan Ziameluks – din slavul *zemlia* „pământ" – de unde concluzia că Zamolxis ar fi fost o divinitate htoniană, subpământeană, ca, de altfel, şi zeița

tracă Zemelo pe care grecii au integrat-o panteonului helen sub numele de Semele. Acest din urmă etimon pare confirmat de mitul de origine greacă al retragerii zeului într-o peşteră şi are partizani printre cercetătorii mai noi; astfel, H. Daicoviciu (în *Dacii*, 1965) îl consideră pe Zamolxis zeu al vegetației şi fertilității, iar I.I. Russu şi Radu Florescu, considerând aceeaşi etimologie, ajung şi ei la concluzia că Zamolxis a fost o divinitate htoniană.

Pe de altă parte, Mircea Eliade (în *De la Zamolxis la Genghishan*, 1970 – versiunea românească a apărut în 1980) reia teoria lui Vasile Pârvan care (în *Getica,* 1926) este de părere că Zamolxis ar fi fost un zeu celest; între alte argumente în favoarea acestei păreri, Mircea Eliade arată că „sanctuarele dacice de la Sarmizegetusa şi Costeşti nu aveau acoperiş" şi că „marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa era dominat de un simbolism celest".

Dar înainte de a ajunge „divinitate" (htoniană sau celestă – asupra acestei chestiuni vom reveni), Zamolxis a fost un simplu muritor – după cum rezultă din textele lui Herodot şi Strabon, doi dintre cei mai însemnați autori antici greci. Herodot (în a patra carte a *Istoriilor* sale) scrie: „Din ceea ce am aflat de la helenii care locuiesc în Hellespont şi în Pont, fiind un om, acest Zamolxis ar fi trăit la Samos ca sclav al lui Pythagoras, fiul lui Mnesarchos. Dobândind după aceea libertate,

ar fi strâns multă bogăție, şi astfel, cu averea câştigată, s-ar fi întors printre ai săi bogat". Aşa scria Herodot din Halikarnas în secolul V î.e.n.

Strabon, geograf grec care trăia la Roma, reia aceste afirmații (în a şaptea carte a *Geografiei* sale), la o jumătate de mileniu după Herodot, ceea ce ne-ar putea duce la concluzia că s-a inspirat din opera părintelui istoriei; se pare însă că nu este aşa, căci celebrul geograf antic vine cu unele amănunte pe care nu le găsim la Herodot. „Astfel se spune", scrie Strabon „că un oarecare get numit Zamolxis a fost sclavul lui Pythagoras. De la filosof a obținut unele informații despre fenomenele cereşti, iar altele de la egipteni, deoarece în peregrinările sale ajunsese chiar şi în Egipt. Întors în patria lui, Zamolxis a dobândit respectul cârmuitorilor şi al poporului, ca tălmăcitor al fenomenelor cereşti". Iată deci, între altele, informația că Zamolxis a călătorit mult, că a fost şi în Egipt în acea vreme un centru cultural renumit, unde preoții şi hierodulii grupați în jurul templelor lui Ammon, Isis şi Thot dobândiseră ample (pentru acea vreme) cunoştințe în domeniile astronomiei, matematicii, geodeziei, arhitecturii, medicinii.

Istoriile lui Herodot şi *Geografia* lui Strabon sunt lucrări cu caracter ştiințific, de aceea se cuvine să acordăm în general încredere informațiilor ce ni le aduc. Fireşte însă că ele nu exclud o oarecare cantitate de fabulație: Herodot, de pildă, introduce

printre evenimentele istorice consemnate de el tot felul de legende – vorbind despre istoria Lidiei, de pildă, relatează legenda lui Cresus, cu bogățiile sale fabuloase, şi pe cea a lui Gyges, posesorul inelului fermecat care avea proprietatea să-l facă invizibil pe purtătorul lui. De această tentație (care pare a fi o înclinație structurală greacă, întocmai ca şi aceea de a atribui zeilor slăbiciuni eminamente omeneşti) n-au scăpat nici filosofi ca Platon, care în două dintre dialogurile sale *(Timeu* şi *Critias)* relatează vestita legendă a Atlantidei – strălucitoarea împărăție pierită în urma unei uriaşe catastrofe, tărâm fabulos, care de la Platon încoace, de aproape două milenii şi jumătate, a fost căutat cu asiduitate dincolo (dar şi dincoace) de Coloanele lui Hercule, de către oameni mai mult sau mai puțin pregătiți pentru asemenea activitate, dar în orice caz înzestrați cu multă fantezie şi cu o încredere fără limite în textele antice.

Platon, acest pasionat al raționamentului dialectic pus în slujba educației filosofice din Academia sa ateniană, îl menționează şi el pe Zamolxis – în dialogul *Harmides,* într-o discuție cu dascălul său Socrate, despre principiile medicinei din Hellada. Socrate povesteşte în acest dialog că a cunoscut pe „unul dintre medicii traci ai lui Zamolxis" şi că „acel trac mă încredința că s-au dreptate confrații săi din Hellada... Dar, a adăugat el, Zamolxis, care e regele nostru, dovedeşte, ca

zeu ce este, că tot aşa cum nu se cuvine să încercăm a vindeca ochii fără a fi vindecat capul, nici să tămăduim capul fără să ținem seama de trup, cu atât mai mult nu trebuie să încercăm a vindeca trupul fără a căuta să tămăduim sufletul" Iată deci că Platon (prin intermediul lui Socrate), socoteşte că Zamolxis a fost rege al tracilor şi apoi zeu al medicinei.

În alt, loc, Platon îl asemuieşte cu Abaris, medic şi apoi zeu al hiperboreenilor – afirmație pe care o va relua, cinci veacuri mai târziu, Clement din Alexandria; hiperboreenii erau locuitori ai ținutului „de dincolo de vântul de Nord" (vântul boreu), regiune până astăzi neidentificată şi pe care unii o plasează în Dacia. Nu este exclus ca Platon şi Clement din Alexandria să-l fi inspirat pe N. Densuşianu care (în *Dacia Preistorică*, 1913) vorbeşte de un munte de piatră din apropierea vârfului Omul, reprezentare antropomorfică sculptată în stâncă de mâna omului, o „figură titanică din munții Daciei vechi, numiți odată ai Hyperboreilor". În considerarea acestei ipoteze nu trebuie să pierdem din vedere că N. Densuşianu era – după cum îl caracteriza N. Iorga – „un vizionar de ghiduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăznețe"... Şi totuşi, la mai mult de o jumătate de veac după N.

Densuşianu, cercetătorul peruvian Daniel Ruzo – descoperitor al vestigiilor enigmaticei culturi *mazma* de pe platoul Marcahuasi din Peru şi

vajnic căutător de sculpturi megalitice *în situ* – vizitând (în 1968) țara noastră şi urcând în Bucegi, Ciucaş şi în alte părți, n-a exclus posibilitatea ca unele megalite din munții noştri să fi fost prelucrate de artişti din vechime (Ruzo a găsit la noi adepți entuziaşti, care s-au ocupat mai cu seamă de „sfinxul" din Bucegi, situat pe platoul de lângă cabana Babele; în favoarea unei prelucrări *în situ* a Sfinxului nostru pledează mai puțin zâmbetul lui enigmatic, cât acoperământul de formă curioasă, în care unii au văzut o „căciulă dacică" aşa cum apare pe basoreliefurile de pe Columna lui Traian).

Zamolxis este menționat şi de câțiva autori din antichitatea târzie, care par însă să ignore realitatea lui istorică şi-l asemuiesc cu diferiți zei din panteonul grecesc, de pildă cu Cronos şi cu Dionysos (este astăzi unanim acceptat că zeul grec al vinului şi podgoriilor este adoptat de la traci, ca şi cultul său orgiastic, atât de deosebit de cultele senine şi în acelaşi timp rigide ale zeilor olimpieni). Numai Iordanes îl socoteşte pe Zamolxis rege al dacilor „de o mare erudiție în filosofie", iar în secolul al III-lea, neoplatonicianul Origene pretinde că Zamolxis răspândea ideile şcolii pitagoreice printre… celți (este evident că Origene confundă geții cu celții). În sfârşit, nu este lipsită de interes o contribuție recentă (Crina Călin, Silvia Dateş şi Florin Olteanu, în *Ştiință şi tehnică* nr. 1/1984), menționând o lucrare cu caracter

enciclopedic din 1582, în care Zamolxis este atestat ca un mare filosof al lumii antice: *De secretis libri* de Jaccubos Veccherus (numele este desigur latinizat, după obiceiul vremii), apărută la Basel; în capitolul *Despre magia naturală* (cartea a XV-a) al acestei lucrări, Zamolxis este aşezat alături de Buda, Numa Pompilius, Zoroastru şi alți filosofi ai lumii antice; poate că acest Veccherus, autor obscur (nu este menționat în cele câteva mari enciclopedii pe care le-am consultat), a avut surse care astăzi nu ne mai sunt accesibile, sau poate că a folosit sursele antice cunoscute trăgând propriile lui concluzii.

Calitatea de filosof atribuită lui Zamolxis de către autorii antici stă mărturie pentru admirația lor față de cunoştințele şi însuşirile învățatului trac, ştiut fiind că vechii greci îi țineau în mare cinste pe filosofi, care se bucurau de prestigiu şi poziție privilegiată în oraşele-cetăți; romanii i-au moştenit şi în această privință pe greci: în anul 146 î.e.n., generalul Mummius, înainte de a distruge cu sălbăticie Corintul înfrânt, a poruncit ca filosofii, Incluşi în cuşti, să fie trimişi la Roma, împreună cu statuile şi alte obiecte de preț…

În disputa dacă Zamolxis, după sacralizare, era privit ca o divinitate celestă sau htoniană, izvoarele antice par să încline mai ales către această a doua ipoteză, de vreme ce menționează că şi a petrecut o parte a vieții într-o încăpere sub

pământ. Herodot ne spune că „… poruncise să i se facă o locuință subterană. Când locuința a fost gata, el a dispărut dintre traci coborând în adâncimea încăperilor subterane, unde a stat ascuns trei ani. Tracii l-au regretat şi l-au bocit ca pe un mort. Dar în al patrulea an el a apăru iarăşi dinaintea tracilor, făcându-i astfel să creadă tot ce le spunea”.

Ce le spunea Zamolxis tracilor? Tot Herodot afirmă că „oferea ospețe cetățenilor de vază” şi că „în timpul ospețelor îi învăța că nici el, nici oaspeții săi, nici urmaşii lor nu vor muri niciodată, ci numai se vor muta în alt loc unde, trăind pururi, vor avea parte de toate bunurile”.

Această credință în nemurire, care duce în mod firesc la totala lipsă a thanatofobiei, a contribuit desigur ca geții să devină „cei mai viteji dintre oamenii care au trăit vreodată”, cum scria împăratul Iulian Apostatul, care arăta mai departe că geții „fuseseră convinşi să se poarte vitejeşte de către slăvitul lor Zamolxis”. (O învățătură asemănătoare se găseşte şi în mitul germanic despre Walhalla, sala cea mare unde Odin prezida adunările la care cei căzuți vitejeşte pe câmpul de luptă ospătau şi beau miedul turnat în cupe de blondele Walkirii.).

În ceea ce îi priveşte pe traci, dacă la Herodot Zamolxis se retrage o singură dată, pentru o perioadă de trei ani, într-o încăpere subterană făurită de mâna omului, la Strabon – care

menționează că, înainte de a fi fost proclamat zeu, Zamolxis a îndeplinit funcția de sacerdot, de mare preot – aceste izolări sunt mai frecvente, iar locul de retragere este o peşteră, aşadar o formație naturală: „Zamolxis şi-a ales o anume peşteră, inaccesibilă tuturor celorlalți, şi acolo îşi petrecea viața, întâlnindu-se rar cu oamenii, afară de rege şi de dregătorii lui”.

Un argument în favoarea realității istorice a lui Zamolxis, a ipotezei că s-a numărat printre ucenicii lui Pitagora o poate constitui însăşi învățătura lui. În general, ştim destul de puțin despre Pitagora, şi numai din surse indirecte, iar ceea ce ştim ține mai ales de domeniul matematicii. Ştim că s-a născut în insula Samos, în jurul anului 580 î.e.n., că a fost discipolul lui Thales din Milet, că la un moment dat s-a refugiat în sudul) Italiei la Crotona – pe atunci colonie grecească – pentru a scăpa de persecuțiile la care-l supunea Policrate, tiranul din Samos; a călătorit mult, a fost între altele şi în Egipt, unde şi-a însuşit cunoştințe ale hierodulilor din templele lui Ra şi Isis, a avut prilejul să cunoască sacerdoți brahmani, magi perşi şi preoți celți (druizi), iar după unele surse şi-ar fi sfârşit viața în Metapont – în orice caz, locuitorii din acest oraş i-au arătat lui Cicero, în jurul anului 70 e.n., casa în care ar fi locuit Pitagora, jilțul în care obişnuia să mediteze, precum şi mormântul lui. În domeniul matematicii, Pitagora a fost primul care a

demonstrat legătura dintre aritmetică şi geometrie, lui i se atribuie studiul proporţiilor, al mărimilor medii şi teorema care-i poartă numele – deşi, înaintea sa, această teoremă era cunoscută de egipteni şi babilonieni pentru anumite cazuri particulare; în astronomie, Pitagora este primul care se opune teoriei geocentrice.

De la Pitagora nu ni s-a păstrat nimic scris şi de aceea concepţiile sale filosofice nu ne sunt cunoscute decât în linii generale, mai ales prin mijlocirea discipolilor şi adepţilor săi; în concepţia pitagoricienilor, numerele naturale reprezintă esenţa tuturor lucrurilor, Universul fiind o armonie de numere *(mundum regunt numeri*). Mistica numerelor se împleteşte, în teoria filosofică pitagoreică, cu credinţa în nemurirea sufletelor, în transmigraţiunea lor şi este însoţită de precepte şi reguli de conduită bazate pe o morală ascetică strictă.

Suntem îndreptăţiţi să presupunem că aceste precepte şi reguli de conduită au fost preluate de preoţii daci, care duceau o viaţă ascetică, erau vegetarieni, nu se căsătoreau, petreceau vreme îndelungată în izolare, probabil chiar în peşteri, ca învăţătorul lor Zamolxis. Claustrarea în peşteri sau încăperi subpământene le dădea o stare de deprivare senzorială, accentuată desigur şi de suprimarea hranei şi a semnului, o stare în care legătura cu divinitatea şi cu „viaţa de apoi” devenea pentru ei o realitate, o certitudine. Într-

un documentat studiu (*Zamolxis, ucenicii săi şi claustrarea*, în *Luceafărul* din 11 şi 18 febr. 1984), Constantin Daniel arată că suprimarea hranei „însoțea în mod constant sub formă de post toate misterele antice. Este de presupus că şi privarea de somn, ca şi cea de hrană şi de băutură au putut avea un rol major în geneza tulburărilor de percepție, halucinații vizuale şi auditive care survin în mod necesar la cei izolați în peşteri şi încăperi subterane". Aceste practici ale cultului geto-dac pledează în favoarea afirmației lui Herodot că Zamolxis a fost ucenicul lui Pitagora, căci şi filosoful din Samos – ne relatează biografii săi şi istoricii greci ai filosofiei – învățase de la preoții egipteni tehnicile menite să-i deschidă drumul spre „lumea de apoi", unde putea sta de vorbă cu zeii, iar Diogene Laerte (în *Despre viețile şi doctrinele filosofilor* – cca 250 î.e.n.) arată că Pitagora însuşi afirmase că viețuise câtva timp în Hades, aşadar în infern, şi că-i văzuse acolo pe Homer şi pe Hesiod. Într-un studiu mai recent (*Două culte de mistere în Dacia preromană,* în *Luceafărul* din 7, 14 şi 21 apr. 1984), C. Daniel revine, rezumând: „Trebuie să tragem concluzia logică ce se impune: şi preoții egipteni, şi Pythagora, şi Zamolxis, şi Deceneu, şi urmaşii lor, preoții dacilor, dar şi toți care au fost introduşi în asemenea camere subterane sau în peşteri şi lăsați acolo mai mult timp, în întuneric, în tăcere absolută, adică cei ce au fost inițiați în aceste

mistere, au avut în mod obligator stări de deprivare sensorială cu halucinații vizuale, tactile şi auditive”.

Asemenea stări pot, fi provocate şi prin alte mijloace; Pythia, preoteasa oracolului de la Delfi, aleasă dintre tinerele localnice, sta pe un trepied din interiorul templului, deasupra unei crăpături a muntelui din care ieşeau emanații amețitoare; alteori îşi emitea prezicerile sub influența fumegațiilor cu frunze de laur. Preoții maiaşi ai lui Quetzalcoatl-Kukulcan, despre care vorbeam mai sus, se retrăgeau înainte de ceremonii în temple, unde stăteau câtva timp în singurătate postind, apoi îşi provocau o stare de transă cu ajutorul unor narcotice – fie cu un amestec de tutun şi var, fie cu sucul cactusului *peyotl* (sau *peyote – Datura stramonium),* despre care călugărul Sahagun scria, în 1650, că provoacă un fel de beție „care le dădea vigoare, făcea şi dispară orice teamă şi-i cufunda în viziuni înfloritoare sau ridicole”; tot în scopuri rituale, preoții maiaşi foloseau o băutură numită *balche*, un soi de rachiu din suc de agavă fermentat, de asemenea *copalul* – răşina balsamici a copaierului *(Copaifera officinalis),* oarecum asemănătoare tămâii şi având proprietăți halucinogene.

Luând în considerare cele de mai sus, suntem îndreptățiți să socotim că deprivarea sensorială prin izolare şi ascetism la care ajungeau sacerdoții geto–daci constituie o formă superioară față de

transa extatică obținută prin mijloace chimice (infuzii, decocții, emanații ş.a.) sau prin consumarea de vin (ca în cultul orgiastic dionisiac – care era totuşi, aşa cum arătam, de origini tracă) – o formă superioară ce trebuie pusă pe seama concepțiilor pitagorice Clement din Alexandria afirmă că Pitagora studiase concepțiile magilor perşi, ale brahmanilor indieni şi druizilor din Galia. Aceştia din urmă credeau şi ei că sufletul este nemuritor, că într-o lume situată undeva, dincolo de cea materială, sufletele defuncților continuă să trăiască, moartea nefiind decât prelungirea în eternitate a vieții terestre; în concepția unor cercetători mai noi, construcțiile megalitice şi aliniamentele (Stonehenge în Anglia, Carnac în Franța ş.a.) trebuie interpretate tocmai în funcție de această credință dincolo de semnificațiile lor astrale, menhirurile şi cromlehurile au menirea de a netezi drumul sufletelor celor defuncți către acea lume transcendentalii Altă asemănare între concepțiile preoților geto-daci şi ale celor celți în lipsa oricărui text scris. Galii au venit de timpuriu în contact cu scrierea grecească – din secolul al III-lea î.e.n., când negustorii greci au urcat pe Valea Ronului; tot aşa, geto-dacii au avut prilejul să cunoască scrierea elină (mu târziu pe cea latină) datorită comerțului cu coloniile greceşti (Tomis, Callatis, etc.) de pe țărmul apusean al Pontului Euxin. Totuşi, aceste populații mai ales preoții lor, cei mai

în măsură să-şi însuşească semnele scrierii – le-ai ignorat şi probabil că au făcut-o cu bună ştiință. Căci, cum arată, între alții Jean Loicq (în *Dictionnaire des religions,* apărut sub direcția lui Paul Poupard la Presses Universitaires de France) „... legislatorii legendari ai antichității (Numa, Licurg, pitagoricienii) refuzau să încredințeze scrierii un mod durabil, doctrinele lor; fixate *ne varietur,* ele şi-ar fi pierdut repede contactul cu viața şi conținutul lor ar fi fost expus unor multiple pericole Forma versificată, fără îndoială arhaică, în care se mula esențialul învățăturii druidice, conferea o anumită suplețe interpretării; comentariul magistra era cel care dădea viață acestor formule mnemotehnice..." Autorii latini care nu venit mai târziu în contact cu druizii, mai alea cu cei din Galia, sunt categorici în această privință; Cezar, a cărui glorie militară a început cu cucerirea Galiei (59–51 î.e.n.), arată că druizii „... socotesc că religia nu îngăduie consemnarea în scris a învățăturii lor" şi se tem „ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-şi cultive mai puțin memoria..."

În sfârşit, o posibilă analogie tulburătoare între practicile druidice şi cele ale adepților lui Zamolxis o poate constitui ramura de vâsc – ca simbol al Anului Nou – înzestrată cu puteri magice benefice. Învățătura druidică acorda stejarului un loc important, cultul lui fiind esențial; de altfel, în celtă *dru* „stejar" – etimon posibil, căruia

cercetători mai noi (F. Le Roux et C.J. Guymuarc'h: *Les druides.* Ogam, Rennes, 1978) îi opun *dru-wid* „foarte învățat". Oricum, antropologul şi etnologul englez James George Frazer, în monumentala sa operă *The Golden Bough* (12 volume, Londra, 1890–1915. Vers. Rom. Presc. *Creanga de aur,* 5 volume, în Biblioteca pentru Toți, Bucureşti, 1980) arată că, în noaptea Anului Nou, druizii tăiau, cu o seceră de aur, o ramură de vâsc, plantă parazită a stejarului. În diferite regiuni din țara noastră există obiceiul ca, în noaptea Anului Nou, să se atârne o ramură de vâsc deasupra uşii, obicei care datează din perioada precreştină şi poate că-şi trage originea din riturile preoților geto-daci.

Ne punem în mod firesc întrebarea: oare aceşti sacerdoți, preoți, hieroduli, vraci, magi şi inițiați în diverse culte ale misterelor şi bucurându-se de mare cinste în sânul colectivităților înlăuntrul cărora îşi îndeplineau ritualurile, erau nişte şarlatani? Antropologii, etnologii şi folcloriştii din şcolile mai noi au încercat să răspundă la această întrebare studiind comportamentul, ceremoniile şi riturile religioase ale unor populații aflate la nivelul societății gentilice, studii pe care le-au întreprins fie prin contactul direct, fie prin analiza şi interpretarea însemnărilor unor exploratori şi călători care au venit pentru prima oară – sau, în orice caz, foarte de timpuriu în contact cu aceste

populații, în preria nord-americană, în selva Amazoanelor, în Africa ecuatorială, în Australia, în diferite insule din Oceania şi în alte părți.

„Lumea populațiilor primitive este o lume a magiei" sunt cuvintele cu care Julius Lips (în *Obârşia lucrurilor,* vers. Rom. Edit. Ştiințifică, 1958, ed. II, 1964) îşi începe capitolul despre magie. Şi, mai departe: „Această putere nevăzută se află pretutindeni şi se face simțită în orice loc; ea e la fel de netăgăduită pentru omul primitiv ca şi tăria pietrei şi umezeala apei…" Iar cunoscutul antropolog şi etnolog Claude Levi-Strauss (în *Antropologia structurală,* Paris, 1958 – vers. Rom. Edit. Politică, 1978) remarcă pertinent că „… eficacitatea magiei implică credința în magie". Ocupându-se de activitatea de vraci-tămăduitori ai acestor transmițător! de tradiții şi practicieni ai medicinii empirice, antropologul francez arată că „… această credință (în magie – n.n.) se prezintă sub trei aspecte complimentare: în primul rând, credința vrăjitorului în eficacitatea tehnicilor sale, apoi, credința bolnavului pe care-l îngrijeşte – sau a victimei pe care o persecută – în puterea vrăjitorului, în sfârşit încrederea că exigențele opiniei colective formează în fiece clipă un fel de câmp gravitațional în sânul căruia se definesc şi se situează relațiile dintre vrăjitor şi cei pe care-i vrăjeşte".

Procedeele făcând parte din practica vraciului sunt însoțite de descântece şi tot felul de formule

magice, al căror înțeles nu-l cunoaşte adesea nici vraciul respectiv, toate având drept scop de a crea atmosferă, de a-l sugestiona atât pe „pacient” cât şi pe cei care asistă la acest ritual. Lips notează: „Cu mult timp înainte de metoda autosugestiei a lui Coué, vracii… îşi lecuiau pacienții cu metode asemănătoare” – referindu-se la o metodă de tratament inițiată de farmacistul şi psihiatrul francez Emile Coué în preajma primului război mondial, metodă care la vremea ei făcuse mare vâlvă. Astăzi, sugestia şi autosugestia, într-o anumită măsură şi hipnoza, fac parte dintre metodele curente în tratarea anumitor maladii psihice şi chiar a unor maladii de natură nervoasă. Practica a arătat că receptivitatea la sugestie este mai mare la femei decât la bărbați, mai mare în masă decât la individ şi maximă la vârsta copilăriei; ea este foarte dezvoltată la populațiile neevoluate – care trăiesc, dacă putem spune astfel, copilăria omenirii.

Termenul prin care oamenii de ştiință desemnează vraciul diferă de la regiune la regiune şi mai ales în funcție de țara de origine a cercetătorului respectiv. Printre cele mai răspândite este *medicine-man*, termen folosii de timpuriu în studiile asupra amerindienilor din preriile nord-americane şi adoptat ulterior în țările de limbă engleză (Canada, Africa de Sud, Australia ş.a.) sau aflate în zonele de influență britanică. Un alt termen, *şaman,* provenit din tungusă, a fost

folosit mai întâi pentru oficiantul cultural al populațiilor primitive uralo-altaice, apoi adoptat pentru populațiile locuind în regiunea cercului arctic, dar şi pentru altele din centrul Asiei, Oceania şi Africa; sunt termeni convenționali, desigur, deoarece în fiecare dintre limbile şi idiomurile respectivelor populații vraciul este desemnat prin alt nume. În fond, numele nu este important – fie *şaman,* fie *medicine-man,* sau orice alt nume i-am da, activitatea vraciului, încă insuficient studiată, este complexă: tămăduitor, prezicător, exorcist, aducător de ploaie, ademenitor al vânatului şi peştelui, conducător de ceremonii. Tot aşa, în practica slujbei sale, vraciul foloseşte pretutindeni metode şi procedee ce par a fi obligatorii: descântecele, incantațiile, exorcismul, dansul extatic, transă obținută prin drogarea cu plante halucinogene, măşti, amulete şi talismane, instrumente de percuție (tobe, tamtamuri), – o recuzită complicată pusă în slujba magiei.

Răspunsul la întrebarea dacă aceşti vraci sunt şarlatani sau nu a preocupat numeroşi oameni de ştiință – înclinați, cei mai mulți dintre ei, să răspundă negativ la această întrebare. Astfel, profesorul W.C.H. Tenhaeff de la Universitatea din Utrecht (Olanda), în cadrul cursurilor sale de parapsihologie, afirmă şi demonstrează cu exemple edificatoare că unii oameni moştenesc dintr-un filon preistoric anumite însuşiri

paranormale, care la alții sunt atrofiate de civilizație; tot aşa, profesorul Joseph B. Rhine, de la Universitatea Duke (S.U.A.), care numeşte aceste însuşiri „percepții extrasensoriale" - şi aici vom remarca analogiile, dar şi unele deosebiri, între starea de „deprivare sensorială" la care ajungeau preoții unor culte antice şi chiar mai vechi pe de o parte, şi „percepția extrasensorială" a unor oameni moderni, izvorâtă şi ea dintr-un filon preistoric, pe de altă parte –, în sfârşit, profesorul A.P. Elkin, de la catedra de antropologie a Universității din Sydney (Australia), care, referindu-se la vracii aborigeni din patria sa australiană, arată: „*Medicine-men* sunt medici empirici şi în această calitate folosesc mijloace materiale pentru vindecarea bolilor şi rănilor. Ei sunt însă şi practicieni ai magiei, pentru că vindecă anumite boli prin ritualuri magice şi descântece... ei practică telepatia şi hipnotismul de masă".

În studiile sale, profesorul Elkin se bazează pe datele strânse în urma unor cercetări îndelungate şi temeinice, întreprinse în regiunile cele mai îndepărtate şi izolate ale țării sale, cercetări care l-au dus la concluzia că aborigenii australieni, ca toate populațiile aflate la nivelul societății gentilice, sunt strâns legați de mediul în care trăiesc, de o natură ale cărei manifestări nu şi le pot explica prin cauze naturale, ceea ce favorizează o înclinație a lor spre supranatural,

însoțită de o stare psihică de sensibilitate şi sugestibilitate; coroborând aceste concluzii ale profesorului din Sydney cu cele ale colegilor săi de la Utrecht şi Duke, ne putem forma o vedere de ansamblu a teoriilor acestor cercetători contemporani: vraciul, strâns legat de mediul natural, este moştenitorul unor însuşiri („percepții extrasensoriale") izvorâte dintr-un filon străvechi şi neatrofiate de civilizație, pe care le foloseşte în practica medicală şi în magie, în sânul unei mase în care receptivitatea la sugestie este excepțional de dezvoltată.

În concluzie, întorcându-ne la tema de la care am pornit, adică la practica magiei la populațiile aflate la nivelul societății gentilice, vom reține că această practică se bazează pe de o parte pe cele trei elemente expuse atât de plastic de Claude Lévi-Strauss (credința vraciului, credința bolnavului, încrederea opiniei publice), pe de altă parte pe sensibilitatea şi sugestibilitatea acestor populații, care-şi duc viața strâns legată de o natură ale cărei fenomene nu şi le pot explica decât prin magie. Crezând el însuşi în magie, vraciul nu este un şarlatan; cunoscător al unor practici empirice, păstrător şi transmițător al unor străvechi tradiții, el este înzestrat cu o mare capacitate de reacție afectivă – de sugestibilitate şi receptivitate care-l ajută în îndeplinirea funcției sale de oficiant al cultului tribal. (Tema este amplu tratată într-o lucrare relativ recentă a lui Mircea

Eliade „, Le *Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase", P*aris, 1974).

În ultimul veac, istoria universală şi-a îmbogăţit mult aria de cercetare, prelungind-o în timp către civilizaţii din ce în ce mai depărtate, către frontiera incertă dintre preistorie şi istorie, către epoci încă insuficient cunoscute şi care tocmai din această pricină ridică probleme pasionante. Printre aceste civilizaţii, una dintre cele mai remarcabile şi mai enigmatice este cea sumeriană. Populaţia vechiului Sumer nu era nici indo-europeană şi nici semitică – şi atunci, ce era? A apărut la un moment dat, probabil că la începutul mileniului al IV-lea î.e.n., stabilindu-se în regiunea Eufratului – de unde venea? Practica păstoritul şi agricultura, a ridicat cetăţi puternice (Legash, Eridu, Nippur, Ur, Uruk), a construit o ingenioasă reţea de irigaţii, cunoştea ceramica smălţuită şi prelucrarea fină a metalelor preţioase, a obţinut rezultate remarcabile în domeniul matematicii, medicinii şi astronomiei – ceea ce ne duce în mod firesc la concluzia că este moştenitoarea a milenii de civilizaţie – o civilizaţie pe care n-o putem nici identifica şi nici localiza, ceea ce nu face decât să adâncească enigmele legate de ea.

Datele incerte şi controversate din istoria Sumerului au dus la ipoteze fantastice asupra originii populaţiei sale. Iată două dintre ele, emise la aproape două milenii şi jumătate una de cealaltă: Berosos, preot caldeean din Babilon

(secolele IV-III î.e.n.) – a cărui operă *(Babyloniaka)* s-a pierdut, dar este reprodusă fragmentar într-o lucrare a lui Eusebiu din Cezareea, redactată în jurul anului 300 e.n. – pretinde că sumerienii sunt urmaşii unei populații de monştri, jumătate oameni, jumătate peşti, zămisliți în apele Golfului Persic şi întemeietorii civilizației pe Pământ; mai aproape de zilele noastre Carl Sagan, directorul Laboratorului de studii planetare ale Universității Corneli (S.U.A.), promotor (între altele) al teoriei „civilizațiilor fără copilărie" şi al corolarului ei, ipoteza paleoastronautică, explică apariția bruscă a civilizației sumeriene, cu uimitoarele şi incontestabilele ei realizări în domeniul urbanizării, irigațiilor şi culturii, prin contactul cu mesagerii unor civilizații superior dezvoltate venite din alte lumi. În ceea ce priveşte această a doua ipoteză, se cuvine precizat că ea s-a ivit la hotarul dintre deceniul al şaptelea şi al optulea al veacului nostru, când opinia publică era mai receptivă ca oricând la asemenea teorii: fusese lansat primul satelit artificial al Pământului, apoi primul om în Cosmos, apoi primul pământean păşise pe solul lunar – o cronologie care spune multe…

Iată deci că astrofizicianul american, contemporanul nostru, nu rămâne dator, în ceea ce priveşte fantezia, preotului caldeean de-acum două milenii şi jumătate – acesta din urmă tributar străvechii mitologii mesopotamiene conform căreia oamenii au fost creați de strămoşi

antropoihtiomorfi, care le-au transmis cunoştinţele esenţiale. Dar oare teoria paleoastronautică, ivită în epoca noastră marcată de o profundă revoluţie tehnico-ştiinţifică, de fisiunea atomului şi de zborurile cosmice, nu îmbracă adesea formele unei mitologii moderne? Se pare că da, de vreme ce un psiholog contemporan de prestigiu cum este Carl Gustav Jung, creatorul unei teorii neomitologice, analizând fenomenul, a redactat între altele o lucrare de referinţă intitulată: *Flying Saucers: a Modern Myth of Things Seen in the Sky* („Farfurii zburătoare: un mit modern despre obiecte văzute pe cer").

Printre cele mai vechi monumente literare ale omenirii este *Poemul lui Ghilgameş*, despre care multă vreme s-a crezut că este de origine babiloniană, astăzi originea lui sumeriană fiind unanim admisă. De altfel, numele personajelor principale, Ghilgameş, eroul „două treimi zeu şi o treime om", şi prietenul său Enkidu sunt indubitabil de origine sumeriană. Însuşi autorul anonim al poemului ne spune că Ghilgameş este originar din Uruk – numele este întâlnit în inscripţii sumeriene din secolul al XXV-lea î.e.n., şi chiar chipul său apare pe sigiliile cilindrice din aceeaşi epocă.

Ghilgameş este încă unul dintre eroii mitici căruia mai mulţi cercetători îi atribuie o existenţă istorică. Însuşi sir Leonard Wooley (în *Ur of the*

Chaldees. A Record of seven Years of Excavations. Pelican Books, Londra, 1952), care, începând cu anul 1926, a dezgropat celebrul „Cimitir al regilor din Ur" – una dintre marile descoperiri arheologice ale veacului nostru – crede că, înainte de a fi zeificat şi cântat în poeme (există versiuni babiloniene, akkadiene şi asiriene), Ghilgameş a fost rege în Uruk sau poate în Ur. Zeificarea ar constitui o explicație a faptului că, în conformitate cu cronologia oficială, regii sumerieni domneau pe perioade uriaşe, numărându-se uneori cu sutele de ani; astfel, în prima dinastie din Uruk este menționat, între alții, un rege Ghilgameş care ar fi domnit 126 ani. La începutul veacului nostru, o expediție arheologică a descoperit, în apropiere de Warka, ruinele vechiului Uruk, care s-a dovedit astfel a nu fi o cetate legendară, ci una reală – ca atâtea altele.

Pe bună dreptate, unii autori (între care Mirela Roznoveanu, în *Civilizația romanului*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1983) socotesc poemul lui Ghilgameş o „povestire romanescă", o „odisee", o „aventură"; într-adevăr, eroul trece prin numeroase aventuri, el este cel „care a văzut totul până la capătul lumii, a cunoscut mările, toți munții i-a străbătut, pe duşmani i-a înfrânt, cu prietenul său împreună a cunoscut înțelepciunea". Dintre întâmplările fantastice relatate în poem, un interes aparte prezintă pasajele care se referă la potop şi care sunt cu cel

puțin două milenii mai vechi decât relatarea biblică a acestui fenomen neobişnuit. După părerea a numeroşi cercetători, relatarea biblică a potopului este redactată abia în jurul anului 600 î.e.n., deci multe veacuri după poemul sumerian. Poemul, sau, după unii autori, epopeea, ni-l descrie pe Ghilgameş ascultând povestirea bunicului său, Utnapişti, despre potopul căruia i-a supraviețuit: avertizat de către zei de apropierea catastrofei, Utnapişti şi-a construit o navă pe care s-a refugiat împreuna cu ui săi, scăpând astfel de dezastru; acest Noe mesopotamian rătăceşte pe ape însă numai şapte zile, iar nu patruzeci, ca patriarhul biblic, după care nava lui eşuează pe Muntele Nizir, la răsărit de Tigru; Întocmai ca biblicul Noe, Utnapişti trimite şi el, rând pe rând, un porumbel, o rândunică şi un corb – cum acesta din urmă nu s-a mai întors, şi-a dat seama că apele s-au retras şi că poate părăsi nava.

Versiunea babiloniană a poemului, imprimată pe tablete de lut descoperite la Ninive şi aflate acum la Londra *(British Museum),* este, se pare, cea mai completă. Istoria acestei descoperiri epocale în arheologie îşi are tâlcul ei – presărată de întâmplări neobişnuite, ea este legată de trei nume: Layard, Rassam şi Smith, dintre care numai primul era arheolog de profesie. Austen Henry Layard este unul dintre numele prestigioase ale arheologiei; în toamna anului 1849 începu săpăturile la Kuyundjik, pe malul Tigrului, şi

curând descoperi marele palat de la Ninive, cu ziduri din cărămidă smălțuită, mozaicuri, inscripții, basoreliefuri. Până atunci, Ninive (ca de altfel şi Ur, precum şi alte cetăți) fusese cunoscut, vreme de aproape două milenii, doar din cuvintele profeților şi diverse alte texte biblice, fiind învăluit într-un nimb de legendă; şi iată că mitica Ninive se dovedea a fi o realitate istorică, o cetate care se dezvăluia cercetătorilor prin clădiri impunătoare, prin arhive cuprinzând texte cu caracter ştiințific şi legislative. În palatul din Ninive, construit în secolul al VII-lea î.e.n., de Sennaşerib şi lărgit de Assurbanipal, Layard a descoperit şi o bibliotecă; termenul nu este exagerat: circa treizeci de mii de „volume", în fapt tăblițe de lut, clasate sistematic şi cuprinzând textele esențiale ale culturii asiro-babiloniene – filosofie, astronomie, matematică, medicină, filologie, manuale şcolare, magie şi credințe oculte, ritualuri, precum şi beletristică; din această ultimă categorie fac parte legendele epice, imnurile, cânturile – între care fragmente ale poemului lui Ghilgameş, prima mare epopee cunoscută în istoria literară. Din păcate, atunci, în 1849, din poem s-au găsit numai câteva tăblițe – cea mai mare parte a epopeii se pierduse, poate că în urmă cu milenii, sau poate foarte aproape de vremurile noastre, din pricina unor neglijențe în efectuarea săpăturilor.

Un pas important va face Hormuzd Rassam, un colaborator al lui Layard, născut la Mossul, pe

Tigru. Deşi prin studiile sale de la Oxford se pregătise pentru o carieră în diplomație, a fost atras de arheologie, i-a urmat lui Layard în funcție la *British Museum*, apoi pe şantierul arheologic de la Ninive. Cunoştea limba țării, şantierul se afla lângă Mossul, oraşul său natal – împrejurări care uşurară mult munca arheologului amator irakian, care reuşi să degajeze aici ruinele unui templu impunător, închinat lui Assurnasirpal, precum şi numeroase tăblițe de lut. Rassam nu şi-a dat seama de importanța descoperirii sale – anume că printre acele tăblițe se afla o variantă a epopeii lui Ghilgameş, cuprinzând câteva pasaje care lipseau din biblioteca lui Assurbanipal.

La *British Museum*, studiul acestor tăblițe a fost efectuat de un tânăr cu o profesie originală, gravor de bancnote (!), şi un nume banal, George Smith, un autodidact pasionat de asiriologie: ziua grava bancnote, seara studia cuneiformele în modesta lui locuință. Era un om deosebit de înzestrat: la douăzeci şi şase de ani, după ce descifrase sensul unor caractere cuneiforme controversate, a fost angajat asistent la secția egipto-asiriană de la *British Museum*, iar la treizeci şi şase de ani, când s-a stins din viață, publicase douăsprezece ample studii de specialitate. În 1872, studiind tăblițele dezgropate de Rassam, îşi dădu imediat seama că se afla în fața uneia dintre cele mai vechi monumente literare ale umanității – poemul lui Ghilgameş.

Textul avea numeroase lacune care trebuiau completate prin conjecturi, astfel că descifrarea ridica unele dificultăți. La un moment dat, George Smith fu nevoit să-şi întrerupă munca: lacunele erau din ce în ce mai importante, povestirea lui Utnapişti se oprea brusc, deşi se întrezăreau unele aluzii despre o uriaşă inundație care semăna cu potopul biblic. Publicând rezultatul cercetărilor sale, George Smith arătă că, după părerea lui, nu era exclus ca la originea narațiunii biblice despre potop să se afle epopeea lui Ghilgameş. În Anglia victoriană, unde *Biblia* se afla la mare cinste, această afirmație stârni un val de proteste – şi nu numai în rândul clericilor – iar redacțiile ziarelor fură asaltate de un adevărat… potop de scrisori trimise de cititori făcând parte din cele mai diverse categorii sociale. Presa nu putea lăsa să-i scape un asemenea prilej şi *Daily Telegraph*, unul dintre marile cotidiene londoneze, oferi un premiu de o mie de guinee celui care va reuşi să descopere şi să aducă de la Ninive sfârşitul epopeii, astfel încât controversa aprinsă în jurul originii relatării despre potop să fie lămurită.

O mie de guinee era o sumă uriaşă şi George Smith hotărî să-şi încerce norocul – hotărâre la care contribui desigur şi pasiunea lui pentru asiriologie. Nu era deloc o treabă uşoară: chiar făcând abstracție de distanța imensă care despărțea Londra de Mesopotamia, trebuia să caute printre mormanele de sfărâmături

amestecate cu piatră şi pământ excavat de săpăturile anterioare, pentru a găsi câteva tăbliţe de lut – dar nu orice fel de tăbliţe, ci unele anume. Pe bună dreptate notează C.W. Ceram (în *Zei, morminte, cărturari,* Edit. Ştiinţifică, 1968): „A îndeplini o asemenea muncă echivala cu a pescui într-un lac un anume purice de apă, sau a căuta vestitul ac în carul cu fân".

Şi totuşi, Smith a avut noroc – norocul care însoţeşte mai mult sau mai puţin orice descoperire arheologică: găsi 384 tăbliţe cuprinzând fragmentele care lipseau – între altele, urmarea povestirii lui Utnapişti. Pentru toţi oamenii de bună credinţă deveni limpede că epopeea lui Ghilgameş inspirase naraţiunea biblică despre potop, că Noe este numele biblic al lui Utnapişti.

Versiunea babiloniană este socotită a fi cea mai completă; există şi o versiune asiriană – în care Utnapişti, constructorul navei, se numeşte Hasis-Adra, iar potopul, dezlănţuit de mânia zeilor, are ca scop distrugerea oraşului Şurapak, situat între Hilleh şi Bagdad – de asemenea şi una akkadiană, pe care unii autori o preferă, deoarece este „cea mai bogată în amănunte pronunţat mitologice" (cf. V. Kernbach: *Miturile esenţiale,* Edit. Ştiinţifică şi enciclopedică 1978).

Majoritatea cercetătorilor sunt astăzi de acord că potopul biblic a fost inspirat de epopeea mesopotamiană. Numai în privinţa faptului dacă Ghilgameş este un personaj istoric părerile sunt

încă împărțite; el figurează, cum arătam, în cronologia regilor din Uruk, iar, potrivit profesorului René Labat de la College de France, a jucat un rol important în secolul al XXVIII-lea î.e.n., după moartea sa creându-se legenda în jurul persoanei sale. Inițial, legenda s-a născut, probabil, în Sumer, răspândindu-se apoi în regiunile înconjurătoare. Numeroasele versiuni, precum şi vechimea lor, atestă că ne aflăm în fața unor arhetipuri; psihologul şi psihiatrul elvețian C.G. Jung defineşte arhetipul ca o „imagine arhaică" rezultată din nenumărate experiențe interioare şi exterioare ale omenirii. Profesorul M. Bodkin, de la Oxford, arată că Ghilgameş este însuşi modelul de erou arhetipal; totuşi, încercarea mai veche, a asiriologului german Peter Jensen, care într-o amplă lucrare demonstra că epopeea lui Ghilgameş este sursa a aproape tuturor legendelor lumii, a fost primită cu justificat scepticism de către cercetătorii mai noi.

O bună parte a povestirilor biblice constituie o prelucrare a întâmplărilor ieşite din comun prin care trec eroii arhetipali (regi şi organizatori ai triburilor, legislatori şi sacerdoți, patriarhi şi profeți etc.), a faptelor săvârşite de ei, având adesea un caracter eshatologic şi mesianic; autorul (cel mai adesea anonim) al acestor relatări elimină însă zeii din panteonul mitului originar, înlocuindu-i cu divinitatea unică. Astfel, în

legenda lui Ghilgameş (versiunea akkadiană), Utnapişti povesteşte că „Inima i-a împins pe zeii cei mari să rânduiască un potop” – după care îi enumeră: Anu, zeu al cerului şi ocrotitor al oraşului Uruk, Ellil, zeul pământului, şi Ea, zeul înțelepciunii – formând triada supremă în panteonul mitologic akkadian. Niciuna dintre aceste zeități nu există în povestea biblică a potopului – Dumnezeu este acela care îi spune lui Noe: „Sfârşitul oricărei făpturi este hotărât înaintea Mea, fiindcă au umplut pământul de silnicie; iată am să-i nimicesc împreună cu pământul. Fă-ți o corabie…” ş.a.m.d. (citat în versiunea: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Edit. Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, Bucureşti, 1975).

Întrebarea pe care ne-o punem – şi pe care şi-au pus-o numeroşi cercetători, mai ales în ultimele două veacuri – este dacă această uriaşă aventură prin care trece patriarhul biblic (şi, înaintea lui, eroul din epopeea mesopotamiană cu numeroasele ei versiuni) este țesută în ghergheful adevărului istoric, cu alte cuvinte dacă relatarea despre potop se bazează pe un fapt real. Unul dintre cercetătorii de caro vorbeam mai sus, astronomul şi fecundul popularizator al ştiinței care a fost Richard Hennig, este ferm convins de realitatea acestui cataclism de proporții nemaiîntâlnite, dar ridică (în *Les grandes énigmes de l’Univers,* Robert Lafont, Paris, 1957) unele obiecții în legătură cu

elementele fabuloase ale relatării: „Chiar dacă ploaia ar fi durat mai mult decât patruzeci de zile şi patruzeci de nopți (cum se întâmplă nu o dată în Asia bântuită de musoni), nu s-ar fi putut aduna atâta apă încât să acopere până deasupra munților, celor mai înalți, fie şi o țară mare, dar cu atât mai puțin întreg pământul". Şi R. Hennig trage în mod logic concluzia că „... evenimentul redat în *Biblie* n-a putut fi decât local" şi că „s-a produs într-o țară cu un relief foarte plat". Obiecție perfect justificată: muntele Ararat (Agri dag, în Turcia) unde ar fi eşuat arca biblică are 5165 m, fiind departe de a fi cel mai înalt munte de pe Terra – dacă ar fi fost acoperit de ape, precipitațiile ar fi trebuit să totalizeze un volum de ordinul miliardelor de kilometri cubi, aşadar o cantitate pe care Terra n-ar fi putut s-o suporte şi pe care, de altfel, nu are de unde să şi-o procure.

Ipoteza lui R. Hennig – un eveniment local, într-o regiune cu relief plat – nu este nouă, ea a fost emisă către" sfârşitul veacului trecut de doi geologi de renume mondial, independent unul de celălalt: sir Charles Lyell, unul dintre fondatorii geologiei moderne, şi Eduard Suesz, preşedinte al Academiei de Ştiințe austriece. Se naşte însă întrebarea: dacă este vorba, în fapt, de un eveniment local, cum se face că despre un asemenea cataclism de proporții uriaşe se vorbeşte în vechi tradiții ale unor popoare situate în cele mai diferite părți ale lumii? Conform unei

clasificări întocmite de etnologul german Richard Andree, în Asia sunt cunoscute treisprezece relatări diferite despre potop, în Europa patru, în Africa cinci, în Australia şi Oceania nouă, în Lumea Nouă treizeci şi şapte. James George Frazer a adunat peste 200 mituri despre potop, redactând şi o documentată lucrare despre folclorul în *Vechiul Testament.* Durata inundației variază, de la mit la mit, între cinci zile şi cincizeci şi doi de ani (la azteci). Unele atribuie inundația ploilor torențiale, altele cutremurelor de pământ, topirii ghețarilor, cicloanelor, furtunilor, fluxurilor puternice etc. La vechii chinezi apare un spirit al răului, Kung-Kung, care, într-un moment de furie, loveşte una dintre coloanele cerului, sfărâmând-o; firmamentul s-a prăbuşit pe pământ, aducând cu el trombe de apă. Ecouri despre un asemenea cataclism găsim şi în scrierile lui Platon care, în dialogul *Timeu* (Timaios), vorbeşte despre un mare „torent din cer" *(ouranion rheuma),* care s-ar abate periodic (cam la fiecare 10.500 ani) asupra omenirii; întocmai ca şi în relatarea despre Atlantida (din acelaşi dialog), Platon pune credința în existența acestui fenomen pe seama preoților egipteni.

Câțiva autori au încercat să explice larga răspândire a miturilor despre un diluviu universal printr-o legătură directă care ar exista între acesta şi era glaciară, în sensul că răspândirea ghețarilor din nord a dus la creşterea precipitațiilor,

provocând inundații în sudul cu climă mai temperată. Această ipoteză s-a născut la începutul veacului nostru, când se credea că perioada glaciară a fost de scurtă durată şi de dată mai recentă; deşi oamenii de ştiință au abandonat-o, în lumina cercetărilor mai noi, totuşi până în zilele noastre diverşi autori de lucrări pline de fantezie continuă să pună miturile despre potop ale diferitelor populații pe seama unor tradiții bazate pe memoria ultimei perioade glaciare (glaciația Würm), de la sfârşitul căreia s-au scurs multe milenii.

Ce argumente aduc respectivii autori în favoarea unui diluviu universal? În primul rând faptul că se întâlnesc fosile de vietăți tipic marine (moluşte, peşti ş.a.) în regiunile muntoase, ba chiar la mare înălțime. Argumentul nu e nou – încă din secolul al II-lea, Lucius Apuleius, filosof latin neoplatonician, îl aducea în sprijinul mitului lui Deucalion (descris cu atâta strălucire de poetul Ovidiu): Deucalion, fiul lui Prometeu, şi soția sa Pyrrha, singurii supraviețuitori ai unei inundații, au repopulat pământul cu seminția omenească; el este tatăl lui Hellenus, strămoşul mitic al grecilor. În secolul al IV-lea, Eusebiu din Cezareea, în a sa *Istorie ecleziastică*, afirmă şi el că impresiunile fosile de peşti găsite pe înălțimile Libanului constituie o dovadă a autenticității relatării biblice despre potop. Fireşte că asemenea afirmații sunt îngăduite unor autori care au scris în urmă cu

şaisprezece sau optsprezece veacuri, dar ele devin de-a dreptul ridicole reluate de autori din zilele noastre, când ştim, mai presus de orice îndoială, că impresiunile fosile aflate pe înălțimi s-au format înainte de mişcările tectonice care au dus la cutarea Pământului, adică s-au format înainte ca munții să devină munți…

Cel mai puternic contraargument adus ipotezei diluviului universal ține de domeniul geologiei: lipsa unor urme de eroziuni pe care o asemenea catastrofă de proporții uriaşe trebuia să le lase. R. Hennig remarcă: „… afirmația că acest eveniment ar fi avut loc într-o epocă geologică recentă… când omenirea poseda deja o oarecare civilizație, este în contradicție nu numai cu toate teoriile existente, dar, ceea ce este mai important, chiar cu faptele. Acoperirea pământului sub o imensă masă de apă ar fi lăsat urme care ar fi permis constatarea fenomenului, aşa cum s-au putut constata perioadele glaciare".

Renunțând la ipoteza unei inundații de proporții universale, vom admite că miturile şi tradițiile populare evocând potopuri şi alte catastrofe asemănătoare sunt ecouri ale unor evenimente locale. În această privință, este cât se poate de interesantă ipoteza lui sir William Willcox, un excelent cunoscător al Mesopotamiei, ipoteză pe care o redăm aşa cum am expus-o într-o lucrare mai veche – *(Enigmele Terrei, II,* Edit. Albatros, 1983): Eufratul şi-a rupt digurile, inundând

întreaga câmpie situată în aval, unde n-au mai existat supraviețuitori, oameni sau animale; ruptura s-a produs într-un punct situat lângă actuala aşezare Sakhlavia; nivelul fluviului depăşea în acel moment cu 16 picioare (aproximativ cinci metri) cota normală, ceea ce explică submersiunea câmpiei. Noe, care nutrea mai de mult îndoieli asupra soliditățiii digului, ba chiar prevăzuse dezastrul, şi a construit o arcă, reuşind să părăsească nevătămat regiunea împreună cu familia lui şi cu animalele domestice; dus de valuri, a ajuns în țara Gurna, unde Eufratul se apropie cel mai mult de Tigru, după care, apele scăzând, nava a eşuat pe o mică înălțime numită Ararat (şi care n-are nicio legătură cu actualul munte din Armenia, care şi-a primit numele mult mai târziu).

Fireşte că ipoteza lui sir William are un vag iz de *Science-fiction* şi nu este exclus ca, într-o oarecare măsură, să fi fost inspirată de epopeea lui Ghilgameş. Chiar dacă întemeiată mai mult pe argumente conjecturale, dacă nu are girul autenticității, îl are pe acela al verosimilității.

Evenimentul catastrofal – care probabil că a afectat terenurile joase din bazinul Tigrului şi Eufratului în regiunea din apropierea vărsării celor două fluvii – nu trebuie neapărat pus pe seama ploilor torențiale aduse de musoni. Nu este exclus ca el să fi constat dintr-un val violent venit dinspre Golful Persic şi pricinuit de un cutremur

de pământ; istoria mai recentă cunoaşte asemenea fluxuri puternice, generatoare de inundaţii, cum este cel provocat de cutremurul de pământ de la Lisabona în 1755. Cicloanele şi furtunile puternice pot avea efecte asemănătoare: în delta Brahmaputrei (în 1876) fluxul a pustiit peste 8000 km pătraţi şi a făcut 250.000 victime. În ce priveşte Mesopotamia, ipoteza pare confirmată de descoperirile lui sir Leonard Wooley cu prilejul săpăturilor pe şantierul arheologic de la Ur: urmele unei inundaţii de proporţii uriaşe – un strat de nămol, pe o suprafaţă de 90.000 kmp, urmare a unui val de şapte metri înălţime.

Dacă pornim de la ideea că mitul potopului (mesopotamian) face parte din categoria aşa-ziselor mituri memoriale, este firesc să ne întrebăm când a avut loc catastrofa. Datarea în timp nu se poate face, în acest caz, decât cu o aproximaţie destul de largă: inundaţia catastrofală (provocată de ploi sau de flux) s-a produs înaintea mileniului al III-lea î.e.n., cu alte cuvinte înainte de crearea epopeii lui Ghilgameş care a servit, fără îndoială, ca sursă a povestirii biblice despre potop; este probabil că s-a produs către începutul mileniului al IV-lea î.e.n., dacă luăm în considerare faptul că prima dinastie din Ur şi-a început domnia aproximativ în anul 3100 î.e.n., şi că prima dinastie din Uruk (care nu poate fi datată din lipsa documentelor) este în orice caz mult mai veche. Or, documentele referitoare la aceste două

dinastii nu menționează vreo calamitate de asemenea natură, iar epopeea lui Ghilgameş, prin natura sa vădit mitică, nu poate fi socotită un document istoric. De altfel şi unele descoperiri arheologice par să indice că marea calamitate a avut loc în jurul anului 4000 î.e.n., poate scurtă vreme după aceea – este şi părerea lui sir Leonard Woolley, deşi stratul de nămol evidențiat de el în sudul Mesopotamiei n-a putut fi datat nici măcar cu oarecare aproximație.

În zilele noastre, marcate de impetuoasa dezvoltare a turismului pe plan internațional, se organizează adesea grupuri de turişti cu oarecare antrenament sportiv care escaladează potecile abrupte ale masivului Ararat în căutarea urmelor naufragiului biblic. Dacă unii dintre turişti găsesc şi câte o bucățică de lemn înnegrit şi cu urme de smoală – „rămăşiță din arca lui Noe" aceasta este meritul ghizilor turci, care-şi cunosc meseria şi, procurând vizitatorilor asemenea „suvenire", îşi mai rotunjesc veniturile. Deoarece, chiar admițând că ar exista vreun lemn care să reziste vreme de şase milenii, Araratul anatolic nu este în niciun caz identic cu Araratul biblic.

Dar entuziaştii nu dezarmează... În vara anului 1984, o expediție americană condusă de un oarecare Malcolm Stevens a urcat pe Ararat şi s-a întors în S.U.A. Cu „dovezi irefutabile" despre potop şi despre nava lui Noe după cum a declarat conducătorul expediției la o conferință de presă.

Drept cate unele ziare turceşti au publicat articole pline de indignare în legătură cu jefuirea de către străini a patrimoniului național; scandalul a luat sfârşit numai după ce ministrul turc al culturii şi turismului a arătat că Malcolm Stevens fusese reținut pe aeroportul de la Istanbul că i se controlaseră minuțios bagajele, dar nu s-au găsit decât câteva bucățele de lemn şi de rocă pe care specialiştii le-au declarat lipsite de orice valoare arheologică sau de altă natură. Insuccesul lui M. Stevens nu i-a descurajat însă pe entuziaşti şi, în toamna aceluiaşi an, a fost organizată o altă expediție americană, condusa de astronautul James Irwin, participant în 1971 la expediția Apollo 15, care efectuase a patra aselenizare. Iată deci că, după ce coborâse pe Lună, James Irwin urca pe Ararat. Poate că astronautul nostru şi-a făcut socoteală că, împreună cu Noe şi cu arca lui, ne aflăm într-o lume în care miracolul face parte din cotidian, dacă putem spune astfel – aşadar, de ce n-ar rezista o bucată de lemn câteva milenii, de vreme ce însuşi patriarhul Noe, după cum ne asigură textul biblic, avea 600 ani când a pornit în aventuroasa lui călătorie, fiind întrecut, în ce priveşte longevitatea, numai de bunicul său, Matusalem, care a trăit 969 ani…

Lumea Antică: Aventura Homerică Şi Marile Peripluri

Tradiția perpetuată în poemele homerice porneşte de la evenimente reale. Knossos: urmările neaşteptate ale unui incendiu. Pylos: palatul lui Nestor? Ahei, pigmei (şi alții). Nava ARGO pe Dunăre! Spre Ophir – Țara aurului. Aventuroasele peripluri ale fenicienilor. Reconstituirea itinerarului lui Ulise.

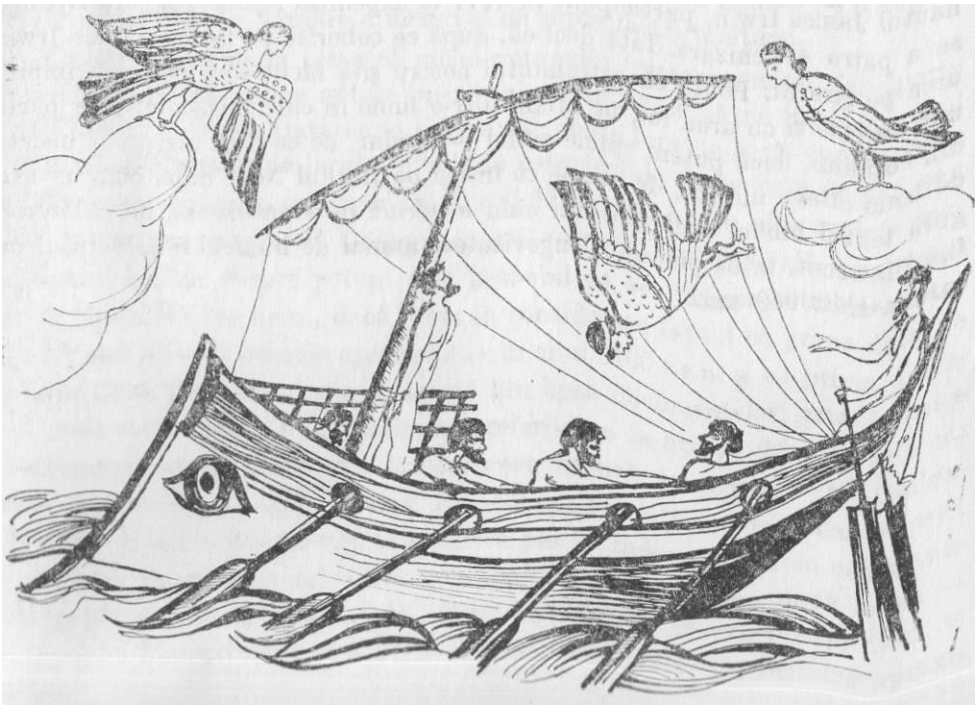

Dintre cele şapte oraşe care îşi disputau cinstea de a fi patria lui Homer – competiție onorabilă, justificată de larga popularitate a marelui bard antic – cercetări mai recente n-au reținut decât

două: Chios şi Smirna; şi vom observa, ca o curiozitate, că niciunul nu este situat în Grecia continentală: Chios este o insulă a Dodecanezului, iar Smirna (Izmir) se află în Asia Mică. Opțiunea între aceste două oraşe presupune admiterea existenței reale a unui Homer – fiindcă n-au lipsit nici cercetătorii (italianul Vico, francezul d'Aubignac, germanul August Wolf şi alții) care încă de acum două veacuri pretindeau – slujindu-se cu precădere de argumente din domeniul analizei literare – că Homer n-a existat, că *Iliada* şi *Odiseea* n-ar fi decât prelucrări ale legendelor şi baladelor populare, culese de la vechii aezi, de la cântăreții rătăcitori ai epocii primitive din istoria Eladei, apoi selecționate şi rânduite de gramatieienii atenieni din vremea lui Pisistrate (circa 530 î.e.n.). Fireşte că, indiferent dacă Homer a existat sau nu, cele douăzeci şi patru de cărți ale *Iliadei,* care cântă războiul troian, şi cele douăzeci şi patru de cărți ale *Odiseii* descriind aventuroasa călătorie de înapoiere în Ithaca a lui Ulise, cuprinzând în total 28.000 versuri în hexametri dactili, rămân capodopere ale poeziei epice universale.

Cercetătorii din zilele noastre nu mai sunt preocupați de chestiunea paternității operei homerice, ci mai degrabă de structura acestei opere; la noi, Mirela Roznoveanu (în *Civilizația romanului*, din care am mai citat aici) arată: „Dacă *Odiseea* – considerată opera unui Homer obosit şi

inexplicabil fantast – este scrisă într-un stil ce ne vorbeşte astăzi de influența puternică şi deloc surprinzătoare a poeticilor asiatice, *Iliada* ne apare drept o operă de concepție originală… în *Iliada* descifrăm trădarea lui Homer față de poetica romanului asiatic… *Odiseea* a fost scrisă probabil de Homer înaintea *Iliadei*, cu fascinația modelelor epice egiptene, vedice, ebraice, babiloniene…”

Cei vechi nu-şi puneau, fireşte, asemenea probleme şi nici nu puneau la îndoială existența genialului bard; tradiția ni-l prezintă bătrân şi orb – aşa ne apare în busturile vechi, răspândite în mai multe dintre marile muzee europene, şi tot aşa ne apare şi în unele opere mai noi, de pildă în *Apothéose d'Homère,* savanta compoziție a lui Ingres aflata la Luvru.

În ceea ce priveşte cercetările mai recente, dacă ele nu mai au, în general, ca obiect existența lui Homer, nici problemele strict literare ale eposurilor homerice nu mai pot oferi un teren prea fertil, deoarece vreme de două milenii şi jumătate – şi mai ales în ultimele cinci veacuri, de la Renaştere până aproape de zilele noastre – în acest domeniu s-a scris, poate, mai mult decât în oricare alt domeniu al literelor, el constituind şi una dintre sferele de activitate preferențiale ale filologiei clasice. Către mijlocul veacului trecut şi-a croit drum o nouă orientare: filologii au început să colaboreze cu istoricii şi, drept urmare, o îndelungată perioadă din istoria lumii egeice,

asupra căreia nu existau încă mărturii arheologice – şi singurele mărturii scrise o puteau constitui eposurile elene – a căpătat contururi: obiceiuri şi rituri dintr-un trecut îndepărtat, organizarea cetăților şi a familiei, tehnica războiului, meşteşugurile, comerțul şi navigația, numeroase amănunte din viața de toate zilele; lumea homerică a devenit astfel obiectul unui însemnat număr de studii şi de interpretări, apărându-ne într-o lumină nouă, nu lipsită de aspecte controversate. Într-o lucrare de referință *(The Homeric Poems as History*, 1966), G.S. Kirk arată pe bună dreptate: „Chiar dacă acest tablou vag ar fi integral lipsit de valoare istorică, el poate conține, în adâncurile lui, mai multă istorie, în sensul real al cuvântului, decât obiectele arheologice nude, golite de contactul uman şi de referințele istorice contemporane". (Idei asemănătoare găsim şi în lucrarea lui M.I. Finley, *Lumea lui Odiseu*, vers. Rom., cu un *Cuvânt înainte* de D.M. Pippidi, Edit. Ştiințifică, Bucureşti, 1968).

Iată aşadar că, după o primă etapă, foarte îndelungată, când lumea în care evoluează eroii lui Homer era socotită cadrul unor ficțiuni literare, o dată cu începuturile colaborării dintre cercetătorii din domeniul filologiei, al criticii şi exegezei literare, cu cei din domeniul ştiințelor istorice, specialiştii şi-au pus în mod firesc întrebarea dacă locurile şi evenimentele descrise în poemele

homerice nu corespund, măcar în parte, unor realități istorice, problema căpăta o însemnătate cu atât mai mare cu cât, pentru această perioadă arhaică din istoria Greciei, nu existau mărturii scrise, iar cele arheologice, aşa cum arătam, erau până atunci foarte sărace. Întrebările pe care şi le puneau cercetătorii au devenit foarte concrete: A existat Troia? Războiul troian a avut loc? Regii Priam al Troiei, Menelau al Spartei, Agamemnon al Micenei şi Argosului sunt personaje reale, istorice? Ce este realitate şi ce este ficțiune în aventuroasa călătorie din *Odiseea?* Unde trebuie localizate insulele din periplul lui Ulise? Unele dintre aceste întrebări n-au căpătat nici până astăzi răspuns, altele sunt pe deplin elucidate – în orice caz, ele au stârnit la vremea lor şi stârnesc şi astăzi interesul, nu numai al specialiştilor, dar şi al unor categorii destul de largi de amatori, iubitori ai istoriei, după cum o dovedeşte numărul mare de lucrări de nivel mediu legate de această temă şi editate în numeroase țări. Richard Hennig, acest neobosit cercetător a tot ce este enigmatic în istoria ştiințelor, are fără îndoială dreptate când notează: „Prea adesea am subapreciat fondul de autenticitate al vechilor legende. După părerea mea, în cea mai mare parte a cazurilor, fapte reale, înregistrate cu exactitate, le-au servit ca punct de plecare. Abia după aceea a intervenit fantezia, brodându-şi arabescurile extravagante în jurul sâmburelui de adevăr”.

Cercetările au fost mult îngreunate de faptul că, în izvoarele literare greceşti, cea mai veche dată istorică este relativ târzie: 776 î.e.n., anul în care s-au desfăşurat primele jocuri olimpice; cel dintâi elen a cărui personalitate complexă – om de stat şi legislator, dar şi poet – ne este pe deplin cunoscută, a fost Solon din Atena (640–558 î.e.n.). Or, legendele greceşti mai vechi sunt în număr impresionant; problema era, aşadar, câtă autenticitate aveau tradițiile transmise din generație în generație, din veac în veac de poezia eroică greacă? În sprijinul ipotezei că măcar o parte din tradiția perpetuată de poemele homerice porneşte de la evenimentele reale veneau unele relatări târzii: în secolul al II-lea e.n. Călătorul Pausanias ne asigură (în *Descrierea Greciei)* că a văzut mormântul lui Aegyptos în Arcadia, iar Diodor, care a trăit în secolul lui August, a vizitat şi descris (în *Biblioteca Istorică)* mormântul lui Minos din Sicilia. Ce-i drept, până astăzi nu avem vreo dovadă că Aegyptos a existat aievea, în schimb despre Minos, înțeleptul rege şi legislator cretan, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii ne-au adus o seamă de informații foarte interesante; şi iată că, după ce multă vreme Minos a fost socotit o figură legendară, iar Creta o insulă oarecare din lumea veche egeeană – iar nu una foarte populată şi înzestrată cu construcții monumentale, aşa cum este descrisă de Homer – arheologii au adus dovezi convingătoare că a

existat o civilizație cretană înfloritoare, că descrierea pe care Homer o face insulei este grefată pe un fond istoric real. Săpături efectuate la Knossos, Hagia Triada, Festos şi în alte locuri de către expediții arheologice din mai multe țări au acoperit însemnate lacune în ce priveşte cunoştințele noastre despre lumea egeeană, iar astăzi istoricii folosesc în mod curent expresiile „civilizație cretană" şi „civilizație minoică".

Arheologia cretană datorează enorm lui Arthur John Evans, pe care Ivar Lissner îl califică foarte just ca „unul dintre cei mai eficienți arheologi ai veacului nostru". Evans s-a născut în 1851 la Nash Mills, a studiat la Oxford şi la Göttingen, a călătorit prin Finlanda, Laponia şi Balcani, iar în 1882 a fost arestat de austrieci sub bănuiala de a fi participat la o răscoală din Dalmația; în 1893 a început săpăturile în Creta, descoperind ruinele palatului de la Knossos, culegând mărturii cu privire la cultura minoică, una dintre cele mai vechi de pe teritoriul european. Evans a murit (nonagenar) în 1941 – „... tocmai la timp ca să nu afle de debarcarea germanilor în Creta, insula pe care o îndrăgea, şi nici de faptul că statul major german se stabilise chiar în vila lui, «Ariadne», lângă Knossos" (Ivar Lissner: *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Walter V., Oltan und Freiburg, 1974).

Cercetările lui Evans au dezvăluit istoricilor o lume nouă, au impus reconsiderarea unor ipoteze

mai vechi în privința culturilor din perioadele homerică şi prehomerică; de asemenea, tăbliţele de lut găsite în Creta au adus date noi şi interesante cu privire la originile şi evoluția scrisului. Aceste tăbliţe dezgropate la Knossos ilustrează încă o dată una dintre întâmplările norocoase care vin uneori în ajutorul arheologilor. Cretanii minoici, spre deosebire de mesopotamieni, îşi uscau tăbliţele de lut primitoare ale scrierii la soare şi vânt, sistem care însă nu le întărea aşa fel încât să supravieţuiască trei milenii şi jumătate, aşadar până în zilele noastre – după câteva veacuri se prefăceau în pulbere; or, palatul de la Knossos a fost de câteva ori mistuit de incendii (spre nenorocirea locuitorilor lui şi marea şansă a arheologilor de astăzi), astfel încât cele circa 2 000 tăbliţe din arhiva palatului s-au întărit la foc, transformându-se practic în lut ars! Dintre cele trei sisteme de scriere în care erau redactate tăbliţele, unul – pe care Evans l-a numit scrierea „liniară *B*" – era o scriere necunoscută, într-o limbă necunoscută; descifrarea progresa anevoie, necesitând o muncă asiduă care s-a prelungit pe o perioadă de peste trei decenii. Rezolvarea a venit din strădania şi intuiția excepțională a lui Michael Ventris.

Ca şi Evans, Michael Ventris a fost o personalitate excepțională. Fiu ai unui ofițer englez din India căsătorit cu o poloneză, a primit o

educație îngrijită – a făcut şcoala în Elveția, unde a învățat germana şi franceza; într-o vacanță petrecută în Suedia a învățat suedeza; întors în Anglia, a studiat singur greaca veche. Adolescent, citea cărți care tratau despre descifrarea hieroglifelor egiptene şi cuneiformelor mesopotamiene, audia conferințele lui Arthur Evans despre civilizația cretană, frecventa asiduu renumita bibliotecă de la *British Museum.* În timpul războiului a fost pilot într-o escadrilă de bombardiere, iar după încheierea păcii şi-a luat diploma de arhitect. Şi-a pierdut viața în 1956, într-un stupid accident de automobil, când abia împlinise 34 ani. Împreună cu prietenul şi colaboratorul său John Chadwick, profesor la Oxford – după încercări infructuoase datorate faptului că pornise de la ideea greşită că limba scrierii este etrusca – Ventris reuşeşte să descifreze „liniara *B",* dovedind că este vorba de o limbă greacă, şi anume de o formă arhaică, diferită de cea clasică. Era limpede, deci, că civilizația minoică, întocmai ca şi cea micenianã, era de origine greacă, creată de triburile elene, poate că de aheii din poemele homerice.

Primii cercetători preocupați mai puțin de aspectele literare ale poemelor homerice, şi mai degrabă de tradiția istorică perpetuată în *Iliada* şi *Odiseea* s-au ivit când arheologia, această ştiință relativ tânără, se afla la începuturile ei. Un merit incontestabil îi revine în această privință lui

Heinrich Schliemann – negustorul îndrăgostit de istorie şi arheologie, care, în 1870, a început pe cont propriu săpături pe colina de la Hissarlâk, aproape de malurile Dardanelelor, unde localizase cu o admirabilă intuiție Troia şi unde a găsit un tezaur de obiecte despre care era convins că aparține lui Priam. A întreprins săpături la Micene, unde a descoperit o necropolă regală pe care a atribuit-o lui Agamemnon, apoi la Tirint şi în alte părți, de cele mai multe ori cu succes. Schliemann avea însuşiri cu totul ieşite din comun, fiind o personalitate cel puțin tot atât de excepțională ca Evans sau Ventris; în activitatea sa de negustor a reuşit să acumuleze o avere considerabilă, care apoi i-a conferit independență şi mijloacele materiale importante necesare satisfacerii pasiunii sale; şi-a însuşit paisprezece limbi moderne, pe care le-a învățat singur şi de fiecare dată într-un timp neobişnuit de scurt; pregătindu-se pentru activitatea lui viitoare de arheolog, învățase, tot singur, greaca veche; mare iubitor al lui Homer, îl învățase pe de rost.

Incontestabilele merite ale lui Schliemann au fost recunoscute destul de târziu. În cele două decenii de activitate (a murit în 1890), el n-a reuşit să-şi convingă contemporanii de importanța descoperirilor sale. Istoricii şi arheologii profesionişti spuneau despre el că este un simplu amator, că are o fantezie de poet romantic; a fost adesea ținta unor atacuri în care cercetările sale

erau ridiculizate – tezaurele şi monumentele dezgropate de el erau atribuite unor perioade mai recente, localizate în perioada romană sau chiar bizantină… Astăzi ştim că Schliemann a greşit de multe ori. Faimosul tezaur de la Hissarlâk, de pildă, descoperit de el la Nivelul II, nu aparţinea lui Priam; Wilhelm Dörpfeld, colaboratorul şi succesorul său, a demonstrat că, dintre cele şapte cetăţi suprapuse, cea de la Nivelul VI, prin natura fortificaţiilor puternice şi al ceramicii găsite aici, prezintă toate caracteristicile cetăţii lui Priam; Heinrich Schliemann rămâne totuşi fondatorul arheologiei egeice, descoperirile sale constituind punctul de plecare pentru ample cercetări, care continuă până în zilele noastre, după peste un veac de la prima lovitură de târnăcop dată la Hissarlâk.

Aceste cercetări, întreprinse în Asia Mică, Grecia continentală şi insulele egeene, de către eminenţi arheologi ca W. Flinders Petrie, Arthur J. Evans, Carl W. Blegen, A. J.B. Wace, Cl. F.A. Schafer şi alţii, au demonstrat că lumea egeică a fost pe de o parte tributară Asiei Minore – care, prin Troia şi insule, a radiat influenţele sale până în cele mai depărtate regiuni ale Eladei – pe de altă parte, civilizaţiile neolitice greceşti erau legate de Balcani, după cum au dovedit săpăturile sistematice întreprinse în ultima vreme în Iugoslavia, Bulgaria şi în ţara noastră. Mai presus de toate, ele au venit să confirme că atât

informațiile, uneori confuze, consemnate de literatura istorică greacă relativ târzie, cât şi o seamă de indicații, de cele mai multe ori vagi, cuprinse în cele 28 000 versuri ale poemelor homerice erau, în bună parte, țesute în ghergheful adevărului istoric.

Descoperirile lui Schliemann au demonstrat că Troia a existat, probabil că şi regele Priam mai mult, oamenii de ştiință nu stabilit chiar limitele foarte probabile între care s-a desfăşurat războiul troian: între 1193 şi 1184 î.e.n., cei zece ani de care vorbeşte şi Homer; interesant este că aceste date le confirmă pe cele la care ajunsese (în jurul anului 230 î.e.n.) Eratosthene din Alexandria, matematician, astronom şi poet – şi prieten al lui Arhimede. După descoperirile lui Schliemann au urmat cele ale lui sir Arthur Evans la Knossos, care au demonstrat fondul de adevăr al legendelor legate de Creta şi de civilizația minoică şi au pus într-o lumină nouă tradiția – până atunci orală – legată de sălaşul labirintic al Minotaurului. Venise acum rândul aducerii la lumină a vestigiilor formațiilor statale miceniene în jurul cărora s-au alcătuit multe dintre marile cicluri mitice greceşti.

Săpăturile întreprinse la Micene, Teba, Tirint şi în alte părți au permis oamenilor de ştiință să afirme – şi să aducă argumentele demne de luat în seamă în sprijinul afirmațiilor lor – că istoria lui Atreu şi a urmaşilor săi, de asemenea relatările

despre eroii unor legende sau eposuri nu mai trebuie şi nu mai pot fi luate drept simple ficțiuni literare, izvorâte exclusiv din fantezia populară „... de acum înainte le putem considera ca tradiții autentice", arată J.V. Luce, „născute în jurul principalelor centre ale lumii miceniene în epoca celei mai mari înfloriri a ei, cu alte cuvinte la sfârşitul Epocii de Bronz. Ceea ce era odinioară considerat ca mit trebuie acum tratat ca o materie istorică necesitând o muncă minuțioasă de «cernere» pentru recuperarea fondului de realitate înglobat în această materie".

Mai ales în ultimele decenii s-a făcut limpede simțită tendința de a desprinde elementele istorice din marile cicluri de legende şi mituri, tendință care nu încetează să se manifeste până în zilele noastre. Vechile legende capătă substanță istorică mai ales în urma descoperirilor arheologice făcute în regiunile clasice, dacă putem spune astfel. În Ithaca – unde săpăturile au început în preajma celui de-al doilea război mondial şi continuă, cu unele întreruperi, până în vremea noastră – descoperirile au dus la evidențierea fundalului care domină *Odiseea:* au fost scoase la lumină vestigiile unui cuprinzător edificiu (palatul lui Ulise?), cuprinzând o cantitate însemnată de ceramică micenianã; dintr-o peşteră situată în apropiere şi consacrată nimfelor au fost exhumate vase de ceramică datând din epoci diferite, de la Epoca de Bronz şi până la primul veac al erei

noastre, de asemenea cazane de bronz lucrate cu măiestrie şi o mască de lut ars pe care figurează inscripția: „Rugă către Ulise”.

Deşi nu este deloc sigur că insula numită astăzi Ithaca este aceeaşi cu patria lui Ulise de-acum trei milenii, semnificația acestor descoperiri este destul de limpede: ele tind să confirme exactitatea unora dintre datele ce se desprind din poemele homerice – de pildă că, în perioada războiului troian, această insulă făcea parte din formația statală micenianã.

În cântul al treilea al *Odiseii* se relatează sosirea la Pylos a lui Telemac, fiul lui Ulise şi al Penelopei, plecat din Ithaca în căutarea tatălui său dispărut de atâta vreme; pornind către Sud, Telemac debarcă aşadar la Pylos „cel nisipos”, unde se bucură de ospitalitate în impunătorul palat al lui Nestor, regele local. Aici i se oferă „vin dulce, de unsprezece ani”, iar „dalba Policaste”, fiica lui Nestor, „îl duse să se scalde, şi-l îmbăie, şi-l unse cu miresme” etc., etc. (Am citat din tălmăcirea excepțională a lui G. Murnu – ed. 1956, E.S.P.L.A., Bucureşti – traducere despre care D.M. Pippidi spune că se înscrie „printre cele mai izbutite versiuni poetice… din câte se cunosc în toate literaturile”).

Aceste două scene – oferirea cupei de vin şi îmbăierea – fac parte din ritualul obişnuit al ospeției; alături de alte descrieri ale lui Homer legate de Pylos şi de palatul înțeleptului Nestor, ele

şi-au găsit un soi de confirmare în descoperirile făcute de profesorul Carl W. Blegen (începând cu anul 1952), la Epan Englianos, în sud-vestul Messeniei; aici, între gurile a două râuri, malul stâncos face loc unor dune cu nisip – de unde şi epitetul pe care Homer i-l dă: „oraşul nisipos”. Arheologii au dezvelit aici ruinele palatului, unde se văd încă bazele coloanelor, vestigii ale porticelor, ale sălii principale *(megaron)* cu uriaşa vatră centrală, porțiuni ale pardoselii cu desenul în culori al dalelor; este frapantă asemănarea dintre palatul lui Nestor, aşa cum e descris de poet, şi cel scos la iveală de săpăturile din Messenia, mai ales în ce priveşte încăperea centrală – acea sală mare lipsită de ferestre, cu vatra în mijloc şi slujind ca loc de petrecere pentru oaspeți.

Vizitatorului şantierului (şi, desigur, cunoscător al textului homeric) îi sunt evocate şi scena îmbăierii lui Telemac şi cea a închinării vinului „dulce, de unsprezece ani”: într-una dintre săli se află o cadă de baie de formă grațioasă, bogat decorată, iar în spatele palatului o cămară de vinuri, cu vase de argilă pe care sunt imprimate semne indicând anul de proveniență a recoltelor… „După toate acestea”, notează J.V. Luce, „rămâne de văzut dacă scepticii mai sunt în măsură să demonstreze că este o greşeală să se identifice ansamblul de clădiri în chestiune cu palatul lui Nestor descris de Homer”.

În ciuda afirmațiilor entuziastului J.V. Luce şi în ciuda potrivirilor dintre anumite date arheologice şi cele relatate de textele homerice (numele Pylos, malul nisipos, megaronul cu vatra lui, cămara de vinuri, sala de baie, ş.a.), se cuvine arătat că ne aflăm în fața unei identificări fondate pe deducție, pe dovezi indirecte, sprijinindu-se pe fapte care limitează numărul ipotezelor admisibile. Oricum, palatele lui Agamemnon, Menelau şi ale altor eroi ai eposurilor greceşti n-au fost încă localizate, dar poate că aceste descoperiri nu vor întârzia prea mult, având în vedere numeroasele şantiere deschise în Grecia, atât de bogată în vestigii încă insuficient cercetate. Pentru profesorul C.W. Blegen, însă, tot atât de entuziast ca şi colegul său J.V. Luce, lucrurile sunt limpezi: în apropierea şantierului său arheologic de la Pylos a pus o tăbliță menită să-i călăuzească pe vizitatori: „Spre palatul lui Nestor”…

Dacă pornim de la ideea că tradiția perpetuată în poemele homerice porneşte de la evenimente reale, este de la sine înțeles că admitem şi realitatea unor eroi ai acestor poeme, a unor toponimice, unor populații ş.a.m.d., indiferent de numele pe care li-l dă Homer şi care poate fi altul decât cel de la origine. Faptul că textele în „liniară *B*” sunt redactate în limba greacă, constituie o dovadă că civilizația micenianã fusese creată de triburile greceşti – poate că de aheii din poemele homerice. Dar cine erau aceşti ahei – denumire

care multă vreme n-a apărut decât în textele homerice relativ târzii? Târzii fiindcă, după părerea majorității cercetătorilor, Homer şi-a creat opera în jurul anului 800 î.e.n.; or, el relatează evenimente petrecute către anul 1200 î.e.n., (războiul troian) şi face frecvente aluzii la evenimente şi mai vechi (expediția argonauților ş.a.).

Vreme îndelungată s-a crezut că aheii erau un produs al fanteziei homerice, o denumire pe care bardul o folosea pentru a desemna pe urmaşii unor triburi de origine incertă, sau poate a unor triburi arhaice greceşti. E drept că foloseşte şi denumirea eleni *(hellenes),* sub care totalitatea triburilor greceşti avea să rămână în istorie, dar numai pentru una dintre populațiile aşezate în Tessalia, în regiunea Hellas; în schimb, prin ahei desemnează populația numeroasă din centrul Greciei şi Peloponez.

Mai întâi, oamenii de ştiință au încercat rezolvarea problemei cu ajutorul datelor puse la dispoziție de lingvistică. După cum se ştie, limba greacă este rezultatul evoluției unor limbi arhaice indoeuropene – ea a venit în Grecia o dată cu migrația unor triburi localizate vreme îndelungată în stepele dintre Turkestan şi Mazuria. În greaca veche există însă numeroase urme ale unei limbi pregreceşti – de pildă denumiri toponimice terminate în „nthos" şi „ssos" – care nu pot fi explicate cu ajutorul fondului lexical grecesc;

fenomenul este binecunoscut lingviştilor – era firesc ca grecii să preia de la populația autohtonă anumite denumiri locale – de munți, fluvii, insule – de asemenea, denumirea unor plante sau animale specifice regiunii mediteraniene şi pe care nu aveau de unde să le cunoască în stepele răsăritene de unde veneau. În regiunea lor de imigrare, grecii au găsit diferite populații, mai vechi – însuşi Homer spune (în *Odiseea)* că în Creta trăiau „cretani autentici, şi donieni, dorieni şi pelasgi". Interesant este faptul că Homer face totdeauna distincție între ahei – care sunt, de fapt, eroii eposurilor sale – şi celelalte seminții cu care aceştia vin în contact, fie ca prieteni sau aliați, fie ca duşmani. Problema care se punea era de unde provine această denumire, pe care o găsim la Homer şi numai la Homer – cu alte cuvinte dacă ea corespunde unei realități istorice şi cum poate fi fundamentată din punct de vedere lingvistic.

Încă din primul deceniu al veacului nostru, arheologia a venit în sprijinul lingviştilor ajutându-i să facă un mare pas înainte în lămurirea acestei chestiuni: la săpăturile întreprinse la Bogaz-Köy, în apropiere de Ankara, o misiune arheologică germană a descoperit aproape 10 000 tăbliție de lut ars purtând texte în limba hitită. După descifrarea lor de către B. Hrozny s-a făcut oarecare lumină şi în această controversă legată de textele homerice: se pare că numele „ahei", pe care bardul îl foloseşte frecvent

ca pe o denumire generală a vechilor triburi, nu este rodul fanteziei sale; în textele hitite din veacurile XVI şi XV î.e.n., o denumire asemănătoare apare de vreo douăzeci de ori. După cum rezulta din aceste texte, la frontiera apuseană a statului hitit se afla regatul „Ahhijava", denumire pe care arheologul german Robert Forrer a tradus-o prin „țara aheilor". În sprijinul ipotezei sale, care a găsit numeroşi adepți, Forrer arată că hitiții plasau Ahhijava la apus de țara lor, că avea un caracter maritim – era o thalassocrație –, că avea ample legături comerciale. Iată deci că arheologia colaborează cu filologia, ambele contribuind la elucidarea unor probleme legate de lumea micenianã şi de modul în care această lume este oglindită în *Iliada* şi *Odiseea.*

Mai recent, acestei colaborări i s-a asociat şi antropologia, căreia i-a revenit un rol deloc neglijabil; dacă ştim astăzi că prima imigrare a triburilor arhaice greceşti în spațiul egeic s-a produs între anii 2000 şi 1900 î.e.n., aceasta se datorează şi datelor furnizate de vechile necropole: la Asine s-au găsit cranii din perioada cuprinsă între 1900 şi circa 1600 î.e.n., din studiul cărora reiese că populația era amestecată – în parte indoeuropeană şi în parte egeică. Tot aşa, craniile de la Kalkari ne dau unele date interesante: cele bărbăteşti aparțin tipului indoeuropean, cele femeieşti tipului egeic – de unde concluzia că grecii imigrați şi-au luat soții dintre femeile populației

autohtone; este un obicei străvechi şi un drept al cuceritorului, perpetuat prin tradiție şi menționat în multe dintre marile cicluri de legende – cunoscutul episod al „răpirii sabinelor” de către romani este numai un exemplu.

Printre populațiile menționate pentru prima oară de Homer (în cântul al III-lea al *Iliadei)* se numără „pigmeii”, denumire despre care vreme de peste două milenii s-a crezut că este o ficțiune, că desemnează unul dintre popoarele mitice – cum ar fi lestrigonii canibali sau uriaşii ciclopi sau lotofagii – în care poemele homerice abundă. Numele lor se trage din grecescul *pugmê* care înseamnă „cot” – o măsură de lungime echivalând cu distanța de la cot la vârful degetului mijlociu şi care în Grecia antică avea cam 50 cm. Homer îi plasează la capătul de miazăzi al lumii pe aceşti „pitici” – alți autori, Herodot de pildă, pretinde că locuiau aproape de izvoarele Nilului; trebuie însă să luăm în considerație că, pentru cei vechi, „izvoarele Nilului” însemna „capătul lumii” latinul avea chiar şi o expresie *Capul Nili quaerere,* „a căuta izvoarele Nilului”, folosită figurativ cu sensul „a căuta un lucru care nu poate fi găsit”, sau „a efectua o muncă penibilă şi zadarnică”. Legenda mai spune că pigmeii erau duşmanii du moarte ai cocorilor, păsări migratoare care în fiecare toamnă se îndreaptă spre sud pentru a se război cu ei. Spune, bardul, la începutul celui de-al treilea cânt

al *Iliadei*, că „... troienii pornesc şi, asemenea păsărilor, strigă şi se îndeamnă, după cum spre ceruri strigătul cocorilor se-nalță în văzduh, dacă venirea iernii şi nesfârşita ploaie alungă zborul lor spre apele Oceanului, şi-aduc, învăluiți în bruma dimineții, pigmeilor, în dar, măcelul şi moartea, într-o groaznică luptă."

După Homer, legenda despre pigmei este reluată de mai mulți autori antici, între care Aristotel, Pliniu cel Bătrân şi, aşa cum arătam, de Herodot. Acesta din urmă povesteşte că mai mulți tineri însuflețiți de dorul de aventură au pornit într-o călătorie către meleaguri sudice îndepărtate; după ce au străbătut un drum lung au fost înconjurați şi luați prizonieri de un grup de războinici de statură mică; aceştia i-au dus în „oraşul" lor, format din colibe rotunde cu acoperişuri ascuțite şi aşezat pe malul unui râu populat de numeroşi hipopotami şi crocodili. Herodot încheie această povestire arătând că tinerii n-au fost tratați cu duşmănie, iar până la urmă pigmeii îi eliberară, astfel că au putut să se întoarcă în patrie şi să relateze neobişnuita întâmplare prin care au trecut.

Asemenea mărturii ne-au rămas nu numai din antichitatea greacă şi romană: unele desene mai vechi din piramidele şi templele egiptene par să reprezinte pigmei. Egiptologul Auguste-Edouard Mariette menționează un obelisc pe care este gravată imaginea unui dansator pigmeu aflat la

curtea unui faraon, precum şi statuia, în mărime naturală, a unui asemenea „pitic”, având şi o inscripție: *akka.* După câțiva ani, în 1869, exploratorul şi naturalistul Georg Schweinfurth, cercetând teritoriul dintre Nil şi Congo (Zair), avea să întâlnească un pigmeu; dublă coincidență: pigmeul era dansator la curtea „regelui” Monza, al tribului monbuttu (magbetu) şi aparținea unei populații numită akka. Câteva zile mai târziu, exploratorul avu prilejul să observe, în apropiere de reşedința regelui Monza, un mic detaşament de pigmei făcând exerciții de tragere cu arcul, la care dovedeau multă îndemânare. Schweinfurth este primul care a arătat că pigmeul nu este un „pitic”, ci un individ normal, că talia sa mai mică nu este o anomalie, ci o caracteristică a tuturor indivizilor făcând parte din neamul său.

Încă o relatare cu iz de legendă din poemele homerice s-a dovedit aşadar corespunzătoare realității. Nu putem, desigur, exclude complet ipoteza că pigmeii lui Homer (şi ai altor autori antici, care poate că s-au inspirat din opera lui) sunt o simplă ficțiune, o legendă perpetuată de-a lungul veacurilor (chiar mileniilor), iar faptul că s-a descoperit o populație cu unele caractere asemănătoare ar putea fi o coincidență. În definitiv, studiul folclorului medieval ne arată că asemenea „pitici” se găsesc la aproape toate popoarele europene – de pildă în legendele bretone despre *corrigani* sau în cele germanice despre

kobolzi. Vom reține însă că în pădurile scandinave nu s-au descoperit asemenea spiriduşi păzitori de comori, pe când către sud, departe de lumea egeeană, în pădurea ecuatorială africană, s-au descoperit pigmei – o populație cu o talie medie sub 1,50 m, numărând şi astăzi 40–50.000 indivizi, dintre care unele grupuri localizate nu departe de locurile de iernat ale cocorilor.

Care ar fi, deci, originea acestei legende despre pigmei? Porneşte oare ea de la relatarea unei călătorii reale (ca acea povestită de Herodot) – relatare care în decursul a nenumărate veacuri, s-a perpetuat, amplificat şi îmbogățit cu elemente fantastice specifice legendelor, cum ar fi luptele înverşunate dintre pigmei şi cocori? Nu trebuie să înlăturăm de la început această ipoteză – aheii lui Homer nu erau numai vajnici războinici ci şi abili navigatori, şi nu este exclus că în călătoriile lor (întrețineau legături comerciale cu egiptenii şi cu alte popoare de pe coastele nordice ale Africii) să fi cules relatările despre pigmei a căror existență, aşa cum am văzut, egiptenii o cunoşteau.

Pigmeii lui Homer au inspirat câțiva autori medievali obscuri, fără operă notabilă. Legătura care se face uneori cu *Călătoriile lui Gulliver* (1726; prima vers. Rom. 1848) a irlandezului Jonathan Swift este hazardată; Swift cunoştea, fără îndoială, pe Homer – este autorul unui eseu, *Bătălia cărților* (1704), în care susține superioritatea autorilor antici asupra contemporanilor săi – dar liliputanii

săi au un caracter fantastic, ştiut fiind că în opera marelui satiric elementul fantastic este subordonat exprimării realului.

Călătoriile ocupă un loc foarte însemnat în opera homerică – ele revin în câteva cânturi ale *Iliadei,* iar *Odiseea* nu este altceva decât relatarea îndelungatului (a durat zece ani) şi aventurosului periplu al lui Ulise spre Ithaca lui natală. În cele mai vechi mituri, de origine asiatică sau egipteană, tema călătoriei revine cu insistență (M. Roznoveanu: „Călătoria a constituit mobilul epic primordial al epicii asiatice"). Rama (din poemul indian atribuit lui Valmiki), sumerianul Ghilgameş, egipteanul Setne şi chiar mai multe personaje biblice sunt produse ale mitologiilor orientale, dar şi ale poeticii „romanului asiatic", care „şi-a calculat de obicei reperele printr-un destin proiectat să se mişte într-un spațiu uriaş şi un timp enorm al aventurii fizice sau spirituale". În schimb, Homer „condensează o adevărată umanitate într-un spațiu riguros trasat unde o ține prizonieră, limitând dimensiunea aventurii;… geografia, din aburoasă (mitică, onirică, fabuloasă, vizionară), devine extrem de precisă…" Această geografie „extrem de precisă" ni se dezvăluie treptat ca urmare a săpăturilor arheologice întreprinse la Troia, Micene, Tirint, Pylos, în Creta, Ithaca şi în alte locuri.

Călătoriile pe mare – între care câteva peripluri

de mari proporții – formează una dintre temele caracteristice ale mitologiei greceşti, ceea ce ne apare firesc dacă luăm în considerare că civilizațiile egeice, şi cu osebire cele minoică şi micenianâ, erau (sau au devenit foarte curând) thalassocrații, întemeindu-şi puterea pe un comerț maritim însemnat şi pe supremația asupra mărilor, mai ales în spațiul mediteranean, dar şi mai departe, spre Nord (Tomis, Histria, Herakleea ş.a.), în Marea Neagră, şi chiar dincolo de Coloanele lui Hercule (Tartessos ş.a.), pe malul iberic al Atlanticului.

Una dintre vechile legende transmise de aezii din spațiul egeic este cea a expediției argonauților, adevărată „odisee" (avant la lettre…) – periplu de proporții, având ca punct de pornire Etolia, aproape de Golful Corint, şi ca destinație Colchida, pe țărmul răsăritean al Mării Negre, unde se afla prada râvnită: lâna de aur; de această legendă, presărată cu întâmplări fantastice şi aventuroase, merită să ne ocupăm mai îndeaproape din două motive: mai întâi, deoarece unii cercetători mai noi, care îi atribuie o anumită autenticitate istorică, au ajuns la concluzii interesante în încercarea lor de a localiza şi chiar de a data diferitele întâmplări legate de ea; şi în al doilea rând deoarece una dintre ipotezele recente cu privire la expediția argonauților se leagă, într-un anume fel, de teritoriul de astăzi al țării noastre.

Echipajul navei *Argo* cuprindea cincizeci de eroi

aleşi pe sprânceană, între care Hercule şi Orfeu, cel mai mare muzician al antichității (căruia unii îi atribuie o existență istorică şi o origine tracă), apoi nedespărțiții Castor şi Polux, Telamon, Tezeu, cel care mai târziu avea să ucidă Minotaurul, Peleu şi alți bărbați vestiți ai vremii, puşi cu toții sub comanda lui Iason. Cercetătorii pomeniți mai sus plasează expediția argonauților cu optzeci până la o sută de ani înainte de războiul troian, aşadar aproximativ între 1280 şi 1260 î.e.n., dar luând în considerare unele calcule legate de genealogii se cuvine să reducem acest interval: Peleu, de pildă, trebuie să fi fost un bărbat în puterea vârstei, altfel n-ar fi putut face față marilor eforturi cerute de asemenea expediție, iar fiul său, Ahile, care a luptat la Troia, este şi el un tânăr vânjos altfel nu i-ar fi putut ucide în luptă pe Hector, pe Memnon şi pe regina amazoanelor Penthesileia, înainte de a cădea răpus de săgeata lui Paris, lovit în călcâiul său vulnerabil – ceea ce ar indica un interval de 30–40 ani între expediția argonauților şi războiul troian; expediția ar fi avut deci loc cam între 1230 şi 1220 î.e.n., fiind probabil contemporană cu domnia lui Ramses al II-lea în Egipt.

Există o ipoteză interesantă (pe care o menționam într-o lucrare mai veche, *Enigmele Terrei*, I, 1978), cu privire la o posibilă origine a legendei despre lâna de aur. Desigur că în zilele noastre nu mai crede nimeni că există sau a

existat cândva un berbec cu lâna de aur; dar iată că unele documente foarte vechi relatează despre un procedeu neobişnuit (dar nu lipsit de ingeniozitate) de a reține prețiosul metal din nisipul cărat de râurile aurifere – procedeu care constă (în linii mari) din plasarea unor blănuri de oaie cu lână fină în apa râurilor pentru ca între fire să se prindă pulberea de aur. Or, vechea Colchidă (localizată în R.S.S. Gruzină de astăzi) avea râuri aurifere! Probabil că negustătorii armeni sau fenicieni au adus până în Etolia veşti despre ingeniosul procedeu şi nu este exclus că tot acestor activi mercatori ai antichității să li se datoreze informațiile despre aşezarea geografică a Colchidei – țară care nu ducea lipsă de berbeci cu lână fină, iar unele documente menționează un râu bogat în nisip aurifer: anticul Phasis, identificat cu Rionul de astăzi. De aici şi până la naşterea legendei despre „lâna de aur” nu mai este decât un pas…

O altă ipoteză, care ne interesează în mod deosebit, are în vedere posibilitatea ca expediția argonauților să fi avut şi un alt scop, anume descoperirea Mării Negre (a Pontului Euxin) de către greci. Autorii antici ne informează că întoarcerea argonauților din expediția în Colchida a avut loc pe un alt itinerar decât cel de la ducere, fără să indice care era acel itinerar; or, este destul să aruncăm o privire asupra unei hărți cuprinzând Dobrogea de astăzi şi strâmtorile, ca să ne dăm

seama că, pentru a ieşi din Marea Neagră fără a trece prin Bosfor şi Dardanele, singurul drum posibil pentru o navă rămâne cel al Dunării. Geografii antici relatează că ilirii se foloseau de vechiul drum comercial ce unea Sava cu Adriatica – ştiau, aşadar, că de la Dunăre (prin afluentul ei din dreapta, Sava) se putea ajunge pe țărmul adriatic răsăritean pe un drum destul de frecventat (de vreme ce era folosit de neguțători), aşadar lipsit de prea mari dificultăți; mai mult, nu lipsesc nici textele antice care menționează că Dunărea ar avea... două guri, una dintre ele situată în nordul Adriaticii. Toate acestea ne îndreptățesc să nu excludem posibilitatea ca grecii, după descoperirea Mării Negre (Pontus Euxinos – „Marea Ospitalieră"), să fi explorat şi calea navigabilă a Dunării (Istros) încă din secolul al XIII-lea î.e.n., când se plasează expediția argonauților. De altfel, Apollonios, în poemul său *Argonautica* (sec. III î.e.n.), arată că argonauții au navigat în susul Istrului, apoi au coborât pe „un braț" al fluviului până în Marea Adriatică, îndreptându-se spre țărmurile Illyriei.

În sfârşit, se cuvine menționată aici încă o ipoteză – emisă pentru prima oară (după ştiința noastră) în *Magazin Istoric* nr. 11/1976: Într-unul dintre episoadele relatării despre expediția argonauților se povesteşte că aceştia ar fi pus temeliile unui oraş pe un promontoriu al mării (care li s-a părut „ospitalieră" iar nu „neagră") –

acel promotoriu ar fi cel pe care se ridică astăzi o parte a oraşului Constanța. Ipoteza este îndrăzneață, dar nu absurdă: e drept că prima mențiune certă a Tomisului (în greceşte: Tomeos, Tomoi) datează din 260 î.e.n., dar la săpăturile arheologice întreprinse aici au fost găsite diferite obiecte (monezi, săgeți, ceramică ş.a.) datând din secolele VI-VII î.e.n., iar începuturile aşezării probabil că sunt şi mai vechi. Este firesc ca săpăturile arheologice să scoată la iveală în primul rând obiectele datând din perioada de înflorire a Tomisului (şi a celorlalte colonii greceşti de pe țărmul apusean al Pontului, cum sunt Histria şi Callatis), care a jucat un rol important în relațiile economice cu geto-dacii, iar mai târziu va găzdui pe poetul roman Ovidiu, exilat aici de împăratul August dintr-o pricină până astăzi nelămurită.

Expediția argonauților a inspirat numeroase opere literare, din antichitate şi până în epoca modernă. Poemul *Argonautica* al lui Apollonios din Rhodos a cunoscut sute de ediții manuscrise şi tipărite (între care un incunabul) şi o versiune latină (de valoare mai modestă) a lui Valerius Flaccus (sec. I). În schimb, Ovidiu, poetul exilat la Tomis, ne-a lăsat, în *Metamorfozele* sale (cartea a VI-a), câteva pagini de mare frumusețe, în care afirmă că *Argo* ar fi fost prima navă construită de om – aşadar într-un fel o navă-arhetip – căci argonauții, spune poetul, „au înfruntat, pe întâia dintre toate corăbiile, o mare pe care vâsla n-a

lovit-o niciodată". Una dintre eroinele acestui poem mitologic, Medeea – fiica regelui din Colhida, complicea apoi soția lui Iason şi ucigaşă propriilor ei copii – a inspirat ea singură zeci şi zeci de opere literare, mai ales din domeniul dramaturgiei, începând cu clasicismul elen (Euripide) şi latin (Seneca) continuând cu clasicismul francez (Corneille) şi până aproape de zilele noastre (Griliparzer ş.a.).

Editura londoneză Hutchinson a publicat, în primăvara anului 1986, volumul lui Tim Severin cuprinzând relatarea călătoriei sale pe urmele argonauților. Licențiat în istorie al Universității Oxford, Tim Severin este un specialist în asemenea performanțe: în 1976–1977 a refăcut *Călătoria lui Brandan*, călugărul irlandez care în secolul al VI-lea ar fi traversat Atlanticul, iar în 1980–81 *Călătoria lui Sindbad* unul dintre eroii povestirilor din ciclul *1001 de nopți.* Istoricul englez a pornit de la Voios (anticul Ialcos), pe coasta răsăriteană a Greciei, cu o navă din lemn de pin de Alep şi un echipaj internațional (greci, sovietici, turci), pentru a străbate cele 3 000 mile parcurse în urmă cu peste trei milenii de argonauți – fiindcă Tim Severin nu s-a îndoit nicio clipă că expediția argonauților, ca multe alte legende, a fost țesută pe un fond istoric real.

Deceniile al şaselea şi al şaptelea ale veacului nostru au cunoscut o adevărată avalanşă de

lucrări în care diverşi autori – mai mult sau mai puțin pregătiți pentru asemenea treabă – emiteau tot felul de ipoteze, unele năstruşnice, altele numai naive, despre extraordinarele performanțe ale navigatorilor antici. Piatra de încercare părea să fie… descoperirea Americii: respectivii autori nu se mai mulțumeau cu cei cinci sute de ani de la călătoria amiralului mării-ocean (Columb, 1492) sau cu cei aproape o mie de la istorica expediție normandă (Leif Ericson, 1001), ci atribuiau descoperirea Lumii Noi cretanilor, egiptenilor, canaaniților, fenicienilor şi multor altora. Teoriilor li s-au adăugat experiențe spectaculoase, de pildă cele întreprinse de norvegianul Thor Heyerdahl – „cel mai sportiv dintre savanți" cum l-a numit un gazetar cu imaginație – care, după ce a traversat Pacificul (Expediția *Kon-Tiki,* 1947) pe o plută din lemn de balsa, ca să demonstreze că amerindienii peruvieni au populat insulele Oceaniei, a traversat Atlanticul (Expediția *Ra II,* 1970) pe o ambarcație din tulpini de papirus, ca să demonstreze că egiptenii au ajuns în America…

Autorii acestor ipoteze citează diferite mituri amerindiene – cum este, aşa cum arătam, cel despre Quetzalcoatl şi despre debarcarea mitică a oamenilor albi – de asemenea texte din autori antici ca Herodot, şi din autori ceva mai noi, ca Las Casas. Prelatul Bartolomeo de Las Casas, unul dintre puținii care au luat cu căldură apărarea indienilor atât de urgisiți de excesele

conquistei, culegând diferite legende din Mexic şi Yucatan, a găsit anumite analogii cu unele povestiri biblice; concluzia: o parte dintre amerindieni, şi îndeosebi cei din ramura maya, ar fi urmaşii celor zece triburi ale lui Israel din *Biblie* care, la un moment dat, dispar fără urmă – în orice caz, textul biblic nu mai pomeneşte de ele. Ipoteza este îmbrățișată cu căldură de lordul Kingsborough, un bogătaş cam excentric din Anglia de pe vremea Regenței, care îşi cheltuieşte timpul şi averea pentru a o demonstra; lucrarea sa monumentală – *Antiquities of Mexico*, Londra 1831–1848 – cuprindea nouă volume de proporții uriaşe, fiecare atât de greu că trebuiau doi oameni pentru a-l deplasa; până la urmă, bătrânul lord îşi cheltui toată averea şi nu mai reuşi să plătească tipografia pentru ultimele volume, fiind aruncai în închisoarea pentru datornici.

Ciudățenia unora dintre aceste ipoteze constă în faptul că atribuie călătorii îndrăznețe şi de mare anvergură unor popoare ca vechii egipteni, care navigau mai mult pe Nil şi se avântau rar pe mare, sau iudeilor care, ce-i drept, erau războinici de temut, după cum reiese din textele biblice şi din alte izvoare (lucrările lui Josephus Flavius ş.a.), dar erau marinari mai degrabă mediocri. Cu totul alta era situația cretanilor, creatorii unei puternice thalassocrații, sau a fenicienilor, cărăuşi ai mărilor şi abili negustători ai vremii lor – unele indicații ne duc la concluzia că aceştia din urmă

au fost primii marinari capabili să se călăuzească şi noaptea, orientându-se după stele, şi primii care au folosit ancora. Aveau toate condițiile să ajungă buni marinari: țara lor era dăruită de natură cu porturi excelente (Byblos, Tyr, Sidon) şi cu bogate păduri de cedri – lemn cum nu se poate mai potrivit pentru construcția de nave. Faptul că au străbătut în lung şi-n lat apele mediteraneene, folosind nu numai vâslele, ci şi vântul, a contribuit ca unii autori mai noi (Charles M. Boland în: *They all discovered America*, Frederik J. Pohl în: *Atlantic Crossing before Columbus*, ambele lucrări apărute la New York, în 1961, – precum şi mai mulți alți autori) să nu excludă posibilitatea ca fenicienii să fi traversat Atlanticul: ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată de interpretarea hazardată a unor descoperiri arheologice şi de vagi asemănări între anumite semne ale scrierilor feniciană şi maya.

Vreme de peste un mileniu, fenicienii au desfăşurat o intensă activitate comercială pe țărmurile mediteraneene şi, după ce au întemeiat primele porturi în Cipru, s-au stabilit treptat în insulele Rhodos, Sicilia, Malta şi Sardinia, au fondat Cartagina şi s au avântat dincolo de Coloanele lui Hercule, spre sud, către Canare şi Madeira, spre nord, către insulele care mai târziu se vor numi Britanice. Este cel puțin ciudat faptul că aceşti navigatori-negustori, deşi utilizau un alfabet care ulterior va sta la baza unor scrieri

fonetice mai noi, păstrează o tăcere aproape completă în legătură cu realizările lor în domeniul navigației, care se bucură de foarte puține relatări scrise proprii, fiind oglindite aproape exclusiv în textele altor popoare. Deținători ai monopolului comerțului cu anumite mărfuri foarte căutate – cum este purpura, extrasă din cochilia unor anumite scoici – se fereau să lase mărturii scrise, sursele prețioaselor încărcături şi rutele comerciale erau secrete, ba, mai mult, rarele relatări despre aceste itinerarii erau împănate cu tot felul de amănunte înfricoşătoare (furtuni, monştri marini etc.) menite să descurajeze eventualii concurenți.

În textele biblice sunt menționați de mai multe ori: Ezechiel (circa 593–571 î.e.n.) vorbea despre Tyr (în ebraică: *tir* „stâncă” – oraşul fiind construit pe o platformă stâncoasă la marginea mării) ca fiind în acea vreme cel mai însemnat port mediteranean. Despre un excepțional periplu în jurul Africii (!) al navigatorilor din Tyr ni s-a păstrat o relatare în a patra carte a operei lui Herodot: „S-a constatat”, povesteşte istoricul grec, „că Libia (Africa – n.n.) este udată din toate părțile de mări, cu excepția părții unde se învecinează cu Asia; după câte ştim, primul care a dovedit acest lucru a fost regele egiptean Nechao (e vorba de Nechao al II-lea, care a domnit între 611–595 î.e.n., ceea ce plasează expediția în jurul anului 600 î.e.n. – n.n.) El a trimis nişte fenicieni cu

navele pe mare, poruncindu-le să se întoarcă pe la Coloanele lui Hercule... Fenicienii au plecat din Marea Eritreică (Roşie – n.n.) şi au pătruns în Marea de Sud (Oceanul Indian – n.n.), în al treilea an au trecut pe la Coloanele lui Hercule şi s-au înapoiat în Egipt. Ei povesteau, de asemenea, un lucru pe care eu nu-l cred, dar altcineva poate că o să-l creadă, şi anume că în timpul călătoriei în jurul Libiei au avut soarele în partea dreaptă. În felul acesta a fost cunoscută pentru prima dată Libia". Dacă scepticismul lui Herodot este oarecum justificat de cunoştinţele geografice (şi astronomice) modeste din vremea lui – abia mai târziu grecii vor emite teoria oceanului planetar unic – amănuntul cu „soarele în partea dreaptă" constituie însă pentru noi, cei de astăzi, un argument în favoarea ipotezei că fenicienii au depăşit ecuatorul şi au înconjurat într-adevăr Africa; şi au realizat această performanţă cu mai mult de două mii de ani înaintea lui Vasco da Gama şi fără să dispună de sprintenele caravele de care se foloseau navigatorii din epoca marilor descoperiri geografice.

Despre aventuroasele peripluri ale navigatorilor din Cartagina – cetate întemeiată pe coasta nord-africană de fenicieni – ne vorbeşte Pliniu cel Bătrân, care relatează cu admiraţie nereţinută călătoria întreprinsă (probabil în 465 î.e.n.) de Hannon, cu o flotă uriaşă pentru acea vreme: 60 nave cu câte 50 perechi de vâsle, având la bord 30

000 de oameni; poate că aceste cifre sunt puțin exagerate, dar fapt este că flota de sub comanda amiralului cartaginez a navigat vreme de 12 zile de-a lungul coastelor africane, întâlnind triburi de păstori nomazi, până a ajuns la Insulele Gorilelor, pe care cercetători mai noi le identifică cu diferite insule aflate în largul coastei Guineii (în aceste insule nu se află astăzi gorile, ceea ce ne pune în fața alternativei: sau marinarii lui Hannon au confundat pe locuitorii insulelor cu nişte gorile – maimuțe antropomorfe, asemănându-se cu omul atât la „față", cât şi prin poziția bipedă şi conformația mâinii – sau în urmă cu două milenii şi jumătate insulele erau realmente populate de gorile).

Mai departe, flota cartagineză a ajuns în apropierea unui vulcan aflat în erupție, fenomen al naturii care i-a înspăimântat pe navigatori; unii cercetători cred că este vorba de vulcanul Cameroun, alții socotesc că Hannon a ajuns numai până la Capul Verde, sau poate până în Sierra Leone. Nu cunoaştem nici identitatea insulei unde cartaginezii au înființat un port care a dus o viață înfloritoare timp de trei secole, dar este interesant faptul că pe insula Corvo din Arhipelagul Azorelor s-au descoperit tezaure de monezi feniciene; e drept că nu s-a găsit încă statuia cu inscripții feniciene de care ne vorbeşte călătorul arab el-Idrisi (în ale sale *Recreații geografice*, circa 1150), dar şantierele arheologice

de aici sunt departe de a fi epuizate.

Strabon, care şi-a redactat *Geografia* în primele decenii ale erei noastre, susține că fenicienii au fost primii navigatori care au deschis ruta comercială către Insulele Cositorului – nume sub care cei vechi desemnau insulele britanice. Himilcon, un alt vestit navigator cartaginez, a cercetat coastele apusene ale Peninsulei Iberice şi a ajuns, se pare, până în Irlanda; el relata (potrivit geografului şi poetului latin Avienus din secolul al IV-lea e.n.): „Este greu de străbătut această mare nemişcată… nicio briză nu împinge nava. Sunt multe alge printre valuri. Fundul abia dacă este acoperit cu puțină apă. Monştrii marini mişună… înotând printre navele care nu înaintează deloc". Nici Himilcon n-a scăpat de interpretări mai recente: acei „monştri marini" care-l înfricoşaseră ar fi fost balenele din golful Gascogne – mai târziu unul dintre locurile de pescuit renumite, iar „fundurile puțin adânci" sunt porțiunile de litoral francez, alternativ scăldate de flux şi părăsite de reflux, fenomen care, pentru un navigator din Mediterana aproape lipsită de maree, avea ceva straniu, inexplicabil. Până unde a ajuns Himilcon? Tot Avienus ne arată că navigatorii puni relatau: „Mai departe… se întinde o mare fără margini şi nimeni nu a navigat pe aceste ape pentru că vântul lipseşte şi pentru că întunericul înăbuşă lumina zilei sub un fel de mantie, iar ceața ascunde mai tot timpul marea". Este însă probabil

că expediția n-a depăşit Insulele Cositorului, performanță pe care o va realiza un alt mare călător antic, anume Pytheas din Massalia (Marsilia de astăzi), care împletea pasiunea pentru astronomie şi geografie cu profesiunea de negustor.

În ciuda relatărilor înfricoşătoare ale cartaginezilor, Pytheas a pornit (probabil în 325 î.e.n.) să vadă „până unde se întinde uscatul" şi să cerceteze „Țara Soarelui de Miazănoapte", despre care auzise de la negustorii care aduceau din Nord produsele vânătorilor, cositorul şi chihlimbarul. Şi neguțătorul massaliot întreprinse astfel prima mare călătorie eminamente ştiințifică: trece de Coloanele lui Hercule şi se avântă în Atlantic, despre care ne spune că i se înfățişa ca un fluviu mare ce înconjoară pământul; lasă în urmă portul Gades (Cadiz) şi după opt zile ajunge lângă Insula Huxidan – pe care unele calcule, precum şi o vagă asemănare de nume, ne fac s-o identificăm cu actuala insulă Quessant din fața litoralului breton. În Marea Mânecii, călătorul nostru face observații asupra fenomenului mareelor, pe care îl atribuie, cu o excepțională intuiție, influenței Lunei. Două zile mai târziu ajunse la Insulele Cositorului – pe cea mai mare dintre ele o va numi Albion, denumire ce nu provine, se pare, din latinescul Albus", ci este de origine celtică, însemnând „Insula Muntoasă"; şi, într-adevăr, regiunea Cornwall, unde a ajuns Pytheas este

muntoasă. (Expresia „perfidul Albion” s-a născut mult mai târziu, în Parisul revoluționar al anului 1793.) În Marea Irlandei, Pytheas observă că Steaua Polară nu arată exact Nordul. După ce trecu de insulele Orcade (Orkney) şi Hebudae (Hebride), află despre o insulă care „se află la şase zile de drum de Britania, spre miazănoapte şi aproape de Marea Înghețată”; se crede că acest uscat ar fi Islanda, fiindcă Pytheas relatează că acolo „soarele doarme şase luni, iar dincolo de acest pământ nu este nici apă, nici aer, ci numai un amestec din aceste trei elemente, o materie care învăluie pământul şi apele şi prin care nu poți să mergi, necum să navighezi” – amănunte care ne evocă în mod firesc regiunea cercului polar şi cețurile groase ale Mării Nordului. Mai târziu, această insulă a intrat în geografie sub numele de Ultima Thule şi în hărțile din Evul Mediu timpuriu va fi plasată totdeauna la „Capătul Pământului”.

În decursul veacurilor, Ultima Thule n-a avut un loc stabil în tratatele de geografie, hărți şi descrieri de călătorie: pe măsură ce oamenii veniți din Sud începeau să cunoască regiunile septentrionale ale continentului nostru, „Capătul Pământului” se muta mereu mai la nord şi nord-vest, în insulele Orkney, apoi în insulele Färoer, în Islanda, în nordul Norvegiei, şi chiar pe coasta de sud-est a Groenlandei. Raportat la vremea când a apărut – şi în decursul căreia a figurat nu numai în legende, dar şi în lucrări de geografie şi cartografie

– numele Ultima Thule nu trebuie să ni se pară neobişnuit: un cap din Spania a fost botezat Finis Terrae, ca şi o regiune a litoralului breton (care se mai numeşte şi astăzi aşa, numai că a pierdut două litere şi a căpătat în schimb un accent – Finistère). Islanda era uneori desemnată prin Finis Mundi, iar Adam de Bremen, menționând Scandinavia, o localiza prin *Ubi mundus terminum habet…* În sfârşit, nu e lipsit de interes să amintim că Ultima Thule a inspirat câțiva mari creatori, îndeosebi în literatură şi în muzică – Goethe: *Regele din Thule* şi Gounod: *Balada regelui din Thule* din opera *Faust*, pentru a cita numai două exemple mai cunoscute; se cuvine însă să ținem seama că Goethe şi Gounod vădesc în creațiile lor puternice influențe ale mişcării literar-artistice cunoscute sub numele de romantism, aplecată cu predilecție către temele legendelor medievale evocatoare de mister.

Amiralii Hannon şi Himilcon sunt personaje istorice, nu avem niciun motiv să ne îndoim de existența lor reală, aşa cum nu avem motive să punem la îndoială aventuroasele lor călătorii, deşi – din pricini lesne de înțeles – textele în care ne sunt relatate nu ne îngăduie totdeauna o localizare foarte precisă a itinerariilor. O altă remarcabilă performanță a marinarilor fenicieni a stârnit – şi stârneşte încă – interesul cercetătorilor, deoarece este legată de Ophir,

misterioasa „Țară a Aurului”, pe care vreme de veacuri, chiar de milenii, au căutat-o numeroşi călători – între care Marco Polo, Vasco da Gama şi Columb – o enigmă care se pare că abia în zilele noastre a început să-şi găsească rezolvarea.

Fenicienii, aşadar, pricepuți negustori şi marinari, aprovizionau diferite piețe ale Orientului cu tot felul de mărfuri, fiind şi principalii furnizori ai vecinului lor, regele Solomon cel înțelept care – după cum pretind unele texte vechi – avea o mie de neveste: şapte sute „oficiale” şi alte trei sute nerecunoscute oficial, provenite din toate părțile lumii – ale lumii cunoscute în acele vremuri. Fireşte că pentru constituirea unui harem de asemenea proporții erau necesare vaste relații comerciale; supuşii înțeleptului monarh erau pricepuți războinici şi nu mai puțin pricepuți neguțători pe drumurile de uscat – caravanele încărcate cu mirodenii, podoabe şi Sulimanuri pentru nevoile haremului soseau în mod regulat din Kataban, Hadramaut, Egipt şi Saba – dar aceşti supuşi nu erau tot atât de pricepuți în arta navigației pentru a putea acoperi cererea de mărfuri provenite din țările mai depărtate, aşezate peste mări. Cu aceasta se însărcinară fenicienii regelui Hiram din Tyr, care, pe lângă mărfurile obişnuite – mirodenii, fildeş, untdelemn, lemn prețios – se ocupau şi cu aprovizionarea haremului cu marfă vie, pe care preaînțeleptul rege Solomon o prețuia în mod deosebit şi o plătea

cu preț bun.

Ideea marii expediții pentru căutarea Ophirului s-a născut, de fapt, în urma vizitei istorice a celebrei regine din Saba la curtea lui Solomon; fiindcă frumoasa regină n-a venit cu mâna goală: printre numeroasele daruri pe care le-a adus cu ea se afla şi aur – o cantitate enormă, sute de kilograme în unitățile de măsură de astăzi. Întrebată asupra proveniență aurului, regina etiopeană a răspuns că, bineînțeles, el provine din Țara Aurului, adică din Ophir. Despre această regiune cu bogății fabuloase, regele Solomon auzise multe şi de la socrul său, faraonul Egiptului: soția sa „principală" era fiica faraonului (ceea ce însă nu-l va împiedica să se căsătorească şi cu Maqueda, regina din Saba, care-i va dărui un fiu, pe Melnik).

Preaînțeleptul rege îşi va aminti de spusele regalului său socru şi de darurile reginei din Saba câțiva ani mai târziu, când – ca urmare a unor ani de secetă şi a cheltuielilor uriaşe necesare întreținerii curții sale fastuoase – vistieria sa trecea prin momente grele şi luxul fabulos ce domnea la curtea lui îşi pierdea treptat strălucirea. Solomon se adresă atunci vecinului şi vasalului său, regele Hiram din Tyr care, cu fenicienii săi pricepuți în construcții navale, îi construi o navă din renumitul lemn de cedru („de Liban"), navă armată după cele mai noi (ne aflăm în jurul anului 950 î.e.n.) principii. Cu un echipaj

alcătuit din marinarii fenicieni ai regelui Hiram şi o puternică trupă militară alcătuită din ostaşii iudei ai regelui Solomon, nava porni spre Ophir, de unde se întoarse după trei ani cu cantități enorme de aur şi argint, pietre prețioase, lemn de abanos, fildeş, maimuțe şi păuni.

Era limpede, deci, că legenda despre Ophir – Țara Aurului – era țesută în jurul unor realități istorico-geografice, ea a fascinat, vreme de aproape trei milenii, geografi, cartografi, istorici, navigatori şi chiar conducători de armate, care au căutat Ophirul în cele mai diferite regiuni ale globului nostru. În prima jumătate a veacului al XV-lea, Henric Navigatorul îi cerceta pe maurii care străbăteau cu caravanele Sahara, culegând informații despre fluviile Senegal şi Niger, convins fiind că este vorba de un singur fluviu, legat de Nil şi izvorând din mult lăudata Țară a Aurului. Caravelele portugheze n-au izbutit să ocolească Africa pe la miazăzi decât câțiva ani după moartea prințului Henric, fără să găsească Ophirul.

Ceea ce n-au reuşit caravelele portugheze păreau să fi împlinit cele spaniole în 1495: întors dintr-a doua sa călătorie, Columb a adus cu sine un „document” care confirma că atinsese o peninsulă a continentului asiatic (de fapt era vorba de Haiti, aşadar o insulă) şi că în interiorul peninsulei găsise… minunata țară Ophir. E limpede deci că şi amiralul mării-ocean era preocupat de Ophir – înainte de a porni pe drumul

său peste Atlantic, el declara: „Bogăția şi puterea aurului din Ophir sunt nemăsurate. Cine posedă acest aur, acela obține pe lumea aceasta orice doreşte”. Evident, Haiti nu-i o peninsulă şi n-are nicio legătură cu Ophirul – o ştim astăzi, şi se pare că a aflat-o foarte curând şi Columb, căci, înainte de a treia expediție (începută în 1498 şi sfârşită cu arestarea amiralului genovez şi trimiterea lui peste Atlantic în lanțuri), el ceru sfatul unui erudit, giuvaergiul catalan Jaime Ferrer, care-i spuse: „La Cairo şi la Damasc am stat mereu de vorbă cu diferiți oameni interesându-mă din ce regiune şi din ce parte a lumii primesc pietrele prețioase, aurul, mirodeniile şi leacurile. Mi-au răspuns că toate aceste mărfuri de preț sunt aduse din țările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoarea neagră sau cafenie. După părerea mea, n-o să reuşiți să găsiți din belşug aceste mărfuri până când nu veți da de asemenea oameni” (citat după I.P. Maghidovici: *Istoria descoperirilor geografice,* Edit. Ştiințifică, 1959).

Câteva decenii mai târziu, caravelele unui anume Alvaro Mendana de Neira, pornite dintr-un port peruvian, vor descoperi în Pacificul ecuatorial un grup de insule muntoase împădurite şi presărate cu rare sate de locuitori cu pielea negricioasă; Mendana a fost şi el convins că a descoperit pe „continentul sudic” Țara Ophir – care s-a dovedit apoi a fi un arhipelag, primind numele de Insulele Solomon pe care îl poartă până

în zilele noastre (arhipelagul, bucurându-se de trista faimă de a fi fost una dintre ultimele regiuni ale Terrei pe care se practica antropofagia, a fost, în 1942–1943, teatrul unor înverşunate lupte între unităţi armate americane şi japoneze).

Enigma Ophirului a stimulat imaginaţia a numeroşi autori – o bibliografie a lucrărilor pledând pentru una sau cealaltă dintre ipoteze ar cuprinde foarte multe pagini. Christian Lassen, într-o lucrare apărută la Bonn, era de părere că Ophirul trebuie căutat în regiunea Indului, pe teritoriul locuit de populaţia abharilor (Abhira Ophir), aducând astfel un argument filologic în sprijinul unui text din Josephus Flavius care emisese încă din secolul I e.n. Părerea că Ophir se afla în India. Într-adevăr, în India se găseau mine de aur în regiunile Mysore, Madras şi Haiderabad, dar ele ar fi fost greu accesibile ostaşilor regelui Solomon, mai întâi fiindcă (Ivar Lissner, în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Olten und Freiburg, 1974): „... aurul indian ar fi fost apărat cu înverşunare de puternicii regi băştinaşi”; în al doilea rând fiindcă (Richard Hennig în *Terrae Incognitae*, Düsseldorf. 1925): „... în toată istoria ei, India a utilizat o cantitate mai mare de aur decât putea să producă, fiind de altfel supranumită «mormântul aurului»”.

Tot argumente de ordin filologic aduce A.H. Keane, într-o lucrare apărută la Londra; Keane crede că e vorba de regiunea Dofar din Arabia

(Dofar Ophir), presupunere în care reia, într-o formă nouă, o ipoteză mai veche a compatriotului său Richard Francis Burton, care plasa Ophirul tot în Arabia, şi anume în Golful Akaba. Nici această ipoteză nu rămâne în picioare la o analiză mai amănunțită, dacă nu de altceva, măcar pentru faptul că navele feniciene n-aş fi avut nevoie de trei ani pentru o călătorie într-o regiune atât de apropiată cum este Marea Roşie. Alții au căutat Ophirul în Peru, în insulele Polineziei, pe „drumul mătăsii" care pornea din Kitai (China) şi în Ceylonul (Sri Lanka) aflat pe „drumul mirodeniilor". În cele din urmă, unii cercetători au decis că Ophirul, deşi desemnează o regiune reală, nu există ca denumire geografică. Însuşi Humboldt socotea că este vorba de o noțiune geografică generală; o părere asemănătoare împărtăşea şi asiriologul Julius Oppert, cel care îşi cucerise merite de necontestat în descifrarea cuneiformelor babiloniene. Oricum, părerea că Ophir ar fi desemnat Africa în general a căzut de la început: numele de astăzi al Continentului Negru a apărut abia în perioada romană, trăgându-şi originea de la populația afrilor – vechii greci îl numeau Libia, iar în *Biblie* poartă felurite nume, printre care nu figurează însă Ophir. Şi totuşi, după toate probabilitățile, cei ce căutau Ophirul în Africa nu greşeau – Henric Navigatorul avusese dreptate organizând cercetarea coastelor Africii pentru a găsi Țara Aurului, dreptate

avusese şi învățatul giuvaergiu Ferrer când îl îndemnase pe Columb s-o caute în „țările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoare neagră sau cafenie”. Mai mulți cercetători contemporani avizați sunt de părere că misterioasa țară Ophir trebuie căutată în sud-estul Africii, în regiunea Mashonaland, unde se află impunătoarele ruine cunoscute sub numele de Marele Zimbabwe.

Descoperirea Marelui Zimbabwe (Zimbabue) – pe care Ivar Lissner îl desemnează, nu fără temeinice argumente, drept „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre” – şi identificarea sa cu Ophir constituie încă o dovadă că nu totdeauna acordăm atenția cuvenită vechilor texte: mai întâi, fiindcă s-a scurs peste un mileniu de când istoricul, geograful şi călătorul arab Masudi, vorbind de regiunea unde se află astăzi Zimbabwe, o descrie ca pe o țară bogată, întemeiată de o populație venită din Etiopia: „E o țară care produce cantități mari de aur, precum şi alte minuni”, scrie el; de asemenea, fiindcă s-au scurs peste şase veacuri de când neobositul călător berber care a fost Ibn Battuta menționa şi el regiunea auriferă situată în interiorul Coastei Sofala (în Mozambicul de astăzi, la sud de gurile fluviului Zambezi), pe care o numea Youfi – „Din Youfi se aduce pulberea de aur la Sofala”, ne spune Ibn Battuta. Mai târziu, în secolul al XV-lea, portughezul De Goes, după ce pomeneşte (din

auzite) de „o mare fortăreață construită din mari şi grele bucăți de piatră unite fără ciment”, relatează că deasupra porții este gravată o inscripție misterioasă, redactată într-o limbă atât de veche, încât nimeni n-o mai înțelege; De Goes, credea că există mai multe fortărețe asemănătoare, construite pentru a apăra minele de aur aparținând regelui local.

Numele Zimbabwe apare pentru prima oară pe la mijlocul veacului al XVI-lea în relatarea unui compatriot al lui De Goes navigatorul De Barros, care relatează (tot din auzite) că „indigenii numesc toate aceste construcții Symbaoe, ceea ce înseamnă palat” (astăzi se acceptă, în general, originea *bantu* a denumirii: *zimba* casă şi *babue* pietre; aşadar *Zimbabwe* case de piatră), după care De Barros precizează că „nimeni nu ştie când şi de către cine au fost ridicate aceste clădiri, căci popoarele din regiune nu cunosc arta de a scrie şi, în funcție de aptitudinile şi cunoştințele lor, sunt convinse că aceste edificii nu pot fi opera unor oameni”.

În ciuda acestor mărturii, până în ultimele decenii ale veacului trecut oamenii de ştiință n-au arătat prea mare interes pentru această regiune a Africii. Abia în 1871, o expediție geologică (iar nu arheologică!) germană cercetă ruinele şi ajunse la concluzia că, într-un trecut destul de depărtat, nici se aflase o aşezare unde se prelucraseră minereuri aurifere. În 1885 apare la Londra un

roman fantastic de H. Rider Haggard *King Salomon's Mines.* Apoi, realitatea însăşi capătă dimensiuni ale fantasticului: sunt publicate lucrările arheologilor englezi James Th. Bent şi Richard N. Hall, care aduc argumente în favoarea mai multor ipoteze – a unui „atelier fenician de prelucrare a aurului", a unor „mine de aur ale regelui Solomon", şi, în sfârşit, a „minelor de aur ale reginei din Saba". Câțiva întreprinzători oameni de afaceri londonezi înființează chiar o societate pe acțiuni pentru exploatarea minelor: *The Exploration of Ancient Mines Co* – ceea ce a stimulat fantezia a tot felul de traficanți şi aventurieri, dar şi a unor naivi: s-a declanşat o „goana după aur", un *goldrush* în cea mai autentică accepție americană a termenului, şi poate printre sutele de prospectori erau şi unii dintre cei care în Nevada sau Alaska nu avuseseră noroc; până astăzi se mai cunosc urmele activității devastatoare ale acestor aventurieri care, de altfel, au găsit aici aur în cantități atât de mici, încât abia le-a ajuns să-şi plătească drumul de întoarcere…

Dar ce este Marele Zimbabwe? Care este pricina pentru care a stârnit şi stârneşte încă în cel mai înalt grad interesul, nu numai al căutătorilor de aur, ci (mai ales) al oamenilor de ştiință? De ce este „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre – şi care sunt argumentele în favoarea identificării sale cu Ophir – Țara aurului? În primul rând, se cuvine precizat că două dintre

principalele construcții – care au primit numele convenționale de „templul eliptic” şi „turnul conic” – sunt relativ recente; fireşte că arheologii din urmă cu o sută de ani (sau chiar cu patruzeci de ani) n-aveau de unde şti acest lucru – în zilele noastre asupra unei grinzi de lemn din zidul templului eliptic s-a efectuat testul cu radiocarbon 14, descoperindu-se că datează din secolul al VII-lea e.n.! Suntem, aşadar, departe de epoca regilor Solomon şi Hiram şi a reginei din Saba şi – împreună cu cercetătorii mai noi ai Marelui Zimbabwe, între care se cuvin citați David Randall Maciver şi Gertrude Caton-Thompson, autori ai unor remarcabile lucrări în această direcție – să admitem originea pur africană a templului eliptic şi turnului conic, cărora istoricul francez Marcel Brion le face o descriere sugestivă: „Zidurile foarte înalte, culoarele care se întretaie în interiorul templului dădeau un caracter misterios locuinței regelui-zeu înconjurat de soții, curteni şi servitori, strânşi cu toții în jurul său, sub protecția totemului-pasăre. Au fost descoperite numeroase imagini dăltuite în piatră şi care reprezintă totemul său, imaginat printr-un vultur. Invizibil în spatele enormelor ziduri de granit, ale căror blocuri sunt aşezate unele peste altele fără mortar, el era personajul supranatural, venerat şi ascultat orbeşte. Doar palatele şi templele – căci există un templu în est şi un altul în vest, precum şi alte construcții gigantice situate pe o «Acropole» şi în

grupul de vestigii pe care arhitecții le numesc «minele din vale» – erau construite în piatră".

Cei mai mulți cercetători sunt astăzi de acord că templul eliptic şi turnul conic sunt de origine în orice caz africană, probabil *bantu* sau poate *galla* – G.A. Wainwright este de părere că un grup al populației *galla* din sudul Abisiniei a ridicat (înainte de 800 e.n.) edificiile impunătoare ale acestei ciudate culturi. Cât priveşte degradarea monumentelor şi părăsirea lor, M. Brion le explică prin faptul că „regii cărora le aparțineau minele de aur s-au îngrozit văzând mulțimea de străini lacomi năpustindu-se asupra pământurilor lor. Potrivit tradiției, aceşti monarhi, constatând nenorocirile determinate de setea de aur, ar fi distrus ei înşişi minele şi ar fi păstrat secretul acestor locuri. Decadența oraşelor care se îmbogățeau prin comerțul cu străinii ar fi fost, în acea vreme, o consecință a dispariției minelor". În favoarea acestei ipoteze a istoricului francez pledează faptul că templul eliptic nu prezintă urme de distrugere violentă, cum s-ar fi întâmplat dacă aşezarea ar fi fost victima unei agresiuni armate inamice, ci mai degrabă urme ale unor degradări lente, succesive, datorate acțiunii timpului şi agenților atmosferici. Şi încă o ciudățenie: cele patru porți practicate în zidul ce înconjura cetatea fuseseră zidite – cum au părăsit atunci locuitorii oraşul? Oricum, aceste porți zidite după părăsirea locuințelor pledează şi ele

pentru o abandonare voluntară a aşezării.

Se naşte în mod firesc întrebarea dacă toate acestea exclud, oare, identificarea aşezării de la Marele Zimbabwe cu Ophir-Țara Aurului? Câtuşi de puțin. Deocamdată avem dovada că în secolele VI-VII e.n. Minele de aur din regiune erau în plină activitate şi că prin porturile Kilwa şi Sofala prețiosul metal era exportat peste mări; dar nimic nu ne împiedică să presupunem (şi este chiar probabil) că acest negoț era practicat cu mult înainte şi – de ce nu? — că relațiile comerciale ale sud-vestului Africii cu regii Solomon cel Înțelept şi Hiram din Tyr, cu regina din Saba şi faraonii Egiptului antic nu sunt simple legende, ci corespund realității istorice. Dincolo de legende şi tradiții orale, ruinele impunătoare de la Marele Zimbabwe constituie o dovadă concretă a existenței, într-un trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, a unor forme evoluate de civilizație pe Continentul Negru – ceea ce justifică, din punct de vedere istoric, hotărârea populației din Rhodesia ca, o dată cu proclamarea independenței, să schimbe numele țării lor în Republica Zimbabwe.

Despre călătoriile aventuroase spre țări îndepărtate efectuate de navigatorii fenicieni – şi urmaşii lor direcți, cartaginezii – găsim prin urmare informații în textele unor autori antici, precum şi în *Biblie*. În legătură cu cel mai celebru dintre vechile peripluri, cel al lui Ulise, istoricii şi

geografii antici sunt mai reticenți; deşi fac unele referiri la el, se pare că preferă să-l lase pe seama poeților, deoarece aventurile fantastice prin care trece eroul din *Odiseea*, precum şi făpturile fantastice cu care vine în contact (lotofagi, ciclopi, lestrigoni, canibali, vrăjitoare, nimfe, sirene, monştrii marini etc.) se potrivesc mai degrabă cu versul şi imaginația prodigioasă a poetului, decât cu textul exact, oglindind realitatea, al istoricului sau geografului.

În vremurile mai recente, situația aceasta a suferit unele schimbări: după cum datele homerice legate de războiul troian, aşa cum sunt ele expuse în *Iliada,* au format obiectul unor cercetări şi uneori al unor controverse între specialişti, tot aşa îndelungatul şi aventurosul periplu al lui Ulise, relatat în *Odiseea*, formează obiectul unor încercări de reconstituire – unele fondate pe argumente bucurându-se de oarecare verosimilitate, altele tot atât de fantastice ca şi textul la care se referă; printre acestea din urmă se numără ipoteza că Ulise ar fi trecut prin Coloanele lui Hercule (Gibraltar), pornind spre sud, până la extremitatea australă a Africii, precedându-i astfel cu şase veacuri pe navigatorii fenicieni aflați în slujba faraonului Nechao; altă ipoteză, la fel de hazardată, avansează că, ieşind din Mediterana, Ulise ar fi pornit spre nord, ajungând până pe coastele presărate cu fiorduri ale Norvegiei, pe drumul pe care (în parte) îl va

parcurge, cum am văzut, abia după câteva veacuri, geograful Pytheas din Marsilia, care era însă mai priceput în ale navigației şi oricum mai bine echipat pentru asemenea călătorie primejdioasă; în sfârşit, n-au lipsit nici cei care şi l-au imaginat pe „bărbatul viteaz şi iscusit” – cum este calificat Ulise în versiunea lui G. Murnu – mai aproape de meleagurile noastre, în Marea Neagră, unele dintre vestitele sale pățanii desfăşurându-se pe țărmurile Caucazului şi Crimeii.

Cele mai veridice ipoteze (pe care le vom lua în considerare în cele ce urmează) par să indice că periplul lui Ulise a fost mult mai modest; deşi a durat zece ani, după cum precizează Homer, el n-a depăşit limitele Mediteranei – ba, mai mult, către apus n-a trecut decât cu puțin pe țărmurile Siciliei, iar punctul cel mai răsăritean al itinerarului său este tocmai Troia, locul de pornire. În privința Troiei nu mai avem astăzi nicio îndoială: era situată pe coasta de nord-vest a Asiei Mici, nu departe de strâmtori, lângă satul turcesc Hissarlâk. Tot aşa, patria lui Odiseu şi în acelaşi timp destinația sa, Ithaca, este identificată cu insula numită astăzi Thaki, sau Ithâke (în Marea Ionică, între insulele Leuca şi Kefalonia); la începutul veacului nostru, această identificare a fost pusă la îndoială de unii specialişti – textului homeric i s-ar fi potrivit mai degrabă insula alăturată, Leuca, mai mare, mai bogată – dar săpăturile întreprinse în insula Thaki începând cu

deceniul al patrulea (pe care le-am menționat la locul cuvenit) au risipit această îndoială, confirmând tradiția milenară; de altfel, însuşi Ulise spune, în cântul al IX-lea: „Eu locuiesc Itaca... unde împrejur sunt multe insule, precum e Zachintul păduros, Dulichiu, Same" – Zahintos se numeşte şi astăzi aşa, Same s-a transformat în Kefalonia, numai Dulichiu (Dulikioi) n-a putut fi identificată. Avem deci date destul de sigure în privința locurilor de pornire şi de sosire ale lui Ulise.

Principalele etape ale periplului, aşa cum sunt ele descrise în circa 5000 versuri (din totalul de 10.000) ale *Odiseii,* sunt în număr de treisprezece. Mai întâi, eroul nostru poposeşte în țara ciconilor (I), după caro trece la extremitatea sud-estică a Greciei, pe la capul Malea, vestit prin furtunile sale (2), ajungând în țara lotofagilor (3), apoi, rând pe rând, în regiunea locuită de ciclopi (4) în insula lui Eol, lăcaşul vânturilor (5), insula Caprelor, țara lestrigonilor (6), şi Aia, insula vrăjitoarei Circe (7), de unde, după ce, cu binecunoscuta-i iscusință, îşi va salva tovarăşii prefăcuți în porci, va acosta în întunecata țară a cimerienilor, aşadar în împărăția morții (8), apoi, pe lângă insula sirenelor cu cântul lor ademenitor (9), şi printre monştrii Scylla şi Charybda (10), pe lângă păşunile boilor soarelui (11), până la Ogigia, insula nimfei Calipso (12), unde va rămâne şapte ani, după care, făcând un popas în „mănoasa" țară a feacienilor (13), îşi

va regăsi Ithaka.

1. Identificarea locurilor din prima etapă, țara ciconilor (Kikonilor) nu ridică nicio dificultate: de origine tracă, ciconii locuiau pe țărmul nordic al Mării Egee, la poalele muntelui Ismaras, până către frontiera de astăzi a Greciei cu Turcia Europeană. Distrugerea cetății lor de către Ulise şi ai săi ne apare justificată: ciconii luaseră parte la războiul troian ca aliați ai regelui Priam şi era firesc ca „aheii" să pornească împotriva lor o expediție de pedeapsă. Ciconii sunt menționați şi în *Iliada* (cânturile al II-lea şi al XVII-lea); existența lor este atestată şi de Herodot, iar Strabon şi Diodor din Sicilia afirmă că Orfeu ar fi fost cicon.

2. Prins de o furtună năpraznică în regiunea capului Malea, pe unde voia să treacă din Marea Egee în Marea Ionică, Ulise este abătut de vânturi din drumul său şi rătăceşte nouă zile către sud-vest. Încă din vechime această regiune a Mării Cretane – şi îndeosebi Strâmtoarea Potamos dintre extremitatea de sud-est a Peloponezului şi Insula Kythera – era renumită pentru furtunile sale puternice; regiunea avea şi o intensă activitate seismică: pe la mijlocul secolului al XV-lea î.e.n., o erupție de o forță uriaşă a vulcanului de pe Insula Thera s-a resimțit până în Creta; după părerea unor arheologi din noua şcoală greacă, valurile imense stârnite de acest seism ar fi răspunzătoare de distrugerea înfloritoarei civilizații cretane, iar nu o invazie a dorienilor

veniți de pe continent, cum s-a crezut până de curând. Poate că navele lui Ulise (Homer precizează că erau în număr de douăsprezece) au fost abătute din drumul lor nu numai de furtună, ci şi de valurile puternice stârnite de un seism submarin, care le-au minat către țărmul Africii.

3. În a zecea zi, eroul nostru poposi în țara lotofagilor. Identificarea acestei regiuni cu țărmurile golfului numit astăzi Gabes – eventual cu insula Djerba, aflată la extremitatea sudică a golfului – este foarte probabilă: există texte care atestă că anumite triburi de pe coasta de nord a Africii se hrăneau cu fructele unei plante înrudite cu lotusul (numele ştiințific: *Zizyphus lotus Desfontaines)* şi însuşi Herodot (în cartea a patra a monumentalei sale opere) aminteşte, în secolul al V-lea î.e.n., de un asemenea neam, „al lotofagilor".

4. În privința țării ciclopilor „cei procleți şi trufaşi", opiniile diferă – unii o plasează în răsăritul Siciliei, pe povârnişurile vulcanului Etna, alții în partea apuseană a insulei, în apropiere de Trapani, în sfârşit, alții pe malul golfului Neapole; pentru această din urmă opinie par să pledeze versurile: *„Un mic ostrov cu mari păduri în dreptul / Limanului ciclopilor se-ntinde / … / Şi capre negre-acolo sunt puzderii…"*, ostrov în care poate că ar trebui să recunoaştem fermecătoarea Capri („Insula Caprelor"), situată în golful napolitan – deşi insula Faviguana din arhipelagul Egadelor, în

apusul Siciliei, ar putea şi ea corespunde sumarei descrieri. Dar, înainte de orice, se cuvine să nu uităm că în cazul ciclopilor este vorba de un popor fabulos, mitic; legenda îi împarte pe ciclopi în patru categorii: uranieni, născuți din Uranos (personificarea cerului) şi Gaia (Gea, glia maternă), artizani-fierari, lucrând în atelierul de armurărie subpământean al şchiopului Hefaistos (Vulcan), constructori de uriaşe edificii şi ziduri („ciclopice") şi ciobani; aceştia din urmă sunt ciclopii din *Odiseea*, cam reduşi la minte – ei n-au putut împiedica evadarea vicleanului Ulise din peşteră, ascuns sub pântecele unui berbec, după ce l-a orbit pe uriaşul şi fiorosul Polifem ajutându-se de o băutură fermecată pe care i-o dăduse un preot al ciconilor traci.

5. Eolia este insula mitică locuită de Eol (Aiolos), care avea în custodie vânturile închise într-un burduf; crezând că în burduf e aur, tovarăşii lui Ulise îl dezlegară (cântul al X-lea), eliberând vânturile şi stârnind o furtună puternică. Insula Eolia, „ostrovul cel plutitor", a fost identificată cu insula vulcanică Stromboli din grupul Liparelor, poate fiindcă uneori, în perioadele de activitate a vulcanului, emisiunile lui gazoase formează un fel de ceață deasupra apei, încât insula pare că într-adevăr pluteşte; de altfel, în vremurile mai moi, arhipeleagul Lipari a primit şi numele Isole Eolie.

6. În privința Lestrigoniei cea locuită de antropofagi, părerile sunt împărțite între Sardinia

(coasta nordică, în dreptul strâmtorii Bonifacio), țărmul nord-vestic al Siciliei, precum şi cel răsăritean, la poalele vulcanului Etna; singura indicație pe care ne-o dă Homer este că din Eolia şi până în țara lestrigonilor este cale de şapte zile; se pare că prima variantă, cea sardă, se bucură de sufragiile celor mai mulți dintre comentatori.

7. Aia, insula vrăjitoarei Circe, a format şi ea obiectul unor controverse, ipotezele mai noi înclinând către Ustica, în nordul Siciliei; ipoteza mai veche, în legătură cu țara Aia din Caucaz (menționată de Herodot şi de Apollonios din Rhodos în legătură cu expediția argonauților) nu mai este luată astăzi în considerație, şi nici cea referitoare la Monte-Circeo, pe coasta tireniană a Italiei. Cum denumirea este de origine semitică, unii cercetători presupun că Homer a preluat informații feniciene despre această parte a Mediteranei, în care grecii vor întemeia colonii abia după câteva veacuri de la periplul lui Ulise.

8. Țara cimerienilor „, poporul cel de-a pururi învăluit în ceață şi-ntuneric”, nu trebuie confundata cu Taurida (Crimeea de astăzi) şi vechii ei locuitori, prin urmare, cu cimerienii menționați de Herodot şi de Strabon, deşi unii comentatori n-au exclus această ipoteză. Este vorba, evident, de un neam fabulos, locuind în „împărăția întunericului”, unde Ulise s-a dus să-l caute pe prorocul Tiresias; totuşi, având în vedere apropierea de Aia şi logica itinerarului, țara

cimerienilor din textul homeric trebuie să se fi aflat fie pe coasta nordică a Siciliei, fie pe o insulă nu prea depărtată. Numele pe care Homer îl dă Siciliei este Trinakia, adică „Insulă în formă de trident", ceea ce nu prea corespunde aspectului ei real şi, după părerea lui D.M. Pippidi, „îndreptățeşte presupunerea că nici poetul, nici auditorii lui nu aveau cunoştințe directe despre marea insulă din vest".

9. Cea mai mare parte a cercetătorilor este de acord că insula Sirenelor trebuie căutată lângă coasta tireniană a Italiei, la sud de Neapole, unde până astăzi, în dreptul micului port Amalfi, un grup de mici insule se numeşte Sirenuse. Sirenele, femei-păsări cu cântul ademenitor – cine îl aude „/*Napoi acasă nu se mai întoarce / Şi nu-şi mai vede pruncii şi femeia, / E dus, nenorocit pe totdeauna…* – sunt, desigur, personaje mitice, deşi Pliniu cel Bătrân (în *Istoria Naturală)* pretinde: „În ce priveşte sirenele, zvonurile despre ele nu sunt poveşti născocite, ci adevărul curat. Ele există într-adevăr… locuiesc în mare, în preajma țărmurilor. Vocile lor liniştite, tânguitoare, pot fi auzite şi ziua. O sirenă a fost găsită moartă, pe malul mării". Nu este exclus ca Pliniu că se refere la mamiferele marine din ordinul sirenienilor, la care membrele posterioare lipsesc, cele anterioare fiind în formă de lopeți; una dintre speciile acestor „vaci de mare", cum li se mai spune, dugongul *(Dugong hemprichi),* putând să atingă până la 3,5

m, când stă sprijinit în coadă, poate părea o femeie îmbrăcată într-un veşmânt lung, castaniu; aflat înainte vreme în număr mare în apropierea țărmurilor Mării Roşii, dugongul este astăzi pe cale de dispariție din pricina vânătorii iraționale.
10. Scylla şi Charybda sunt doi monştri care personifică pericolul Strâmtorii Messina, unde navigația cu mijloacele primitive ale acelor vremuri era îngreunată de stânci, curenți şi sorburi. Scylla („Cățeaua") era un monstru cu şase capete, fiecare „*… spăimântător cu trei şiraguri / De dinți de criță deşi şi plini de-otrava / Cernitei morți…*". Charybda poartă un nume (în greacă: „sorbul" sau „vârtejul") care nu necesită niciun comentariu.
11. Păşunile boilor soarelui trebuie localizate pe țărmul de răsărit al Siciliei, nu departe de Taormina. Însuşi bardul spune: „, „*Apoi sosi-vei / La insula Trinacria, pe unde / Pasc vite de-ale Soarelui, vr-o şapte / Cirezi de boi…*" Aşa cum arătam, Homer foloseşte pentru Sicilia numele Trinakia („Insula în formă de trident"), iar în versiunea românească, G. Murnu o numeşte Trinacria („Insula cu trei vârfuri"), denumire mai corespunzătoare aspectului ei real, dar care a apărut mai târziu în lucrările istoricilor şi geografilor antici.
12. Ogigia, insula zeiței Calypso „cea cu plete mari de aur", unde Ulise zăboveşte şapte ani, a prilejuit de asemenea numeroase discuții, ca fiind localizată ipotetic în vecinătatea Maltei (insula

Gozo), în sud-vestul Siciliei (insula Pantelleria) şi în nordul Siciliei (insula Lipari); un cercetător mai nou, francezul Victor Berard, susține cu argumente demne de luat în considerare că ar fi vorba de mica insulă Perigil, între Gibraltar şi țărmul african, prelungind astfel aria înlăuntrul căreia se desfăşoară itinerarul eroului nostru până la extremitatea apuseană a Mediteranei.

13. Şi iată-ne ajunşi la insula Scheria, țara feacienilor şi ultima etapă a periplului, despre care de asemenea s-au acreditat tot felul de versiuni – s-a emis chiar părerea că nici n-ar fi vorba de o insulă, ci de țărmul Cala briei de astăzi. Totuşi, identificarea Scheriei cu insula Corfu are până în zilele noastre numeroşi adepți, care invocă în favoarea acestei identificări un text din Thucydide, deşi Corfu nu se află prea departe de Ithaca, fapt ce contrazice, într-o oarecare măsură, textul homeric (Cântul al VI-lea) în care Nausicaa, fiica lui Alcinou, îi spune eroului nostru… *locuim… / Departe, cei din urmă pe noianul / Bătut de valuri, şi la noi nu vine / Din altă parte nimeni…”* Numele grecesc antic al insulei Corfu era Kerkyra (sau Korkyra), se pare că tot de origine feniciană *(Kerkur* „corabie”); în legătură cu aceasta, D.M. Pippidi notează: „… e semnificativ că marinarii greci din zilele noastre o numesc «corabia» *(Karavi),* din pricina unei înfățişări care nu e poate fără legătură cu legenda pietrificării vasului întors din Ithaca”.

Despre itinerarul (ipotetic) urmat de iscusitul Ulise se mai pot scrie (şi s-au scris) multe pagini, avându-se în vedere diversele variante sugerate de anumite indicații oferite de textul homeric; s-au făcut tot felul de speculații cu privire la veridicitatea periplului – de pildă, unul dintre autorii reconstituirii itinerarului din *Odiseea* a calculat că, luându-se în considerație cele mai probabile variante ale acestui itinerar, eroul nostru a străbătut cam 2300 mile (circa 4260 km), ceea ce este foarte puțin având în vedere că periplul a durat zece ani; această distanță, adaugă respectivul comentator, reprezintă abia a zecea parte din cea parcursă de sir Francis Chichester, solitarul navigator britanic care a făcut înconjurul lumii într-un timp mult mai scurt. Este, firește, şi acesta un mod de a aborda problema… În zilele noastre – de fapt în ultimele şase decenii – călătoriile lungi, cu mijloace primitive de navigație, efectuate de unul singur sau în grup restrâns, au devenit un fel de modă (unii folosesc termenul „manie”…) pentru cei ce au curajul şi mijloacele materialo (legate de cheltuieli deloc neglijabile) necesare ducerii lor la bun sfârşit. Scopurile acestor peripluri moderne cu mijloace arhaice sunt diferite – fie sportive, fie ştiințifice (realizarea unor performanțe ieşite din comun sau demonstrarea unor teorii în sprijinul cărora nu există argumente convingătoare), de obicei ambele

scopuri strâns împletite – dar în toate cazurile realizatorii lor sunt animați de dorul de aventură (adesea mărturisit) şi ar fi putut să-şi propună ca deviză versul virgilian *Audaces fortuna juvat* – „norocul surâde celor îndrăzneți". Lista acestor îndrăzneți e lungă: printre primii, francezul Alain Gerbault trece Atlanticul *(Seul, a travers l'Atlantique,* Grasset, Paris, 1924), apoi, cu iahtul său *Firecrest,* devenit celebru, face ocolul lumii *(À la poursuite du Soleil*, Grasset, 1929), în competiție cu un alt temerar, căpitanul american Slocum; cam în aceeaşi vreme, englezul William Nutting pleacă din Bergen (Norvegia), pe ruta Islanda – Groenlanda – Labrador, pentru a reface călătoria vikingului Leif Ericson, care abordase coastele Americii cu o jumătate de mileniu înainte de Columb; Nutting reedita astfel performanța lui Magnus Anderson, care (în 1893) construise un *drakkar* norvegian după modelul celui descoperit la Gokstad şi ajunsese cu el în Canada – ce-i drept, Anderson era căpitan de marină, aşadar un profesionist, iar nava lui avea un echipaj de 12 vâslaşi. După război, aceste originale călătorii s-au înmulțit; le-am amintit pe cele ale lui Thor Heyerdahl – lor li se adaugă cele ale arheologului Joergen Melgaard, John C. Voss pe canoele *Tilicum,* William Willis pe o simplă plută, Marcel Berdiaux cu nava sa *Cele patru vânturi,* Bernard Moitessier pe *Marie Thérèse* – o mențiune specială se cuvine lui Alain Bombard *(Naufragé volontaire*,

Hachette, Paris, 1956), unul dintre puținii care au pornit la drum cu un scop eminamente practice de a-şi demonstra teoriile asupra naufragiilor şi asupra metodelor de supraviețuire în cazuri de asemenea catastrofe; şi fiindcă veni vorba de naufragii, temerarii contemporani porniți în călătorii pe nave străvechi au dat şi ei jertfe dureroase – două cazuri (din păcate sunt mult mai multe): naufragiul navei de tip viking *Ormen Friske* („Şarpele cel puternic"), eşuată pe stâncile din nordul coastei engleze şi tragica moarte a etnologului Eric de Bisshop, pe ambarcația sa de tip polinezian, în Pacific.

Întorcându-ne la Homer şi la eroul periplului din *Odiseea*, vom observa că analogiile – făcute de comentatorul citat mai înainte între călătoria lui Ulise şi cea a lui sir Francis Chichester (sau a oricărui alt navigator modern) – sunt nejustificate şi chiar inoportune: mai întâi, pentru că trebuie să ținem seama şi de faptul că între cele două călătorii s-au scurs peste trei milenii şi că Ulise, pe nava lui modestă care aducea mai mult a plută, nu avea hărți de navigație, parâme de nailon, busolă şi altele de felul acesta (ceea ce nu înseamnă, bineînțeles, că performanța lui sir Francis nu constituie o realizare excepțională); iarăşi, în ce priveşte durata periplului homeric – care respectivului comentator i se pare excesivă față de distanța parcursă – trebuie să ținem seamă că, în fapt, călătoria n-a durat chiar zece ani, de

vreme ce Ulise a stat pe insula vrăjitoarei Circe un an şi pe insula nimfei Calipso şapte ani... Dar discuțiile în jurul poemelor homerice sunt vechi, aproape tot atât de vechi ca şi poemele – vechi, actuale şi mereu pasionante; sau, cum spune Charles Péguy, acest poet îndrăgostit de Homer: „... ca şi cum ar fi ultima noutate”.

Romanul Popular – Cavaleresc Şi Aventura

Homer şi romanul popular moralizator. Alixăndria şi pseudo-Kallisthenes: „Planta cea exotică capătă un aer indigen”. Esop: viața aventuroasă a unui „personaj” controversat. Povestirile Şeherezadei: „Niciuna dintre aceste poveşti nu s-a născut din neant”. Adevăratul Harun al-Raşid. Riga Arthur trăieşte. Sfântul Gral şi Țara Preotului-Ioan: legendele „pioase” şi aventura de factură mistică.

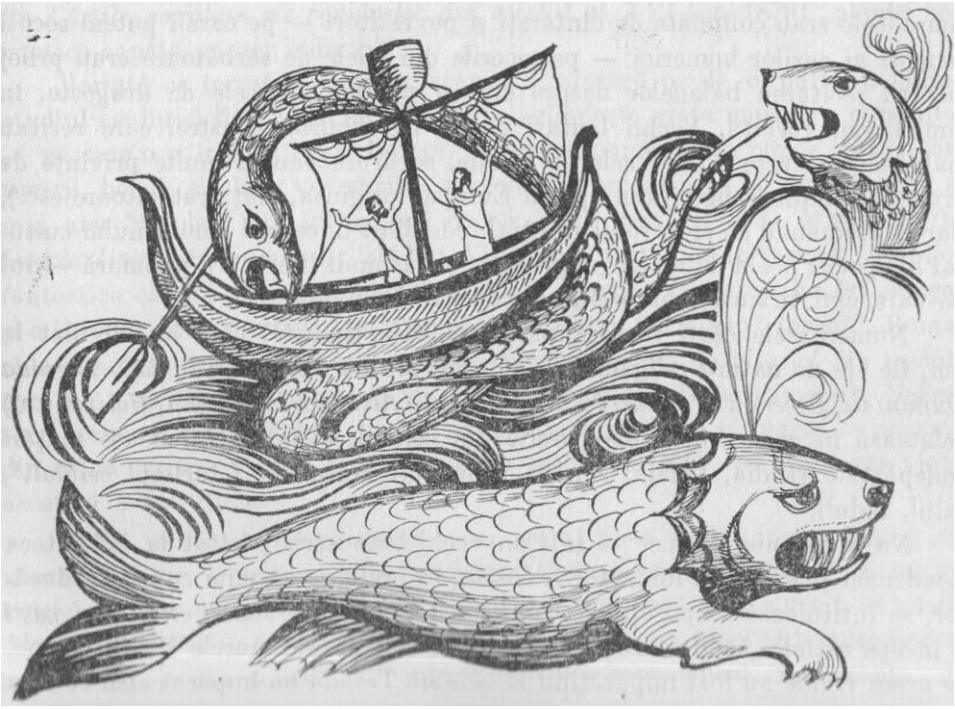

În perioada medievală, accesul la literatură al unor pături mai largi ale populației era limitat din două pricim: mai întâi, fiindcă ştiința de carte era

apanajul clericilor şi al unei categorii reduse de privilegiați, care îşi putea îngădui absolvirea unei şcoli sau altei forme de învățământ; apoi, deoarece marea majoritate a producției editoriale (manuscrise) o forma cărțile în limba latină (Europa apuseană) sau în slava veche (Europa răsăriteană) – limbi moarte, pe care poporul nu le vorbea şi nu le înțelegea. Se editau mai ales cărți necesare cultului, precum şi altele, tot cu caracter religios, cum sunt de pildă *Viețile sfinților* – povestiri fabuloase despre săvârşirea unor minuni, convertiri miraculoase, sanctificări prin martiriu etc. La aceasta se adăugau unele scrieri istorice (cronici, letopisețe), juridice (codice, pravile) şi copii de pe autori clasici, mai ales greci şi latini.

Cu toate acestea, în răstimpul de (aproximativ) un mileniu cât a durat perioada medievală, tradiția literară populară a continuat: bâlciurile şi iarmaroacele erau colindate de cântăreți şi povestitori – pe care-i putem socoti urmaşi ai aezilor homerici – petrecerile din zilele de sărbătoare erau prilej pentru recitarea baladelor despre eroi şi pentru cântecele de dragoste, în limba vie, vorbită. Vechii lăutari de pe meleagurile noastre, care recitau baladele de curte şi cântecele de vitejie, se deosebeau în multe privințe de truverii şi minnesängerii din apusul Europei (originea, viața rătăcitoare etc.), dar se asemănau cu ei în rolul esențial îndeplinit în cadrul

fenomenului cultural al epocii: acela de a culege, prelucra şi răspândi literatura populară – rol pe care mai târziu îl vor prelua şi copiştii de manuscrise.

Numeroasele cărți (manuscrise, mai apoi tipărite) care au circulat la noi, fie ele de natură religioasă *(Călătoria Maicii Domnului în iad*, *Legenda Duminicii*, *Legenda Sf. Vineri* ş.a.), fie laică *(Alixăndria, Esopia, Halima* ş.a.) relatează în genere întâmplări ieşite din comun, aventuri fabuloase în țări îndepărtate (India, Persia) sau pe meleaguri fantastice („tărâmul celălalt", raiul, iadul).

Nu lipsea nici Homer – într-un vechi manuscris păstrat la Biblioteca Academiei şi datat 22 iunie 1689, *Iliada*, în prelucrarea unui copist-traducător, se intitulează *Împărăția lui Priiam, împăratul Troadei, cetății cei mari* şi începe astfel: „Cându au fost împărățind la Irusalim marele David proroc, pe aceia vreme au fost împărățind la cetatea Troada un împărat elen ce l-au fost chemând pre anume Priiamu, feciorul lui Laomidont"; făcând abstracție de faptul că regii David şi Priam n-au fost contemporani (între ei sunt peste două veacuri), făcând abstracție de „localizarea" numelor (Troia e Troada, Priam e Priiamu, Hecuba e Icaviia, fiica lui Chisău, Paris e Parij, Creta e insula Critu, Hercule e Iracleu, Elena e Ileana, Enea e Eniia ş.a.m.d.), localizare întrucâtva justificată, romanul popular în această

versiune nu mai are decât vagi asemănări cu eposul homeric – zeii, de pildă, care joacă un rol atât de însemnat la Homer, lipsesc cu desăvârşire, atmosfera nu evocă epoca bronzului din civilizația micenianã ci mai degrabă un basm oriental sau poate o cronică bizantină, acțiunile şi caracterul personajelor sunt însoțite de comentarii moralizatoare. După introducerea calului în cetatea Troadei, urmează masacrul din care scapă numai „boierii Eniia şi Antinor", care „s-au dus tocma în Țara Frâncească"... Şi, după ce se întreabă retoric „Vedeți, fraților, ce-au făcut spurcata Ileana şi cu spurcatul Alexandru Parij?"?, romanul se încheie: „Acestea agonisescu dragostele muiereşti şi, mai ales, muiere cu bărbatu şi cu împărat, cum au fost aceia!"

Este limpede, deci, că unele cărți populare – între altele atât de răspânditele *Alixăndria* şi *Esopia* – deşi eroii şi evenimentele relatate țin de antichitate, se cuvine să fie plasate în cadrul literaturii populare a Evului Mediu, când au suferit numeroase traduceri şi prelucrări mai mult sau mai puțin izbutite. Nu rareori aceste prelucrări duc la asimilarea operei respective, care îşi pierde caracterul originar – sau, ca să folosim expresia lui B.P. Haşdeu (în *Cărțile populare ale românilor din secolul al XVI-lea*, 1879) „planta cea exotică capătă un aer indigen".

Variată ca formă şi cuprins, această literatură pe de o parte îngăduie studiul evoluției limbii, pe de

altă parte oglindeşte viaţa morală a poporului – pe care o şi influenţează. La noi, nu numai oamenii din popor, dar şi cărturarii, boierii şi chiar voievozii o apreciau. Cronicarii, ca Grigore Ureche şi mai ales Neculce, sunt influenţaţi de ea – şi, cum arată D. Murăraşu (în *Istoria literaturii române):* „Mihai Viteazu a fost sub înrâurirea vitejiilor fantastice ale lui Alexandru Machedon, iar autorul *Învăţăturilor lui Neagoe* şi-a încălzit adesea sufletul cu paginile pioase din *Varlaam şi Ioasaf*". Romanele populare erau cunoscute şi apreciate de zugravii de biserici din trecut, care nu s-au sfiit să reprezinte pe zidurile unor mănăstiri (Voroneţ, Neamţ ş.a.) scene cu eroi „păgâni" din *Alixăndria* sau *Varlaam şi Ioasaf* – aceasta din urmă scriere, ajunsă la noi încă din secolul al XIV-lea, relatează viaţa ascetică a lui Buda.

Multă vreme, scriitorii noştri n-au arătat prea mare interes pentru romanul popular, lăsându-l, în cel mai bun caz, pe seama filologilor şi folcloriştilor – ceea ce nu s-a întâmplat şi cu poezia populară, care a găsit, în Vasile Alecsandri *(Poesii populari ale Românilor,* 1860) un însufleţit culegător şi prelucrător, poate şi sub influenţa curentului reprezentat în Franţa de Thierry şi Michelet. Dar mentalitatea avea să se schimbe şi, mai târziu, unul dintre cei mai mari prozatori ai noştri, Mihail Sadoveanu – care, în discursul de recepţie la Academie (1929) închinat literaturii populare, spunea: „... artiştii cu faţa în lumina

nouă de aurora, trebuie să-şi plece urechea spre trecut şi spre popor… Trebuie să fac mărturisirea de credință că poporul este părintele meu literar… De la aceste fermecate izvoare de apă vie cată să se adape toți cei care cântă şi se simt ai acestui popor şi ai acestui pământ" – Sadoveanu, aşadar, a prelucrat câteva dintre cele mai răspândite romane populare, cum sunt *Alixăndria, Genoveva de Brabant*, *Esopia,* iar în *Divanul persian sau poveştile şahului* ne introduce în lumea fermecată din *1001 de nopți.* Sunt romanele de care ne vom ocupa, din punctul de vedere al temei noastre, în cele ce urmează.

Dacă în privința existenței reale a eroului din *Alixăndria* nu există nicio îndoială, în schimb, există discuții foarte vechi – şi care continuă până în zilele noastre – asupra autorului acestui foarte răspândit roman popular. În fapt, dispunem de două feluri de surse asupra vieții şi faptelor lui Alexandru cel Mare: surse istorice – cu un termen mai nou le-am putea numi cronicăreşti – cuprinzând scrierile lui Ptolemeu, Aristobul şi Nearchos, care apoi au influențat şi autori mai noi ca Aman, Plutarc ş.a.; apoi surse retorice – scrieri cu caracter de panegiric atribuite unor cronicari de curte, dacă putem spune astfel (Kallisthenes, Kleitarchos ş.a.), care l-ar fi însoțit pe generalul macedonean în expedițiile sale – scrieri care la rândul lor au influențat autori ca Diodor, Curtius

şi Justinus.

Acest roman popular (poate cel mai popular dintre romanele populare), presărat cu tot felul de povestiri pline de fantezie, este atribuit lui Kallisthenes, a cărui existență nu este deloc dovedită – mai bine zis, este atestată numai de acest roman atribuit lui prin tradiție – drept care în majoritatea enciclopediilor şi lucrărilor de specialitate ca autor al *Alixăndriei* este indicat Pseudo-Kallisthenes, deşi perioada de apariție a romanului (secolul al III-lea î.e.n.) ar corespunde (cu oarecare aproximație) cu cea a existenței ipotetice a presupusului autor, un nepot de-al lui Aristotel pe care acesta l-ar fi luat cu el când l-a însoțit pe Alexandru. Textul lui Pseudo-Kallisthenes este redactat în Alexandria ptolemaică, la începutul perioadei helenistice care va atinge aici o primă culme, ca urmare a activității duse în jurul marii Biblioteci. Din Alexandria, textul s-a răspândit urmând două căi principale: una spre Apus, bazată pe versiunea latină a lui Julius Valerius (începutul secolului al IV-lea e.n.) şi care în tot decursul perioadei medievale a prilejuit numeroase prelucrări, între care cea a truverului Alexandre de Bernai *(Roman d'Alexandre* (secolul al XII-lea) a dat naştere versului alexandrin (versul iambic de douăsprezece silabe, cu cezura după silaba a şasea) care va atinge perfecțiunea în operele clasicismului francez, la Corneille şi Racine (o

formă modificată a schemei alexandrinului întâlnim şi în poezia noastră – un exemplu dintre cele mai cunoscute fiind versurile din *Melancolia* lui Eminescu: / *Pă-rea că printre no-uri / S-a fost des-chis o poar-tă* /" etc.); şi o cale răsăriteană, cu la fel de numeroase versiuni greceşti (bizantine) şi slavoneşti, acestea din urmă aflându-se la baza *Alixăndriei* care a circulat în țările româneşti.

Alixăndria a pătruns la noi încă din secolul al XV-lea, deşi prima traducere-preluerare care ni s-a păstrat datează din 1562: o copie, lucrată la mănăstirea Neamț, după o versiune sârbească. Prima tipăritură, datând din vremea lui Constantin Brâncoveanu, cu adăugiri din folclor, a cunoscut numeroase reeditări mai mult sau mai puțin conforme cu ediția princeps brâncovenească: este *Alixăndria* aşa cum o cunoaştem astăzi, o narațiune atractivă, plină de fantezie, în care graiul şi înțelepciunea populară găsesc un teren fertil de dezvoltare.

Cu totul altele sunt elementele prin prisma cărora se cuvine judecată *Esopia*, carte populară la care autorul cât şi eroul principal sunt (sau sunt presupuşi a fi) una şi aceeaşi persoană. În prefața la o ediție mai nouă (Biblioteca pentru toți, 1955) J.C. Chițimia remarca foarte judicios: „Pornind din aceeaşi lume veche greacă, istoricul textelor esopice este asemănător cu acela al textelor homerice: îndelungată tradiție orală şi târzie

statornicire în scris, date sumare şi nesigure despre viaţa şi existenţa autorilor, texte care sunt şi nu sunt ale acestor autori etc… Ca şi Homer, Esop a existat şi n-a existat, este după unii şi nu este după alţii autorul fabulelor care au împânzit lumea, atât folcloric cât şi în redactările literaţilor culţi".

Mare parte a ediţiilor *Esopiei*, manuscrise sau tipărite, care au ajuns până la noi cuprind de fapt două lucrări: viaţa lui Esop şi fabulele (sau „pildele") lui. În ceea ce priveşte textul cuprinzând biografia fabulistului, este limpede că s-a îmbogăţit mult în decursul celor aproximativ două milenii în care a suferit numeroase traduceri, adaptări, prelucrări, localizări – încă din antichitate Esop devenise pentru greci un personaj semilegendar. Elementele fantastice ale acestui text nu ne permit reconstituirea unei biografii cât de cât veridice, astfel că suntem nevoiţi să ne adresăm altor surse – şi în primul rând lui Herodot, cel dintâi care ne aduce o mărturie despre Esop.

În mod ciudat, părintele istoriei vorbeşte despre Esop în legătură cu… piramidele egiptene. În anul 450 î.e.n., Herodot a vizitat Egiptul şi a fost impresionat de cele trei mari piramide de la Giseh atribuite lui Keops, Kefren şi Mikerinos; conform unei legende greceşti, această ultimă piramidă ar fi fost ridicată cu mijloacele donate de curtezana Rhodopis, de origine tracă. Or, arată Herodot,

Mikerinos a domnit cu mult înainte (conform cronologiei lui Manethon, completată şi corectată de egiptologi ca americanul James Henry Breasted şi germanul Georg Steindorff, cei trei faraoni constructori ai piramidelor de la Giseh făceau parte din dinastia a IV-a a Vechiului Imperiu, între 2900 şi 2270 î.e.n.), iar Rhodopis era contemporană cu faraonul Amasis (569–525 î.e.n., după aceeaşi cronologie) – aşadar o diferență deloc neglijabilă de aproximativ două milenii. Mai departe, Herodot arată că Rhodopis a fost sclava lui Iadmon şi „tovarăşă de sclavie cu Esop fabulistul", şi aduce în sprijinul afirmației sale mărturia unui nepot al lui Iadmon care a dovedit delfienilor, ucigaşii fabulistului, că „Esop aparținuse lui Iadmon".

Despre moartea lui Esop relatează Plutarc; după ce, în *Viața lui Solon,* îi prezintă pe legiuitorul atenian şi pe fabulist la curtea bogatului rege Cresus, în *Dialogurile Pithiei* arată că delfienii l-au aruncat pe Esop de pe o stâncă, mânioşi că nu le-a predat tot aurul pe care li-l trimisese Cresus. Heraclid din Pont are o altă versiune: delfienii l-au ucis deoarece l-ar fi prins furând o cupă de aur din sacrosanctul templu al lui Apollo; versiunea, uşor modificată, este reluată de Aristofan într-o scolie la *Viespile:* delfienii, iritați de remarcile ironice făcute de fabulist la adresa lor, i-au strecurat cupa de aur în bagaje ca să-l poată acuza şi condamna. (Nu trebuie să uităm că Aristofan este autor de

comedii şi ca atare mai puțin preocupat de adevărul istoric). Cele două (sau trei) versiuni nu se exclud ci, împletindu-se, ne îngăduie o prezentare mai amplă şi poate că mai completă: sosit la Delfi cu solia bogatului rege lidian, Esop reține o parte a aurului pentru el şi, în maniera sa binecunoscută, nu-i cruță pe delfieni cu remarcile sale usturătoare, drept care aceştia pun la cale înscenarea cu cupa de aur furată din templu…

Şi asupra originii lui Esop există trei versiuni: Heraclid pretinde că era trac, părere pe care pare s-o împărtăşească şi Herodot – probabil fiindcă fabulistul era tovarăş de sclavie cu traca Rhodopis -; în alte versiuni ale biografiei lui este socotit lidian, deoarece stăpânul lui (care de cele mai multe ori este Xantos, iar nu Iadmon) era lidian şi fabulistul însuşi a petrecut mai multă vreme în Lidia, faima sa îngăduindu-i, cum am văzut, să fie primit chiar la curtea lui Cresus; în sfârşit, în cele mai multe versiuni, inclusiv în cele care au circulat la noi, este frigian, cum ni-l prezintă câțiva autori mai vechi printre care Suidas, Dion din Prusa, Lucian din Samosate şi „colegul" său roman, fabulistul Fedra.

Tradiția ni-l prezintă pe Esop înzestrat cu o inteligență ieşită din comun – este uneori citat alături de marii filosofi antici –, cu darul de povestitor specific aezilor şi recitatorilor populari, cu un pronunțat simț al umorului, cu darul invectivei şi cu replici de o ironie muşcătoare care

nu cruță nici pe stăpânul său Xantos, şi nici pe puternicii zilei.

Nici din textul *Esopiei* şi nici din textele unor autori antici nu putem deduce perioada în care a trăit. Dacă-i dăm crezare lui Herodot, a trăit în secolul al VI-lea (contemporan cu Rhodopis şi cu faraonul Amasis), după alții în secolul al V-lea, când a stat câtva timp la Atena delectându-i pe cetățenii din agora cu fabulele sale. Alții pretind că ar fi luat parte la bătălia de la Termopile (480 î.e.n.) şi că atenienii, care țineau mult la el, i-ar fi ridicat statui făurite de sculptori celebri ca Lysip şi Tatian – or, Lysip, de pildă, a trăit la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. Desigur că nu era neapărat necesar ca Lysip să fi avut un model viu – artiştii greci sculptau şi zei ca Zeus sau Apollo (care nu „trăiau" decât în imaginația lor), iar chipul lui Esop a fost pictat de Velasquez şi gravat de Goya, ceea ce nu ne poate duce la concluzia că fabulistul nostru a trăit în Spania secolelor XVII sau XVIII... Fapt este că nu ştim când a trăit, estimările cele mai probabile oscilând într-o perioadă cuprinzând peste două veacuri.

Nu ştim nici ce înfățişare avea. Nici Herodot şi nici autorii mai vechi nu pomenesc de urâțenia lui, pe care totuşi aproape toate versiunile din perioada medievală (şi ele se numără cu sutele) o menționează în termeni fără echivoc – într-un text românesc, de pildă este prezentat „... cu nasul cârn, băcârn, negru la obraz şi buzat şi umflat la

pântece, încât, după cuvântul dascălului Omir (Homer – n.n.), era mai grozav decât toată grozăvia". Nu ştim în ce măsură a respectat copistul-traducător textul după care a lucrat, dar cum poemele homerice sunt cu cel puțin două veacuri anterioare fabulelor esopice, Homer nu avea de unde şti cum va arăta Esop… Cu atât mai mult cu cât existența fabulistului este pusă la îndoială de cercetători avizați – reputatul slavist Al. Brückner, de pildă, crede că spiritul grec „nu s-a putut mulțumi cu naşterea fabulelor de la sine, ci a căutat să le atribuie un autor…" Tradiția se dovedeşte însă tenace nu numai în folclor şi etnografie, ci şi în literatură şi artă: busturile ne prezintă un Homer orb şi un Esop urât.

În ce ne priveşte, nu ne vom ralia la părerea slavistului Brückner şi nici la cea mai puțin categorică, a lui N. Cartojan: „Esop, pe care antichitatea greco-latină îl socotea părintele fabulei, este un personaj a cărui realitate istorică este învăluită în negură" *(Cărțile populare în literatura română*, 1938), ci vom fi de acord, împreună cu I.C. Chițimia (în op cit.), că: „… după toate probabilitățile, datele din *Istoria* lui Herodot corespund realității. Esop a existat sub înfățişarea omului din popor, a unui artist talentat, în luptă cu defectele şi netrebnicia oamenilor, pe care imaginația poporului l-a rânduit uneori printre învățații antici, alteori, mai târziu, l-a pus să satirizeze, în chip de paiață, pe cei nesocotiți în

fapte şi vorbe". Fiindcă Esop, chiar dacă trăitor în antichitatea greacă, este rudă bună eu ghiduşii romanelor populare cu largă circulație în perioada medievală, cu germanul (poate flamandul) Till Eulenspiegel, cu arabul (poate persanul) Nastratin Hogea şi cu atâția alții, reprezentanți ai înțelepciunii populare, filosofi în felul lor şi mucaliți sub o aparenta naivitate, ridiculizând avariția, stupiditatea şi orgoliul, apărători ai celor săraci şi oropsiți; există indicii despre existența reală a lui Eulenspiegel (Ulenspiegel – la noi Buhoglindă), care ar fi trăit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – în cimitirul de la Mölln (landul Schleswig-Holstein), pe o piatră de mormânt este gravat numele lui şi data morții: 1350; tot aşa, Nastratin Hogea (Nasr ed-Din) este identificat de tradiție cu un învățat hoge omonim din vremea lui Tamerlan (Timur Lenk, 1336–1405), aşadar aproximativ contemporan cu Till.

S-a crezut multă vreme că *Esopia* (în forma în care a circulat în perioada medievală şi care a stat la baza celor mai multe variante) este alcătuită de călugărul Maxim Planudes (în jurul anului 1300), al cărui nume figurează pe numeroase copii greceşti; către sfârşitul veacului trecut, această părere a fost infirmată prin descoperirea unui fragment pe un papirus găsit la El Faiyum (pe malul stâng al Nilului, la sud de Giseh), text care „învecheşte" respectiva versiune cu câteva sute de ani.

Cele mai vechi copii româneşti le datorăm lui Costea Dascălul din Scheii Braşovului *(Istoria lui Esop*, 1703) şi Vasile Ieromonahul *(Pildele lui Isop cu toate jigăniile*, 1717 – *jiganie* jivină, lighioană, animal); remarcabilă este traducerea din rusă („de pe limba moschicească pe moldovenie") a lui Vartolomeu Măzăreanul (1763), după care urmează mai multe copii de pe diferite versiuni, până la prima ediție tipărită (1795) în tipografia lui Petru Bart de la Sibiu, ediție pe care Mihail Sadoveanu o va stiliza *(Esopia sau viața şi pildele preaînțeleptului Esop,* Folticeni 1909). Actualmente avem deci două versiuni distincte ale *Esopiei:* una „cultă" (M. Sadoveanu) şi una populară-critică (I.C. Chițimia), al cărei editor a preferat, în mod justificat, textele primei ediții tipărite (P. Bart, 1795), completate cu texte dintr-un manuscris copiat în Moldova pe la jumătatea secolului al XVIII-lea şi care conține un număr mai mare de fabule decât ediția Bart (133 față de 111).

Tipăritura sibiană, păstrată la Biblioteca Academiei într-o fotocopie (originalul s-a pierdut), are un titlu conform cu obiceiul vremii şi al locului: *„Viiața şi pildele preaînțeleptului Esop, acum întâiaşi dată tipărite în zilele prealuminatului şi preaînălțatului împărat Franțiscus al doilea. Şi cu slobozeniia împăratului crăiescului gubernii a tot Ardealului. În Sibii, la Petru Bart, 1795".* Versiunea din manuscrisul moldovenesc are şi ea un titlu foarte lung menit să-l atragă pe cititor: *„Esopiia* –

adecă – Viiața preaînțeleptului şi minunatului Esop, carele au fost de neamul lui frânc din Țara Frâncească. Iar viiața şi petrecerea lui de folos iaste ca să o arătăm şi pre limba noastră de moşie rumânească, ca să poate înțelege toți pre rând de amărântul precum au fost şi câte ispite şi nevoi mari au petrecut şi ce feliuri de lucruri minunate au făcut". Fireşte că Esop n-a fost „frânc din Țara Frâncească" (adică din apusul Europei – prin termenul „frânc" erau desemnați occidentalii de origine latină), ci grec din Țara Grecească – prin limbă desigur, chiar dacă de origine era trac, lidian sau frigian, fiindcă, oricum, şi-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Samos şi la Atena; lungul titlu al copiei moldoveneşti aminteşte, oricât ar părea de curios, de edițiile americane moderne, compacte şi ieftine *(pocket-book, paperback),* cu câteva fraze ademenitoare tipărite pe coperți şi menite să trezească interesul celui ce vizitează librăria – cititorului potențial.

Esop i-a influențat pe marii fabulişti ai literaturii universale, începând cu antichitatea (Fedru, Horațiu) şi până aproape de zilele noastre, între care pe Lessing. Pe La Fontaine şi pe Krîlov (ultimii doi magistral traduşi la noi de Arghezi); uneori, prin mijlocirea acestora, alteori nemijlocit, i-a influențat pe toți fabuliştii noştri, începând cu Al. Donici (*Fabule*, 1840) şi continuând cu Gh. Asachi, Ion Eliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu – de asemenea a pătruns în folclorul nostru; aşa s-

a întâmplat, de altfel, cu mulți dintre eroii romanelor populare – Till, de pildă, a fost sursă de inspirație pentru mari romancieri ca Charles de Coster şi Gerhard Hauptmann şi pentru compozitori ca Richard Strauss (poemul simfonic *Till Eulenspiegel*) şi Reznicek.

În sfârşit, se cuvine menționată aici o lucrare de referință: *Cărțile populare în literatura română* (ediție în două volume, îngrijită de I.C. Chițimia şi Dan Simonescu, E.P.L., 1963), cuprinzând lucrările pomenite mai sus, şi încă multe altele, printre care şi *Halima* – povestiri orientale din „1001 de nopți", de care (din punctul de vedere al temei noastre) merită să ne ocupăm mai îndeaproape.

Halima cuprinde o culegere de basme, povestiri şi anecdote, unele cu caracter moralizator, împrumutate de la popoarele orientale şi având o structură specifică: diferite relatări se înlănțuie în aşa fel încât deznodământul uneia este mereu amânat prin intercalarea alteia, astfel încât atenția ascultătorului (cititorului) să fie în permanență captată. La baza ei se află alte două culegeri: *O mie şi una de nopți*, cuprinzând basme persane în limba arabă, constituite în secolul al X-lea prin prelucrarea unor surse mai vechi, indiene, ebraice şi egiptene, şi *O mie şi una de zile,* o culegere de basme arabe alcătuită, probabil, în secolul al XIV-lea tot din surse mai vechi. Ambele

culegeri au fost prelucrate (de fapt liber adaptate) în Franța – prima de către Antoine Galland în 1704–1717, a doua de Petis de la Croix în 1710–1712. Dar versiunea care a circulat la noi, tălmăcită în 1783 de Rafail, egumenul mănăstirii Hurezi, n-a folosit nici textul persan, nici cel arab şi nici măcar pe cel franțuzesc, ci unul grecesc apărut la Veneția în 1757; de altfel, manuscrisul lui Rafail se intitulează în greceşte *Aravicon Mithologhicon* – „povestiri arabe".

Povestea celor „1001 de nopți" (de fapt sunt numai circa patru sute de povestiri) are doua personaje permanente, pe nemilosul rege (calif) Şahriar şi pe frumoasa Şeherezada – permanente deşi apar numai la începutul culegerii, iar între povestiri sunt doar pomenite: înverşunat din pricina infidelității soției sale, Şahriar hotărăşte să-şi ia mereu altă nevastă dintre fecioarele imperiului său, pe care, după noaptea nunții, la ivirea zorilor, s-o trimită la moarte; Şeherezada, fiica marelui vizir, se oferă şahului şi, după miezul nopții, începe să-i spună o poveste care ajunge la punctul ei culminant în zori; captivat de frumusețea povestirii, Şahriar amână mereu execuția talentatei povestitoare, pentru a-i îngădui să continue în noaptea următoare – şi astfel se scurg o mie şi una de nopți, după care Şeherezada este iertată şi va trăi până la adânci bătrâneți (cum se spune în basme), alături de un Şahriar îmbunat şi iubitor…

Al treilea personaj, şi cel mai important, este preaînțeleptul calif Harun-al-Raşid, înzestrat nu numai cu înțelepciune, ci cu toate darurile: iubitor de dreptate pe care o împarte neținând seama de rangul social al justițiabililor, generos în distribuirea pungilor cu galbeni celor care le merită, cu urechea plecată către nevoile poporului său pe care încearcă să le afle colindând incognito străzile şi bazarele Bagdadului, spontan în luarea hotărârilor care totdeauna stau mărturie pentru ascuțimea minții lui şi nu rareori pentru un oarecare simț al humorului; e drept că uneori apare iute la mânie şi iubind exagerat luxul şi petrecerile fastuoase, dar această din urmă însuşire nu era privită ca un păcat în lumea orientală din vremea lui, ci mai degrabă ca un privilegiu al suveranului – versiunea românească a *Halimei* i-o reproşează însă: „Arun Araşid a stătut pe vremile sale împăratul cel mai vestit şi mai viteaz decât toți şi precum a fost de tare şi viteaz, de nu ar fi fost prea iute, adică necăjicios şi iubitor de slavă deşartă, – nu ar mai fi fost altul asemenea lui”.

Între această imagine idilizată a preaînțeleptului, prealuminatului, preaiubitului etc. Calif şi realitatea istorică se cască o prăpastie… Să vedem ce ne spun cronicile: tatăl lui Harun, califul al-Mahdi, îl desemnase ca succesor pe fiul său mai mare, Al-Hadi, alegere cu care soția califului, Khaizuran, nu este de acord,

căci fiul cel mic, Harun, este preferatul ei. Khaizuran – o femeie dârză şi ambiţioasă, fostă sclavă originară din Yemen – îl convinsese pe calif s-o ia de soţie după ce-i născuse pe cei doi fii, pe Hadi şi pe Harun.

La Bagdad începe astfel lupta pentru succesiune, în care Khaizuran are un aliat puternic în Marele vizir (prim-ministru cum am spune cu un termen mai nou) Yahya, care este şi preceptorul lui Harun; acesta din urmă, elev dotat şi silitor, îşi venerează dascălul, învaţă de tânăr mânuirea armelor şi îşi aduce contribuţia sa la o victorie asupra duşmanilor de moarte ai califului, necredincioşii bizantini, drept care califul îi încredinţează administrarea provinciilor răsăritene ale imperiului. Harun participă şi la o a doua campanie, ajungând până la malurile Bosforului: bizantinii sunt din nou înfrânţi şi împărăteasa Irina obligată la plata unui tribut anual. Ca răsplată, Harun o desemnat al doilea succesor. Apoi, evenimentele se precipită: califul al-Mahdi, tatăl lui Harun, moare în împrejurări nelămurite. Al-Hadi, fratele lui Harun, soseşte la Bagdad, reprimă cu violenţă o mişcare populară în favoarea lui Harun, o înfruntă deschis pe mama sa, Khaizuran, îi prigoneşte pe susţinătorii rivalului său, îl întemniţează pe Yahya. Dar şi al-Hadi moare, se pare că înăbuşit cu o pernă, în haremul lui: o moarte care nu lasă urme – se ştie numai că ambiţioasa Khaizuran întreţinea strânse

legături ca cadânele şi eu nucii din haremul fiului ei mai vârstnic…

Harun e proclamat calif în septembrie 786 e.n. – al cincilea calif al dinastiei abaside. Într-un interesant studiu (Nadia Anghelescu: *Harun al-Raşid*, în *Magazin istoric* nr. 6/1972) sunt reproduse texte din doi istorici arabi, At-Tabari (secolul al IX-lea) şi Al-Masudi (secolul al X-lea), care relatează în mod asemănător vorbele pe care Harun al-Raşid le adresează tutorelui său, vizirul Yahya, imediat după urcarea pe tron: „Părinte al meu, tu eşti cel care prin judecata ta strălucită, prin înțelepciunea guvernării tale, m-ai făcut să ajung în locul în care mă aflu acum. Îți încredințez guvernarea supuşilor mei, vreau să iei această povară de pe umerii mei. Judecă cum crezi, angajează pe cine vrei, revocă pe cine vrei. Cât despre mine, eu n-am să controlez niciuna din treburile de care te ocupi". Câtă realitate istorică se află în scena de mai sus, nu se ştie, fapt este că Yahya a preluat puterea în califat, iar fiul său Geafar, care este şi un prieten nedespărțit al califului, este copleşit de onoruri şi agoniseşte o avere fabuloasă. Cât despre Harun, el „înțelege să se bucure de toate desfătările ce i le poate oferi curtea, poeții, savanții, muzicienii, cântărețele sclave, prietenii şi numerosul său harem". În acelaşi timp, însă, „Califul califilor nu este… nici pe departe suveranul de cele mai multe ori blajin şi drept şi întotdeauna înțelept, cum apare în

legendă. Manifestările sale sunt pline de neprevăzut, iar capriciile lui au deseori urmări dramatice pentru cei din jur. El poate răsplăti cu dărnicie o vorbă de duh ce i-a fost pe plac sau pedepsi sălbatic pe autorul unei vers prea îndrăzneț. Se pare că Harun e tentat să-şi manifeste autoritatea cu atât mai violent, cu cât simte că puterea îi aparține din ce în ce mai puțin".

Ce l-a îndemnat pe Harun să poruncească uciderea lui Geafar, a celui mai bun prieten al său, nu se ştie. A făcut-o poate fiindcă vizirul Yahya şi fiul său Geafar numiseră în posturi importante pe prietenii lor şiiți – adepții unui curent islamic care preconiza supremația imamilor asupra aristocrației gentilice – sau poate că-l iritau fastul de la curtea lor, viața luxoasă, acumularea de putere şi bogăție, gloria care amenința s-o întreacă pe a sa… Istoricul Ibn-Haldun nu exclude nici zelul unor calomniatori; fapt este că, într-o noapte de ianuarie a anului 803, Harun trimite prietenului său Geafar emisari încărcați cu daruri – dar înainte de a se sfârşi noaptea, apare un alt emisar, eunucul Masrur, cu altă poruncă: să-i taie capul lui Geafar. Apoi, după ce capul nefericitului este prezentat califului pe o tipsie, trupul, ciopârțit, este expus pe cele trei poduri ale Bagdadului. Vizirul Yahya şi alți membri ai familiei sale sunt aruncați în temniță, unde îşi vor sfârşi zilele, iar emisari ai califului cutreieră Bagdadul şi întreg imperiul, destituind şi arestând pe

demnitarii şiiți şi pe prietenii vizirului, confiscându-le bunurile în folosul califului.

Ultimii ani ai domniei lui Harun al-Raşid se caracterizează prin mai multe revolte populare, reprimate cu cruzime; căzut într-un soi de manie religioasă, vede pretutindeni eretici, pe care-i urmăreşte şi-i pedepseşte necruțător. Porunceşte decapitarea lui Idris I al Marocului, care manifestase veleități de independență – ca de altfel şi alți guvernatori de provincii –, asasinat pe care poeții de la curtea din Bagdad îl cântă ca pe o faptă de laudă, elogiind simțul de dreptate al preaînțeleptului calif. Iar la un veac după aceste evenimente, istoricul Al-Masudi, în lucrarea sa *Câmpiile de aur,* va scrie: „Harun s-a achitat cu o fidelitate scrupuloasă de datoriile sale, de a face pelerinaj şi război sfânt… El a revărsat strălucirea dărniciei şi comorile dreptății sale asupra tuturor supuşilor săi… Poporul se inspira din comportarea sa şi îi urma exemplul. În timpul domniei sale, ereziile au fost combătute, adevărata religie a fost restabilită şi Islamul, strălucind din nou, a eclipsat celelalte credințe".

Pentru a fi drepți, trebuie să-i recunoaştem unele merite incontestabile lui Harun al-Raşid, între care făurirea unui puternic imperiu unitar. Gloria lui militară este şi ea justificată, mai ales prin succesul campaniilor purtate împotriva imperiului bizantin: în afară de victoriile obținute în cele două campanii din tinerețe, Harun i-a mai

învins de două ori pe bizantini (în 806 şi 808), obligându-l pe Nikeforos I Logothetes, care o detronase pe împărăteasa Irina, la plata unui tribut greu. De asemenea, este incontestabil că în vremea lui Bagdadul ajunsese unul dintre oraşele cele mai înfloritoare ale Orientului (şi ale lumii): era înconjurat cu trei rânduri de ziduri clădite din cărămizi uriaşe – ne spun cronicile vremii – lungi de 18 degete (aproape o jumătate de metru) şi cântărind 200 livre (90 kg) fiecare, iar porțile, din aramă cizelată, proveneau de la Zandaward, un oraş construit în Mesopotamia de regele Solomon; clădirile sale impunătoare (reşedința califului, moschea principală, trezoreria, armurăria ş.a.) stăteau mărturie pentru acea primă perioadă de înflorire a arhitecturii şi artei decorative arabe.

Imperiul lui Harun al-Raşid se întindea pe trei continente – din Spania, prin nordul Africii, în Mesopotamia şi până în India. Anual primea ca tribut şi ca impozite 7 500 pungi cu galbeni, fiecare conținând 500 monede de aur, precum şi cele mai felurite mărfuri: mii de livre de zahăr din Khuzistan, dulcețuri din Granada, miere albă, apă de trandafiri, curmale şi diverse fructe, apoi şoimi de vânătoare, păuni şi, bineînțeles, „aromate” din Insulele Mirodeniilor. Nu este deci de mirare că Bagdadul devenise centrul comerțului oriental, unde se întâlneau neguțători şi conducători de caravane veniți din cele patru zări ale Pământului.

Iubitor de lux şi de fast, Harun şi-a împodobit

palatul – ne spun cronicarii – cu 22.000 covoare şi 38.000 tapițerii, din care 12.500 brodate cu fir de aur şi argint. Palatul, una dintre minunile vremii, adăpostea poeți şi artişti, astrologi, alchimişti, medici şi filosofi care, ca şi negustorii, erau veniți din toate părțile imperiului. Geograful arab Yakubi scria că Bagdadul este „... oraşul cel mai mare, fără egal nici în partea de răsărit, nici de apus a Pământului. Toate popoarele lumii dețin câte un cartier, câte un centru de negoț. Acolo îți procuri atât de uşor mărfuri, încât s-ar crede că în acest oraş s-au strâns toate bunurile Pământului şi sunt reunite toate bogățiile lumii...". Aşadar, într-adevăr un oraş din... „O mie şi una de nopți".

După moartea lui Harun, însă, Bagdadul a decăzut, fiindcă acest „politician de anvergură modestă" (cum îl apreciază Michel Gall, la a cărui lucrare ne vom referi mai departe) a fost de fapt „groparul califatului divin şi al centralizării puterii", deoarece „a comis greşeala uriaşă de a lăsa un testament în care cerea ca fiii săi să-i urmeze la tron unul după celălalt. Certurile dintre ei au dus la dezmembrarea statului care s-a împărțit curând în trei califate". Harun a murit în 809, la vârsta de 47 ani, şi există temeiuri serioase pentru presupunerea că a fost otrăvit de fiii săi.

Lucrarea lui Michel Gall *Secretele celor 1001 de nopți* (apărută la Robert Laffont, Paris, în prestigioasa colecție „Les enigmes de l'Univers")

este rodul unor călătorii documentare întreprinse vreme de un deceniu în țările Orientului Mijlociu – călătorii, care, împreună cu consultarea unei impresionante bibliografii, i-au permis autorului să emită câteva ipoteze interesante privind contextul istoric în care s-au născut personajele celebre ale basmelor orientale, cum ar fi Şeherezada, Ali Baba sau Sindbad marinarul. Autorul îşi precizează de la început punctul de vedere: „Niciuna dintre aceste poveşti nu s-a născut din neant. Toate descriu, într-o modalitate proprie lor, realități deseori profunde şi complexe. Povestirile cele mai înaripate nu sunt niciodată fantezii gratuite".

În acest demers al lui M. Gall, de raportare şi explicare a basmului oriental prin realitatea istorică, el nu pune la îndoială, bineînțeles, existența unor personaje ca Harun al-Raşid, sau sfetnicul său Geafar, dar nici măcar a Şeherezadei – numai că le atribuie alte identități: Şeherezada ar fi prințesa Şirin soția lui Chosroes al II-lea, din dinastia sasanizilor, care a domnit între anii 590–628, prin urmare cu două veacuri înainte de Harun al-Raşid! Povestea de dragoste dintre Şirin şi Chosroes a pătruns în folclorul oriental, apoi a căpătat o formă desăvârşită în anul 1180, prin pana poetului persan Nizami – o poveste de dragoste tipic medievală, care îşi găseşte un corespondent occidental în faimosul roman al lui Tristan şi Isolda, una dintre temele favorite ale

truverilor.

Argumentele în favoarea acestei identificări nu sunt numai de natură istorică, dar şi de ordin filologic-onomastic: numele Şeherezadei este persan, nu arab, el derivă de la Şiraz-ad cu semnificația „cea de origine nobilă” – or, acesta este numele atribuit prințesei Şirin. Despre calitățile frumoasei Şirin, imaginea pe care ne-o dă poetul Nizami e mai mult decât grăitoare: „Buzele lui Şirin sunt atât de dulci încât zahărul pare amar!... Ea a citit toate cărțile, analele, legendele vechilor regi şi istoria popoarelor dispărute. Posedă mii de cărți de istorie despre popoarele din epocile trecute, despre regii antichității, despre poeți. Are darul vorbirii, fiind o încântare s-o asculți”. Este imaginea pe care ne-o dau basmele orientale despre Şeherezada: o femeie frumoasă, cultă şi (mai ales) având „darul vorbirii, fiind o încântare s-o asculți” chiar şi o mie şi una de nopți...

Cât despre Harun al-Raşid, după părerea lui M. Gall „este Chosroes văzut într-o oglindă deformată. Ca şi monarhul sasanid, Harun iubeşte băutura, femeile şi poeții; la fel ca el, se plimbă necunoscut pe străzile Capitalei spre a vedea cum trăieşte poporul său. Califul arab are ca prieten şi confident pe Geafar pe care însă, până la urmă, îl ucide; suveranul sasanid procedase şi el la fel cu ministrul său cel mai apropiat, Balştakân, acuzat de manicheism, pe

care l-a înecat în Tigru. Harun şi Chosroes sunt două personaje care au multiple asemănări".

Se pare că şi în privința fastului de la curte, Chosroes nu fusese cu nimic inferior lui Harun. Cronicile vorbesc despre faimoasa sală a tronului, „în formă de cupolă pe care erau reprezentate toate constelațiile cereşti, ca într-un observator astronomic"; Chosroes avea „trei mii soții şi douăsprezece mii sclave", iar grajdurile lui cuprindeau şase mii de cai, printre care Sedbiz şi Barid, la fel de celebri ca şi Bucefal. „Şi totuşi", conchide autorul francez, „talentul povestitorilor arabi a reuşit ca, în Europa cel puțin, legenda lui Harun al-Raşid să o depăşească cu mult pe cea a lui Chosroes".

Această legendă a fost adoptată şi completată în Europa prin relatări despre relații diplomatice care ar fi existat între Harun al-Raşid şi Carol cel Mare – relatări care au la bază două surse: mai întâi, însemnări în diferite cronici din care rezultă că împăratul ar fi trimis două solii la curtea din Bagdad, pentru a lua apărarea comunităților creştine din califat şi pentru a înlesni călătoria pelerinilor creştini la locurile sfinte; a doua sursă este… un elefant alb – sculptură miniaturală în fildeş – păstrat astăzi la Biblioteca Națională din Paris. Cu toate acestea, schimburile de ambasade (şi de amabilități) dintre cei doi puternici suverani, al Orientului şi al Occidentului, sunt puse sub semnul întrebării de istorici, deoarece niciunul

dintre cronicarii arabi contemporani nu le menționează.

Nu e mai puțin adevărat că Harun şi Carol ar fi avut motive să angajeze discuții prin intermediul unor ambasadori – de pildă lupta împotriva duşmanului comun, Bizanțul, ca să nu mai vorbim de interese comerciale (mătase, mirodenii) – dar este foarte probabil că asemenea contacte la nivelul unor solii de stat nu au avut loc. Pe de altă parte, este exagerată părerea unor istorici că, având în vedere condițiile din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, cei doi suverani „nici n-au ştiut unul de existența celuilalt": Carol cel Mare a luptat împotriva arabilor (sarazinilor) din Spania, care erau vasalii lui Harun al-Raşid (lupta de la Roncevaux, din *Cântecul lui Roland,* redă un episod din cursul acestor campanii).

De altfel, cei doi suverani erau firi deosebite şi nu aveau comun decât zelul religios şi pasiunea pentru… sport: Carol era un înotător pasionat, Harun iubea jocul de polo (o formă mai veche a ceea ce numim azi „polo pe iarbă", sport originar din India). În rest, erau complet deosebiți: Harun al-Raşid, suveran oriental, avea gusturi rafinate, se îmbrăca în veşminte de mătase, dădea ospețe fastuoase la care se mâncau felurile cele mai alese şi îşi împodobea palatul cu coloane de marmură şi draperii țesute în fir de aur – Carol cel Mare, rege al francilor, pe care papa Leon al III-lea l-a încoronat Împărat al Occidentului, ducea o viață

simplă, purta „pantaloni de in şi haine din piele de sobol”, notează o cronică, reşedința sa de la Aix-la-Chapelle (Aachen) nu avea nici pe departe strălucirea Bagdadului.

Toate acestea întăresc oarecum presupunerea unor istorici mai noi că aşa-zişii ambasadori ai califului erau de fapt negustători din Bagdad veniți la curtea de la Aix-la-Chapelle să vândă covoare şi mirodenii, poate că şi un joc de şah din care n-a supraviețuit decât elefantul alb păstrat la Biblioteca Națională – în varianta veche persană a jocului, elefantul avea rolul pe care îi are astăzi turnul. De altfel, o legendă (pe care Mihail Sadoveanu o narează într-un stil plin de culoare şi pitoresc în *Soarele în baltă sau aventurile şahului,* carte apărută în 1933) relatează că primul joc de şah ajuns în Europa făcea parte dintre bogatele daruri pe care le-ar fi trimis Harun-al-Raşid lui Carol cel Mare, ceea ce „amână” cu câteva decenii realitatea istorică; în Spania ocupată parțial de arabi după bătălia de la Xérès, acest nobil joc se practica încă din primii ani ai veacului al optulea.

Povestirile din *1001 de nopți* au avut o influență însemnată asupra literaturii din apusul Europei – exemplele nu lipsesc: în Franța, micile romane „orientale” ale lui Voltaire, în Germania, Goethe şi Herder cu lucrări cu caracter didactic-moralizator; în Anglia, această influență s-a făcut simțită mai ales după apariția celei mai complete ediții a povestirilor, scoasă de Richard Burton în 1885–

1888. Influențele au pătruns şi în muzică – s-au scris balete orientale şi poeme simfonice *(Şeherezada* de Rimski-Korsakov) cu folosirea de teme originale sau prelucrări din folclorul muzical oriental – iar compozitorul Nicolo Isouard a scris o operă, *Lampa lui Aladin,* cu prilejul inaugurării iluminării cu gaz aerian a operei din Paris (1820).

Aceste influențe au pătruns chiar şi în vorbirea de toate zilele: facem aluzie la „lampa lui Aladin" pentru a desemna puterea tainică a cuiva de a-şi îndeplini, ca prin minune, orice dorință; la formula magică a lui Ali Baba „sesam deschide-te!" pentru a desemna un mijloc care înlătură (tot ca prin minune) toate dificultățile; la Şeherezada pentru a desemna un povestitor talentat care găseşte mereu resurse pentru a ține trează atenția ascultătorilor săi.

Către sfârşitul veacului trecut şi mai cu seamă în veacul nostru, temele din *1001 de nopți* au fost preluate treptat de literatura pentru copii, de humorişti, autori de benzi desenate şi, mai recent, de cineaşti şi autori de seriale TV – ele abundă, sub forma unor „istorioare" cu (mai mult sau mai puțin) haz şi în culegerile de anecdote. Iată două asemenea istorioare.

Prima: Pentru a cinsti cum se cuvine marea sărbătoare a Bairamului, preaînțeleptul calif Harun dădu poruncă şefului închisorii din Bagdad să scadă la jumătate pedepsele celor zece hoți care îşi ispăşeau acolo condamnările. Or, dacă pentru

reducerea pedepselor a nouă deținuți porunca era lesne de dus la îndeplinire, în schimb, pentru al zecelea, condamnat pe viață, nu putea fi găsită nicio soluție. Şeful închisorii se sfătui cu cei mai înțelepți cadii şi filosofi din Bagdad, dar toți dădeau din umeri zicând: „Dacă am şti până la ce vârstă va trăi…" Deşi ştia că înțeleptul calif era aspru cu cei ce nu-i îndeplineau poruncile, şeful închisorii îşi luă inima în dinți, se înfățişă înaintea califului, se aruncă la picioarele lui şi mărturisi că nu poate duce porunca la îndeplinire; „Nu putem face socoteala anilor, prealuminate stăpâne, din pricina că nu ştim cât va trăi. Acest lucru îl ştie numai Alah atotputernicul". Înțeleptul calif se gândi o clipă, apoi, mângâindu-şi barba spuse: „Nu-i nevoie să ştim cât va trăi. Socoteala e mai simplă: o zi de închisoare, o zi de libertate, şi iar o zi de închisoare şi iar o zi de libertate, şi aşa mai departe…

A doua: Înțeleptul calif Harun al-Raşid Auzita închisoarea din Bagdad „De ce eşti închis?" întrebă pe unul dintre osândiți. Acesta se aruncă la picioarele lui: „Prealuminate stăpâne, am fost acuzat că am furat în bazar, de la un negustor. Dar sunt nevinovat. Cadiul m-a condamnat pe nedrept". Harun trecu mai departe la alt deținut: „Tu, de ce ai fost condamnat?" „Prealuminate stăpâne", răspunse deținutul cu voce tremurătoare, „am fost acuzat de hoție, dar jur că sunt nevinovat!" Şi astfel îi răspunseră toți

deținuții. În sfârşit, ajunse şi la ultimul, care stătea trist într-un colț al celulei: „Bineînțeles că şi tu eşti nevinovat!” „O nu, prea luminate stăpâne, sunt un nemernic şi un nelegiuit. Îmi merit pedeapsa. Cadiul a fost chiar prea blând cu mine”. Atunci înțeleptul calif se întoarse către şeful închisorii şi-i porunci: „Scoateți-i lanțurile şi dați-i imediat drumul din închisoare... ca nu cumva să-i strice şi pe ceilalți, pe nevinovați!”

Sunt două istorioare tipice, pline de tâlc şi desigur că nu fără oarecare haz, dar nu aceasta este pricina pentru care le-am înfățişat aici, ci pentru că reprezintă exemple, destul de frecvente în acest soi de povestiri, de felul cum realitatea istorică este eludată sau pur şi simplu ignorată – cei cât de cât inițiați în medievistica orientală vor remarca, de pildă, că în închisorile preaînțeleptului calif Harun nu se aflau hoți: conform normelor juridice ale vremii şi locului, hoții erau însemnați cu fierul încins la roşu, iar în caz de recidivă pedepsele mergeau de la tăierea mâinii stângi până la tăierea capului în piața publică. Severitatea unor asemenea pedepse nu trebuie să ne apară din cale afară de excesivă, ea ține de istoria justiției (şi de istorie în general) – şi în Europa (în „Occidentul luminat” cum se spune uneori) execuțiile aveau loc în piețele publice şi îmbrăcau forme înfiorătoare – cum ar fi „tragere pe roata”: condamnatului i se rupeau oasele cu o bară de fier, după care era lăsai sa moară cu

încetul pe o roată; față de aceasta, moartea de sabia călăului era o pedeapsă relativ blândă. Cât privește stigmatizarea cu fierul încins, ea s-a practicat în ocnele franceze până în veacul trecut: Jean Valjean din *Mizerabilii* lui Victor Hugo este numai un exemplu dintre cele mai cunoscute.

Sub aspectul răspândirii pe o arie largă, povestirile orientale ale Şeherezadei îşi au corespondentul lor apusean în eposurile cavalereşti legale de legendarul rege Arthur (Artus) şi ciclul Mesei Rotunde. De fapt, regele Arthur nu este legendar decât prin întâmplările fantastice al căror erou este şi prin personajele nu mai puțin fantastice (vrăjitorul Merlin, zâna Morgane ș.a.) cu care se înconjoară – realitatea sa istorică este astăzi în general admisa; primul care-l menționează este cronicarul Geoffrey of Monmouth, episcop originar din Wales (Țara Galilor) care, în *Historia regum Britanniae*, redactată în jurul anului 1140, relatează că Arthur, fiul primului rege al briților, Brutus, reunise sub sceptrul său Britania şi jumătate din Franța. Domnia regelui Arthur s-ar plasa în secolul al V-lea sau în prima jumătate a celui următor, ea fiind marcată de luptele pe care acest rege celt le-a purtat împotriva invadatorilor saxoni. Folosind cronica lui Geoffrey, Robert Wace serie un poem de 15.000 versuri (circa 1155) – apoi, în jurul realităților istorice s-au brodat

legendele la care şi-au adus contribuția autori ca Giraldus Cambrensis, William of Malmesbery şi Walter Map, acesta din urmă arhidiacon de Oxford, dar şi poeți renumiți ai vremii lor ca, de pildă, Chrestien de Troyes.

De legenda rigăi Arthur se leagă cele despre cavalerii Mesei Rotunde, cum sunt Lancelot, Gawein, Ivain şi alții, apoi motivele din Tristan şi Isolda Parsifal (Perceval) şi chiar Lohengrin, ca şi povestirile mistice despre Sfântu Gral – potirul în care Iosif din Arimatia ar fi strâns sângele lui Iisus răstignit Aşa se face că, dintr-un şef care reunise sub conducerea lui triburile celte în lupta cu „păgânii ce năvăleau de peste marea de la miazănoapte" („pagini, deoarece saxonii se creştinaseră mai târziu), Arthur a devenit personajul celui mai vast ciclu de legende din Evul Mediu.

În introducerea la un interesant studiu al istoricului R.S. Loomis *(Riga Arthur a murit?,* în *Magazin istoric*, nr. 4/1979) se arată pe bună dreptate: „unde se termină realitatea şi unde începe legenda regelui Arthur, e greu de spus. S-a susținut chiar că au existat două căpetenii cu acest nume, unul acționând în Nord, celălalt în Sud-vestul insulei britanice. Dintre istoricii moderni, unii abia îl pomenesc, iar alții îl ignoră pur şi simplu. Adevărul este că celebritatea sa se datoreşte nu atât bătăliilor câştigate împotriva năvălitorilor, cât cronicarilor care, povestindu-i şi

repovestindu-i faptele, au făcut din el simbolul cavalerului medieval.”

Inca o asemănare cu povestirile Şeherezadei: pe lângă cronicari, ca sursă a legendelor arthuriene s-au adăugat numeroase elemente din literatura populară orală care circula de ambele părți ale Canalului Mânecii – atât în Bretania, cât şi în Țara Galilor; Arthur nu mai este fiul lui Brutus, ca la Geoffrey, ci al lui Uther Pendragon („Cap de balaur”), regele Britaniei, cuceritorul Scandinaviei, Galliei şi… Romei, soția sa este frumoasa Guinevere, sfetnicul său vrăjitorul Merlin, iar masa este rotundă pentru ca niciunul dintre nobilii cavaleri şi tovarăşi de arme ai regelui să nu se simtă nedreptățit prin plasarea lui mai aproape sau mai departe de capul mesei – este, în acest aranjament, expresia unei „democrații militare” deloc obişnuită în acele vremuri de strictă ierarhizare feudală.

În cele mai răspândite variante, Arthur moare ca urmare a unei lupte sângeroase cu trădătorul Mordred: în drum spre Roma, regele află că nepotul său, Mordred, i-a luat tronul şi regina, pe Guinevere, drept care se întoarce în grabă din drum, îl ucide pe uzurpator în luptă, dar, rănit de moarte, este purtat de nouă zâne pe insula Avalon (Avaron, Avalun). De câteva sute de ani, poeți şi cronicari, istorici şi chiar regi ai Angliei au căutat miticul Camelot, cetatea lui Arthur, şi mai ales mormântul lui, pe care tradiția populară, vie şi

astăzi în diferite părți ale Angliei şi mai ales în Țara Galilor, le plasează în diferite locuri. În tradiția populară din sudul insulei britanice (Cornwall) şi din apusul Franței (Bretania), regele Arthur se va întoarce într-o bună zi spre a-şi relua tronul şi a reinstaura dreptatea – tradiție pe care o menționează şi Robert Mannyng în 1338, însă o califică drept „o minciună a bretonilor", R.S. Loomis îl citează pe John Lydgate care, în *Căderea principilor* (1430–1438), atribuie tot bretonilor credința că Arthur „va învia ca stăpân şi rigă, venind îndărăt de pe tărâmul celălalt ca să împărătească în Bretania". Prin 1470, Malory nota că „prin multe locuri ale Angliei se spune că regele Arthur n-a murit, ci doar s-a strămutat în altă parte prin voia Domnului; oamenii zic că se va înapoia".

Căutarea mormântului de pe insula Avalon – ostrov pe care cronicarii îl descriu ca pe un ținut minunat, veşnic înverzit – a constituit de asemenea o preocupare pentru nobilimea amatoare de legende. În secolul al XII lea, clinicile vorbesc cu insistență de o insulă aflată în apropierea oraşului englez Glastonbury, în comitatul Somerset. Pe la 1170, regele Henric al II-lea, se pare că, stânjenit de tradiția persistentă despre revenirea rigăi Arthur (în care vedea un pretendent la tron!), le-a poruncit călugărilor din Glastonbury să cerceteze mormintele din cimitirul mănăstirii; dar abia după moartea lui Henric

(1189) s-au descoperit acolo două morminte – scheletul unui bărbat şi al unei femei – străjuite de o cruce de plumb; se pare că inscripția de pe cruce, cam ştearsă şi greu descifrabilă, atribuia aceste rămăşițe lui Arthur şi soției sale regina Guinevere. „Dar această descoperire nu a clătinat credința larg răspândită că Arthur trăia mai departe pe o insulă a primăverii veşnice", notează R.S. Loomis şi citează un autor din secolul al XIII-lea, Gervase de Tilbury, care considera că este vorba de Sicilia şi că Arthur fusese închis în... vulcanul Etna. Mai departe, istoricul britanic relatează scena: „Un slujitor al episcopului Cataniei, pătrunzând pe o cărare strâmtă în Etna, a nimerit într-o fermecătoare poiană, unde se înălța un palat ca în basme. Acolo, într-un culcuş regesc, zăcea Arthur, în fiecare an deschizându-i-se din nou rănile din bătălia cu Mordred".

Una dintre numeroasele variante germane ale romanului lui Arthur relatează şi ea supraviețuirea eroului, viața de petreceri şi desfătări dusă de legendarul rege într-un loc izolat, inaccesibil, din măruntaiele unui munte, înconjurat de cavaleri din Britania şi din alte locuri, de cai şi de arme, într-un lung şir de ospețe şi turniruri cavalereşti. Dar în acest caz, fiind vorba de o variantă germană, textul se explică prin tradiția Walhalei – palatul lui Odin, unde petrecerile războinicilor căzuți cu arma în mână se țineau de asemenea lanț. De altfel, acest mit al

supraviețuirii a avut în Germania şi un alt erou, pe împăratul Frederic al II-lea (1194–1250) – mit pe care istoricul englez nu-l menționează, dar îl găsim la Mircea Eliade (în *Aspecte ale mitului):* „... se credea că împăratul se retrăsese într-o țară îndepărtată, sau că, potrivit legendei celei mai populare, dormea sub muntele Etna... Şi, de fapt, treizeci şi patru de ani după moartea lui, în oraşul Neuss, un impostor a reuşit să se dea drept Frederic al II-lea *redivivus.* Nici chiar după execuția acestui pseudo-Frederic la Wetzlar, mitul nu şi-a pierdut virulența".

Vorbind despre un adevărat „torent de legende privind supraviețuirea regelui Arthur", profesorul Loomis arată că aceste legende „s-au ivit şi au înflorit pe cele mai neaşteptate meleaguri, au rezistat tuturor atacurilor celor sceptici şi nu au cedat nici în fața mormântului... ridicat, la Glastonbury, monarhului dispărut. Faptul că, după aproape o mie patru sute de ani de la moartea sa, ici-colo se mai vorbea despre supraviețuirea lui Arthur, reprezintă un fenomen uimitor". Dar poate că fenomenul să nu ne apară chiar atât de uimitor dacă luăm în considerație uriaşa influență pe care a exercitat-o legenda – atât în tradiția populară, cât şi în eposurile truverilor şi cântăreților de curte –, asupra serbărilor, ceremonialurilor, întrecerilor şi, în general, asupra întregii vieți medievale. Seniorii feudali şi principii, chiar şi regii, prezidau mese

rotunde, după modelul celei a lui Arthur – erau adoptate blazoanele şi chiar numele celor mai faimoşi cavaleri din romanele ciclului, în târguri se reprezentau piese în care era redată viața din cetatea Camelot, unde se afla curtea lui Arthur. Atestări documentare despre asemenea serbări, ceremonii şi turniruri avem din Cipru (cea mai veche datează din anul 1223), din Franța, Spania, Germania şi din alte țări ale Europei apusene; mai târziu, burghezia oraşelor, imitând aristocrația, a început şi ea să organizeze asemenea serbări patronate de bresle: în 1390, de pildă, negustorii şi meseriaşii din oraşul Tournay s-au constituit într-o „Asociație a Mesei rotunde", organizând diferite serbări şi întreceri la care au invitat membri ai breslelor din alte oraşe. Asemenea manifestări îmbrăcau uneori forme grandioase; o cronică din 1493 consemnează că serbările „Mesei rotunde" de la Castelul Sandicourt de lângă Pontoise, nu departe de Versailles, au durat opt zile, cu participarea a aproape 2000 oaspeți.

De la descoperirea mormântului şi a inscripției în plumb de la Glastonbury s-au scurs opt veacuri, dar tradiția este puternic înrădăcinată; în diferite locuri din Țara Galilor şi din alte părți ea se menține, tenace, oglindită în folclor şi în literatura cultă, iar istoricii şi arheologii îi dau uneori ascultare. Către sfârşitul veacului trecut, de pildă, pe şantierul arheologic situat lângă castelul Cadbury, aşadar într-o regiune nu prea

depărtată de Glastonbury, cercetătorii au fost întâmpinați de un bătrân din partea locului care i-a întrebat: „Ați venit să-l scoateți pe rege de-aici?”

Tradițiile populare despre riga Arthur au influențat creația celor mai mari poeți englezi – Alfred Tennyson, de pildă, le acordă un loc de cea mai mare importanță în *Idilele regelui (*1859–1885) care, împreună cu *Enoch Arden* formează operele principale ale acestui poet sensibil, maestru al eufoniei, inspirat cu precădere de legendele medievale. Tennyson plasează cetatea Camelot în localitatea Camelford din sud-estul regiunii Cornwall – localizare de care organizatorii turismului în această pitorească regiune profită din plin: vizitatorilor li se arată, în apropiere de Camelford, celebrul Slaughter Bridge („Podul Masacrului”) unde s-au înfruntat, în anul 542, armatele regelui Arthur cu ale uzurpatorului Mordred, iar la câțiva kilometri mai departe, micul lac Dozmary, pe malul căruia a murit Arthur şi în care sir Bedivere a primit poruncă să arunce vestita Escalibor – sabia invincibilă a eroului. Dincolo de lac, nu departe de țărmul mării, deasupra promontoriului stâncos, se ridică ruinele castelului Tintagel unde, conform legendei, se afla sala cea mare în care cavalerii se întruneau în jurul Mesei Rotunde, iar dedesubt, acolo unde valurile mereu neliniştite izbesc baza stâncilor, se zăreşte peştera vrăjitorului Merlin…

Arheologii englezi nu disprețuiesc tradiția populară – ba dimpotrivă: în anii imediat următori ultimului război mondial, ministerul lucrurilor publice din Marea Britanie a deschis în apropiere de Camelford un şantier arheologic; cercetătorii au stabilit că, la origine, Tintagel a fost o mănăstire celtă ridicată în secolul al VI-lea (!), ale cărei fundații au folosit mai târziu la construirea unei fortărețe. Nu s-au descoperit vestigii care să îndreptățească presupunerea că impunătoarele ruine ar avea vreo legătură cu regele Arthur.

În primul pătrar al veacului al XVII-lea după ce un mic slujbaş din Andaluzia – care pierduse un braț în bătălia de la Lepanto şi stătuse câțiva ani rob în Alger – a publicat romanul *Don Quijote*, oamenii cu oarecare ştiință de carte din Europa apuseană nu mai iau în serios lumea fictivă a romanelor cavalereşti medievale: cu al său „cavaler al tristei figuri”, Cervantes realizase o genială parodie a aventurierului rătăcitor, visător incorigibil, trăitor într-o lume ireală, victimă naivă a unor idealuri irealizabile.

Şi totuşi, ceva din candoarea vechilor romane cavalereşti supraviețuieşte până în zilele noastre în tradiția populară din regiuni situate pe cele mai diferite meridiane. Bătrânul care-i întrebase pe arheologii de la Glastonbury „Ați venit să-l scoateți pe rege de-aici?” perpetua o străveche tradiție şi era convins că existase cândva un rege Arthur care ținea sfat cu cavalerii săi în jurul Mesei Rotunde

şi săvârşea minuni în luptele cu duşmanii – o convingere împărtăşită, cum am văzut, şi de unii dintre istoricii şi arheologii din patria insulară a rigăi Arthur, de oameni de ştiinţă care continuă să-i caute vestigiile…

În strânsă legătură cu ciclul Mesei Rotunde este legenda Graiului a vasului din care Iisus ar fi mâncat la Cina cea de taină şi în care apoi i-au fost culese câteva picături de sânge, când a fost împuns, pe cruce, de lancea centurionului. Păzit într-un loc misterios – undeva în vârful inaccesibil sau în măruntaiele unui munte – Graiul este înzestrat chipurile, cu puteri excepţionale de care nu se pot însă bucura decât cei aleşi, cei „neprihăniţi”, cum sunt cavalerii „fără de teamă şi de prihană” de la curtea rigăi Arthur.

Această „legendă pioasă”, de mare circulaţie în literatura orală şi scris a Evului Mediu, are două variante – una franceză (provensală) şi una germană. Cea franceză, pornind de la eposul lui Robert de Boron şi de la romanele cavalereşti ale lui Chrestien de Troyes, localizează relicva în cetatea aflată la Montségur – în sudul Franţei, aproape de frontierea spaniolă – în legături cu secta catharilor; catharii – sau albigenzii (Albigeois), după numele localităţii Albi – formau o comunitate înfloritoare pe la mijlocul secolului a XI-lea; oameni harnici, foarte muncitori, se ocupau cu agricultura şi ţesătoria disprețuiau

bunurile materiale, predicau sobrietatea, se îmbrăcau numai în negru. Credința lor, însă, nu era pe placul papei Inocențiu al III-lea, care organiză o cruciadă împotriva lor; în iulie 1209 „cruciații" cuceresc Béziers apoi Carcassonne şi le trec prin foc şi sabie. Mai târziu, papa Grigore al IX-lea continuă persecutarea lor cu ajutorul Inchiziției, ale cărei ruguri se aprind peste tot în regiune. Pierre-Roger de Mirepoix, comandantul militar al albigenzilor, este nevoit să se predea. În 1244 nu mai rămăsese decât un singur bastion al rezistenței cathare: cetatea de pe Monségur. Asediați vreme de câteva luni, lipsiți de hrană şi de apă, cei 200 de apărători ai cetății, în frunte cu Bertrand Marti şi Perelha, au fost nevoiți să se predea şi au fost cu toții arşi pe rug, împreună cu femeile şi copiii lor.

După execuție, asediatorii au căutat în cetate tezaurul catharilor, dar în zadar – dispăruse fără urmă. Mai târziu, o cronică menționa că, în noaptea premergătoare predării cetății, trei cathari – Amiel, Aicard şi Poitevin – reuşiseră să evadeze din cetatea asediată coborând pe frânghii în prăpastia din spatele castelului; duceau cu ei odoarele bisericii, pe care le-au ascuns apoi într-un loc până astăzi nedescoperit. Printre obiectele acestui tezaur s-ar fi aflat şi Graiul, relicva înzestrată cu puteri supranaturale.

Un autor avizat ca Henri-Paul Eydoux (în *Cités mortes et lieux maudits en France*, Pion, Paris) este

de părere că de fapt „tezaurul” era alcătuit în primul rând din cărți de cult ale catharilor, dintre care s-au păstrat două: o biblie adnotată, aflată astăzi la biblioteca din Lyon, şi un tratat cuprinzând ritualuri, descoperit în 1939 la biblioteca din Florența. Eydoux vorbeşte de „arhive compromițătoare”, care trebuiau salvate pentru a nu cădea în mâinile inchizitorilor, mergând chiar până a nu exclude posibilitatea ca printre obiectele salvate să se fi aflat şi… Graiul.

În varianta germană, prelucrată de Wolfram von Eschenbach (circa 1200), în *Parzival* (Parsifal), Graiul este o piatră prețioasă căzută din coroana lui Lucifer – nume care în perioada medievală personifica luceafărul de dimineață (Lucifer „luceafăr”), iar în teologia creştină diavolul. (Legenda spune că Lucifer a fost un înger care, cutezând să se considere egalul lui Dumnezeu, este pedepsit cu prăbuşirea în infern; în unele şcoli filosofice, dar mai ales în literatură, el a devenit o întruchipare a ezitării, dubiului şi contestării, dar şi a indignării ce duce la răzvrătire – exemplele, dintre cele mai celebre, nu lipsesc: *Paradisul pierdut* de Milton, *Cain* de Byron, *Demonul* de Lermontov ş.a.). La Wolfram, relicva se afla pe vârful Monsalvage, sub paza unui rege supus ordinului cavaleresc al Templierilor. Câteva dintre variantele mai târzii ale legendei menționează transportarea Graiului în imperiul mitic al Preotului Ioan.

Un cercetător german, Otto Rahn, a încercat să dea unele interpretări moderne ale acestei răspândite legende, în două lucrări pline de erudiție: *Kreuzzug gegen den Gral* („Cruciadă împotriva Graiului", 1933), şi în *Luzifers Hoffgesind* („Curtenii lui Lucifer"); în această din urmă lucrare el tinde să demonstreze că ideea Graiului supraviețuieşte, sub diverse forme, în folclor şi în alte manifestări populare. Termenul „Gral" ar veni din provensala medievală, *grasal,* cu înțelesul de „vas", iar Montsalvage înseamnă „munte sălbatic", în limba medievală vorbită în sudul Franței *(langue d'oc).*

Printre marii creatori inspirați de legenda Graiului se cuvine citat în primul rând Richard Wagner, care a folosit-o într-o operă de tinerețe, *Lohengrin* (1850, Weimar), şi într-una de maturitate, *Parsifal* (1882, Bayreuth). La Wagner, care şi-a scris el însuşi textul dramatic pentru majoritatea partiturilor sale, Gralul este păstrat în castelul Monsalvat, într-o „țară depărtată *(Lohengrin),* a cărei aşezare nu se precizează, pentru ca, mai târziu (în *Parsifal),* compozitorul, care în actul al II-lea ne introduce chiar în interiorul castelului, să noteze pe manuscrisul său următoarea indicație pentru regie: scena trebuie să reprezinte „o regiune muntoasă din nordul Spaniei". Aşa se face e Montsalvatul, după ce a fost localizat, după cum am văzut, în sudul Franței la Montségur, a trecut Pirineii, în Spania; în primii

ani ai veacului nostru se vorbeşte tot mai insistent de Montserrat, un munte din Catalonia, la nord-vest de Barcelona, care ar fi servit de cadru poeților medievali Chrestien şi Wolfram fapt pe care-l consemnează chiar o lucrare de referință ca *Encyclopaedia Britannica,* ediția din 1911.

Richard Hennig, neobositul cercetător al vechilor legende, este însă de părere că „... epopeea lui Parsifal şi Montserratul n-au absolut nimic în comun şi arată că textul din enciclopedia britanică se bazează pe un altul cu câțiva ani mai vechi, aflat într-un ghid *Baedeker* al Spaniei apărut în 1897. (Ghidurile *Baedeker*, tipărite în mai multe limbi şi foarte răspândite, se bucurau de mar prestigiu în acea vreme când turismul internațional era încă în faşă şi oricui rezervat celor cu dare de mână). La rândul său, scriitorul german Ludwig Passarge, autorul textului din respectivul ghid, a fost influențat de o scrisoare lui Alexander von Humboldt care, la 26 martie 1800, vizitase mănăstirea de la Montserrat şi-i scrisese prietenului său Goethe că locurile i se par „ideale pentru legenda Graiului.

Astfel se face că, în 1800, la şase veacuri după ce Chrestien de Troyes dăduse la iveală celebrul său roman cavaleresc, Gralul capătă o nouă localizare geografică bazată exclusiv pe o ficțiune literar-epistolară. De altfel, împotriva identificării Monsalvage-Montserrat se situează şi argumente de ordin filologic: Montsalvage vine de la *mons*

salvaticus (sau *silvaticus),* însemnând „munte împădurit", iar Montserrat de la *mons serratus,* adică „munte pleşuv" – prin urmare exact contrariul...

Asemenea argumente n-au fost însă în măsură să descurajeze pe autorii de ghiduri turistice – nici pe cei ai *Baedekerelor* de-acum o sută de ani, cum am văzut, şi nici pe cei din zilele noastre: de ambele părți ale Pirineilor, atât ruinele de la Montserrat, în Spania, cât şi cele de la Montségur, în Franța sunt astăzi obiective turistice căutate; interesul pe care-l arată în fiecare an peste 100.000 turişti pentru Monségur se datorează însă pe de o parte unor interesante descoperiri arheologice făcute în regiune, începând cu anul 1960, pe de altă parte mai multor studii istorice apărute în ultimii ani, unui film de succes *(La Fiancée des ténèbres),* produs de Serge de Poligny, şi unui serial T.V. Al lui Stellio Lorenzi – care mențin în actualitate legenda Gralului; este, poate, acea „nevoie de mit" a omului modern, fie el cititor sau (tele) spectator. Printre lucrările de referință se cuvine citat *Monségur* de Antoine Lévis-Mirepoix – şi probabil că nu este o simplă potrivire de nume care-l apropie pe autor, istoric de prestigiu şi academician, de Pierre-Roger de Mirepoix, şeful militar al albigenzilor. Oricum, regiunea a dat Franței câțiva reprezentanți remarcabili, de la mareşalul Foch la pictorul Toulouse-Lautrec şi de la navigatorul La Pérouse

la preşedintele Pompidou.

Cât priveşte versiunea wagneriană a textului dramatic despre Gral, ca şi alte creații ale marelui compozitor inspirate din domeniul mitului şi vechilor legende, se reprezintă de peste o sută de ani pe toate scenele lirice din lume şi se vor mai reprezenta multă vreme de aci înainte.

Unde se afla Țara Preotului Ioan, împărăția misterioasă unde, după cum am văzut, din unele surse până la urmă îşi găsise adăpost Gralul? Totul a început în anul 1165, când trei dintre cei mai puternici şefi ai creştinătății europene – papa Alexandru al III-lea, împăratul Manuel Comnenul al Bizanțului şi împăratul Frederic Barbarossa – au primit câte o scrisoare lungă, în limba latină, cu un conținut cât se poate de original. Scrisorile către papă şi împăratul Frederic s-au pierdut, în schimb cea către Manuel s-a păstrat în peste o sută de copii manuscrise – ceea ce arată importanța ce i se acorda – şi a fost tipărită la şapte veacuri de la redactarea ei (Gustav Oppert: *Der Presbyter Johannes în Sage und Geschichle*, Berlin, 1864 – „Preotul Ioan în legendă şi istorie").

Scrisoarea începea în felul următor: „Ioan, preot prin mila lui Dumnezeu şi voința domnului nostru Iisus Christos, rege al regilor, stăpânitor al stăpânitorilor, transmite urări de sănătate prietenului său Emmanuel, crai al Constantinopolului şi nădăjduieşte că grația lui

Dumnezeu îl va însoți în viitor". Apoi scrisoarea dă amănunte despre persoana şi împărăția misteriosului monarh: „Eu, Preotul Ioan, senior al seniorilor, îi întrec pe toți cei ce viețuiesc în această lume în privința virtuților, a bogăției, puterii. Şaptezeci şi doi de regi ne plătesc tribut; măreția Noastră dictează legea în cele trei Indii şi împărăția Noastră se întinde până la marginile Indiei îndepărtate, unde trupul sfântului apostol Toma a fost depus spre odihnă. Şaptezeci şi două de provincii, între care numai câteva aparțin creştinilor, sunt supuse de către Noi. Țara Noastră este tărâmul elefanților, dromaderelor, cămilelor" – aici urmează trei nume de animale de care n-a auzit nimeni, anume: Meta collinarum, Cametennus, Tinserete – „al panterelor, măgarilor de pădure, leilor albi şi roşii, urşilor albi; grifonilor muți, tigrilor, lamelor, hienelor, cailor, măgarilor sălbatici, boilor sălbatici şi oamenilor sălbatici sau cu coarne şi neavând decât un singur ochi, sau ochi în frunte şi la spate, centaurilor, faunilor, satirilor, pigmeilor, uriaşilor, ciclopilor şi femeilor lor care au aceeaşi înfățişare, păsării-fenix şi a aproape tuturor celorlalte animale care trăiesc pe lumea aceasta".

Doi autori mai noi, Willy Ley şi Sprague de Camp (în *De l'Atlantide à l'Eldorado*, Plon, Paris) remarcă pe bună dreptate că înşiruirea de mai sus, dacă nu prea are legătură cu realitatea, în schimb a folosit din plin date fantastice din *Istoria Naturală*

a lui Pliniu cel Bătrân şi din scrieri contemporane cu scrisoarea, ca *Poemul ducelui Ernest* şi *Aventurile lui Sindbad Marinarul.*

Mai departe, scrisoarea descrie minunile de la curtea monarhului: „În fiecare zi, masa Noastră este aşternută pentru 30.000 persoane, fără a mai socoti pe noii-veniți pe neaşteptate. Niciunul dintre aceştia nu pleacă fără a primi un dar din tezaurul Nostru, fie un cal sau altceva. Masa Noastră este confecționată din smaraldul cel mai rar şi aşezată pe patru picioare de ametist. În fiecare lună suntem serviți la masă de 7 regi cu rândul; 62 duci şi 265 conți sunt însărcinați să execute diferite lucrări… Palatul Nostru este clădit pe temelii din pietre prețioase, iar geme împodobesc pereții, cimentate în aurul cel mai pur şi cel mai potrivit de a servi ca mortar. Tavanele sunt făcute din safirele cele mai pure, având, din loc în loc, topaze. Porțile Noastre sunt din cel mai limpede cristal încrustat în aur. Ele se deschid către Răsărit şi măsoară 32 coți în înălțime. Ele se deschid şi se închid de la sine, când Noi pătrundem în palat… într-o parte, regatul Nostru se întinde pe o distanță măsurând patru luni de călătorie şi nimeni nu ştie până unde se întinde supremația Noastră în cealaltă parte…”

Scrisoarea continuă pe multe pagini, lungă şi anostă (pentru noi cei de astăzi). Cine era autorul ei? O remarcă se impune de la început: era un om cult, după cum rezultă din faptul că scria într-o

latină destul de corectă, şi-i citise pe Pliniu şi pe câțiva autori contemporani cu el din care s-a inspirat. Încă din 1931, istoricul Leonardo Olschiki (în prestigioasa revistă *Dio Historische Zeitschrift)* a emis ipoteza că scrisoarea era de fapt un pamflet menit să demonstreze monarhilor Occidentului acelor vremi atât de lovite de hărțuieli războinice cât de prosperă poate fi viața într-o țară lipsită de războaie; o ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată.

Istoricii mai noi au arătat însă că a existat şi un veritabil rege-preot creştin pe meleagurile mai îndepărtate ale Asiei, care în secolul al XII-lea domnea peste keraiți sau karahitai *(kara* „negru" – aşadar „chinezi negri"). Aşezați în împrejurimile Lacului Balkaş, la nord de Tian-Şan, keraiții au cucerit – sub conducerea şefului lor militar, Yeliutaşi, menționat şi în cronicile chineze – Turkestanul (circa 1130), apoi au pornit împotriva vecinilor lor mahomedani. Bătălia s-a dat în zilele de 8 şi 9 septembrie 1141, lângă Katvan, nu departe de Samarkand – o bătălie uriaşă în care, şi de o parte, şi de cealaltă, erau angajați câte 300.000 oameni – sfârşindu-se cu victoria lui Yeliutaşi. Câțiva ani mai târziu, acesta muri; imperiul său, împărțit între moştenitori, a supraviețuit până în 1203, când a fost distrus de mongolii conduşi de Genghis han. Diverşi călători, cum sunt Carpini, Rubruk, Marco Polo, au cules informații constituind ecouri târzii şi deformate

despre keraiții creştini şi şeful lor militar.

Prin urmare: China, Asia Centrală, Etiopia, Tibetul – la care se adaugă Mesopotamia, Armenia, Georgia şi alte câteva regiuni; astăzi ne vine greu a înțelege zelul depus de diverse autorități ecleziastice, în frunte cu Suveranii Pontifi, dar şi de laici (regi, duci, principi) în căutarea miticei împărății a Preotului Ioan, personaj misterios care a pasionat vreme de două sau trei veacuri țările europene de la Atlantic la Bizanț, făcându-şi loc nu numai în cântecele trubadurilor şi în relatări mai mult sau mai puțin fantastice despre călătorii în țări depărtate, dar şi în tratate de cosmografie şi lucrări cartografice.

Este şi perioada de aproape două veacuri în care s-au organizat opt cruciade (1096–1270) împotriva „necredincioşilor", pentru eliberarea „sfântului mormânt" din Ierusalim şi a „locurilor sfinte" din Palestina; după succesele primei cruciade, care a dus la cucerirea Antiohiei, Edessei şi Ierusalimului, au urmat eşecurile: emirul din Mossul recucereşte Edessa (în 1144), Saladin, sultanul Egiptului, recucereşte Ierusalimul (în 1187), obținând o răsunătoare victorie la Tiberiada. La începutul veacului următor, un nou zvon insistent însufleța vestul european: suveranul Georgiei, urmaş al regelui Ioan, se apropia cu o armată uriaşă care-i va strivi pe „necredincioşi" şi va elibera „locurile sfinte"; încă o tragică eroare: suveranul era teribilul Genghis-

han, care i-a învins, ce-i drept, pe „necredincioşi” la Samarkand (în 1221), dar „eliberarea” Ierusalimului a rămas acelaşi vis depărtat.

Povestirile mitice despre țara Preotului Ioan, ca şi cele despre regele Arthur, Gral şi alte teme de predilecție ale literaturii din perioada medievală sunt impregnate, desigur, de o misticitate cu puternic parfum feudal; nici nu putea fi altfel într-o vreme când, după cum ne asigură un autor de la sfârşitul secolului trecut (Arturo Graf în *Miti, superstizioni e leggende,* Loescher, Torino, 1893), în bisericile europene se găseau relicve ca „laptele Fecioarei, lacrima vărsată de Iisus pe trupul sfântului Lazăr, o bucățică de carne prăjită din trupul sfântului Laurențiu şi chiar pene din aripile arhanghelilor Gavril şi Mihail”, într-o vreme când prezicătorii, chiromanții şi vracii erau ascultați cu sfințenie, când astrologii întocmeau horoscoape cu preziceri de calamități şi catastrofe, iar alchimiştii căutau piatra filosofală şi elixirul vieții, când tribunalele inchizitoriale vânau vrăjitoare, iar ceea ce este bizar în firea omenească ora irezistibil atras de tot ce este tainic, misterios, de neînțeles…

Povestiri De Pe Mare: Insule Misterioase Şi Vase Fantomă, Naufragii Şi Robinsoni

Tainele insulelor rătăcitoare. Emil Racoviță şi Marele şarpe-de-mare: „fosile vii” într-un mediu degradat. Walter Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (şi alții): obsesia Olandezului-Zburător. Adevăratul Robinson Crusoe. Marea aventură a răsculaților de pe Bounty. Insula celor o mie de enigme. Încercări de rezolvare a unor controverse ştiințifice prin performanțe… sportive.

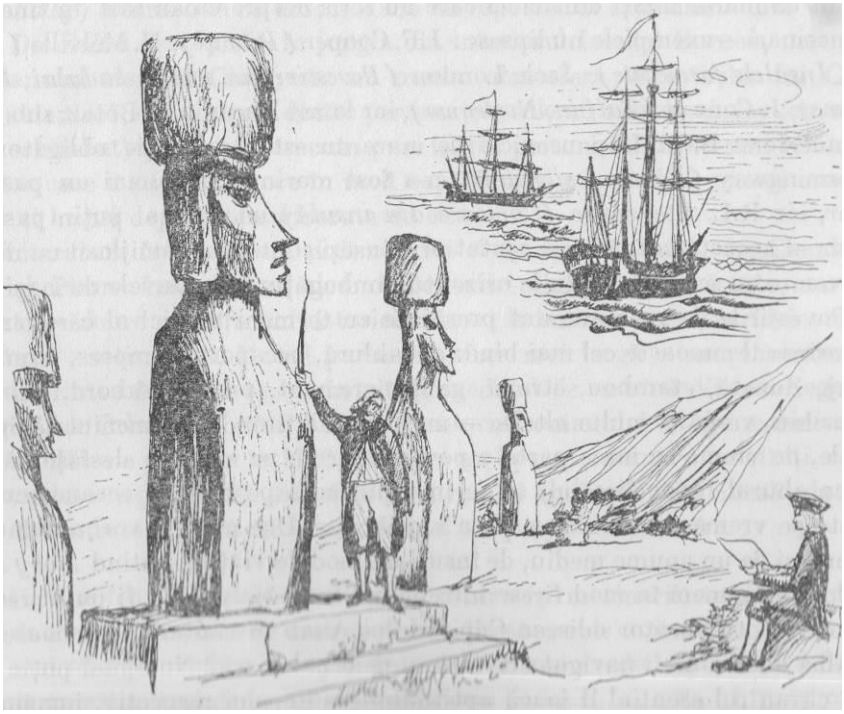

Istoricii literari au căutat şi au găsit felurite răspunsuri la întrebarea de ce marii poeți ai

literaturii universale au iubit atât de mult marea şi au cântat-o cu atâta căldură – unii dintre aceşti poeți erau născuți departe de mare, de pildă marele nostru Eminescu, care a văzut lumina zilei în nordul Moldovei, ca şi Lenau, originar din satul bănățean al cărui nume l-a adoptat; în vremurile noastre, câțiva dintre marii poeți au îndrăgit şi cântat marea care scaldă litoralul dobrogean: Miguel Angel Asturias, Salvatore Quasimodo, Pablo Neruda, Janis Ritsos – aşa cum de altfel, în urmă cu două milenii, făcuse şi poetul roman Ovidiu în exilul său tomitan.

Fireşte că orice poet este mai mult sau mai puțin liric, exprimă în opera sa o stare afectivă prin definiție intimă. Prozatorul foloseşte alte moduri de exprimare, cu osebire narațiunea, expunerea unor fapte sau evenimente în formă gradată. Prozatorii au iubit şi iubesc şi ei marea, şi vom remarca de la început că foarte mulți dintre cei care au scris despre ea au fost, în tinerețea lor, marinari – exemplele nu lipsesc: J.F. Cooper *(Pilotul),* H. Melville *(Moby Dick*, *Insulele fermecate),* Jack London *(Povestiri din mările sudului*, *Lupul de mare),* J. Conrad *(Taifun, Nostromo),* iar la noi Eugeniu P. Botez, sub pseudonimul Jean Bart. Deşi ucenicia pe mare nu este o condiție obligatorie – E. Hemingway *(Bătrânul şi marea)* n-a fost marinar, ci numai un pasionat pescar, iar R.L. Stevenson *(Comoara din insulă)* un nu mai puțin pasionat călător – această ucenicie i-a ajutat

prin însăşi contactul nemijlocit cu mediul despre care au scris, lărgindu-le orizontul, îmbogățindu-le sursele de inspirație.

Povestirile de pe mare sunt presărate cu termeni tehnici al căror înțeles un marinar îl cunoaşte cel mai bine: ancablură, bocaport, bompres, cambuză, cordaj, dunetă, etambou, etravă, gabie, grement, pescaj, sabord, subarbă, tambuchiu, vergă şi multe altele, – majoritatea ținând de domeniul navigației cu vele, de vreme ce mare parte a povestirilor de pe mare se desfăşoară înainte ca aburul (apoi dieselul) să se înstăpânească pe mări şi oceane, cu alte cuvinte pe vremea corăbiilor şi nu a vapoarelor. Dar nu este vorba numai de termeni, ci de un anume mediu, de însuşi un mod de viață şi, citind *Moby Dick*, de pildă, ne punem în mod firesc întrebarea: oare Melville ar fi putut reda în mod atât de tulburător odiseea Căpitanului Ahab în căutarea fabuloasei balene albe dacă n-ar fi navigat câtva timp pe o balenieră? Nu e mai puțin adevărat că un rol esențial îl joacă aptitudinile autorului respectiv, imaginația, talentul – Karl May a scris cu talent despre Vestul Îndepărtat al Americii fără a părăsi micul târg Radebeuil de lângă Dresda, şi nici Jules Verne n-a prea călătorit pe mare (deşi născut la Nantes, pe malul estuarului Loarei), ceea ce nu l-a împiedicat să ne dăruiască pe neuitatul căpitan Nemo şi multe povestiri de pe (şi de sub…) oceanele Pământului.

Herman Melville nu împlinise încă 19 ani când a străbătut prima oară Atlanticul, iar în 1841, la 22 ani, înfruntă furtunile de la Capul Horn, străbate Pacificul, vizitează Insulele Marchize, Tahiti, Hawaii, petrece câteva luni în Insula Nukuheva, pătrunzând în interiorul acestui „eden canibal", cum o va numi. Jack London a colindat mările sudului ca mus pe un cargobot, când abia împlinise 14 ani, iar la maturitate, în 1907, se va îmbarca, împreună cu a doua sa soție, pe micul velier *Snark* pentru a face ocolul lumii *(The Cruise of the Snark*, 1911); n-a reuşit să încheie călătoria, fiindcă, după şase luni, îmbolnăvindu-se grav în plin ocean, a fost nevoit să se întoarcă în California – oricum, el este inițiatorul unor astfel de competiții temerare pe care, mai târziu, pasionați ai navigației solitare sau în grup restrâns, animați de spiritul de aventură, ca Alain Gerbault, John Slocum, Francis Chichester, Thor Heyerdahl şi mulți alții le vor relua demonstrând capacitatea aproape fără limite a omului în lupta sa cu natura şi stihiile ei. Joseph Conrad a colindat toate mările Pământului, mai întâi ca simplu marinar, apoi ca şef de echipaj pe velierul *Torrent,* în sfârşit căpitan pe diferite cargouri – prima sa carte *(Allmayer's Folly)* a scris-o la 38 ani; în 1985 un reporter al săptămânalului vest-german *Die Zeit* a descoperit, în jungla din interiorul Insulei Borneo, mormântul căpitanului olandez Olmeyers: nu numai atmosfera povestirilor lui Conrad este autentică,

dar şi unele dintre personajele sale au existat aievea (cu numele uşor schimbat) şi, fireşte, trecute prin filtrul personalității acestui remarcabil scriitor care a ştiut să evoce în mod captivant şi cu realism, uneori crud, oameni şi locuri depărtate cunoscute de el.

Literatura franceză are şi ea ofițerii ei de marină, între care Claude Farrère şi Pierre Loti, autori ai unor povestiri din țări îndepărtate, narațiuni pline de culoare pe care unii istorici literari le subsumează (nu fără oarecare dreptate) exotismului, făcând parte din sfera mai largă a neoromantismului. Şi tot printre francezi se cuvin citați medicul de marină Victor Segalen şi Pierre Mac Orlan – acesta din urmă autorul romanului *Étoile matutine* relatând o călătorie pe mare în 1720, din care nu lipsesc marinarii revoltați, comerțul cu sclavi negri, pirații, butoiaşele cu rom şi epidemiile de ciumă; de altfel, Mac Orlan este şi autorul unui *Manuel du parfait aventurier…*

Un loc foarte important îl ocupă marea (şi marinarii) în literatura aşa-zisă de aventuri – ceea ce este destul de firesc: pe de o parte deoarece, în trecut, mai ales pe vremea navigației cu vele şi înainte de explorarea celor mai îndepărtate ținuturi de pe Terra, o călătorie pe mare era prin ea însăşi o aventură, pe de altă parte fiindcă, după cum este îndeobşte cunoscut, marinarii sunt înzestrați cu o imaginație prodigioasă, trăsătură de caracter care poate că-şi are origina în trecutul

îndepărtat al îndelungatelor călătorii, când navele pluteau între cer şi apă vreme de săptămâni şi luni în şir; în această izolare totală, când meleagurile familiare se aflau cu mii de mile în urmă, iar în față se găsea o țintă adesea incertă şi uneori necunoscută, imaginația găsea teren prielnic, plăsmuind făpturi şi întâmplări fantastice, unele dintre ele transformându-se apoi în legende care s-au perpetuat de-a lungul veacurilor până aproape de vremurile noastre. Tot aşa, când marinarii lui Vasco da Gama sau Cristofor Columb puneau pentru prima oară piciorul pe insulele necunoscute (europenilor) din Indiile Răsăritene sau Apusene, venind în contact cu o lume nouă şi ciudată, era firesc ca imaginația să le fie stimulată, ca întâmplărilor reale, trăite, să li se adauge altele, izvorâte din închipuire şi menite să dea culoare relatărilor.

Pentru scriitor – fie în domeniul literaturii ştiințifice, fie în cel al ficțiunii – se află aici un material abundent, extrem de bogat, practic inepuizabil. Până astăzi, la aproape o jumătate de mileniu de la istoricele călătorii ale lui Columb, tema a rămas actuală, nu s-a spus încă tot ce putea fi spus, curiozitatea cititorului dăinuie: o biografie a lui Columb, redactată de reputatul medievist Jacques Heers de la Sorbona, este şi în zilele noastre un succes de librărie, deşi, cum arăta o cronică la ediția italiană *(Cristoforo Colombo*, Ed. Rusconi, Milano, 1985), s-au scris

până acum peste 20.000 studii, monografii şi biografii – lucrări ştiințifice sau beletristice – pe această temă.

Vechile călătorii pe mare constituie aşadar un material inepuizabil pentru autorii de romane de aventuri, care au folosit din plin nu numai documentația „oficială” (de tipul jurnalelor de bord), ci şi (poate că mai ales) povestirile pline de pitoresc ale participanților la aceste călătorii, fie aşternute în scris de vreun ştiutor de carte sau numai povestite la masa unei cârciumi de port – relatări fantastice din țări îndepărtate, care aveau şi menirea de a scoate în evidență temeritatea şi îndemânarea navigatorilor, într-o vreme când planeta noastră era încă acoperită de numeroase pete albe reprezentând ținuturi necunoscute, iar cârma, compasul, busola şi velatura fie că nu se cunoşteau, fie că erau la începuturile utilizării lor – aşadar într-o vreme când versul vergilian *audaces fortuna juvat* („soarta îi favorizează pe cei îndrăzneți”) era o deviză marinărească.

Unele dintre aceste relatări, vechi de milenii, erau intenționat fanteziste în scopuri bine determinate: fenicienii, de pildă, popor de navigatori şi negustători, îşi presărau povestirile cu tot felul de monştri marini şi cataclisme înspăimântătoare pentru a descuraja pe cei care ar fi voit să se avânte pe itinerariile străbătute de ei şi al căror monopol l-au deținut veacuri de-a rândul. Este astăzi dovedit că fenicienii

descoperiseră mai de mult drumul către Canare, Madeira şi Azore, dar păstraseră taina asupra lui. Ideea despre unele pământuri îndepărtate şi inaccesibile a stăruit vreme de veacuri, ba chiar milenii, iar drumul către ele ar fi fost presărat cu monştri marini, cețuri dese, prăpăstii, vârtejuri şi furtuni năprasnice, din care niciun navigator, oricât de iscusit nu putea scăpa. Tocmai pentru a-i împiedica pe corăbieri să treacă din Mediterană, mare familiară grecilor, în „Marea Tenebrelor" cea plină de primejdii. Hercule ar fi ridicat cele două stânci uriaşe care străjuiesc strâmtoarea numită astăzi Gibraltar.

Navigația în bazinul Mării Mediterane era cunoscută cu mult înainte de greci şi chiar de fenicieni; cele mai vechi date certe ne duc către cretani, care au ajuns cu navele lor primitive, acționate de vâslaşi sclavi, în Cipru, pe coastele Libanului, în Egipt şi, probabil, în Marea Neagră, apoi spre Apus, în Sicilia şi Sardinia, şi mai departe, pe țărmurile scăldate de soare cunoscute astăzi sub numele de Coasta de Azur. Nu este exclus să se fi avântat chiar dincolo de Coloanele lui Hercule: într-un mormânt cretan, vechi de aproape patru milenii şi jumătate, s-a găsit chihlimbar de proveniență baltică şi este greu de presupus că apreciata ambră galbenă a fost transportată pe extrem de dificilele drumuri de uscat, de-a curmezişul Europei din jurul anului 2500 î.e.n.

Temele marine au pătruns în tradiția orală sau scrisă a multor popoare, la care găsim povestiri despre insule paradiziace, vrăjite, plutitoare, pierdute şi regăsite, locuite de monştri, adăpostind comori etc; studiile de literatură folclor evidențiază că nu rareori aceste legende vădesc elemente comune, în ciuda distanțelor enorme ce despart locurile lor de origine: în legenda irlandeză despre călugărul Brandan şi în povestea orientală despre Sindbad Marinarul, eroii respectivi iau spatele unor balene drept insule, pe care aprind focuri drept care balenele, astfel importunate, se pun în mişcare, iar eroii noştri trec prin multe întâmplări ieşite din comun. Asemenea insule plutitoare au stimulat imaginația oamenilor până târziu, în veacul al XVIII-lea, când episcopul danez Pontoppidan (pe care nu trebuie să-l confundăm cu romancierul cu acelaşi nume, laureat al Premiului Nobel 1917) afirmă fără drept de apel: „Insulele plutitoare sunt întotdeauna caracatițe uriaşe”…

Este uimitor cât de stăruitoare sunt legendele legate de diferite insule, legende care s-au perpetuat din antichitate (Homer, Pliniu, Plutarh) şi până în Evul Mediu, târziu, insule menționate în cronici şi trecute în hărți, cântate de truverii rătăcitori şi vizitate de cavalerii Mesei Rotunde (însuşi regele Arthur este înmormântat, cum am văzut, pe misterioasa insulă Avalon, insule căutate de multe generații de navigatori – fiindcă

în antichitate şi în Evul Mediu existența lor nu era pusă la îndoială.

Legendele legate de insula lui Brandan s-au perpetuat vreme de peste un mileniu, găsindu-şi expresia în lucrări de cosmografie şi hărți geografice, iar Cristofor Columb, în istorica sa călătorie din 1492, era convins că o va găsi în drumul său spre Apus. Se pare că Brandan, înainte de a deveni un erou legendar irlandez, a fost un personaj real: unii cercetători (I.P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice)* plasează călătoria sa către sfârşitul veacului al IV-lea, alții (Richard Hennig, în lucrarea din care am mai citat) menționează că a trăit în secolul al VI-lea, fiind călugăr la mânăstirea Cluain Fearta. El ar fi plecat de pe țărmurile Irlandei natale, împreună cu un grup de învățăcei de-ai săi şi, după ce a rătăcit câtva timp pe ocean, a descoperit o insulă cu climă minunată şi floră abundentă, unde s-a stabilit, întorcându-se pe meleagurile irlandeze abia după foarte mulți ani; această legendă, căreia imaginația populară i-a dat multă culoare, a circulat în aproape toate țările apusene iar cartografii din Evul Mediu au concretizat-o menționând „Insula Sf. Brandan" în cele mai diverse regiuni ale Atlanticului: aşadar, o insulă rătăcitoare, care în cele din urmă a dispărut fără ca numele ei să fie atribuit vreunui țărm real.

Altă insulă „rătăcitoare", Brazii, apare în Evul Mediu timpuriu, indicată de cartografi mai întâi în

sud-vestul coastei irlandeze şi confundată uneori cu Insula Sf. Brandan. Pe hărțile acestea, Insula Brazii se deplasa şi ea, cu timpul, tot mai departe spre sud şi spre vest; legenda spune că era populată exclusiv de femei tinere, frumoase şi ospitaliere, iar puținii privilegiați care reuşeau să ajungă aici uitau drumul de întoarcere... Între 1480 şi 1497, şapte expediții au plecat din Bristol să caute această insulă paradiziacă – ultima dintre ele, condusă de un italian pe nume Giovanni Caboto (trecut în serviciul Angliei, unde îşi spunea John Cabot), a căutat-o foarte la nord, explorând porțiuni din Labrador. Mai târziu (în 1515), Johannes Schöner plasează pe planiglobul său „Țara Brazil" la extremitatea aşa-zisului continent sudic, despărțind-o de; America printr-o strâmtoare. La începutul secolului al XVI-lea, această insulă imaginară a dat numele ei unei vaste regiuni a Americii de Sud – astăzi cea mai întinsă țară a respectivului continent.

Cu tot atâta ardoare au căutat vechii navigatori şi legendară Insulă Antilia, situată, pe hărțile medievale, la apus de Gibraltar şi supranumită „Insula celor Şapte Cetăți"; legenda, născută prin secolul al VIII-lea sau al IX-lea, relatează că, după înfrângerea creştinilor de către mauri în bătălia de la Jérèz (Xérès, la sud de Sevilla), când stăpânirea musulmană s-a extins în cea mai mare parte a Peninsulei Iberice, un arhiepiscop şi şase episcopi au fugit ajungând într-o insulă cu pământ roditor

şi climă dulce din Atlantic, unde au întemeiat şapte oraşe creştine. Pe unele hărți medievale figurează atât Antilia cât şi Insula celor Şapte Cetăți; pe cele mai multe dintre ele Antilia este plasată la apus de Azore, iar existența ei era unanim acceptată; învățatul florentin Paolo Toscanelli, consilier ştiințific (cum am spune astăzi) al lui Columb, îl sfătuia pe acesta ca, în drum spre „Indii", să facă neapărat o escală în această insulă. În cele patru călătorii ale sale, amiralul genovez n-a găsit nicio insulă cu numele de Antilia – sau poate că ar trebui să spunem că a găsit foarte multe; la zece ani după prima sa călătorie (în 1502), pe harta unui anume A. Cantino (agentul diplomatic din Lisabona al ducelui de Ferrara) apare pentru prima oară mențiunea „Antilele regelui Castiliei". Numele s-a păstrat până astăzi: pe toate hărțile reprezentând Marea Caraibilor vom găsi Antilele Mari (Cuba, Haiti, Jamaica, Porto Rico) şi cam o sută de Antile Mici.

Se pune în mod firesc întrebarea dacă aceste insule, care au pătruns în folclor şi literatură, în geografie şi cartografie, căutate de navigatori cu atâta înverşunare vreme de veacuri şi în care au crezut mințile cele mai luminate ale acelor vremuri îndepărtate, au existat într-adevăr. Fiindcă este un fapt că povestirile marinăreşti, legendele, însemnările din cronici şi hărți nu erau totdeauna lipsite de temeiuri reale. Ştim astăzi că Edrisi, deşi

printre cei mai informați dintre vechii geografi arabi, s-a înşelat când menționa (în jurul lui 1150) prezența a 2 700 insule într-un ocean atât de sărac în insule cum este Atlanticul; iar un veac şi jumătate mai târziu, Marco Polo, vorbind despre Oceanul Indian se înşela şi el când nota „în această mare există 12.700 insule". Richard Hennig, ocupându-se de insulele imaginare din hărțile medievale şi întrebându-se cum „... s-a răspândit şi înrădăcinat asemenea geografie fantezistă de insule-fantomă", ajunge între altele la concluzia că „... în această chestiune psihologia populară ocupă în ultimă instanță un spațiu mai cuprinzător decât geografia propriu-zisă".

Or, studiile moderne de etnografie şi folclor au demonstrat că unele dintre elementele folosite în activitatea populară creatoare de povestiri fantastice şi legende sunt țesute în ghergheful adevărului istoric. Poate că aceste „insule-fantomă" au existat aievea, dispărând apoi ca urmare a unor cataclisme – cutremure, erupții vulcanice, chiar furtuni deosebit de puternice. Desigur că dispariția sau apariția unor insule nu constituie fenomene frecvente, dar sunt perfect explicabile în stadiul actual al ştiinței – menționate de-a lungul veacurilor în cronici şi diferite lucrări cu caracter ştiințific a căror probitate este în afară de orice îndoială. Astfel, avem informații că în Marea Egee (Arhipelagul Santorin), în anul 179 î.e.n., a apărut brusc o

insulă care mai există şi astăzi sub numele de Paleo Kameni; alte două insule apropiate, Mikra Kameni şi Nea Kameni au apărut în 1573 şi, respectiv, în 1707. Asemenea insule au apărut şi în regiunea Azorelor, iar în sud-vestul Islandei un vulcan submarin în erupție a dus la apariția a două insule.

Continuând investigația noastră, vom constata că Atlanticul de Sud se bucură de faima unei regiuni specializată în… dispariții de insule; de pildă, Isla Grande, descoperită în 1675 de la Roche, n-a mai fost regăsită, fiind ştearsă în 1820 de pe hărțile marine. Tot aşa, Insula Saxenberg, descoperită de olandezul Lindemann şi vizitată de diferite nave în 1804 şi 1816, a dispărut fără urmă. La fel s-a întâmplat, în aceeaşi regiune, cu insulele Thomson, Thomas şi Dougherty. Asemenea insule efemere pot, da loc la complicații… diplomatice – o dovedeşte istoria (scurtă) a Insulei Ferdinandea, descoperită de o brigantină italiană la 18 iulie 1831 în apropiere de Sicilia. Două zile mai târziu, un grup de geologi germani debarca pe mica insulă în centrul căreia se afla un vulcan fumegând. La 2 august apărură câteva nave militare englezeşti, care înălțară aici drapelul Marii Britanii, în ciuda protestelor ridicate de autoritățile siciliene. Nu s-a ajuns la un conflict diplomatic deoarece zece zile mai târziu, la 12 august, insula începu să… descrească, materia vulcanică se dilua în mare şi în scurt timp dispăru

cu totul. Şapte ani mai târziu, în aceeaşi regiune apăru o altă insulă, al cărei vulcan se înălța până la patruzeci metri deasupra nivelului mării; englezii o botezară Graham, dar nu se mai grăbiră s-o anexeze – pe bună dreptate, căci înainte de sfârşitul anului (1838) dispăru înghițită de apele mării.

Exemple de acest fel mai sunt destule şi, în lumina lor, nu se cuvine oare să reconsiderăm părerile noastre cu privire la aşa-zisele insule mitice (Antilia, Brazii, Sf. Brandan ş.a.), să acordăm mai multă încredere acelor pasaje controversate din autorii vechi (Strabon, Pliniu, Pseudo-Aristotel în *De mirabilis auscultationibus* ş.a.), precum şi datelor trecute în hărțile medievale? Poate că mențiunile din aceste hărți erau corespunzătoare realităților de atunci şi o insulă Antilia a existat într-adevăr, cu atât mai mult cu cât cartograful Martin Behaim ne informează că o navă spaniolă a vizitat-o în 1414? Aceeaşi ipoteză este valabilă şi pentru Insula Sf. Brandan – care, începând cu o hartă din 1275, a figurat în lucrările cartografice vreme de trei veacuri aproape în acelaşi loc, la apus de insulele Canare – şi pentru multe alte insule.

Deocamdată nu putem răspunde la aceste întrebări, dar nu este exclus ca, într-un viitor nu prea depărtat, arheologia submarină – o disciplină recentă, care-şi îmbunătățeşte cu repeziciune mijloacele de investigație – să ne ofere la unele

dintre ele răspunsuri surprinzătoare. Până atunci, notând puterea de seducție a vechilor legende şi povestiri despre insule misterioase, vom aprecia farmecul ce se degajă de pe tărâmul acestei geografii fanteziste – preluată, de altfel, de numeroşi autori mai noi de povestiri de pe mare, ca D. Defoe, J. Verne, H.G. Wells (şi mulți alții) cu mijloacele de expresie ale prozei moderne.

Animalele fantastice au ocupat dintotdeauna un loc însemnat în literatura orală şi scrisă, ca şi în artele plastice. În peşterile din Spania şi Franța, vânătorii le-au zugrăvit cu multe milenii înainte de apariția scrierii; *Biblia* ne-a dăruit Leviatanul, un strămoş al krakenului din saga nordică, precum şi alți monştri cu rădăcini mai vechi în mitologia orientală; de la antichitate am moştenit inorogul, hidra, meduza, sirenele, cerberul, ciclopii, minotaurul – o vastă galerie de monştri zugrăviți în legendele eroice, în poemele homerice, în pictură, sculptură şi basoreliefuri, ca şi în mitologia legată de diferitele credințe religioase. Aceste făpturi fantastice nu s-au născut în arta civilizațiilor egeice (cum se crede, în general, poate şi datorită faptului că Apusul le-a cunoscut nemijlocit prin literatura elină), ci au fost în bună parte preluate de la civilizații mai vechi orientale. Originile acestor plăsmuiri se pierd într-un trecut şi o arie incertă, în schimb evoluția lor poate fi urmărită de-a lungul veacurilor până în zilele

noastre, ca sursă de inspirație în arta şi literatura culta, precum şi în credințele populare. Un întreg curent literar, romantismul, este dominat de legendarul-fantastic, ca şi opera câtorva dintre marii artişti plastici (Bosch, Dürer, Goya ş.a.). Pe toate meridianele folclorul este populat de făpturi fantastice – la noi: zmeul înzestrat cu statură şi puteri supranaturale, balaurul cu şapte (sau numai trei) capete scuipând foc pe nări, vârcolacul care mănâncă luna şi soarele, şi care, în unele descrieri, seamănă uimitor cu dragonul chinezesc de la celălalt capăt al lumii.

Cea mai veche mențiune despre şerpi de mare monstruoşi este legenda despre preotul troian Laocoon, devorat, împreună cu cei doi fii ai săi, de un astfel de monstru – legendă care i-a inspirat lui Sofocle o tragedie, astăzi pierdută, şi i-a prilejuit lui Vergiliu, în *Eneida*, câteva versuri nemuritoare; ea datează, probabil, din perioada limitei dintre mileniile II şi I dinaintea erei noastre, fiind tot atât de veche ca şi cea despre Scylla – monstrul cu şase capete, care-i pândea pe marinarii antici undeva în largul coastelor Siciliei. Desigur că şerpii de mare troieni, din care zeii au făcut instrumentul răzbunării lor, țin de domeniul legendei, după cum de domeniul legendei ține şi monstrul Scylla. Un alt şarpe de mare însă, reprodus pe zidurile palatului asirian de la Khorsabad, figurează în cronicile oficiale, care relatează că regele Sargon al II-lea (721–705 î.e.n.), în drum spre Cipru, a zărit

de pe nava lui un şarpe uriaş, iar la întoarcere a poruncit artiştilor să reproducă imaginea monstrului pe zidul palatului regal. Vorbind de cronici, să facem un salt peste două milenii până în anul 1345 e.n., când cronicile latineşti ale cavalerilor ospitalieri (viitorii Cavaleri de Malta) menționează răpunerea unui „balaur”, în insula Rhodos, de către vajnicul cavaler Deodatus de Gozo; acest episod cronicăresc a fost folosit de Schiller într-o frumoasă baladă, după ce a fost analizat de călugărul iezuit Athanasius Kircher într-o lucrare ştiințifică plină de fantezie *(Mundus subterraneus*, 1665), unde găsim şi o descriere a monstrului.

Galeria de monştri (marini şi tereştri) pe care ne-o oferă mitologiile antice și ciclurile de legende medievale este mult mai bogată – ne-am oprit asupra celor din Khorsabad şi Rhodos, deoarece au girul cronicilor oficiale, de curte. Şi iată-ne confruntați cu o problemă asemănătoare celeia din cazul insulelor misterioase: a admite sau nu realitatea acestor monştri – cu alte cuvinte, a admite existența (măcar până către jumătatea veacului al XIV-lea al erei noastre) a unei specii de reptilă uriaşă cu pronunțate caractere fosile. Ideea nu este chiar atât de îndrăzneață pe cât pare enunțarea ei – asemenea specii au existat, şi unele (şopârla zburătoare din Borneo, varanul din Komodo, broasca țestoasă din Galapagos ş.a.) există până astăzi; ce-i drept, ele au supraviețuit

în regiuni izolate (la adăpost de paloşele neînfricaților cavaleri medievali...), fiind amenințate abia în zilele noastre de groaznicul flagel care este degradarea mediului natural. În existența acestor monştri au crezut (şi cred încă) numeroşi autori, începând cu anticii ca Aristotel (în *Istoria animalelor*, circa 350 î.e.n.) şi Pliniu (în *Istoria Naturală*, secolul I e.n.) şi până la zoologul Bernard Heuvelmans – unul dintre specialiştii cu autoritate din zilele noastre, autor a două lucrări fundamentale în materie *(Pe urmele monştrilor marini* şi *Marele şarpe-de-mare).*

În relatările mai recente (secolele XIX şi XX), monstrul cel mai des întâlnit este desemnat sub numele de „Marele şarpe-de-mare" sau „Caracatița gigantică", denumiri la originea cărora se află şi o anume presă avidă de senzațional şi care de cele mai multe ori n-au nicio legătură cu realitatea: majoritatea descrierilor nu corespund nici caracterelor de ofidian (şarpe), nici celor de cefalopod (caracatiță); unele ne evocă acele curioase mamifere din apele regiunilor tropicale, descrise prima oară de medicul (şi naturalistul) francez Ambroise Paré (în *Generația monştrilor*, 1573), şi care ulterior au primit numele (de origine spaniolă) de lamantini; altele au caractere de focă, balenă, morsă, sepie, anghilă şi nu rareori combinații între acestea, la care se adaugă amănunte plăsmuite de imaginație: capete de câini, coamă pe gât, coarne în frunte, colți fioroşi,

solzi, plăci cornoase pe corp, ş.a. Cercetătorului îi revine sarcina (deloc uşoară) de a selecta din acest enorm material relatările cele mai veridice, informațiile ce pot fi puse de acord cu datele ştiinței moderne.

De la început se cuvine înlăturată confuzia pe care unele surse o fac între caracatiță şi calmar: ambele sunt, ce-i drept, moluşte cefalopode, dar între ele există câteva deosebiri esențiale: caracatița *(Octopus)* are corpul rotund şi opt brațe (de unde numele ei latinesc) cu ventuze; calmarul *(Loligo)* are corpul mai alungit, înotătoare laterale triunghiulare şi, în afară de cele opt brațe, încă două tentacule lungi. Esențială este însă o altă deosebire: caracatița nu trece de obicei de un metru lungime, pe când calmarul variază de la formele din apele puțin adânci, măsurând o jumătate de metru, la formele pelagice care pot trece de 15 m lungime. Este deci limpede că nu poate fi vorba de caracatițe ci, după toate probabilitățile, de calmari. Şi tot un calmar uriaş trebuie socotit krakenul legendelor scandinave (unele cercetări recente par să ateste că locul său nu este exclusiv în cadrul folclorului, ci se cuvine încadrat în tratatele de specialitate alături de alte specii dispărute). Mulți autori fac această confuzie – însuşi Victor Hugo (în *Les travailleurs de la mer* – vers. Rom. „Oamenii Mării", Edit. Tineretului, 1959) ne prezintă o luptă între eroul său şi o „caracatiță" uriaşă – ceea ce, desigur, nu

impietează asupra valorii estetice a lucrărilor respective.

Printre mărturiile despre existența calmarului uriaş un larg ecou a stârnit aventura prin care a trecut avizoul francez *Afecton,* în 1861, între Madeira şi Canare: marinarii micului vas militar au observat o pată albicioasă pe suprafața apei şi, apropiindu-se, au constatat că era un uriaş cefalopod, rănit probabil într-o luptă cu un caşalot; avea un diametru de şase metri, la care se adăugau tentaculele lungi; comandantul navei încercă să-l harponeze, dar oțelul trecea prin trupul moale al animalului. După eforturi care au durat câteva ore, deşi prins într-o plasă de pescuit, calmarul n-a putut fi ridicat pe bord fiind prea greu – cântărea peste două tone.

Aventura navei *Afecton* a stârnit vii discuții în cercurile specialiştilor şi în presă – discuții la care un autor de prestigiu ca Jules Verne a participat şi el într-un fel: respectiva întâmplare i-a inspirat episodul luptei dintre submarinul *Nautilus* şi monstrul marin din romanul *20.000 leghe sub mări.* Mai târziu, cinematografia va relua tema dându-ne câteva pelicule reuşite cu asemenea lupte între monştri marini şi nave – între altele o ecranizare a romanului lui Jules Verne realizată de studiourile Walt Disney în 1954; de curând, un cineast prestigios ca Dino de Laurentiis a anunțat că va produce o nouă versiune după *20.000 leghe sub mări* – un „remake", cum se spune în limbaj

cinematografic – a cărei turnare a început în 1986.

După aventura prin care a trecut *Afecton*, concluzia specialiştilor a fost aproape unanimă: calmarul uriaş există. El a căpătat şi un nume ştiinţific-latinesc: *Architeuthis.* Şi iată că, după ce veacuri în şir krakenul populase legendele şi povestirile marinăreşti, primit cu neîncredere de naturalişti şi adesea ironizat de sceptici, îşi cucerea dreptul de a figura în manualele de zoologie. Cu uriaşa „caracatiță" (citeşte: calmar) lucrurile ar fi lămurite. Dar cum rămâne cu Marele şarpe-de-mare?

Încă din 1817 fuseseră culese mărturii de la câteva sute de marinari şi pescari, care în regiunea insulei Terra Nova întâlniseră un animal necunoscut – lung de peste douăzeci de metri, cu capul ca de cal, înotând cu şerpuituri în plan vertical; câțiva ani mai târziu, doi oameni de ştiință, geologul canadian sir John William Dawson şi geologul englez sir Charles Lyell au descris un asemenea şarpe-de-mare zărit în golful Sf. Laurențiu. Totuşi, aceste relatări au fost primite de cercurile ştiințifice cu un interes moderat – scepticii adoptau o atitudine ironică, caricaturiştii din presă găsiseră o temă pe placul lor…

Mentalitatea aceasta avea să se schimbe la mijlocul veacului, după ce căpitanul unui vas de război britanic, fregata *Daedalus*, va raporta oficial că a întâlnit în sud-estul Atlanticului, între Capul

Bunei Speranțe şi Insula Sf. Helena, un şarpe-de-mare lung de doisprezece metri, care a înotat pe lângă navă vreme de o jumătate de oră: căpitanul era un ofițer disciplinat, monstrul fusese văzut de întregul echipaj, raportul era însoțit de un desen făcut după natură („pe viu", cum se spune) şi adresat forului de resort al amiralității. În urma vâlvei stârnite de acest raport, s-a aflat că în ultimul sfert de veac monstrul mai fusese zărit de cel puțin optzeci de nave pe diferite mări, dar martorii se feriseră de relatări oficiale deoarece se temeau de ridicol, astfel că povestirile despre şarpele-de-mare (desigur mult înflorite) circulau numai în tavernele marinăreşti. În a doua jumătate a veacului, mărturiile se numără cu sutele – cea mai senzațională fiind a căpitanului Dravar de pe *Pauline* care, la 8 iulie 1875, ar fi văzut o luptă pe viață şi pe moarte între un şarpe-de-mare şi o balenă în jurul căreia se încolăcise monstrul. În 1892 apare lucrarea *Marele şarpe-de-mare* a naturalistului olandez dr. Cornelius Oudemans, directorul Grădinii zoologice din Haga – studiu întemeiat pe 187 observații selectate cu grijă şi în care se atribuia monstrului un nume: *Megophias.*

Mai târziu (1898–1900), în Golful Along din Indochina (pe atunci posesiune franceză), un şarpe-de-mare monstruos a fost zărit succesiv pe trei nave de război franceze – canoniera *l'Avalanche,* distrugătorul *Bayard* şi cuirasatul

Vauban, ceea ce a generat vii discuții în cercurile științifice; contribuții hotărâtoare la aceste discuții a adus compatriotul nostru Emil Racoviță, pe atunci (1900–1920) subdirector al Laboratorului Arago şi al stațiunii zoologice marine de la Banyuls-sur-Mer.

În momentul apariției studiului lui Oudemans, Racoviță – care abia împlinise 24 ani – luase, cu unele rezerve, poziție în favoarea ipotezelor zoologului olandez. Despre întâmplările din Golful Along avea să afle abia mai târziu – în 1898, Racoviță se afla în calitate de naturalist pe bordul navei *Belgica,* la expediția (1897–1899) în Antarctica. „Zoologii s-au obişnuit", scria Racoviță, „să fie atât de bănuitori încât am impresia că au depăşit puțin măsura. De fapt, descrierile pe care ni le pune la dispoziție această zoologie neoficială trebuie împărțite în două categorii. Unele dintre ele sunt pur şi simplu produsul imaginației celor ce le-au născocit; altele sunt rezultatul unor observații greşite făcute asupra unor animale reale. Nu este greu să deosebim pe cele din prima categorie de cele dintr-a doua…". După părerea lui Racoviță, este ceea ce a făcut Oudemans şi „din studiul lui rezultă că existența lui *Megophias* nu poate fi pusă la îndoială". Mai mult, „ostracizarea la care a fost supus până acum animalul pe care-l studiază, şi care merge până acolo încât nici măcar nu este menționat în tratatele de zoologie, trebuie să

înceteze”. Vedem, prin urmare, că savantul român ia o atitudine netă în favoarea existenței lui *Megophias*. Ba, mai mult, el a făcut chiar o amplă comunicare în fața prestigioasei Société zoologique de France, comunicare primită cu mult interes, ulterior tipărită şi reluată sub diverse forme în presă; marele cotidian parizian *le Temps*, de pildă, a inițiat, în aprilie 1904, o anchetă care s-a bucurat de o largă participare.

Printre oamenii de ştiință care păstrau unele rezerve în ce priveşte existența unui animal monstruos necunoscut, sau încă prea puțin cunoscut, se numărau naturaliştii englezi, care şi în acest domeniu vădeau tradiționala reținere britanică... Până în decembrie 1905, când iahtul *Walhalla* întâlneşte în largul coastelor braziliene un şarpe-de-mare monstruos; mărturia era mai presus de orice suspiciune, fiindcă *Walhalla*, aflat într-o croazieră ştiințifică, aven pe bord savanți reputați – doi dintre ei, naturaliştii Meade-Waldo şi Michael John Nicoll, întocmiră un raport, însoțit de un desen, către Societatea Zoologică din Londra; raportul a avut în Anglia un efect asemănător cu cel al Comunicării făcute de Emil Racoviță în fața Societății zoologice a Franței – el convinse o bună parte a zoologilor englezi de existența lui *Megophias*.

În timpul primului război mondial, monstrul nostru n-a fost nici el cruțat, după cum rezultă din rapoarte aflate în arhivele Kriegsmarinei (marina

de război germană) şi ale Amiralității britanice. Două exemple: la 30 iunie 1915, vasul englez *Iberian* a fost torpilat în largul coastelor Irlandei de submarinul german U-28, scufundându-se imediat – cazanele lui explodând, au ridicat o cantitate uriaşă de apă, împreună cu un animal ciudat care s-a răsucit în aer şi apoi a dispărut în adâncul oceanului, un animal care, conform raportului întocmit de comandantul german, „semăna cu un crocodil uriaş"; în 1917, crucişătorul englez *H.M.S. Hilary,* patrulând în apele Islandei, a întâlnit un animal ciudat pe care comandantul l-a luat, se pare, drept submarin inamic, ordonând să se tragă asupra lui – un obuz şi-a nimerit ținta, monstrul s-a răsucit în loc şi a dispărut în adâncuri.

După război, relatările despre Marele şarpe-de-mare sunt destul de rare, iar sursele nu mai au girul unor oameni de ştiință sau comandanți de nave militare. S-au făcut numeroase supoziții în legătură cu apariția din ce în ce mai rară (poate că ar trebui să spunem „dispariția") a monstrului; de vină ar fi intensificarea navigației, motoarele diesel care varsă în apele mărilor miliarde de tone reziduuri nocive, poluarea oceanului planetar în general – şi, înainte de orice, faptul că *Megophias* este un „întârziat", că face parte dintr-o specie depăşită, nepregătită pentru reproducere şi supraviețuire în condițiile factorilor de mediu din epoca noastră.

În schimb, a apărut un alt monstru care a făcut (şi face încă) să curgă multă cerneală: cel din Loch Ness – lac din nordul Scoției, unde a fost văzut pentru prima oară în luna mai a anului 1933 de o oarecare miss Mary Hamilton; în lunile şi anii care urmară, misteriosul animal a fost zărit de câteva sute de persoane, dar descrierile făcute de aceşti martori nu coincideau câtuşi de puțin. Familia Steward l-a comparat cu o uriaşă omidă, trei locuitori din Invermoriston afirmară că avea cap de focă, un turist venit tocmai din Hong-Kong ca să vadă monstrul pretindea că acesta avea capul de cerb lipsit de coarne, două tinere menționară un cap de vacă, un anume Ross un cap de oaie, iar un şofer numit Fray un cap de cal… O descriere ceva mai precisă este cea a studentului Grant, care a avut avantajul să vadă animalul pe malul lacului, cam la treizeci metri depărtare, în noaptea de 4 spre 5 ianuarie 1934: „Capul, cu ceafa lui triunghiulară, semăna cu al unui şarpe: era mic şi rotunjit. Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost ochiul mare înfundat adânc în orbită. Corpul mi s-a părut disproporționat față de cap, deşi fălcile erau destul de mari ca să poată înşfăca o oaie sau o capră. Partea din spate a corpului era groasă şi lățită ca aceea a unui cangur şi aflată la mai bine de patru picioare (1,2 metri – n.n.) deasupra nivelului labelor dinapoi. Coada era groasă şi prezenta câteva inele înspre vârf. Lungimea totală a fiarei, de la bot până la vârful

cozii, era de circa optsprezece picioare, în orice caz nu mai mult de douăzeci (5,5–6 metri – n.n.). În ceea ce priveşte culoarea pielii, era cenuşie, aproape neagră, şi amintea de cea a balenei".

S-a spus şi despre Nessie (cum îl alintă, pe monstru, scoțienii, care nu sunt deloc zgârciți cu poreclele) că ar fi un saurian care a supraviețuit epocilor demult apuse, iar Oudemans (acelaşi Cornelius Oudemans care, cu 42 ani în urmă, făcuse atâta vâlvă cu cartea sa despre Marele şarpe-de-mare) a consemnat peste două sute declarații ale unor martori oculari, apoi a opinat pentru o specie încă necunoscută, care urmează să-şi găsească locul în clasificarea zoologică, şi astfel Nessie a primit şi un nume ştiințific-latinesc: *Nessiteras Rhombopteryx.* Iar Bertram Mills, directorul circului *Olympia,* a oferit 20 000 lire sterline celui care, până la 25 ianuarie 1934, îi va propune spre cumpărare monstrul viu. Însuşi ziarul *Times*, renumit pentru sobrietatea informațiilor sale, i-a consacrat patru coloane, apoi a publicat un desen al monstrului şi a trimis la fața locului un corespondent special – ofițer de marină în retragere – care n-a putut zări animalul, dar a consemnat peste cincizeci de mărturii ale localnicilor; printre concluziile acestor mărturii: aşa-zisul monstru este foarte blând, ba chiar timid – gurmand în ceea ce priveşte peştele, este inofensiv față de om… O instituție de faimă mondială, ca *British Museum*, începu să se

intereseze de Nessie, ba chiar şi Parlamentul britanic, despre care se spunea că e una dintre instituțiile cele mai sobre şi tradiționaliste: un deputat propuse drenarea lacului pentru capturarea misteriosului animal, altul interpelă guvernul întrebând „dacă onorabilul Secretar de Stat nu intenționează, spre folosul ştiinței, să ordone o anchetă minuțioasă asupra existenței monstrului şi a identității sale”; drept care sir Godfrey Collins, Secretar de Stat pentru Scoția, detaşă cinci polițişti care supravegheară zi şi noapte lacul, dar fără succes: Nessie rămase invizibil. Nici opoziția nu rămânea inactivă – unul dintre deputații ei îşi încheie astfel interpelarea: „Ministrul afacerilor scoțiene ar face mai bine să combată monstrul şomajului decât să alerge după cel de la Loch Ness!”

Ultima mărturie din perioada dinainte de război datează din noiembrie 1937; după această dată, monstrul dispăru şi vreme de peste trei decenii nu l-a mai văzut nimeni – lumea era din greu solicitată în acei ani sângeroşi ai războiului şi în anii grei de refacere de după război; numai când şi când, în vreo revistă sau vreun almanah, apărea câte un articol în care se făceau speculații: Nessie probabil că murise, sau se mutase în apropiatul Loch Shiel unde ar fi fost, zărit, sau se întorsese în oceanul de unde venise… Până în jurul anului 1970, când ştirile despre reapariția monstrului în Loch Ness începură să se înmulțească, unii

martori oculari fiind persoane mai presus de orice suspiciune. Şi cercetările reîncepură, desfăşurându-se vreme de câțiva ani, presa de pretutindeni (inclusiv din țara noastră) semnala fiecare nouă apariție, reproducea declarațiile martorilor, ipotezele zoologilor profesionişti şi amatori.

Scoțienii sunt, după cum se ştie, oameni practici şi întreprinzători: ei întâmpinară aşa cum se cuvine fluxul uriaş de turişti veniți în speranța că îl vor zări pe Nessie, amenajând hoteluri, moteluri şi hanuri, restaurante, berării şi baruri în care se comercializau whiskyurile scoțiene celebre în lumea întreagă. Nessie devenea astfel o importantă sursă de venituri, drept care un comitet de inițiativă, din care făceau parte cetățeni de vază din localitățile învecinate, hotărî să contracteze o poliță de asigurare asupra monstrului; se pare că nici celor de la celebra societate Llyod nu le lipsea humorul: răspunseră că sunt bucuroşi s-o asigure pe Nessie, şi cum regulamentul prevedea ca în acest gen de contracte clientul să fie în prealabil supus unui examen medical, au numit o comisie veterinară care abia aşteaptă să examineze pe aspirantul la polița de asigurare...

Între timp, cercetările de la Loch Ness continuau, ca şi disputele între specialişti. Mijloacele de investigație evoluaseră față de cele din urmă cu patru decenii: apăruse televiziunea,

se îmbunătățiseră mult procedeele de filmare submarină. Un grup de cercetători de la Academia de ştiințe aplicate din Boston (S.U.A.), în frunte cu doctorul Robert Hines, hotărî că sosise timpul să activeze pe colegii lor englezi. La sfârşitul lui iulie 1975, apele profunde ale lacului au fost filmate cu ajutorul procedeelor moderne, pelicula fiind developată în laboratoarele Eastman Kodak din New York. Filmul, realizat de operatorul Charles Wycoff şi proiectat în fața unei comisii de specialişti din Londra la mijlocul lui noiembrie 1975, i-a împărțit pe savanții britanici în două tabere. Una, în frunte cu sir Peter Scott, împărtăşeau părerea colegilor americani: filmul e concludent. Nessie există! Alții, printre care membrii prestigiosului Muzeu de istorie naturală, au fost tot atât de categoriei: „Niciuna dintre fotografii nu aduce argumente pentru a se stabili existența, şi încă şi mai puțin identitatea animalului enorm care ar trăi în Loch Ness". Şi discuțiile continuă.

La începutul lui 1976, William Ross, secretar de stat pentru Scoția, a făcut în Camera Comunelor o declarație în care se dovedeşte (după peste patru decenii) un demn urmaş al lui sir Godfrey Collins: monstrul din Loch Ness va fi protejat, i se va asigura hrana prin repopularea lacului cu somoni, care au fost în parte distruşi din pricina pescuitului irațional. Ziarele n-au uitat însă să adauge că William Ross a specificat: va fi

protejat... dacă există. Iar unii comentatori remarcau, pe bună dreptate, că fie că există sau nu vreun monstru în Loch Ness, mărirea numărului de somoni în apele lacului va fi salutată cu bucurie de pescarii amatori caro vizitează această regiune turistică. Fiindcă turismul, uriaşa activitate modernă, aducătoare de profituri însemnate, poate să joace şi el un anume rol în „afacerea Nessie".

Despre *Architheutis*, *Megophias*, *Nessiteras* (şi alți monştri mai puțin celebri) s-au scris sute de cărți, din păcate nu totdeauna de bună calitate, s-au turnat filme şi seriale T.V. După scenarii mai mult sau mai puțin fanteziste – existența acestor animale ciudate a fost discutată în foruri ştiințifice, ele au fost căutate pe fundul oceanelor de comandantul Jacques-Yves Cousteau şi au inspirat scriitori ca Jules Verne, Victor Hugo, R.L. Stevenson şi mulți, alții. În fond, aceşti monştri marini sunt corespondenții analogici ai balaurului (dragonului) terestru, animal fabulos prezent în aproape toate mitologiile, populând basmele, legendele, *Biblia,* poemele homerice, Edda scandinavă, cântecele medievale. Este ciudată această atracție, veche de multe milenii, pe care animalele monstruoase au exercitat-o asupra omului, un soi de fascinație pe care psihiatrii unor şcoli mai noi o leagă de „polimorfismul răului", de zone obscure ale sufletului omenesc tinzând către ocult şi irațional.

Un paleontolog german, Wilhelm Bölsche, autorul unui interesant studiu, *Drachen* („Balauri", Stuttgart, 1929), arată: „În epoca miturilor încă nu se scriau tratate de zoologie. Şi multă vreme, până în perioada iluminismului, descrierea şi sistematizarea animalelor au fost, în general, incredibil de înapoiate în raport cu stadiul de o incomparabilă strălucire al sculpturii animalelor din domeniul plasticii cu conținut religios sau istoric. Cu toate acestea, te cuprinde uimirea cât de frecvent este menționat – în antichitatea timpurie, la grecii de mai târziu şi la romani, în literatura profană şi nu numai în mituri – „balaurul", de parcă în vremurile acelea ar fi fost o noțiune obişnuită din domeniul zoologiei. Adesea ai impresia că era mult mai bine cunoscut decit. De pildă, rinocerul sau hipopotamul, şi că acela care s-ar îndoi de existența lui trebuie socotit ca lipsit de orice cultură". Şi savantul german încheie avansând ipoteza că balaurii din mituri şi reprezentările lor în artele plastice ar fi imaginea coruptă, perpetuată din vremuri imemorabile, probabil din pleistocen, a unor animale care au existat în realitate şi nu numai în imaginația semenilor.

Dezbătând existența – în zilele noastre, sau până aproape de zilele noastre – a unor monştri marini, se cuvine să ținem seama de un fapt de netăgăduit: căzute prin prisma evoluționismului, toate speciile de animale contemporane reprezintă

descendenți ai unor forme dispărute, sunt ultimele verigi ale lanțurilor neîntrerupte de specii care s-au succedat în decursul timpurilor geologice; şi este poate cazul să adăugăm că nici specia *homo Sapiens* nu face excepție.

În general, suntem tentați să punem naufragiile (care ocupă un loc atât de important în povestirile de aventuri pe mare) pe seama furtunilor puternice care bântuie pe oceanele planetei noastre şi care poartă diferite nume (uragane, taifunuri, tornade, cicloane), în funcție de forma pe care o îmbracă sau de zona geografică în care se formează. Lucrurile nu stau chiar aşa. Unul dintre celebrele naufragii din veacul trecut, de pildă, al navei *Méduse* (2 iulie 1816) s-a produs din pricina eşuării pe recifurile de la Arguin, în largul coastei occidentale a Africii – din cei 149 oameni refugiați pe o plută, după douăsprezece zile au mai fost găsiți în viață cincisprezece; este una dintre întâmplările tragice de pe mare, care îşi datorează celebritatea capodoperei lui Géricault *Pluta Meduzei* (1819), aflată la Luvru. Cea mai mare catastrofă marină a veacului nostru, scufundarea transatlanticului *Titanic*, aparținând societății maritime *White-Star* (15 aprilie 1912), despre care s-au scris câteva zeci de cărți şi s-au turnat mai multe filme, se datorează ciocnirii cu un aisberg; faima (tristă, fireşte) a acestei catastrofe, în care au pierit aproape 1500 oameni

se datorează în bună parte faptului că a contribuit la semnarea unei convenții internaționale care prevede obligativitatea navelor de pasageri de a fi prevăzute cu bărci de salvare.

S-ar părea că, în vremurile mai noi, cu aparatura modernă de navigație (radar ş.a.), asemenea tragice accidente nu mai sunt posibile. E adevărat că ele au fost mult reduse, dar n-au fost înlăturate cu totul: la 26 iulie 1956, transatlanticul italian *Andrea Doria* s-a ciocnit, pe timp de ceață, cu cargoul suedez *Stockholm* la numai 20 mile de coasta americană scufundându-se. Din fericire, din cei circa 1500 pasageri n-au pierit decât 52, ceilalți fiind salvați de cei de pe vasul suedez şi de navele de pază ale coastei.

Este probabil că, în decursul veacurilor (mileniilor), pierderile cele mai importante de nave şi vieți omeneşti s-au datorat valurilor uriaşe stârnite de seismele submarine. Un asemenea val a făcut (în 1775) 60 000 victime la Lisabona, toate navele din port fiind aruncate pe mal şi zdrobite. În vara anului 1883, erupția vulcanului Krakatoa din Strâmtoarea Sunda a provocat un val de 35 m înălțime, care s-a năpustit asupra coastelor Sumatrei şi Javei, făcând 40.000 victime omeneşti şi distrugând câteva sute de nave. Aşa s-a întâmplat şi în 1923, când un val seismic a făcut, în oraşele Tokio şi Yokohama, peste o sută de mii de victime.

Naufragiile au intrat de mult în legendele

popoarelor – ele sunt tot atât de vechi ca navigația însăşi; le găsim în miturile asiro-babiloniene, în *Biblie* (Noe ş.a.), în poemele lui Homer (periplul lui Ulise), în legendele temerarilor navigatori care au fost vikingii (Ragnar ş.a.), în temele medievale. Printre acestea din urmă, o legendă utilizată de numeroşi autori mai vechi şi mai noi este cea a Vasului-Fantomă (sau Olandezului-Zburător) – povestea căpitanului van Straaten care, făcându-se vinovat de blasfemie, a fost osândit să cutreiere veşnic, fără odihnă, mările Pământului.

După părerea lui Richard Hennig, legenda nu este chiar atât de veche – el aduce în sprijinul părerii sale două argumente: mai întâi, menționarea Capului Bunei Speranțe, în vecinătatea căruia nava fantomatică apare mai frecvent – or, după cum se ştie, extremitatea sudica a Africii a fost atinsă abia în august 1488 de către Bartolomeo Diaz; apoi, faptul că marina olandeză a început să se dezvolte către sfârşitul secolului al XVI-lea, dezvoltare care a atins apogeul în secolul următor. Sunt argumente demne de luat în considerare, deşi nu este exclus ca unele elemente (denumirile: Capul Bunei Speranțe sau Capul Horn, care va fi atins de Magellan şi mai târziu), din variantele cunoscute nouă, să se fi grefat pe o legendă mai veche. De altfel, s-a emis chiar părerea că legenda nu este de origine olandeză, ci frizonă, iar în unele variante numele căpitanului nu este van Straaten, ci von

der Straeten, sau van der Decken, sau van Falkenburg. (într-un documentat studiu al lui Engert – *Die Sage von Fliegenden Holländer*, 1927 – sunt prezentate şi analizate mai multe asemenea variante.).

Tema Olandezului-Zburător pare să fi atras mai cu seamă pe scriitorii englezi şi germani. În Anglia au folosit-o, printre alții, Walter Scott şi Frederick Marryat – acesta din urmă, autor al mai multor romane de aventuri de pe nare, între care *Peter Simple* (1834), *Midshipman Easy* (1836), *The three Cutters* (1836), era de profesiune căpitan de marină. În Germania, tema a fost folosită de Julius Wolff şi Ferdinand Freiligrath, de Wilhelm Hauff, într-o povestire intrată în manualele şcolare, şi de Levin Schücking, într-o amplă nuvelă. Dar este în afară de orice îndoială că marea şi constanta celebritate literară Vasul-Fantomă şi-a cucerit-o prin frumoasa baladă a lui Heinrich Heine (1834), făcând parte din *Ciclurile Mării Nordului*, şi prin opera lui Biliard Wagner, a cărei premieră a avut loc în 1843 la Dresda. Frecvența temei la scriitorii germani (enumerarea de mai sus ar putea să continue) nu trebuie să ne mire: dicționarele literare germane (cf. V. Wilpert în op. Cit.) înregistrează chiar genul *Meeresdichtung*, sau *Seedichtung* („creație literară despre mare”).

La Heine, poet romantic al cărui lirism nuanțat îşi găseşte expresia într-o limbă muzicală de o simplitate clasică, dragostea curată a unei femei îl

eliberează pe rătăcitorul şi chinuitul marinar de blestem şi-l conduce către odihna veşnică. Wagner care, spre deosebire de marea majoritate a compozitorilor de operă, îşi scria el însuşi libretele, preia ideea (eminamente romantică), plasând acțiunea pe coasta norvegiană, unde frumoasa Senta, fiica unui căpitan de vas, face supremul sacrificiu dându-şi viața pentru salvarea misteriosului marinar olandez pe care-l iubea, absolvindu-l astfel de blestem. (În *Olandezul-Zburător,* operă de tinerețe, Wagner foloseşte pentru prima oară laitmotivul primele măsuri din balada Sentei, actul 2 – modalitate care, mai târziu, va domina opera wagneriană şi va fi adoptată de numeroşi compozitori mai noi).

Ca şi în cazul altor legende şi mituri – aceste elemente fundamentale ale culturii umane – cercetătorii şi-au pus şi în legătură cu legenda Olandezului Zburător întrebarea dacă ea constituie pură fabulație sau unele dintre latele ei sunt ecoul unor întâmplări reale. În cazul variantei care-l are ca erou pe Barent Fokke, lucrurile sunt limpezi: Fokke a fost, în secolul al XVII-lea. Unul dintre cei mai capabili căpitani de navă aflat în slujba Companiei olandeze a Indiilor de est. Era renumit pentru… înjurăturile groaznice cu care-şi însoțea comenzile pe navă – înjurături în care nu cruța nici cele sfinte – dar şi pentru îndemânarea lui în ale navigației: reuşea să efectueze traseul Amsterdam-Batavia (via Capul

Bunei Speranțe) în numai trei luni, iar la întoarcere, folosind vânturile favorabile, în două luni – ceea ce nu era „firesc”, astfel că în cârciumile din port se şoptea despre el că are un pact cu diavolul, şi când, într-o bună zi, nu se mai întoarse, dispărând cu nava lui şi cu întreg echipajul – ceea ce pentru acele vremuri şi pe acele mări bântuite de cicloane tropicale nu era o întâmplare chiar atât de rară – gurile rele pretinseră că diavolul nu făcuse decât să-şi încaseze polița…

Cazul altui lup de mare olandez, căpitanul van der Decken, prezintă elemente asemănătoare: sfidând divinitatea – şi stihiile – acesta jurase că va ocoli Capul Bunei Speranțe în sezonul marilor furtuni, drept care fusese pedepsit pentru blasfemia lui. De altfel, Capul Bunei Speranțe, care revine mereu în legenda Vasului-Fantomă, fusese atins prima oară (în 1497) de Vasco da Gama. Care-l numise (nu întâmplător) Capul Furtunilor; mai târziu, regele Joao al Portugaliei îl va reboteza – al Bunei Speranțe – deoarece după ocolirea lui navigatorul putea spera să ajungă la mult căutatele Insule ale Mirodeniilor.

În legătură cu legenda Olandezului-Zburător şi frecvența apariției fantomaticului vas în regiunea Capului, R. Hennig avansează o ipoteză interesantă: „… condițiile atmosferice care domnesc în largul Capului Bunei Speranțe făceau ca navigația cu vele să fie adesea dificilă în aceste

locuri. Navele erau mobilizate vreme de zile întregi, chiar săptămâni în şir. Se întâmpla ca într-o zonă de calm absolut o navă să nu poată avansa nici măcar cu un deget, în timp ce la câteva ancabluri (o ancablură este a zecea parte dintr-o milă marină, aşadar circa 185 m – n.n.) altă navă înainta cu toate pânzele umflate de un vânt generos. Marinarii sunt adesea superstiţioşi: cei de pe nava imobilizată erau convinşi că la mijloc este intervenţia malignă a diavolului".

Întorcându-ne la variantele legendei, vom mai nota două: un căpitan van der Straeten a fost pedepsit de divinitate deoarece a pornit la drum spre Indii în Vinerea Mare, aşadar în vinerea din săptămâna care precede Paştele, deşi preotul a refuzat să binecuvânteze nava şi echipajul, cum se obişnuia înainte de un asemenea drum lung şi semănat cu pericole; în sfârşit, unui alt căpitan, pe care-l chema tot van der Decken, i s-a refuzat, la întoarcerea din Indii, accesul în toate porturile deoarece pe nava lui izbucnise o epidemie de *beri-beri*; astăzi ştim că această maladie, originară din Extremul Orient, nu este contagioasă – ea se datorează lipsei vitaminei B_1 în organism – dar pe vremea aceea, în Europa greu încercată de devastatoarele epidemii de ciumă şi vărsat negru, controlul sanitar al navelor venite din Orient era extrem de sever.

Desigur că nu toate apariţiile navei-fantomă trebuie puse pe seama superstiţiilor marinarilor.

Ca şi în cazul unor insule care par a pluti în mijlocul oceanului printr-un miraj, se pot înregistra şi apariţii de nave – dovadă întâmplarea din rada Simonbay (Africa de Sud), când întreg echipajul unei nave sub pavilion englez, în frunte cu căpitanul Owen, au zărit limpede fregata *Barraconda*, pe care o cunoşteau bine şi care în acel moment se afla în largul oceanului, urmând să între în port abia după câteva zile. Fizicienii au încercat să explice aceste miraje optice prin acțiunea de refracție a razelor de lumină în pături ale atmosferei de densități şi temperaturi diferite

— Explicații deocamdată nu întru totul mulțumitoare – spre deosebire de mirajele optice din deşert, cunoscute sub numele de fata morgana şi a căror cauză este astăzi pe deplin lămurită.

În cealaltă regiune de apariție mai frecventă a navelor-fantomă, la Capul Horn, situat la extremitatea sudică a Lumii Noi, explicația poate fi alta: țărmurile Țării de Foc, bântuite de furtuni năpraznice, sunt presărate cu tot felul de stânci – una dintre ele, situată în punctul numit (nu se ştie de ce) „Primarul”, privită în amurg sau în timp de ceață (când vasul-fantomă obişnuieşte să-şi facă apariția) seamănă cu un velier uriaş… Se cunoaşte cazul unei nave italiene, *Corona d'Italia*, care, în timpul unei furtuni, voind să vină în ajutorul uriaşului „velier” pe care-l credea în primejdie, a eşuat pe stânci; din fericire, echipajul a reuşit să se salveze şi astfel s-a aflat întreaga întâmplare. La

fel era să pățească şi nava norvegiană *Servia*, dar în ultimul moment căpitanul şi-a dat seama că se îndreaptă de fapt către o stâncă şi prin schimbarea comenzilor a reuşit să scape cu avarii uşoare, care au putut fi remediate pe loc. (Pe câteva hărți marine mai vechi, la punctul numit „Primarul" se află însemnarea: „Stâncă semănând cu o navă".) Cazul de la Capul Horn nu este unic: asemenea stânci sunt semnalate pe Insula Korfu, în apropiere de Malta, pe litoralul spaniol, lângă Cadiz, şi în alte locuri – cea de la Capul Horn fiind însă periculoasă din pricina cețurilor şi furtunilor frecvente din regiune.

În legătură cu Capul Horn şi aparițiile de nave fantomatice se cuvine citată întâmplarea ciudată prin care a trecut, la 11 iulie 1881, velierul *Bacchante*, navă-şcoală a Amiralității britanice, pe care se afla, în calitate de mus, şi prințul moştenitor al Regatului Unit, viitorul rege George al V-lea, pe atunci în vârstă de şaisprezece ani. (Asemenea călătorii făceau parte din sistemul de educație al viitorilor suverani englezi.) Către seară, pe o ceață deasă (la acele latitudini sudice, iulie este lună de iarnă), cei de pe punte văzură în fața lor o puternică lumină roşie, care învăluia ca un halo o navă, după toate aparențele un bric, la bordul căruia nu era aprinsă nicio lumină; în aceeaşi clipă, matelotul de cart la gabie se prăbuşi din vârful catargului şi, izbindu-se cu putere de punte, muri pe loc – după care sinistra lumină

roşie dispăru şi tenebrele învăluiră din nou ciudata apariție. Treisprezece persoane au fost martori oculari ai acestei întâmplări – marinari cu temeinică experiență, aleşi cu grijă, având în vedere prezența regală la bordul navei. Nu este exclus ca haloul roşiatic să fi fost produs de un meteorit în cădere, iar moartea gabierului să se datoreze unei mişcări imprudente a acestuia, speriat de apariția ciudatei lumini. Dar bricul cu toate luminile stinse? O stâncă? Un miraj? O halucinație colectivă? O epavă plutind în derivă?

Această din urmă ipoteză pare destul de plauzibilă, asemenea epave, purtate de curenții marini, fiind semnalate în repetate rânduri. Un exemplu: la 26 martie 1933, pe o zi mohorâtă, cu ceață şi lapoviță, echipajul vasului britanic *Sickby* aflat în largul Insulei Terra Nova, zări pe neaşteptate un vapor ciudat, cu cazanele stinse, de vreme ce pe coşuri nu ieşea fum, fără lumini de poziție, fără pavilion, fără vreun semn de viață la bord – Olandezul-Zburător! strigară câțiva mateloți, dar pe inginerul-mecanic nu-l mulțumi această aşa-zisă explicație: mai întâi, deoarece vasul-fantomă era, în mod tradițional (dacă se poate spune astfel), un velier, iar nu un vapor – şi apoi, el nu credea în vase-fantomă… Lansă, deci, o şalupă la apă şi, apropiindu-se de misteriosul vas, constată că era epava unei nave din Liverpool, *Wyer Sargent* – vas părăsit de echipajul lui în urmă cu patru ani, deoarece fusese grav avariat şi în

pericol de a se scufunda. La mai mult de un an de la această întâmplare, în vara anului 1934, un cargo navigând în largul Golfului Chesapeake lovi un vas care apăruse pe neaşteptate în faţa lui din ceaţă, şi care se scufundă imediat; scurtă vreme după aceea, sfărâmăturile navei scufundate au putut fi culese: era epava aceleiaşi *Wyer Sargent*, „vasul-fantomă" care rătăcea de cinci ani în Atlanticul de nord-vest şi care de data aceasta dispăru definitiv în fundul oceanului.

Printre numeroasele epave semnalate în Atlantic se numără *Mary Ann,* care s-a scufundat în 1924 cu întreg echipajul şi a continuat să plutească în derivă, la mică adâncime, mânată de curenţi, şi *Birgit*, care în 1926 a suferit o avarie serioasă în apropiere de Insulele Falkland, fiind părăsită de echipajul ei. Conform convenţiilor maritime internaţionale, semnalarea unor asemenea epave este obligatorie, pentru ca navele militare ale ţărilor riverane cele mai apropiate să le poată scufunda astfel încât să nu mai constituie un pericol pentru navigaţie. Totuşi, unele epave dispar (ca nişte veritabile vase-fantomă) înainte de apariţia navelor militare trimise să le scufunde – este cazul epavei cuterului norvegian *Sigridson*, părăsit de echipajul său în largul coastelor nord-americane în 1909 şi care, semnalat de câteva ori de diferite vase prin telegrafie, a scăpat de fiecare dată de navele pazei de coastă sosite prea târziu în locurile indicate. În 1914, echipajul de pe nava

Federico Katalin – cargo sub pavilion austriac aparținând unei societăți maritime dalmate – aflat în drum spre Montevideo, zări, în faptul serii, un cuter fură velatură şi fără focuri de poziție; căpitanul Lujuk îi linişti pe marinari care credeau în resurecția Olandezului-Zburător, arătându-le că e vorba, probabil, de una dintre navele folosite în aceste ape la contrabanda de arme; de altfel, suspectul cuter dispăru curând... pentru ca să reapară douăzeci şi patru de ore mai târziu, după ce *Federico Katalin* parcursese o distanță bună; căpitanul, mai puțin din curiozitate cât pentru a-şi linişti oamenii, ordonă lansarea unei şalupe la apă şi apropiindu-se de „vasul-fantomă", constată că era epava aceluiaşi *Sigridson* – pe care o scufundă (de data aceasta definitiv) cu ajutorul unor grenade.

În zilele noastre, când navigația cu vele şi-a trăit traiul, Olandezul-Zburător apare foarte rar nu numai pe mări şi oceane, dar şi în literatură – mult mai rar decât în prima jumătate a veacului trecut, când romanticii Walter Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (şi alții) îl celebrau în povestiri, poeme şi opere muzicale. Cum spune Richard Hennig, Olandezul-Zburător „... se retrage, încetul cu încetul, în panteonul fantomelor ieşite la pensie... Desigur că o bună parte a romantismului mării a dispărut împreună cu el... O anchetă *gallup* recentă (cartea lui R. Hennig a apărut în 1957 – n.n.) a arătat că numai o treime a

marinarilor mai crede în realitatea lui, mai ales pescarii bătrâni. Pentru marea majoritate a oamenilor, nu mai este decât un subiect de operă".

Vorbind de naufragii, se cuvine să nu uităm unul dintre cele mai celebre din literatură, şi anume cel al lui Robinson Crusoe. Ca şi alte personaje ale literaturii universale ale căror nume au dat naştere unor noțiuni comune (don-quijotism, bovarism ş.a.), eroul lui Daniel Defoe a generat termenul robinsonadă, pe care dicționarul (DEX) îl defineşte (cam simplist şi unilateral): „Povestire despre naufragiați pierduți; fantezie în care individul izolat apare trăind în afara societății". Cele două definiții nu epuizează sfera noțiunii – romanul lui Defoe (titlul complet: *Viața şi nemaipomenit de ciudatele aventuri ale lui Robinson Crusoe)* nu constituie numai o apologie a individualismului, ci şi un elogiu adus capacității omului de a rezista unei naturi ostile, de a se adapta condițiilor ei aspre, de a supraviețui folosind atributele cu care este înzestrat *homo Sapiens:* inteligența şi ingeniozitatea; de asemenea, robinsonada nu este numai o „povestire despre naufragiați pierduți" ci – aşa cum arată dicționarele de literatură – „o formă deosebită a romanului de aventuri" (cf. V. Wilpert, în op cit.) care a avut imitatori în aproape toate limbile europene: *un Robinson olandez*, în 1722, *Un Robinson german sau Bernhard Crentz,* în

1723, *Insula Felsenburg* de J.G. Schnabel, în 1781, *Un Robinson elveţian* de J.D. Wyss, în 1822, *Timonierul Ready* de F. Marryat, în 1843 şi multe altele. Nici Jules Verne n-a putut rezista tentaţiei şi a folosit elemente de robinsoniadă în trei dintre romanele sale: *Insula misterioasă*, 1874, *Şcoala Robinsonilor*, 1882 şi *Doi ani de vacanţă*, 1888. În veacul nostru, tema este încă departe de a se epuiza, adaptându-se condiţiilor şi vremii: după al doilea război mondial, de pildă, au apărut sumedenie de povestiri despre militari (americani sau australieni sau japonezi) naufragiaţi pe câte o insulă pustie – după ce navele pe care se aflau au fost scufundate în crâncenele bătălii navale din Pacific – unde au început o nouă luptă, de altă natură, dar nu mai puţin dificilă: lupta pentru supravieţuire; unele dintre aceste povestiri se bazează pe întâmplări reale.

De altfel, însuşi romanul lui Defoe se bazează pe o întâmplare reală, în care un rol de seamă au jucat doi dintre marii navigatori englezi de la sfârşitul veacului al şaptesprezecelea şi primii ani ai celui următor: William Dampier şi Woodes Rogers – amândoi originari din aceeaşi regiune, situată între canalele Bristol şi Mânecii, care a dat Angliei atâţia marinari vestiţi. Dampier a avut o viaţă foarte agitată; botezul mării l-a primit la paisprezece ani; câţiva ani mai târziu îl găsim supraveghetor pe o plantaţie din Jamaica, apoi concesionar de păduri în Yucatan; pe drumul de

întoarcere în Anglia este capturat de pirați împreună cu o încărcătură de lemn prețios tropical. Piraţii caraibi nu l-au ucis pe tânărul Dampier, dimpotrivă, l-au primit în rândurile lor profitând de cunoştinţele sale în ale navigaţiei; vreme de doisprezece ani a colindat mările pe diferite nave piratereşti care se aprovizionau în Haiti şi Tortuga. William Dampier era însă plămădit din acelaşi aluat cu marii navigatori ca Drake şi Raleigh: reuşeşte să se despartă de asociaţii săi întru piraterie şi, o dată cu părăsirea regiunii Antilelor, se dedică altor activităţi, dovedindu-se un explorator îndrăzneţ, un priceput geograf şi cartograf, iar mai târziu autor al unor interesante memorii – cele trei volume de memorii ale sale, apărute începând din 1697 şi intitulate *New Voyage round the World* („Noua călătorie în jurul lumii"), constituie şi astăzi lucrări de referinţă în domeniul istoriei descoperirilor geografice.

William Dampier a efectuat, între 1683 şi 1707, trei călătorii de explorare finanţate de diverşi comanditari în rândul cărora se aflau mari demnitari. Fireşte că sumele investite în aceste călătorii trebuiau recuperate, drept care primise ceea ce se chema o *Lettre de marque* – o patentă regală care-l autoriza să se… despăgubească pe seama navelor spaniole. Şi astfel, Dampier nu mai era pirat, ci corsar. Se aţinu câtva timp de-a lungul coastei americane a Pacificului unde, cu mica sa

flotă, prăda vasele spaniole şi porturile chiliene, peruviene şi ale Americii Centrale. Folosind materiale capturate de pe vasele spaniole abordate, întocmeşte hărți – care ulterior se dovediră destul de exacte – ale țărmului dinspre Pacific ale Americilor de Sud şi Centrală, precum şi ale insulelor din regiune. Când flota de război spaniolă a fost întărită şi a început să-i vâneze cu înverşunare pe corsarii englezi, Dampier decise să se întoarcă. Porneşte deci spre apus şi, după ce vizitează insulele Mariane, Filipine şi Moluce, ajunge la începutul anului 1688 pe coasta de nord-vest a Australiei, foarte puțin cercetată. Aici debarcă şi pătrunde destul de departe în interiorul regiunii, cure primeşte denumirea de Țara lui Dampier, nume păstrat până astăzi. Se întoarce (în 1691) la Londra, încheindu-şi astfel călătoria în jurul lumii. De raportul pe care-l întocmeşte se interesează însuşi Primul Lord al Amiralității, ceea ce i-a adus un angajament în flota regală; în 1699, numit căpitan al vasului de război *Roebuck*, este trimis să exploreze Noua Olandă, denumire sub care era cunoscută Australia, regiune foarte puțin cercetată până atunci. În sfârşit, o a treia călătorie, efectuată între 1705 şi 1707, este cuprinsă în volumul al treilea (şi ultimul) din interesanta sa lucrare, apărut abia în 1717, la doi ani după moartea autorului.

Astăzi, activitatea de corsar a lui Dampier este ignorată, în schimb, numele său ca şi al altor

corsari din epoca elisabetană şi de mai târziu se găseşte pe toate hărțile reprezentând sud-estul Asiei şi Australia: arhipelagul Dampier, un grup de insule stâncoase lângă coasta de nord-vest a Australiei; insula Dampier, de origine vulcanică, lângă țărmul de nord-est al Țării Kaiser Wilhelm; două strâmtori, în nord-vestul şi nord-estul Noii Guinee; în sfârşit, Țara lui Dampier, o peninsulă situată pe coasta de nord-vest a Australiei. Totuşi, în ultima parte a vieții sale, el a fost nedreptățit: la o nouă expediție organizată în jurul lumii, în 1708, îl găsim în calitate de pilot, comanda fiind încredințată altui corsar, Woodes Rogers din Poole, cu douăzeci de ani mai tânăr ca Dampier, având „meritul" că se căsătorise cu fiica unui amiral, ceea ce i-a uşurat mult cariera de navigator.

Ca şi multe altele dinaintea ei, expediția din 1708 avea un caracter „pe jumătate militar şi pe jumătate pirateresc" (I.P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice):* pe de o parte, Rogers trebuia să exploreze în continuare țărmurile puțin cunoscute şi eventual să le ia în stăpânire în numele regelui Angliei, pe de altă parte avea, mai mult sau mai puțin oficial, mână liberă să se „aprovizioneze" din încărcăturile vaselor întâlnite în drum, cu condiția ca acele vase să nu navigheze sub pavilionul unei țări aliate. Iată-ne, aşadar, din nou în cadrul celor mai bune tradiții ale piraților majestății sale...

Expediția cuprinzând navele *Duke* şi *Duchess* („Ducele” şi „Ducesa”), cu două sute şi douăzeci de oameni la bord, n-a reuşit să descopere ţărmuri noi, în schimb a reuşit să obţină, prin jaf, o cantitate enormă de aur; mai întâi, reuşi să captureze un bric spaniol, care fu rebotezat *Increase* („Creştere”, „Sporire”) şi inclus micii flotile, apoi jefui câteva porturi spaniole de pe coasta apuseană a Americii, printre care Guayaquil, unde fratele lui Rogers, pe nume John, fu ucis; la abordajul unei nave spaniole, *Nuestra Señora de la Incarnacion,* un proiectil îi sfărâmă căpitanului Rogers maxilarul inferior – a continuat totuşi să conducă atacul, scriindu-şi ordinele pe bilețele şi făcând semne cu brațele, până ce nava spaniolă care avea la bord o mare cantitate de aur provenit din Peru fu capturată.

Woodes Rogers a fost unul dintre cei mai îndrăzneți aventurieri ai vremii sale, o vreme care nu ducea, totuşi, lipsă de aventurieri: piraţi şi corsari, neguțători de sclavi, ca să nu mai vorbim de tâlharii la drumul mare – o perioadă în care transporturile masive de aur jefuit de spanioli în Mexic şi Peru coincideau cu dezvoltarea impetuoasă a marinei engleze. Bilanțul călătoriei lui Rogers în jurul lumii este grăitor: un câştig net de câteva milioane de lire – la valoarea de atunci a banilor, o sumă enormă. Bineînțeles că partea leului o încasară comanditarii expediției şi Rogers însuşi, dar fiecărui om din echipaj îi reveniră

totuşi opt mii de lire, ceea ce însemna existența asigurată până la sfârşitul vieții. Aşa cum arătam, spre deosebire de Dampier, Rogers n-a făcut niciun fel de explorări – şi nici n-avea aptitudini de cartograf sau de memorialist – era un om al faptelor, un priceput navigator şi un luptător curajos. Dar dacă n-a descoperit ținuturi noi, în schimb l-a descoperit, într-un fel, pe Robinson Crusoe.

Totul a început încă din 1704, cu prilejul celei de a treia călătorii a lui William Dampier; atunci, pe mica navă *Cinque Ports*, făcând parte din flotilă, s-a ivit un diferend între căpitanul Stredling şi matelotul Alexander Selkirk; acesta din urmă cerea să se facă o escală pentru a se repara nava care, din pricina avariilor produse cu prilejul trecerii pe la Capul Horn, în timp de furtună, amenința să se scufunde împreună cu tot echipajul; or, în apropiere de coasta apuseană a Americii de Sud se semnalaseră câteva nave de război spaniole care-i căutau cu asiduitate pe corsarii englezi, astfel că o escală putea deveni periculoasă – drept urmare, deşi ținea la Selkirk, pe care-l aprecia ca pe un marinar priceput şi conştiincios, Dampier, chemat să rezolve diferendul, dădu dreptate căpitanului Stredling, atât din pricina pericolului reprezentat de navele spaniole, cât şi pentru a menține disciplina pe bord. Nemulțumit de această decizie, Alexander Selkirk declară că ea contravine conştiinței sale de

marinar şi de om şi – conform dreptului cutumiar respectat cu sfințenie în marina engleză – ceru să fie debarcat de îndată ce se va ivi prilejul. Dampier se declară de acord şi, la începutul anului 1704, Selkirk a fost urcat într-o barcă împreună cu efectele sale, o armă şi provizii pentru câteva zile – şi părăsit pe mica insulă Mas a Tierra din grupul Juan Fernandez, la vest de coasta chiliană.

Au trecut mai mult de patru ani de la această întâmplare şi iată-l pe Dampier din nou în apele din împrejurimile arhipelagului Juan Fernandez, de data aceasta în calitate de cârmaci pe una dintre navele micii flotile comandate de Woodes Rogers. Cârmaciul Dampier îi povesti căpitanului Rogers întâmplarea cu matelotul Alexander Selkirk şi-i ceru să se facă o escală pe insula Mas a Tierra (cea mai mică dintre cele trei care formează grupul Juan Fernandez) pentru a-l căuta. La început, Rogers se opune, deoarece ar fi însemnat o deviere de la rută şi o întârziere, dar Dampier îl convinse arătându-i că, după furtunile şi gerurile năprasnice îndurate la sud de Capul Horn, oamenii au nevoie de odihnă şi refacere, clima blânda din insulele Juan Fernandez fiind cum nu se poate mai potrivita.

Când cele trei vase se apropiară de Mas a Tierra, englezii zăriră lumina unui foc; unii marinari superstiţioşi cerură ca navele să se depărteze imediat, dar până la urmă perspectiva câtorva zile de odihnă pe pământ ferm învinse şi astfel William

Dampier se reîntâlni cu Alexander Selkirk. Acesta avea plete lungi şi barbă, era îmbrăcat în piei de capră şi se sălbăticise într-atâta încât întâmpina dificultăți să articuleze o frază curentă; ştiuse însă să-şi organizeze traiul pe insulă aşa fel ca să supraviețuiască şi – după cum va declara mai târziu – nu-şi pierduse speranța că într-o zi va fi descoperit şi se va putea întoarce acasă; întreținea zi şi noapte focul de pe mal pentru a fi zărit de navele care ar fi trecut prin apropiere. Impresionat de soarta lui, Woodes Rogers îl luă sub ocrotirea sa şi mai târziu, când Selkirk şi-a revenit, îi dădu chiar comanda bricului *Increase,* capturat, după cum am văzut, de la spanioli.

La întoarcerea în Anglia, urmând moda vremii şi folosind exemplul lui Dampier, pe care se pare că-l admira pentru calitățile lui de navigator, Woodes Rogers şi-a scris memoriile sub titlul *Călătoriile în jurul lumii dintre anii 1708–1711* – lucrare lipsită de calitățile celei a lui Dampier, deşi probabil că a fost redactată fie cu colaborarea acestuia, fie folosind materiale adunate de el. Unul dintre capitolele cărții este intitulat *Povestea lui Alexander Selkirk, care a trăit singur patru ani şi patru luni pe o insulă nelocuită;* acest capitol i-a inspirat lui Daniel Defoe celebrul său roman, apărut la Londra, în 1719. Aşadar, adevăratul Robinson, deşi nu lipsit de o seamă din calitățile personajului din carte, mai avea şi altele, de pildă aceea de a se fi îndeletnicit cu pirateria – bricul

Increase aflat sub comanda lui a luat parte activă la abordarea şi jefuirea navelor spaniole în apele din largul coastei apusene a Americii de Sud.

Nu ştim dacă Defoe l-a cunoscut personal pe Selkirk sau dacă unica lui sursă de inspiraţie a fost respectivul capitol din memoriile lui Woodes Rogers – nu este exclus să-l fi cunoscut: biografii lui menţionează că obişnuia să frecventeze cârciumile din cartierul portului şi să stea de vorbă cu marinarii care colindau oceanele lumii; aşa s-a născut un alt roman de-al său *Viaţa şi aventurile piratului de faimă mondială Bob Singleton*, apărut la un an după *Robinson,* în 1720, inspirat din viaţa piratului Henry Every.

Soarta ulterioară a eroilor noştri diferă. La întoarcerea din ultima călătorie, Dampier avea aproape 60 ani, dar nu mai avea grija zilei de mâine, cum se spune: cu partea lui din prada obţinută din jefuirea navelor spaniole, s-a putut aşeza liniştit la masa de lucru redactând al treilea volum al memoriilor sale. În schimb, Woodes Rogers, în plină vigoare a tinereţii, a fost numit prin decret regal în înaltul post de guvernator al insulelor Bahamas din Indiile Apusene; şi-a luat în primire postul de guvernator în 1721, şi a devenit un vajnic vânător de… piraţi; nu era o slujbă deloc uşoară: în ultima sută de ani, Indiile Apusene constituiseră refugiul a numeroşi răufăcători de toate naţiunile şi rasele, evadaţi din închisorile franceze şi spaniole, dezertori din

armată şi de pe diferite nave, tâlhari căutați de autoritățile din țările lor de baştină şi bineînțeles piraţi aciuaţi aici în căutarea bogatelor încărcături care străbăteau Atlanticul venind din coloniile spaniole şi portugheze ale Americii.

Robinson Crusoe i-a adus autorului său celebritatea, dar nu şi bunăstarea – spre deosebire de navigatorii (şi corsarii) William Dampier şi Woodes Rogers, scriitorul Daniel Defoe a murit în mizerie. Despre ultimii ani de viață ai lui Alexander Selkirk nu se ştie nimic.

E cale lungă de la Insula Mas a Tierra din largul coastei chiliene şi până la insula Pitcairn din sudul Pacificului – aceasta din urmă fiind şi ea implicată într-un celebru naufragiu (oarecum voluntar) de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, după un şir de întâmplări aventuroase despre care s-a vorbit mult, s-au scris cărți, s-au turnat filme.

Totul a început în septembrie 1787, când nava *Bounty* („Generoasa”), aparținând Amiralității britanice, părăsea estuarul Tamisei îndreptându-se spre Mările Sudului – mai precis spre Tahiti. Comandantul, William Bligh, îşi făcuse ucenicia sub comanda celebrului căpitan James Cook, dar nu avea nici pe departe firea blândă a acestuia; curând, cei 45 oameni aflați la bord făcură cunoştință cu metodele extrem de brutale ale lui Bligh, cu carcera şi cu biciul, cu hrana neîndestulătoare şi uneori alterată. Protestele

echipajului erau înăbuşite cu o brutalitate vecină cu cruzimea. Când secundul Fletcher Christian, un om blând şi cu simțul dreptății, luă apărarea unui tânăr marinar bolnav, Bligh îl biciui de față cu întregul echipaj.

Se pare că Bligh nu avea nici însuşirile ce se cer unui bun navigator: ajuns la Capul Horn stătu pe loc vreme de patru săptămâni deoarece nu îndrăznea să înfrunte puternicele furtuni ce bântuiau în regiune, după care renunță şi se îndreptă spre Capul Bunei Speranțe pentru a ajunge în Insulele Sudului prin Oceanul Indian. Astfel se face că i-a trebuit peste un an pentru a parcurge drumul până în Tahiti, unde aruncă ancora la mijlocul lui octombrie 1788. După suferințele îndurate pe drum, insula li se păru mateloților de pe *Bounty* un adevărat paradis. O interesantă evocare (Val Tebeică: *Răscoala de pe Bounty*, în *Magazin Istoric* nr. 3/1971) prezintă astfel priveliştea încântătoare pe care o oferă insula văzută din larg: „Printre stânci înalte, abrupte, văi pitoreşti coboară până la țărm; pe culmile muntoase stau, străji neclintite, uriaşi arbori cu frunziş bogat; pe văi se îngrămădesc, cohorte, arbori de pâine, bananieri, portocali şi cocotieri. Paleta naturii lasă să se zărească, pe un fond de verde închis, betele de argint, ape ce se rostogolesc spumegând peste praguri de cataracte. O adiere uşor parfumată aduce dinspre adâncul insulei un plăcut miros de pământ reavăn şi de

plante exotice”.

Bounty a stat câteva luni în Tahiti, ancorată în fața satului Metawai până ce a fost încărcata cu puieți de arbore de pâine, pe care urma să-i transporte în insulele britanice din regiunea Mării Caraibilor. A fost o perioadă fericită pentru marinarii englezi, care legară prietenii cu paşnicii şi primitorii locuitori ai insulei.

În aprilie 1789, cu calele încărcate, *Bounty* ridică ancora pornind către Tasmania, pentru a traversa apoi Oceanul Indian şi a ocoli din nou Africa. Bligh instaură iarăşi teroarea la bord, mai cruntă, parcă, decât înainte. După perioada de pace şi linişte din Tahiti, oamenii nu mai puteau şi nu mai voiau să-i suporte brutalitatea: în zorii celei de a 24-a zi de la plecarea din Tahiti, ofițerul Fletcher Christian, împreună cu trei oameni, a pătruns în cabina căpitanului şi, sub amenințarea armelor, l-a adus legat pe punte, unde aşteptau, de asemenea legați, cei 19 membri ai echipajului care refuzaseră să se alăture răscoalei. Oamenii au cerut spânzurarea căpitanului, dar Fletcher Christian, Cristian Young şi alți câțiva s-au împotrivit şi au propus ca Bligh şi oamenii care îi rămăseseră credincioşi să fie urcați într-o barcă şi lăsați în voia soartei.

Călătorul şi exploratorul rus (de origine germană) Otto von Kotzebue, care în timpul celei de a treia călătorii a vizitat şi Insula Tahiti, relatează în volumul său de memorii *(Noua*

călătorie în jurul lumii, 1823–1826) apărut în 1830: „... În barca cea mai mare, coborâtă pe apă, au fost aşezaţi ofiţerii şi marinarii care nu-şi părăsiseră căpitanul în aceste clipe grele, după ce mai întâi li se dezlegaseră mâinile. Apoi Christian i-a spus lui Bligh:

— Ofiţerii şi echipajul dumitale sunt în barcă. E timpul să te alături lor. Cea mai mică rezistenţă te va costa viaţa.

... După ce le-au lăsat marinarilor debarcaţi de pe vas o mică rezervă de alimente şi le-au dat acestor nenorociţi, la rugămintea lor, o busolă şi un octant, iar ca arme doar două săbii vechi, răsculaţii au întins pânzele şi şi-au văzut de drum, lăsând barca în voia sorţii. Îndepărtându-se, ei strigau:

— Moarte căpitanului Bligh!"

Cu Fletcher Christian în calitate de comandant, *Bounty* s-a întors în Tahiti, primită cu urale de indigeni. Dar noul comandant ştia că această insulă cu climă blândă, vizitată de diferite nave, nu constituia un refugiu sigur. Iar Amiralitatea britanică nu glumea în asemenea cazuri – pentru răscoală în plină mare, pe o navă a majestăţii sale, exista o singură pedeapsă: ştreangul. Drept urmare, Fletcher Christian propuse oamenilor săi să plece în Pitcairn, o insulă izolată şi nelocuită, descoperită în urmă cu două decenii în cursul călătoriei goeletei *Swallow* („Rândunica") de sub comanda căpitanului Carteret; e drept că, ulterior,

insula mai fusese căutată de câteva nave, care nu o găsiseră deoarece coordonatele stabilite de Carteret nu erau decât aproximative, ceea ce i-a făcut pe mulți dintre marinarii de pe *Bounty* să nu-l urmeze pe noul lor comandant.

În septembrie 1789, când *Bounty* porni iar la drum către ținta ei incertă, avea la bord 27 oameni: nouă dintre membrii vechiului echipaj cu tinerele lor soții tahitiene (marinarii se căsătoriseră între timp) şi şase tahitieni dintre care trei cu soțiile lor. Pregătindu-se pentru viața pe o insulă pustie (un fel de robinsonadă în colectiv…), au luat cu ei unelte adecvate, semințe ale unor plante de cultură, porci, păsări domestice.

Bounty a rătăcit câteva luni în căutarea noului „pământ al făgăduinței", până la începutul anului 1790 când, în sfârşit, insula se arătă la orizont: de origine vulcanică, avea țărmuri stâncoase, câteva dealuri şi un mic golf apărat de vânturi şi potrivit ancorării. Dar Fletcher Christian nici nu se gândea să ancoreze: *Bounty* trebuia să piară, astfel ca orice urmă a revoltei să dispară. Nava a fost aşezată pe un banc de nisip, lângă mal, şi despuiată de tot ce putea fi utilizat: pânzele, lemnăria, fierăria, până şi cuiele; apoi resturile epavei au fost incendiate – cei douăzeci şi şapte de robinsoni adunați pe mal priveau cum apele oceanului înghițeau principala dovadă a crimei lor şi totodată singura lor legătură cu lumea civilizată.

Christian se dovedi un bun organizator. După o primă perioadă mai dificilă, în care hrana principală au constituit-o ouăle de păsări de mare şi produsele destul de modeste ale pescuitului, grădinile cultivate cu patate şi alte legume tropicale începură să dea roade, puieţii de cocotieri şi arbori de pâine au prins în pământul roditor al insulei, răsplătind vrednicia oamenilor, porcii şi păsările de curte se înmulţeau. Fiecare familie şi-a construit câte o casă, înconjurată de grădini, s-au născut şi primii copii şi se părea că micul grup de anglo-tahitieni (de pitcairnezi) este sortit unei vieţi fericite. Dar n-a fost să fie aşa…

Să vedem mai întâi ce s-a întâmplat cu cei douăzeci de marinari, în frunte cu căpitanul Bligh, părăsiţi într-o barcă în mijlocul oceanului. Ei au rătăcit vreme de 45 zile, chinuiţi de foame şi de sete, rezistând tentaţiei de a se apropia de unele insule locuite (credeau ei) de canibali. În sfârşit, ajunşi în Insula Timor, au fost ajutaţi de autorităţile olandeze şi în martie 1790 au debarcat în Anglia. Întâmplările relatate de ei stârniră senzaţie şi totodată indignare. Bligh a fost înaintat în grad, iar Amiralitatea trimise fregata *Pandora*, sub comanda căpitanului Edwards, în Tahiti. Pe cei plecaţi cu *Bounty*, căpitanul Edwards nu i-a mai putut ajunge, în schimb i-a arestat pe cei 17 mateloţi rămaşi în Tahiti; transportaţi în lanţuri la Londra, au fost judecaţi de un tribunal al Amiralităţii – trei au fost condamnaţi la moarte şi

spânzurați, ceilalți fiind achitați.

Pe răzvrătiții plecați cu Christian pe *Bounty*, Amiralitatea n-a reuşit să-i găsească; e adevărat că se zvonea că s-ar afla pe Insula Pitcairn, dar, aşa cum arătam, coordonatele insulei nu fuseseră stabilite cu exactitate iar mai târziu, Amiralitatea britanică va avea alte preocupări în Europa măcinată de războaiele napoleoniene.

Despre întâmplările de pe Pitcairn sosiră veşti abia după un sfert de veac de la instalarea micii comunități. În martie 1814, fregata britanică *Breton* aruncă ancora în micul golf al insulei. Spre marea lui mirare, căpitanul fu întâmpinat de un tânăr cu evidente trăsături de european şi vorbind perfect engleza. Astfel au devenit cunoscute tragicele evenimente care s-au desfăşurat în acest colț de lume izolat; iată relatarea căpitanului de pe *Breton* (în versiunea, prescurtată, din art. cit.):

„... primii copii născuți pe insulă nici nu împliniseră trei ani, când discordia îşi arătă chipul sub înfățişarea unei plante din care unul dintre marinarii de pe *Bounty* reuşise să fabrice o băutură alcoolică. Drama începe în toamna anului 1793 când, amețiți de băutură, Williams, Mills, Mac Coy şi Quintal emit părerea că ei lucrează mai bine pământul decât tahitienii, că le sunt superiori acestora din toate punctele de vedere şi ca atare li se cuvine mai mult. Încep neînțelegerile şi certurile, pe care Christian nu reuşeşte să le stăvilească. Iar în ziua când cei patru, aflați sub

influența alcoolului, vor să-i deposedeze pe tahitieni de ogoarele lor, iar Williams îl forțează pe Talalu (unul dintre tahitienii care însoțiseră grupul – n.n.) să-i cedeze soția, are loc o luptă pe viață şi pe moarte, sub privirile îngrozite ale femeilor şi copiilor. Intervenția hotărâtă a lui Christian, ajutat de Young şi Adams este tardivă. Bilanțul sângeroasei zile de 3 octombrie: unsprezece morți, printre care şi Christian. Rămân în viață, răniți, Young, Mac Coy, Quintal şi Adams. După câțiva ani, Adams rămâne singurul bărbat şi devine «patriarhul» micii colonii şi soțul recunoscut de toate cele 12 femei. El se dedică educării şi instruirii celor 30 de copii pe care-i învață să citească şi să scrie cu ajutorul singurei cărți ce o avusese pe corabie".

Relatarea căpitanului de pe *Breton*, conținută şi într-un raport înaintat Amiralității britanice, a produs o vie impresie în Anglia şi în întreaga lume civilizată. Trecuseră anii şi vremurile se schimbaseră, se schimbase şi mentalitatea, şi câțiva ani mai târziu urmaşii răzvrătiților de pe *Bounty* au fost luați sub protecția guvernului majestății sale. S-au scris sute de articole şi reportaje despre întâmplările atât de neobişnuite legate de odiseea navei *Bounty*, şi câteva zeci de romane care au atins tiraje impresionante; s-au turnat şi mai multe filme, între care unul de referință: *Răscoala de pe Bounty*, în interpretarea memorabilă a marilor actori care au fost Charles

Laughton (căpitanul William Bligh) şi Clark Gable (locotenentul Fletcher Christian). În 1940 a fost emisă o frumoasă serie de opt mărci poştale, cu legenda *Pitcairn Islands* şi reproducând, între altele, chipurile lui Fletcher Christian, John Adams şi William Bligh, precum şi nava *Bounty* şi o hartă arătând poziția insulei – timbre foarte apreciate mai ales de tinerii colecționari. Turiştii care vizitează în zilele noastre insula – navele care întreprind înconjurul lumii fac uneori escală aici – sunt întâmpinați de fruntaşul micii comunități care, prin tradiție, se numeşte Christian.

Este probabil că în secolul nostru niciun petec de pământ n-a stârnit – în rândul oamenilor de ştiință, dar şi a numeroşi amatori de „enigme" – atâta interes ca Insula Paştelui, aflată multă vreme în centrul unei dispute ştiințifice – dispută care a îmbrăcat pe alocuri şi forme tipice performanțelor sportive. Numele, insula l-a căpătat de la amiralul Jakob Roggeween, care a poposit aici cu trei nave ale Companiei Olandeze a Indiilor de Est în a doua zi de Paşte a anului 1722. Aşa a intrat Roggeween – navigator mediocru, care nici măcar n-a reuşit să încheie o călătorie în jurul lumii (la două veacuri după Magellan) – în istoria descoperirilor geografice, nedreptățindu-l astfel pe piratul englez Edward Davis, care zărise şi semnalase insula încă din 1687, fără a-i atribui însă vreun nume. În ultimul sfert de mileniu, Insula Paştelui a primit însă foarte multe nume –

navigatori, călători, oameni de ştiinţă, arheologi şi etnografi profesionişti şi amatori au poreclit-o: Insula Giganților, Insula Singurătății. Insula Tăcerii, Insula Urechilor Lungi, Spărgătoarele de Valuri, Insula Dezolării, Insula celor o mie de enigme, Insula Vânturilor, iar locuitorii ei îi spun Matakiterani şi *Te pi to no te Henua,* ceea ce în polineziană înseamnă „Buricul Pământului”.

Îşi merită bună parte dintre aceste nume, fiind unul dintre locurile cele mai izolate din lume: o insulă situată în mijlocul oceanului, la 2 600 mile de Tahiti (Arhipelagul Societății) şi 2 700 mile de coasta sud-americană (Valparaiso, în Chile); are o formă triunghiulară, cu o suprafață de aproape 120 kmp, este de origine vulcanică şi prezintă numeroase variații magnetice. Pe insulă trăiesc astăzi 1000 locuitori care vorbesc polineziana şi cam 40.000 oi aparținând administrației militare chiliene – după unele aprecieri, cu trei veacuri în urmă, populația ar fi numărat 4000 până la 5000 locuitori şi pe insulă nu se afla niciun animal domestic.

În decursul anilor s-au scris multe sute de cărți despre Insula Paştelui; ea n-a devenit cunoscută europenilor prin mijlocirea lui Roggeween – compania care-l angajase n-a socotit necesar să-i publice lucrarea, *Jurnalul călătoriilor în vederea unor descoperiri* (care a fost tipărită mai mult de o sută de ani mai târziu, în 1838) – în schimb însoțitorul lui Roggeween, germanul Carl Friedrich

Behrens, aflat şi el în slujba olandezilor, a reuşit să şi publice *Călătoria prin țările de miazăzi şi în jurul lumii din anii 1721–1722* la câțiva ani după efectuarea călătoriei (în 1737), stârnind interesul unor cercuri relativ largi pentru acea vreme când ştiința de carte nu era prea răspândită. De atunci şi până în zilele noastre, Insula Paştelui a pasionat pe oamenii de pretutindeni, savanți, navigatori sau simpli călători amatori de asemenea „enigme". Aceste „enigme" se grupează în jurul a trei obiective: mai întâi, cavourile acoperite cu platforme şi numite *ahu*, dintre care unele datează dintr-o epocă depărtată şi conțin schelete ale unor indivizi aparținând unei populații dispărute de pe insulă; apoi, statuile gigantice, unele cântărind peste 20 tone, fără picioare, cu chipuri prelungi, mărturii ale unei arte rafinate; în sfârşit, tăblițele cu scrierea numită *rongo-rongo*, până astăzi nedescifrată – singura scriere găsită în mulțimea insulelor care formează Polinezia (ultimul cunoscător al acestei scrieri a murit în 1914, în timp ce pe insulă se afla o expediție etnografică britanică).

Cavourile *(ahu)* sunt destul de numeroase – până astăzi s-au descoperit peste două sute şi şaizeci, mare parte dintre ele având câte o statuie – aborigenii le numesc *moai* – în chip de monument funerar. Cele mai impunătoare dintre ele, *pakeopa* în denumirea locală, aparțin unei epoci foarte depărtate şi sunt situate în apropiere de țărm. Doi

vestiți navigatori care au vizitat insula, englezul Cook (în 1774) şi francezul La Pérouse (în 1786) au descris aceste monumente, atribuindu-le un simbolism religios, părere emisă şi de Roggeween care ne dă unele amănunte: „În lumina dimineții", notează amiralul olandez, „marinarii i au văzut pe indigeni prosternându-se înaintea idolilor, cu fața spre soare şi oferindu-le drept jertfă anumite obiecte cărora le dădeau foc". Totuşi, acest caracter sacru al *ahu*-urilor şi statuilor este astăzi obiect de controversă. Căci dacă erau socotite sacre, „cum se face că băştinaşii au lăsat să fie violate sepulcrele, răpindu-li-se statuile? Înşişi pascuanii au ajutat la transportarea lor, la încărcarea pe navele care le duceau spre alte orizonturi", constată, pe bună dreptate, Louis Castex (în *Les secrets de l'ile de Pâques,* Hachette, Paris). Într-adevăr, diverse muzee din Europa şi America s-au îmbogățit, de-a lungul anilor, cu statui şi alte obiecte din Insula Paştelui, care a fost multă vreme supusă unor adevărate jafuri.

Începutul l-au făcut englezii (în 1868), când nava *Topaze* a ridicat o remarcabilă statuie, aflată astăzi la *British Museum;* patru ani mai târziu soseşte în insulă coverta franceză *Flore,* avându-l la bord pe Pierre Loti, care va executa desene interesante, va scrie o frumoasă carte despre Insula Paştelui şi va lua cu el un cap de statuie uriaşă, aflat actualmente la *Musée de l'Homme* din Paris; nava germană *Hyaena* va aduce (în 1882)

numeroase obiecte muzeelor germane, iar americanul Thomson, sosit cu nava *Mohican* (în 1886), va publica o lucrare documentată şi va aduce muzeului din Washington o statuie intactă şi dale de piatră ornate. Această înşiruire este, din păcate, departe de a se sfârşi aici – iar dacă prezența unor obiecte de cultură materială pascuană în marile muzee publice este oarecum îndreptățită, obiectele aflate în diverse colecții particulare, unde au ajuns de multe ori pe căi lăturalnice şi chiar dubioase, nu are nicio justificare. Abia mai târziu, instalarea administrației chiliene în insulă va pune într-o oarecare măsură capăt acestor acțiuni arbitrare.

Fireşte că toți aceşti călători (şi „colecționari", profesionişti sau amatori) şi-au pus de la început întrebarea care este originea acestor statui – cu alte cuvinte cine au fost sculptorii lor? Şi, fireşte, căutând răspunsul la această întrebare, au trebuit să țină seama de faptul că Insula Paştelui este unul dintre cele mai izolate colțuri de lume. Aici nu se putea ajunge decât pe două căi: de la răsărit, de pe coastele sud-americane, şi pe la apus, din insulele polineziene. Thor Heyerdahl, „cel mai sportiv dintre savanții aplecați asupra istoriei necunoscute", cum îl numeşte Jean Maurice Hermann – caracterizare cum nu se poate mai potrivită, dacă luăm în considerare expediția *Kon-Tiki,* în cadrul căreia intrepidul norvegian a traversat Pacificul (în 1947), pe o plută din lemn

de balsa, şi expediția *Ra II*, peste Atlantic (în 1970), pe o navă din tulpini de papirus, de asemenea expediția *Tigris* pentru traversarea Oceanului Indian pe o ambarcațiune din trestie de Mesopotamia – Thor Heyerdahl, deci, izbit de asemănările dintre uriaşele statui (precum şi alte elemente ale vechii culturi materiale şi ale tradiției pascuane) cu vestigiile unor culturi precolumbiene din Peru, a încercat şi a reuşit să demonstreze că Insula Paştelui putea fi abordată cu mijloacele de navigație primitive folosite în urmă cu secole şi chiar cu milenii, de pe coasta apuseană a Americii de Sud.

În 1947, aşadar, problema părea lămurită: constructorii uriaşelor statui din Anzi, „poporul alb şi bărbos", au pornit, sub conducerea regelui Tiki, cu flotila lor de plute din lemn de balsa, spre insulele polineziene, unde au continuat să cioplească straniile chipuri; iar cele două cărți ale savantului norvegian cu prenume de zeu viking - au devenit *bestsellers* (traduse la noi: *Expediția Kon-Tiki* şi *Aku-Aku,* ambele apărute la Edit. Ştiințifică). Dar iată că, în ciuda acestor cărți scrise cu talent şi a unor argumente expuse convingător, arheologii şi etnografii mai noi par să revină la ipotezele formulate mai demult de energica doamnă Katherine Scoresby Routledge (conducătoarea unei misiuni etnografice engleze în 1914–1915) şi de Alfred Métraux (conducătorul unei expediții franco-belgiene din 1934–1935),

care pun popularea Insulei Paştelui pe seama unor migraţii polineziene, prin urmare venite din vest şi nord-vest. În favoarea acestei teorii pledează, înainte de orice, faptul că polinezienii au fost din cele mai vechi timpuri navigatori (spre deosebire de vechile populaţii peruviene), precum şi unele similitudini în arta şi tradiţia orală.

Înainte de orice, însă, adepţii ipotezei polineziene au găsit argumente în activitatea de sculptori a locuitorilor din alte insule mai mult sau mai puţin apropiate. De pildă, la 1400 mile de Insula Paştelui, în Pitcairn (insulă devenită celebră, cum am văzut, prin odiseea revoltaţilor de pe *Bounty)* s-au găsit statui asemănătoare, deşi de proporţii mai reduse; iar misiunea franco-belgiană condusă de Alfred Métraux (directorul prestigiosului *Musée de L'Homme* din Paris), din care făcea parte şi Henry Lavachéry (conservatorul muzeului regal din Bruxelles), reunise numeroase elemente în favoarea asemănării dintre construcţiile pascuane şi cele din Insulele Marchize: altare, mici incinte sacre, case de oaspeţi, morminte; statui asemănătoare s-au găsit şi în alte insule, îndeosebi în Raivavae, Tahiti, Moorea şi în Arhipelagul Hawaii.

După părerea lui Louis Castex, statuile pascuane sunt „fructul unei evoluţii a stelei. Acest antropomorfism este în logica esteticii realiste a pascuanilor. Aceasta din urmă ar fi rămăşiţa uneia dintre tendinţele primitive ale polinezienilor,

fii îndepărtați ai unei Asii creatoare de imagini după chipul şi asemănarea vietăților, tendința care se simte încă în arta veche a marelui bazin al Pacificului". Iar un etnolog avizat de talia lui Kenett Emory (de la *Ben Bishop Museum)* arată că: „Este posibil să se descopere, în platformele statui din Insula Paştelui, o afinitate mai strânsă decât s-a crezut până acum cu *marae*-le polineziene". (Aceste *marae* sunt un soi de sanctuare sub cerul liber, altarul fiind constituit dintr-o mică piramidă de pietre; sub ele erau înmormântate căpeteniile şi eroii polinezieni.)

Autorii care s-au ocupat de vestigiile din Insula Paştelui – şi ei sunt destul de numeroşi – au relevat caracterul deşertic al peisajului în care se ridică aceste statui cu aspect straniu, cu fețele lor prelungi şi buzele subțiri, cu capetele acoperite de curioasele pălării cilindrice. Totul este nemişcat, împietrit mort – aspect cu atât mai nefiresc cu cât, după cum se ştie, pantele vulcanilor sunt în general roditoare, generatoare de vegetație: în jurul vulcanului Etna, de pildă, se întind livezi de lămâi, portocali şi măslini, printre cele mai fertile ale Siciliei, iar pantele Vezuviului şi ale vulcanului Pico din Azore sunt acoperite de podgorii cu vinuri vestite în toată lumea. O explicație a aspectului dezolant, a lipsei de vegetație de pe Insula Paştelui ar putea-o constitui efectele pustiitoare ale valurilor seismice din această regiune bogată în cutremure; în 1960, după cutremurul din Chile,

asupra insulei s-au năpustit trei asemenea valuri uriaşe (japonezii le numesc *tsunami),* care au acoperit uscatul pe o adâncime de 600 metri, răsturnând cincisprezece statui, printre cele mai frumoase aflate pe *ahu*-ul Tonga Riki – statui măsurând 7–9 metri şi cântărind 20–30 tone. Unii dintre aceşti uriaşi au fost târâți pe o distanță de o sută de metri şi sfărâmați, alții s-au răsturnat doar, rămânând întinşi pe spate, cu ochii mari, deschişi spre cer…

Se pare că aspectul dezolant e de dată relativ recentă – în trecut Insula Paştelui avea o vegetație destul de bogată. Din cercetările arheologului Caryle Smith de la universitatea Wyoming (participant la expediția *Kon-Tiki)* rezultă că în urmă cu câteva veacuri pe insulă se afla o pădure întinsă – vulcanul Rano-Raraku era acoperit cu palmieri şi alți arbori, între care o varietate de conifer necunoscută în Pacific. Din analiza fibrelor unei țesături vechi (aflată la muzeul din Washington) rezultă că este confecționată din scoarța unei specii de dud, care trebuie să se fi aflat din belşug pe insulă de vreme ce servea la îmbrăcăminte şi la țesutul unor frânghii foarte rezistente folosite pentru transportarea statuilor atât de grele de la „atelierul" din coasta vulcanului şi până pe țărm (Acest soi de dud a fost botezat de botanişti *Broussenetia papyrifera*, deoarece în răsăritul Asiei din fibrele sale se confecționează celebra hârtie de China şi de Japonia.)

Şi iată-ne ajunşi la o altă chestiune controversată, şi anume transportul statuilor, unele cântărind peste 30 tone. În 1868, pentru a transporta o asemenea statuie de la câteva sute de metri de țărm până pe puntea navei *Topaze*, au fost necesari 200 marinari pricepuți în asemenea treburi şi tot atâția indigeni. Față de aceasta, transportul unor statui mai grele, pe pantele accidentate vulcanului şi până aproape de țărm, cu mijloace primitive, trebuie să fi cerut eforturi supraomeneşti şi, înainte de toate, soluții de o ingeniozitate apărând să indice o tehnică mai evoluată, aparținând unei populații mai vechi, care la un moment dat a dispărut brusc din motive necunoscute. O emigrație în masă? O epidemie? Fapt este că populația polineziană – ai cărei urmaşi sunt cei o mie de pascuani trăind astăzi pe insulă – a sosit aici relativ târziu, se pare că în migrații cuprinzând două etape, în secolele XII şi XIII e.n.; ei sunt de un alt tip antropologic decât vechii locuitori. Polinezienii veniți cu prima etapă – tradiția îi numeşte „urechile-lungi" deoarece aveau obiceiul să-şi alungească lobii urechilor – au fost exterminați de cei veniți în a doua etapă (sub conducerea eroului legendar Hotu-Matua), după ce conviețuiseră mai mult sau mai puțin paşnic vreme de aproximativ 350 ani. „În orice caz", este de părere Francis Mazière (în *Fantastique Ile de Pâque,* Laffont, Paris 1965), „datele delimitează o certitudine: cele două migrații au fost polineziene,

dar ele nu ne arată în niciun fel ce s-a petrecut înainte, cine au fost oamenii care… au sculptat statuile aparținând primului stil. Poate că au venit dintr-o cu totul altă direcție…”

Acest „prim stil” la care se referă aici Fr. Mazière este reprezentat prin *ahu*-ul Vinapu, situat în nord-estul insulei, în apropiere de rada la Pérouse: o construcție la care „arhitectura, atât de desăvârşită şi de inspirată, lasă loc unor anumite ipoteze… Este sigur că Ahu Vinapu reprezintă în arhitectura polineziană un traumatism… nu putem decât să constatăm caracterul neobişnuit al arhitecturii de la Vinapu, în care întâlnim elemente specifice, certe, ale construcțiilor preincaşe”. Şi iată că, după aproape două decenii, ne întoarcem la ipoteza peruviană, de data aceasta fără a o înlătura complet pe cea polineziană: Mazière (ale cărui cercetări au fost considerabil uşurate prin faptul că este căsătorit cu o polineziană care a cules de la pascuani, a căror limbă o vorbea, tradiția orală legată de istoria insulei) nu exclude complet ipoteza lui Heyerdahl, ci o încadrează într-un context mai larg al unor relații Polinezia-America de Sud.

De altfel, despre aceste relații vorbea, în urmă cu multe decenii, un savant de renume mondial ca Paul Rivet, iar alți oameni de ştiință au remarcat că lângă Tiahuanaco, pe țărmul bolivian al lacului Titicaca, vechi centru religios preincaş, se găseşte un loc numit „Buricul Pământului”, amintind de

acel *Te pito no te Henua* – numele tradițional al Insulei Paştelui. Or, după cum demonstrează oamenii de ştiință, locuitori mai vechi ai Oceaniei au lăsat urme nu numai în Insula Paştelui, dar şi în Noua Zeelandă, în Hawaii şi în alte insule din bazinul Pacificului – ceea ce ne duce la următoarea ipoteză: dacă insulele respective au fost populate, prin migrații de la Apus, în mai multe etape (probabil în veacurile XII-XIV), oare nu este posibil ca locuitorii străvechi ai acestor insule să fi venit aici, tot prin migrații într-o epocă anterioară, de la Răsărit? Ipoteză interesantă, nu lipsită de argumente.

Să vedem, mai întâi, care sunt argumentele în favoarea migrațiilor dinspre nord şi nord-vest, care au început să se contureze încă din al doilea deceniu al veacului trecut, o dată cu apariția jurnalului de călătorie al germanului (de origine franceză) Adalbert von Chamisso, care a făcut parte din expediția de pe nava *Riurik* (1815–1818) condusă de rusul (de origine germană) Otto von Kotzebue. Astăzi, Chamisso este cunoscut numai ca prozator – nuvela fantastică *Extraordinara poveste a lui Peter Schlemihl* a apărut în 1814, cu un an înainte de plecarea în călătoria pe bricul *Riurik*; el a fost însă nu numai prozator şi un remarcabil poet, ci şi botanist şi cercetător de meleaguri îndepărtate – şi cel dintâi a remarcat că idiomurile vorbite în insulele polineziene prezintă asemănări cu cele din Indonezia. Mai târziu,

cercetările lingviştilor au demonstrat existența de rădăcini comune la unele cuvinte folosite în graiurile malaieze din sud-estul Asiei şi în cele din insulele Oceaniei, şi astfel s-a ajuns la ipoteza migrațiunii malaiezo-polineziene – o deplasare determinată probabil de factori economici şi sociali – care ar fi pornit din regiunile Asiei de Sud-Est către insulele care formează astăzi Polinezia.

Argumentelor de ordin lingvistic în favoarea acestei ipoteze li se asociază şi cele de ordin etnografic: la data sosirii europenilor, tehnica navigației se afla la un nivel relativ ridicat, polinezienii întreprindeau călătorii destul de lungi, se orientau după stele şi foloseau curenții marini – ceea ce duce la supoziția că moşteniseră arta navigației de la malaiezi, cu care aveau comun şi utilizarea luntrelor cu balansier (pe alocuri folosite până astăzi). În sfârşit, se pare că şi unele culturi (trestia-de-zahăr ş.a.) s-au deplasat, împreună cu malaiezii, către sud-est, unde au găsit soluri propice de dezvoltare.

Argumentele în favoarea unor migrații de la răsărit, dinspre coastele sud-americane, sunt tot atât de convingătoare şi tot atât de vechi: ele au început să se contureze cam în aceeaşi vreme, datorită cercetărilor întreprinse de englezul William Ellis, care a plecat (în 1816, prin urmare la un an după începerea călătoriei vasului *riurik)* ca misionar în Hawaii, Tahiti şi alte regiuni ale Oceaniei, unde avea să stea vreme de nouă ani. În

relatarea călătoriei sale *(Polynesian Researches*, Londra, 1829), Ellis menționează asemănarea unor structuri sociale, de asemenea a unor tradiții polineziene cu acelea ale populațiilor amerindiene de pe coasta apuseană a Lumii Noi; la aceasta se adaugă denumiri comune, de pildă a batatului american *(Ipomoea batatas* sau cartoful dulce, cum i se mai spune) numit *kumara* în unele idiomuri polineziene şi *kumar* în limbile *checiua* din vechiul Peru. Ellis s-a servit şi de un argument care în vremurile mai recente va juca un rol important în pasionata întrecere sportivă-ştiințifică pe care o menționam: existența curentului ecuatorial de nord – care porneşte de la coastele Americii Centrale şi se îndreaptă spre insulele Hawaii – de unde concluzia că este mult mai lesne de ajuns în insulele Oceaniei dinspre Răsărit decât dinspre Asia de Sud-Est. Ipoteza emisă (cu oarecare timiditate) de W. Ellis n-a stârnit, la vremea ei, cine ştie ce interes în rândurile oamenilor de ştiința, ulterior însă – mai ales către sfârşitul secolului trecut – cercetări întreprinse în insulele Oceaniei păreau să aducă noi argumente în favoarea ei: în legendele polinezienilor culese de etnografi revin cu insistență şefi, mari şefi, regi şi chiar zei veniți din Răsărit în fruntea unei flotile de luntre; de asemenea, s-a stabilit că unele plante de cultură răspândite în Polinezia sunt originare din Lumea Nouă. Adversarii ipotezei lui W. Ellis aveau însă şi

ei contraargumentele lor: semințele plantelor nu călătoresc numai cu navele grupurilor migratoare, ci şi cu alte mijloace (valurile, vânturile…) – iar legendele sunt, totuşi, numai legende…

Prima jumătate a veacului nostru, bântuită de două războaie pustiitoare, n-a rezolvat în vreun sens disputa dintre adepții ipotezei asiatice şi cei ai ipotezei sud-americane. Printre adepții acesteia din urmă se numără, cum arătam, şi Thor Heyerdahl, care în anii imediat următori celui de-al doilea război mondial a hotărât să înlăture printr-o performanță spectaculoasă argumentul-cheie al „adversarilor": vechii peruvieni, pretindeau aceştia, n-ar fi putut străbate asemenea distanțe pe Oceanul Pacific, deoarece nu foloseau pentru navigație decât plute. Or, Heyerdahl pornea de la premiza că în migrațiile pe ocean distanțele nu constituie un factor decisiv dacă direcțiile vânturilor şi curenților sunt favorabile – drept care a hotărât să întreprindă o expediție care să repete drumul (ipotetic) străbătut de vechii locuitori din Tiahuanaco, între coastele peruviene şi insulele din răsăritul Pacificului.

Thor Heyerdahl abia împlinise 33 de ani când a pornit în expediția sa şi nu era prea cunoscut, deşi stârnise unele discuții şi fusese învinuit de „superficialitate", de „argumentație neconcludentă", de „grabă în formularea concluziilor", de „comentarea arbitrară a opiniilor altor oameni de ştiință". Împreuna cu câțiva

prieteni care-i împărtăşeau nu numai părerile, dar şi spiritul sportiv – şi, ca să spunem lucrurilor pe nume, o oarecare înclinație către aventură – a pornit la drum pe o plută din lemn de balsa, legată cu funii din fibre vegetale, aşadar în condițiile pe care le-ar fi avut, cu veacuri în urmă, vechii peruvieni; astfel a străbătut circa 8000 km între Callao (Peru) şi Arhipelagul Touamotou, iar cartea în care relata călătoria a devenit un *bestseller* şi l-a făcut cunoscut în lumea întreagă. Chiar dacă privită din punct de vedere strict ştiințific performanța lui T. Heyerdahl are o valoare echivocă (el a demonstrat că o asemenea migrație *ar fi putut avea loc*, iar nu că a şi avut loc), nu este mai puțin adevărat că ea constituie într-adevăr o performanță – în ea regăsim unele dintre atributele specifice marilor expediții de explorare din trecut: cutezanța, perseverența, pornirea către acțiunea riscantă, primejdioasă, către aventură.

Expediția *Kon-Tiki* n-a constituit o premieră mondială: călătoriile pentru demonstrarea experimentală a unor ipoteze ştiințifice, chiar a unora de ordin istorico-etnografic, constituie o inițiativă mai veche. Francezul Eric de Bishop, unul dintre partizanii ipotezei că migrațiile polineziene s-au efectuat de la vest spre est, a colindat, încă în anii dinainte de război, insulele Oceaniei cu o barcă dublă de tip polinezian. Într-o discuție avută în anul 1956 cu Bengt Danielssohn (unul dintre membrii expediției *Kon-Tiki*) Bishop,

referindu-se la un proiect al său, spunea: „Scopul călătoriei pe care o voi face este tot atât de serios ca şi acel al călătoriei întreprinse de voi pe *Kon-Tiki.* Diferența însă constă în faptul că eu intenționez să dovedesc o teorie cu totul opusă. Voi demonstra că polinezienii plecau din insulele lor spre America de Sud…”. În acelaşi an, Bishop şi-a construit o plută din lemn de bambus şi, împreună cu patru însoțitori, a plecat din insula Tahiti; pluta a fost dusă de curenți şi vânturi spre est, în direcția cea bună, vreme de două luni. Apoi s-au ivit greutăți – vântul şi curenții au deviat de câteva ori pluta. În a patra lună, când navigatorii străbătuseră aproape cinci şesimi din drum, s-a dezlănțuit un uragan puternic, care i-a silit să abandoneze, lansând prin radio semnalul de alarmă; au fost luați la bordul unei nave militare atunci când nu mai aveau de parcurs decât 900 km până la țărmul american şi se aflau nu departe de insulele Juan Fernandez.

O primă concluzie: vânturile şi curenții din bazinul răsăritean al Pacificului sunt încă prea puțin cunoscuți – şi capricioşi, de vreme ce o simplă plută (fie ea din lemn de balsa sau din bambus) poate efectua drumuri în sensuri diametral opuse. De asemenea, se cuvine să remarcăm că performanța realizată de Bishop (la vârsta de aproape 70 ani) nu trebuie socotită mai prejos de cea a lui Heyerdahl (care abia împlinise 33 ani), deşi acesta din urmă s-a bucurat de o mai

largă popularitate, probabil şi datorită faptului că realizatorul ei este în mai mare măsură preocupat de publicitate… În sfârşit, o ultimă observație se referă la factorii de risc, nu tocmai neglijabili, ai unor asemenea acțiuni: Bishop a murit în mod tragic, doi ani după călătoria în Pacificul de Est, în cursul altei expediții, la câteva zile înainte de apariția cărții sale *Cap à l'Est.*

În ciuda acestor factori de risc, suntem martorii unei adevărate avalanşe de călătorii pe mare cu tot felul de ambarcații primitive sau improvizate, de obicei veliere dar şi plute, călătorii în grup sau solitare – acțiuni nesigure, primejdioase, care nu o dată s-au sfârşit tragic. Scopul: o carte de tipul *Străbătând Atlanticul* (eventual Pacificul) sau *Singur în jurul lumii* etc. Şi poate o mențiune în cartea recordurilor editată de Guiness. Mulți dintre aceşti performeri, temerari irezistibil atraşi de călătorii marcate de neprevăzut şi aventură, merită admirația noastră. Cu atât mai mult o merită oamenii de ştiință al căror scop nu este exclusiv performanța cu caracter sportiv – savanți ca Thor Heyerdahl şi Eric de Bishop, care au demonstrat că din Oceania se poate ajunge în America de Sud şi că din Peru se poate ajunge în Oceania pe plute de bambus şi, respectiv, balsa.

În fapt, se aduc astfel argumente în favoarea ipotezei unor duble migrații – unele mai vechi, dinspre Peru, altele mai recente, dinspre Asia. Ipoteza nu întruneşte, desigur, sufragii unanime –

însuşi termenul migraţie include ideea unei deplasări în masă – „cu cățel şi cu purcel”, cum spune vorba populară; migrațiile sunt determinate de factori economici, sociali sau naturali, iar scopul lor (mărturisit sau nu) este, în general, de a întemeia în altă parte aşezări bazate pe aceleaşi relații, credințe şi norme de viață caracteristice grupului de migrație; or, asemenea deplasări masive pe ocean sunt extrem de dificile cu mijloace atât de primitive şi fragile cum sunt plutele, chiar dacă alcătuite din materiale rezistente ca lemnul de balsa sau bambusul. Fiindcă trebuie să luăm în considerație şi faptul că întemeierea unor comunități noi presupune prezența femeilor în grupurile migratoare (altfel respectiva comunitate s-ar stinge după o singură generație...), ceea ce iarăşi sporeşte dificultățile deplasării, mai ales că între insulele situate în bazinul central al Pacificului distanțele sunt enorme. Evident că putem pleca de la presupunerea că – după cum reiese din numeroase legende polineziene – grupurile migratoare, formate numai din bărbați, au găsit în insulele respective femei aparținând unei populații mai vechi (ceea ce nu este exclus, „răpirea sabinelor” din istoria Romei antice corespunde, aşa cum arătam, unei practici larg răspândite în perioadele caracterizate prin migrații masive); în acest caz, însă, ne aflăm în fața unei noi întrebări sortite să rămână deocamdată fără răspuns: cine erau aceste populații „mai vechi” şi

de unde au venit?

Este o problemă pe care un cercetător modern ca Fr. Mazière (din lucrarea căruia am mai citat) o pune astfel: „Aici (este vorba, fireşte, de Insula Paştelui – n.n.) apar anumite urme ale acestui popor antediluvian, a cărui prezență începem s-o regăsim şi care va pune sub semnul întrebării toate noțiunile de timp şi de etică pe care ştiința noastră a voit să i le impună, fie din orgoliu, fie dintr-o extremă sărăcie a cunoaşterii". Şi, mai departe: „Aflând despre existența acestei rase antediluviene şi neavând îndoieli asupra nivelului de cunoaştere a unei cu totul alte lumi, anumite informații culese pe Insula Paştelui, pe care am fost autorizați să le înregistrăm, mi-au părut că trebuie comunicate cu luciditate…"

Numărul impresionant de lucrări despre insulele Polineziei – fie cu caracter strict ştiințific, fie scrise la nivel mediu şi accesibile unor cercuri mai largi de cititori – sunt, în majoritate, rodul unor călătorii presărate cu întâmplări şi situații neobişnuite, imprevizibile, uneori primejdioase, care le dau acea nuanță de aventură atât de atrăgătoare pentru cititor; după cum atrăgătoare sunt înseşi chestiunile neelucidate, „tainele" acestor insule care preocupă numeroşi cercetători moderni: originea celor mai vechi locuitori din Insula Paştelui, Noua Zeelandă, Hawaii şi din alte părți; originea „tăblițelor vorbitoare" cu scriere *rongo-rongo* din Insula Paştelui, o scriere cum nu

se mai găseşte nicăieri în altă parte, înfăţişarea caracteristică, stând mărturie pentru o artă relativ evoluată, a statuilor din Insula Paştelui şi din câteva insule ale Arhipelagului Societăţii; existenţa unor cuvinte de origine necunoscută în familia de limbi malaiezo-polineziană, desemnând anumite construcţii sau folosite de preoţi în exorcisme şi activitatea sacerdotală – şi multe altele.

În centrul acestor probleme neelucidate se află Insula Paştelui, cel mai izolat colţ de lume, care pare să deţină cheia tuturor enigmelor. Tocmai din pricina acestei izolări, în largul celui mai vast ocean de pe planeta noastră, o expediţie până la „Buricul Pământului" cere investiţii enorme în energie şi fonduri – şi totuşi, nu puţini sunt oamenii de ştiinţă ca şi amatorii entuziaşti atraşi de necunoscut care reuşesc să adune suma necesară şi vin aici, unde stau câteva săptămâni sau câteva luni, apoi se întorc şi scriu o carte care de obicei este un succes de librărie. Din păcate, performanţele spectaculoase ale unora dintre expediţii – având, cum am văzut, un pronunţat caracter sportiv – n-au dus, în ultima vreme, la descoperirea unor date noi, ci numai la emiterea unor ipoteze noi, unele dintre ele foarte interesante de altfel. Dar poate că nu este departe vremea când o expediţie prevăzută cu întreg arsenalul ştiinţei moderne va reuşi să ridice, măcar în parte, vălul de mister – şi atunci, poate

că „Insula celor o mie de enigme” ni se va spovedi, iar tainele ei nu vor mai fi taine…

Povestiri Cu Pirați: Sub Flamura Cu Cap De Mort

Neplăcutele aventuri prin care au trecut filosoful grec Platon şi generalul roman Cezar. Aethiopika lui Heliodor, un roman cu pirați din secolul al III-lea. Vikingii: „Pe unde trec normanzii, nici lătrat de câine nu se mai aude”. Piratul Störtebeker: cum se făuresc legendele moderne. În legătură cu originea piratului Barbarossa. Corsarii Majestății Sale. Isprăvile lui Morgan Roşcovanul, amiral de Jamaica. Anne Bonny şi Mary Read pe nava Dragon.

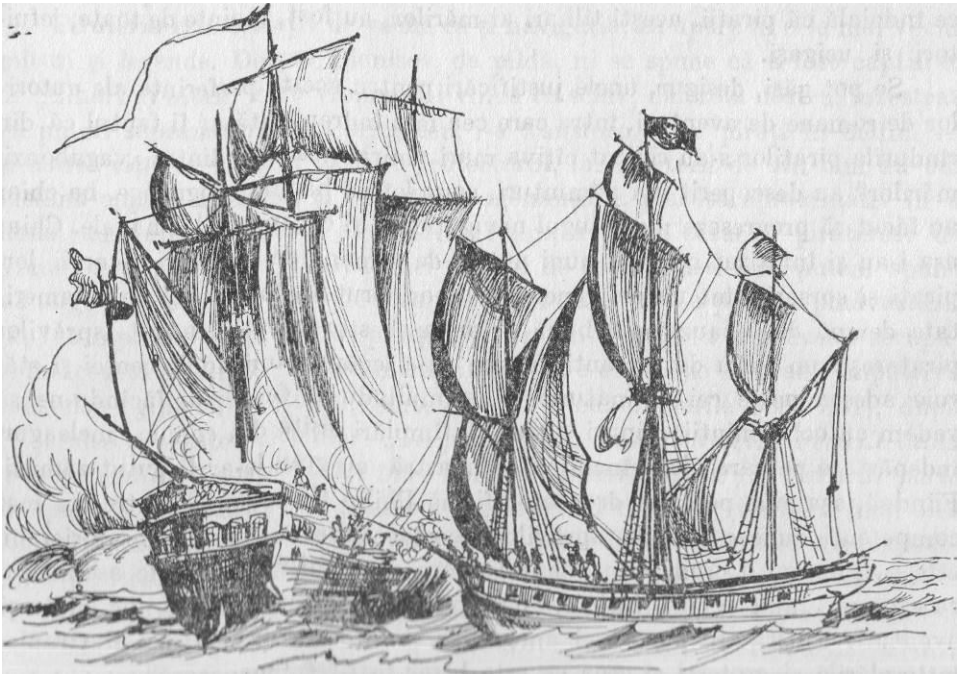

Două sunt lucrurile de mirare pentru cel ce studiază istoria pirateriei şi influența pe care

tâlharii mărilor şi faptele lor au exercitat-o asupra literaturii în general şi, fireşte, asupra literaturii de aventuri în mod special. Primul: numărul enorm de „povestiri cu piraţi” – unul dintre comentatorii lui Philip Gosse (autorul unei *History of Piracy*, Burt Franklin, New York, 1932; o primă versiune românească a apărut în 1942, la Edit. Şcoalelor, Craiova – o a doua în 1974, la Edit. Politică, Bucureşti; este o lucrare de referinţă în domeniu) a încercat să le numere după fişele Bibliotecii publice din New York şi, după ce a trecut de o mie, s-a lăsat păgubaş... Al doilea: atracţia oarecum ciudată pe care au exercitat-o piraţii şi fărădelegile lor asupra autorilor de povestiri (mai târziu şi asupra autorilor de benzi desenate, de scenarii de film şi seriale T.V.) – ciudată deoarece, în fond, istoria pirateriei este un lung şir de violenţe, de tâlhării şi jafuri, de acţiuni brutale, uneori de o ferocitate care întrece orice închipuire. Fiindcă este în afară de orice îndoială că piraţii, aceşti tâlhari ai mărilor, au fost, înainte de toate, jefuitori şi ucigaşi.

Se pot găsi, desigur, unele justificări pentru aceste preferinţe ale autorilor de romane de aventuri, între care cea mai îndreptăţită ar fi faptul că din rândurile piraţilor s-au ridicat câţiva mari amirali, că unii dintre „vagabonzii mărilor” au descoperit noi pământuri, completând hărţile geografice, ba chiar au făcut să progreseze meşteşugul navigaţiei şi al construcţiilor navale.

Chiar aşa i-au şi înfăţişat cei mai buni autori de romane de aventuri – eroii lor, piraţi şi corsari, sunt uneori generoşi, alteori brutali, totdeauna de o temeritate demnă de o cauză mai bună – pana acestor naratori a dat isprăvilor piratereşti un suflu de romantism care ne-a legănat anii adolescenţei şi stăruie adesea peste cei ai maturităţii, stimulându-ne fantezia, făcându-ne să vedem cu ochii minţii chipuri stranii, întâmplări ieşite din comun, meleaguri îndepărtate pe care altfel închipuirea noastră cu greu le-ar fi putut zămisli. Fiindcă, aşa cum pe bună dreptate afirmă Philip Gosse, unul dintre cei mai competenţi cunoscători ai isprăvilor acestor tâlhari: „Istoria pirateriei nu este... numai o cronică înspăimântătoare a triumfului legii; de asemenea, ea este mai mult decât, o înşiruire de povestiri fanteziste despre aur, lupte şi aventuri. Ea îşi are partea ei amuzantă şi totodată învăţătura ei stranie, întâmplările ei groteşti şi ceea ce este bizar în firea omenească".

Despre piraţi au scris şi marii clasici ai literaturii: câteva dintre cele o sută de povestiri din *Decameronul* lui Boccaccio ne prezintă, episodic, piraţii sarazini care bântuiau în acea vreme (secolul al XIV-lea) în apusul Mediteranei, avându-şi ascunzătorile în porturile din nordul Africii, regiune cunoscută atunci sub numele de Coastele Barbareşti; Cervantes a scris o piesă de teatru, *Los tratos de Argel*, în care e vorba de ostatici luaţi de

aceşti piraţi barbareşti şi vânduţi la târgurile de sclavi – şi a scris-o în deplină cunoştinţă de cauză, de vreme ce el însuşi a stat cinci ani în captivitate, la Alger, până ce a fost răscumpărat. Nici Shakespeare n-a scăpat de tentaţie – eroul său Hamlet fusese capturat de piraţi, după cum rezultă din scrisoarea citită de Horaţiu (actul IV, scena 6), care l-au eliberat după ce „a încheiat un târg bun" cu ei – ceea ce nu trebuie să ne mire: perioada elisabetană a cunoscut câţiva dintre cei mai mari corsari din istorie, ca Frobisher, Raleigh sau Drake, care se pare că împărţeau cu regina însăşi prăzile bogate obţinute din jefuirea galioanelor spaniole.

Secolele XVIII şi XIX cunosc o mare dezvoltare a povestirilor cu piraţi, domeniu în care găsim nume ca: Defoe, H. Melville, Jack London, R.L. Stevenson, J. Conrad; în veacul al XX-lea B. Traven, R. Sabatini şi (pe meleagurile noastre şi foarte aproape de zilele noastre) Radu Tudoran, căci *Toate pânzele sus* (Edit. Tineretului, numeroase reeditări) nu este numai romanul căutării prietenului Pierre Vaillant ci şi al dejucării planurilor tâlhăreşti ale piratului Spânu.

Pirateria este tot atât de veche ca şi navigaţia, ea apare în cele mai vechi mituri şi legende. Despre Dionisos, de pildă, ni se spune că a fost capturat de „tâlhari ai mării" care vroiau să-l vândă ca sclav, dar zeul nostru, înzestrat cu puteri supranaturale ca orice zeu, i-a transformat pe

piraţi în delfini – şi astfel vița de vie şi-a păstrat protectorul, iar iubitorii de vin bun au cui închina cupele. În fond, şi expediția argonauților, plasată aproximativ în a doua jumătate a secolului al XIII-lea î.e.n., avea un caracter pirateresc de vreme ce-şi propunea jefuirea unei regiuni de coastă, astfel că putem spune că *Argo* a fost prima navă de piraţi al cărei nume ni s-a păstrat până astăzi, iar Iason primul „căpitan" de piraţi. Nici eroii homerici nu prea aveau scrupule în această privință – Ulise întreprinde şi el o expediție de pradă împotriva coastelor egiptene *(Odiseea*, cântul al XIV-lea, versurile 338–361), după ce jefuise şi cetatea ciconilor: „*Surpai cetatea*, *ucisei bărbații*, / *Femeile luând şi-avere multă*, / *Le-mpărțirăm între noi*, *ca nimeni* / *Să nu fie lipsit de parte dreaptă*", îi relatează el lui Alcinou, regele feacilor; aurul şi sclavii (mai ales sclavele) au fost vreme de multe veacuri principalele obiective ale expedițiilor piratereşti din Mediterana (şi de pe alte mări ale planetei noastre).

Atât miturile cât şi textele homerice (ale căror origini se plasează într-o perioadă incertă şi învăluită de o aureola romanțioasă la care au contribuit, fără îndoială, şi multe opere literare) nu relatează despre piraterie ca despre o îndeletnicire reprobabilă, ba am putea chiar spune că dimpotrivă – o socotesc ca pe o profesiune onorabilă, necesitând curaj, inteligență şi o anume calificare. Ne-o confirmă primele texte istorice

despre piraterie; Tucidide (în primul volum al operei sale) o spune limpede: „De mult, elenii şi barbarii care locuiau pe coaste şi în insule, cum au început să călătorească pe nave unii la alții, s-au apucat de piraterie… Faptele acestea nu erau socotite pe atunci o ruşine, dimpotrivă, făceau mai degrabă cinste”. Textul acesta, din secolul al V-lea î.e.n., va fi întărit, mai târziu, de altele, aparținând lui Herodot, Xenofon şi Plutarc. De altfel, în greaca veche, termenul *peirates* nu are numai înțelesul de „pirat” ci şi pe acela de „aventurier” şi „descoperitor de țărmuri noi”. Moştenitori ai culturii eline, romanii vor folosi expresia *ars piratica* – aşadar „arta” sau „meşteşugul” pirateriei.

Oricât ar părea de curios (fiind vorba de negustori), aceeaşi mentalitate o întâlnim la pricepuții navigatori şi neguțători care au fost fenicienii – adepți, se pare, ai principiului: „cumpără ce nu poți lua ca pradă” –, căci iată ce ne relatează Herodot (în cartea întâia a operei sale); „Fenicienii sosiră la Argos şi-şi expuseră aici mărfurile. În a cincea sau a şasea zi după sosirea lor, după ce îşi vânduseră aproape toate mărfurile, iată că apăru pe țărm, împreună cu numeroase alte femei, fiica regelui, care după cum povestesc grecii se numea Jo… Ele se aflau lângă partea din spate a navei şi cumpărau acele mărfuri care li se păreau mai plăcute. Fenicienii se înțeleseră între ei să le răpească. Ce-i drept, cea mai mare parte a

femeilor reuşi să scape cu fuga, dar Jo, împreună cu alte câteva, fu răpită şi dusă pe navă…”

Nu trebuie să ne închipuim că, în vremurile mai vechi ale pirateriei, unicul rol al femeilor a fost acela de a constitui un obiect de jaf, apoi o marfă vândută pe piețele de sclavi ale Orientului. Dimpotrivă, în urmă cu aproape treizeci de veacuri Elissa din Tyr, fiica unui „lup de mare” fenician, va fi promotoarea unei expediții piratereşti ce va aduce profunde schimbări economice în Mediterana. Frumoasa Elissa era căsătorită cu Sicharbas, bogat armator şi iscusit căpitan de vas, care, ocazional, organiza şi câte o expediție de jaf, ca orice negustător fenician care se respecta… Fratele Elissei, pus pe o înavuțire şi mai rapidă, atacă nava cumnatului său şi-l ucise – fără însă a găsi bogățiile căutate, deoarece Sicharbas, având unele bănuieli, le îngropase pe un țărm pustiu. Iată deci şi prima mențiune (suntem în anul 800 î.e.n.!) despre, o comoară ascunsă de pirați – temă care mai târziu va constitui o sursă de inspirație pentru mulți autori de romane de aventuri. (Un exemplu „clasic”, dacă se poate spune astfel, este *Comoara din insulă* de R.L. Stevenson, dar şi *Contele de Monte Cristo* de Al. Dumas – acesta din urmă nu este, desigur, autor de povestiri de pirați, totuşi eroul său şi-a procurat, dacă nu şi titlul nobiliar, în orice caz numele şi imensa bogăție dezgropând „comoara” din insula indicată de prietenul său abatele Faria).

Dar să ne întoarcem la Elissa care, înştiinţată de moartea tragică a soţului ei şi de locul unde se află ascunsă comoara, echipă în grabă o altă navă, acostă pe ţărmul cel pustiu, scoase aurul şi nestematele din ascunzătoarea lor, le transportă pe vas şi porni mai departe. Câteva zile după aceea se opri scurtă vreme în Cipru, doar pentru a răpi cincizeci de fete şi a le aduce pe bord; frumoasa Elissa era credincioasă memoriei soţului ei şi prin acest act pirateresc scăpa de insistenţele echipajului... Mai târziu, pe coasta Libiei, ea înfiinţă cetatea Cartagina, dar când regele maur Hiarbas deveni, la rândul lui, insistent, porunci oamenilor ei să se urce pe bord şi să pregătească nava de plecare. Atunci oamenii din echipaj, care se căsătoriseră şi se obişnuiseră cu locurile, dădură foc vasului; când vâlvătaia incendiului se ridică în toată puterea, Elissa se aruncă pe neaşteptate în flăcări, găsindu-şi astfel o moarte eroică. Băştinaşii au supranumit-o, după aceea, Deido, adică „cea neînduplecată", iar poeţii de mai târziu i-au cântat curajul şi fidelitatea – numai poetul Virgil a găsit pentru sinuciderea ei o altă explicaţie, şi anume o dragoste neîmpărtăşită.

Cercetători mai noi sunt de părere că – întocmai ca expediţia navei *Argo* şi ca unele dintre episoadele homerice – povestea Elissei este ţesută în jurul unor realităţi istorice. Oricum, Cartagina a dăinuit câteva veacuri, a dat marinari şi negustori (şi, fireşte, piraţi) renumiţi – şi a purtat

războaie grele împotriva romanilor. Cât despre Elissa din Tyr, ea este prima femeie pirat al cărui nume s-a păstrat până în zilele noastre; în veacurile următoare ea va avea câteva urmaşe tot atât de temerare şi de neînduplecate ca şi ea (cum vom încerca să arătăm în cele ce urmează).

Trei dintre bărbaţii vestiţi ai lumii antice au avut de suferit, într-un fel sau altul, de pe urma piraţilor: filosoful Platon şi marii comandanţi d oşti care au fost Alexandru şi Cezar. Filosoful a trăit câtva timp la curtea din Siracuza a tiranului Dionisos al Siciliei, care, ori de câte ori vistieria sa era pe cale să se golească, organiza expediţii de jaf, prădând coastele bogate ale Etruriei cu aceeaşi înverşunare cu care etruscii le prădau pe ale Siciliei. La un moment dat, când vistieria era din nou secătuită de viaţa luxoasă ce domnea la curtea tiranului, acesta îl consultă pe Platon, care îşi expuse punctul de vedere: nu expediţiile de jaf împotriva etruscilor sunt în măsură să însănătoşească finanţele ţării, ci reducerea cheltuielilor la curte şi încurajarea agriculturii. Furios, Dionisos răspunse că va începe imediat eu reducerea cheltuielilor, renunţând să-l mai găzduiască pe filosof şi că-l va trimite în patrie. Căpitanului vasului, pirat şi om de încredere de-al său, Dionisos îi porunci să-l ducă pe ilustrul oaspete în insula Aigina şi să-l vândă acolo la târgul de sclavi. Aşa se face că marele Platon era

cât pe ce să şi sfârşească viața ca sclav de galeră. Din fericire, se găsiră prieteni binevoitori care îl răscumpărară aducându-l la Atena.

Această întâmplare datează din jurul anului 360 î.e.n.; cam la două decenii după neplăcuta aventură a filosofului Platon, se va desfăşura o conversație interesantă între piratul Aristonikos din Chios şi Alexandru cel Mare (căruia literatura noastră populară i-a adăugat numele de Machedon, după țara-i de origine). Aristonikos aborda navele aflate în drum spre Smirna, le jefuia şi vindea încărcăturile în diferite alte porturi, unde mărfurile respective aveau căutare. Iar insula Chios înflorea sub conducerea piratului-filosof, poeții cântau în versuri homerice succesele lui pe mare, palate şi statui de marmoră răsăreau de sub mâinile pricepute ale arhitecților şi sculptorilor. Până într-o bună zi, când galerelor încărcate de pradă le ieşi înainte flota macedoneană; pirații fură ucişi până la unul, în afară de Aristonikos, care fu adus în fața lui Alexandru. A avut loc o conversație pe care, mai târziu, ne-o relatează, într-una dintre scrierile sale, sfântul Augustin (unul dintre teologii cunoscuți sub denumirea de „părinți ai bisericii").

Aşadar, Alexandru, referindu-se la jafurile, masacrele şi celelalte fărădelegi inerente îndeletnicirii de pirat, a întrebat: „De ce ai făcut toate acestea?" iar Aristonikos i-a răspuns: „Am făcut în mic acelaşi lucru pe care tu l-ai făcut în

mare. Dar mie, lumea îmi zice pirat.”

Rămâne deschisă întrebarea dacă marele comandant de oşti l-a grațiat pe micul pirat. Istoria nu ne-o spune şi nici nu atestă autenticitatea dialogului de mai sus: teologul Augustin (354–430) a trăit cam la şapte sute de ani după ce a avut loc conversația dintre Aristonikos şi Alexandru – dacă a avut vreodată loc.

În sfârşit, înainte de a relata interesanta aventură prin care a trecut Cezar cu prilejul unei călătorii, se cuvine să vorbim de cilicieni, pirații cei mai cruzi şi mai lipsiți de scrupule pe care i-a cunoscut lumea antică. Ravagiile pe care le-au produs au afectat adânc navigația şi comerțul maritim din vremea lor: au prădat, în câteva decenii, mai mult de patru sute de oraşe, precum şi insulele Samos şi Samothrake – pe aceasta din urmă aflându-se (întocmai ca la Delos) un templu unde navigatorii şi neguțătorii greci aduceau ofrande; din jefuirea acestui templu pirații s-au întors cu o pradă evaluată la o mie de talanți (sumă enormă, echivalentă astăzi cu peste un milion de dolari-aur), inclusiv numeroase opere de artă provenite din toate regiunile bazinului mediteranean, opere care s-au pierdut astfel pentru totdeauna. Flotele piraților cilicieni cuprindeau în jurul anului 100 î.e.n., circa o mie de nave, ceea ce pentru acea vreme constituia o cifră considerabilă şi făcea din pirații cilicieni unul

dintre principalii adversari politici ai Romei. Chiar în perioadele când nu înfruntau direct Roma, ei sprijineau pe oricine ridica armele împotriva ei; l-au sprijinit pe Sertorius, când acesta, fugind în Spania, a început să organizeze o armată împotriva Romei: pentru a-l salva de trupele romane, pirații l-au transportat, împreună cu ultimii soldați care-i rămăseseră credincioşi, în insula Pityussa din arhipelagul Balearelor. Când Spartacus a ajuns, în fruntea grupelor sale de sclavi eliberați, la strâmtoarea Messine, cilicienii s-au oferit să-i transporte pe mare, în siguranță, primind şi o sumă importantă drept arvună; de ce n-au făcut-o, nu este pe deplin lămurit nici până astăzi, dar mulți istorici sunt înclinați să creadă că este vorba pur şi simplu de trădare – şi astfel Crassus a reuşit să înece în sânge răscoala condusă de Spartacus şi să înşire, de la Capua la Roma, sclavi răstigniți de stâlpi şi de copacii care străjuiau şoseaua.

Întâlnirea lui Cezar cu pirații cilicieni a avut loc pe vremea când era doar un tânăr de douăzeci şi doi de ani; amărât din pricină că pierduse un proces (mai târziu avea să devină unul dintre oratorii străluciți ai vremii lui), hotărî să se retragă din viața publică şi să plece la Rhodos, pentru a urma acolo cursurile de retorică, pe atunci celebre, ale lui Apollonius Molo. În largul coastei stâncoase a Cariei, în dreptul insulei Pharmacussa, nava pe care călătorea a fost

capturată de pirați. Şi iată-l pe tânărul Cezar prizonier al piraților cilicieni.

Îmbrăcat după cum cerea moda la Roma şi însoțit de mai mulți servitori şi sclavi, tânărul patrician părea un captiv de seamă şi, conform obiceiului, s-a pus imediat problema răscumpărării. La întrebarea căpeteniei piraților cât acceptă să plătească romanul pentru eliberarea lui, Cezar, disprețuitor, a refuzat să răspundă; drept urmare, căpitanul s-a întors către secundul său, întrebându-l cât valorează captivul, după părerea lui; zece talanii ar fi o sumă echitabilă, aprecie secundul. Înfuriat de tăcerea disprețuitoare a captivului, căpetenia piraților hotărî dublarea prețului: douăzeci de talanți. Drept care Cezar, cu sprâncenele încruntate, se răsti la el: „Dacă ți-ai cunoaşte meseria, ți-ai da seama că valorez cel puțin cincizeci de talanți!" În timp ce câțiva însoțitori de-ai săi erau plecați să aducă suma necesară răscumpărării, tânărul roman îşi petrecea vremea făcând zilnic exerciții fizice redactând discursuri şi scriind poeme, pe care apoi le declama în fața piraților care, până la urmă, nu mai vorbeau despre el decât numindu-l „nărodul de roman". La rândul lui, tânărul patrician îi disprețuia pe răpitorii săi pentru apucăturile lor grosolane, pentru lipsa lor de educație şi nu se sfia să le spună în față acest lucru; mai ales îi făcea plăcere să le descrie în amănunțime ce vor păți când îi vor cădea în mână,

cum îi va răstigni – răstignirea fiind, în acea vreme, modul roman de execuție a tâlharilor şi sclavilor revoltați. După câteva săptămâni, trimişii lui Cezar se întoarseră anunțând că răscumpărarea este depusă la Milet.

Eliberat din captivitate şi debarcat undeva pe coasta Asiei Mici, Cezar porni la executarea planului pe care-l concepuse şi la recuperarea răscumpărării. Primi de la Valerius, comandantul garnizoanei romane, patru galere de război cu care reuşi să-i ia prin surprindere pe piraţi, care încă nu sfârşiseră de sărbătorit strălucita lovitură pe care o dăduseră. Legați fedeleş în calele galerelor romane, piraţii, în număr de trei sute şi cincizeci, îşi dădură seama că „nărodul de roman" nu era chiar atât de nărod… Împreună cu prizonierii şi cu cei cincizeci de talanți recuperați, Cezar porni spre Pergam, unde îşi avea cartierul general Junius, pretorul provinciei Asia Mica şi singurul care avea dreptul să aplice pedeapsa capitală. Junius însă refuză: el nu slujea numai statul ci, conform obiceiului, trăgea din funcția sa şi un profit personal – or piraţii erau bogați şi… recunoscători guvernatorului. Atunci Cezar hotărî de unul singur: profitând de lipsa pretorului din oraş, porunci ca trei sute douăzeci de piraţi să fie executați prin strangulare, iar restul de treizeci prin răstignire. Acestora din urma le ținu mai întâi o scurtă cuvântare, amintindu-le ce le făgăduise şi accentuând pe faptul că el se ține totdeauna de

cuvânt, după care le-a arătat că – deoarece au avut cinstea să-i asculte poemele – le acordă favoarea ca înainte de a fi răstigniți să li se taie beregățile. A doua zi a pornit mai departe spre Rhodos, la şcoala de retorică a lui Molo, unde inteligența lui îl ajută să recupereze cele câteva săptămâni pierdute din pricina captivității pe nava piraterească.

Philip Gosse, reluând sub altă formă celebra frază a lui Pascal despre nasul Cleopatrei (care, „dacă ar fi fost mai scurt, ar fi schimbat fața lumii"), socoteşte episodul răpirii lui Cezar de către pirați „… *an event wich, had it turned out a trifle differently, might have changed the whole history of the world"* – („… o întâmplare care, dacă s-ar fi sfârşit puțin mai altfel, ar fi putut schimba întreaga istorie a lumii"); o afirmație amuzantă, chiar dacă puțin cam îndrăzneață – constituind, de altfel, unica legătură dintre monumentala operă a matematicianului şi filosofului Pascal şi interesanta lucrare a lui Gosse.

Acțiunea de stârpirea a piraților din Mediterana, consemnată de istoricii romani sub numele de „Războiul piraților", a pus capăt numai vremelnic activității piratereşti atât de dăunătoare navigației şi comerțului. Tot surse romane ne informează că, după înăbuşirea răscoalei iudeilor de către Titus, un număr important de răsculați s-au refugiat în vechile ascunzători ale piraților din răsăritul

Mediteranei, punând în primejdie coastele siriene şi egiptene. Alte surse ne aduc informații cu privire la o intensă activitate pirateresc㠍n lungul coastei răsăritene a Africii, mai ales în Marea Roşie, pe unde trecea drumul maritim al mătăsii şi mirodeniilor – activitate care a continuat de-a lungul primelor veacuri ale erei noastre.

În această perioadă apare primul „roman cu piraţi" – *Aethiopika* al grecului Heliodor, scris în jurul anului 250 e.n. (după alţii, cu câteva decenii mai târziu). Heliodor trebuie că era bine informat în privinţa activităţii piratereşti din vremea lui, fiind originar din oraşul sirian Emesa (sau Hemesa), situat la gura râului Orontes, ai cărui locuitori făceau comerţ cu susan şi ulei de măsline, iar când condiţiile erau favorabile, mai organizau şi câte o expediţii! pirateresc㠍ndeletnicire care, cum am văzut, avea aici o veche tradiţie.

De fapt, *Aethiopika* nu este ceea ce înţelegem astăzi printr-un „roman cu piraţi", dar este primul roman în care pirateria şi piraţii joacă un rol destul de însemnat. Şi iată că, după ce vreme de veacuri piraţii au figurat numai în literatura istorică (Tucidide, Herodot, Tacit ş.a.) şi în poezia epică (Homer, Vergiliu, ş.a.), ei pătrund şi în genul romanesc – şi încă foarte de timpuriu: *Aethiopika* se numără printre primele romane traduse în apusul Europei. El are o intrigă complicată, cu relatarea numeroaselor peripeţii prin care trece

cuplul Theagen şi Haricleea.

O interesantă traducere românească – interesantă pentru limba folosită – a fost alcătuită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de către „loghiotatul Kir Toma vel logofătul" („loghiotat" este titlu dat dascălilor greci în epoca fanariotă), traducere care se încheie astfel: „Sfârşit ca acesta au luat alcătuirea întâmplărilor celor ethiopiceşti a lui Teagen şi a Haricleei, care o au alcătuit un bărbat fenician emesinean, la neam de cei despre răsărit, fiul lui Theodosie, Iliodor". Această versiune, precum şi altele mai vechi sau mai noi, a cunoscut o mare răspândire şi la noi: Dimitrie Cantemir menționează *Aethiopika*, iar Eminescu poseda un manuscris fragmentar din 1813. Romanul, care inaugurează genul erotic-picaresc a fost imitat de Calderon, Tasso şi Cervantes (în *Persyles şi Sigismunda)* – acesta din urmă fiind în măsură să folosească experiența personală, de vreme ce a fost, cum am mai menționat, prizonier al piraților sarazini.

Atestând vechimea romanului lui Heliodor şi prioritatea în gen, se cuvine să menționăm şi saga nordică: povestirile vechii literaturi scandinave (şi islandeze), în care mitul se împleteşte cu faptul istoric şi unde găsim numeroase relatări despre expediții piratereşti. Cele mai vechi sagas nu pot fi datate – nici măcar cu aproximație, ca romanul despre Theagen şi Haricleea; deşi aşternute relativ târziu în scris, nu este exclus să fie anterioare

romanului lui Heliodor, având însă dezavantajul circulației orale – de unde şi incertitudinile privind datarea.

Autorii (anonimi) ai acestor sagas sunt acei navigatori temerari de pe mările neospitaliere ale Nordului. Cunoscuți astăzi sub numele de normanzi („Oamenii nordului" – denumirea a apărut mai târziu, în Evul Mediu timpuriu), ei alcătuiau mai multe ramuri ale germanilor nordici care s-au aşezat, în jurul erei noastre, în Iutlanda şi Peninsula Scandinavă; erau ținuturi dificile pentru navigație: Scandinavia are numeroase fiorduri, adesea ascunse de ceață, coasta de vest a Iutlandei e bântuită de puternici curenți marini, iar cea de răsărit are ape puțin adânci şi stânci înşelătoare. În ciuda acestor condiții nefavorabile, aici s-au dezvoltat cei mai îndemânatici navigatori (şi pirați) pe care i-a cunoscut, vreme de un mileniu, istoria şi care în literatură sunt cel mai adesea numiți vikingi. Erau înalți, viguroşi, cu ochi albaştri şi păr blond, uneori roşcat, purtau bărbi şi plete lungi; peste veşmintele de in sau de lână aveau mantale cu glugi din blănuri de animale (vulpi, dihori, jderi).

Nu s-au îndeletnicit dintotdeauna cu pirateria – în primele veacuri ale erei noastre ocupațiile lor principale erau creşterea vitelor, vânătoarea şi pescuitul; dar, o dată cu creşterea populației, aceste îndeletniciri s-au dovedit neîndestulătoare, mai ales că pământul era sărac şi nu îngăduia

practicarea agriculturii decât în proporții modeste; astfel au luat naştere expedițiile pe mare, mai întâi în țări învecinate, apoi pe meleaguri tot mai îndepărtate – expediții care adesea aveau ca scop unic jaful; cu vremea, pirateria a ajuns să ocupe un loc însemnat în viața acestor oameni aspri ca natura aspră în mijlocul căreia trăiau.

Normanzii aveau despre lume o concepție fatalistă, cu totul deosebită, însă, de doctrinele fataliste orientale, care predică pasivitatea şi contemplația: vikingul care îşi găsea moartea pe câmpul de luptă cu arma în mână avea parte veşnic de bucuriile Walhallei, mărețul palat al lui Odin, în care veselia şi petrecerile se stingeau o dată cu căderea nopții şi reînviau cu fiecare răsărit de soare. Lupul fioros care păzea cele cinci sute patruzeci de porți ale Walhallei nu îngăduia decât celor temerari să între, celor care-şi dovediseră curajul pe câmpul de luptă şi pe ocean.

Un rol important îl juca în viața lor nava: era un mijloc de transport, o unealtă de pescuit şi o armă de luptă, unul dintre elementele centrale ale întregii vieți. Bărbații care se asociau şi, îmbarcați pe una dintre „navele lungi" ale vikingilor, plecau într-o expediție de pradă, formau o comunitate sudată, de cele mai multe ori legată şi prin relații de rudenie. Ei au putut întreprinde călătoriile lor adesea îndelungate (au ajuns şi în America) deoarece au reuşit să elaboreze o navă solidă, capabilă să înfrunte mările neliniştite ale

Nordului, o navă caracterizată prin rapiditate şi uşurință în manevrare şi care constituia o revoluție în tehnica construcțiilor navale ale vremii: *drakkarul.* Săpăturile arheologice au scos la iveală câteva *drakkare* bine păstrate, astfel că astăzi cunoaştem tehnica lor de construcție – de pildă, băncile vâslaşilor erau mobile, inovație de cea mai mare însemnătate, care reducea mult efortul pe care-l depuneau vâslaşii, iar furcile în care se sprijineau vâslele contribuiau la creşterea vitezei şi uşurau operațiile de manevrare. (În zilele noastre, schiful, cea mai rapidă ambarcație sportivă, este echipat cu vâsle lungi şi scaune mobile – probele de schif 81 fiind, după părerea unanimă, cele mai spectaculoase din cadrul celor de canotaj.)

În privința orientării pe mare a vikingilor, unii cercetători sunt de părere că ar fi cunoscut proprietățile acului magnetic; se ştie însă că nu cunoşteau steaua polară: noaptea se orientau după o stea dublă din constelația Girafa – situată între Ursa Mare şi Perseu şi menționată în vechile lor cântece sub numele Tyr – stea pe care o socoteau ca fiind ochiul luminos al unei divinități protectoare a navigatorilor. Cunoşteau direcția vânturilor şi a curenților marini, de asemenea direcția migrației păsărilor călătoare. Aveau şi reguli de navigație, ce se transmiteau din generație în generație; la vârsta bărbăției, băieții erau inițiați deopotrivă în meşteşugul armelor ca şi în cel al

navigației.

Cu „navele lungi” şi priceperea în meşteşugul navigației, cu mentalitatea lor şi abilitatea în mânuirea armelor, normanzii au elaborat şi metode ale atacului pirateresc. Mica expediție pirateresc㠠îndreptată împotriva vreunei aşezări de coastă se numea *strandhug:* apariția bruscă, debarcarea, măcelărirea populației, încărcarea *drakkarului* cu provizii şi alte bunuri jefuite, apoi incendierea aşezării şi îmbarcarea; totul nu ținea decât câteva ceasuri, cel mult o zi, astfel încât seniorul sau autoritățile locale nu aveau timp sa strângă o armată pentru a apăra aşezarea respectivă, ba de multe ori aflau de atac după ce pirații erau departe.

Iată o întâmplare caracteristică pentru mentalitățile vikingilor, întâmplare relatată de unul dintre vechii poeți nordici (scalzi), anume Egill Skallagrimson. Pornind împreună cu alți vikingi să prade țărmul german (după cum se vede, printre îndeletnicirile poetului nostru se număra şi mânuirea armelor, nu numai a penei...), nava lor a fost surprinsă în larg de numeroase bărci de pescari. Inferiori numericeşte, vikingii fură învinşi, legați zdravăn, apoi duşi într-un sat pescăresc de coastă. Bucuria locuitorilor era mare: pe lângă nava vikingilor pe care o capturaseră aveau şi prilejul să se răzbune pe pirații care le pustiiseră de câteva ori satul. În aşteptarea zorilor, când normanzii urmau să-şi

primească pedeapsa, ei fură închişi în hambarul celei mai de vază gospodării din sat; aici, unul dintre ei izbuti să-şi roadă funiile cu dinții, apoi îi dezlegă şi pe ceilalți; înainte de a se îndrepta spre țărm, luară din hambar şi din grajd tot ce le căzu în mână: grâu, vite, unelte. Se urcară în linişte pe nava lor şi, punând mâna pe vâsle, se pregătiră să ia drumul către patrie. Atunci Egill le vorbi aşa: „Ceea ce am făptuit noi nu este vrednic de un luptător. Fiindcă am furat pe ascuns ca nişte laşi. Să mergem să spunem acelui om ce anume am luat de la dânsul, şi dacă va fi nevoie să ne batem". Niciunul dintre cei doisprezece vikingi n-a voit să se întoarcă, dar, cum Egill ținea morțiş s-o facă, se hotărâră să-l aştepte la țărm. Poetul-pirat se duse la casa omului păgubit şi cum toți cei dinăuntru dormeau, îşi anunță sosirea... incendiind acoperişul casei. Când focul cuprinse pereții de lemn, oamenii îngroziți dădură să iasă; vikingul, care stătea în fața uşii, îi ucise până la unul. Apoi se întoarse la tovarăşii săi cu conştiința împăcată: „Fiindcă", zicea el, „am înfruntat duşmanul în față".

Strandhugul era o expediție piraterească de mică amploare, ce se efectua uneori cu un singur *drakkar*. Inca din perioada medievală timpurie, normanzii au început să organizeze expediții la care participau adevărate flotile de *drakkare* şi având ca obiectiv castelele întărite aşezate în regiunile de coastă şi mai ales mănăstirile,

deoarece acestea adăposteau adesea obiecte de cult şi veşminte preţioase şi aveau hambarele pline. Iată cum descrie un autor mai nou un asemenea atac:

„Se stingeau sub geana depărtării cele din urmă raze de soare. Printre colinele din acea parte a ţărmului frizon alerga o cărare îngustă, aci ascunzându-se, aci apărând din nou ca într-o joacă, trecând fără să se oprească pe lângă poarta unei mănăstiri ce străjuia o margine de pădure. Zidurile împrejmuitoare, înalte şi cenuşii, vegheau mohorâte la liniştea lăcaşului din care, spre lumea din afară, răzbătea doar un dangăt tremurat de clopot.

Se primise în ziua aceea ştirea apropierii unei flote de piraţi normanzi. Vestea trecuse ca un vânt de groază de-a lungul ţărmului şi, până la căderea nopţii, cătunele de pescari risipite pe coastă, mănăstirea şi cele câteva case răzleţe, pitite printre coline, rămaseră cu totul pustii. Sub lumina palidă a lunii. Întreg cuprinsul părea încremenit.

Şi, deodată, în liniştea adâncă, se auzi un sunet de corn, stârnind un prelung ecou pe ape. O barcă uriaşă, închipuind prin forma ei făptura unui animal fantastic, se opri lângă ţărm, iar la chemarea repetată a cornului alte trei i se alăturară. Iscusiţii vâslaşi, care ştiuseră să se ferească de stâncile ascunse sub apă, coborâră într-o clipă pe uscat şi, cu disciplina unor

adevărați războinici, se rânduiră în cete, risipindu-se apoi în interiorul ținutului după pradă. În zori, se adunară din nou, încărcară în bărci lucrurile jefuite şi se îndreptară spre nord intonând cântecul bucuriei sălbatice a izbânzii.

Pe țărmul rămas în urmă nu se vedea nici țipenie de om; numai cărarea alerga printre colinele încremenite, ca şi cum ar fi alungat-o jalea şi pustiul."

Acesta era „secerişul de vară" al normanzilor. De cum se iveau primele semne ale primăverii, bărcile lor se abăteau ca norii de lăcuste asupra țărmurilor mai bogate din apusul Europei. Piraţii Nordului adunau roadele holdelor, furau vitele şi tot ce le putea fi de folos, ucideau locuitorii ori îi duceau în robie. Prădau bisericile şi mănăstirile, atât din ură împotriva creştinismului, cât şi pentru odoarele prețioase care împodobeau aceste lăcaşuri. „Am oficiat aici slujba lăncilor", ziceau ei după ce jefuiau câte o mănăstire.

Nu este deci de mirare că normanzii au fost socotiți printre cei mai temerari şi mai nemiloşi piraţi pe care i-a cunoscut istoria. În anumite perioade, nu se mulțumeau să atace numai aşezări mici, castele sau mănăstiri, ci asediau chiar şi oraşe fortificate, pe care le treceau prin foc şi sabie. Pentru viața economică şi socială a numeroase regiuni, expedițiile lor piratereşti au însemnat un dezastru: pe coastele Belgiei şi Olandei de astăzi, înfloritoare în primele veacuri

ale erei noastre, în urma jafurilor normande a dispărut pentru vreme îndelungată şi populația; aceste ținuturi nu s-au mai ridicat economiceşte decât târziu, către începuturile epocii moderne. Pe bună dreptate spuneau contemporanii că „pe unde trec normanzii, nici lătrat de câine nu se mai aude". Iar într-o litanie bisericească, din Anglia anului 860, se spune: *A furor normannorum libera nou, Domine!* („Şi ne mântuieşte pe noi, Doamne, de mânia normanzilor").

Totuşi, nu se cuvine să exagerăm această „furie" piraterească a normanzilor, care n-au fost numai nemiloşi tâlhari ai mărilor, ci şi pricepuți negustori: în mormintele lor, arheologii au găsit, ce-i drept, multe arme, dar şi cântare… Nu trebuie să uităm nici acea spectaculoasă performanță a vikingilor care a fost debarcarea pe continentul care mai târziu va primi numele de America. De asemenea, nici excepțional de interesanta lor literatură, cum ar fi de pildă, scrierile islandezului Snorri Sturlesson de la cumpăna dintre veacurile XII şi XIII; istoric, cronicar şi poet, Snorri Sturlesson ne-a lăsat o culegere de biografii ale regilor Norvegiei, un amplu poem şi o culegere de legende (sagas) mai vechi, repovestite de el în proză cu multă măiestrie şi care au intrat în literatura universală. Aceste sagas au constituit şi constituie încă o sursă de inspirație inepuizabilă pentru autorii de romane de aventuri şi pentru scenariştii de film şi de seriale T.V.

Iată o întâmplare (confirmată, în linii generale, de cronicile vremii) avându-l ca erou pe Hasting, poreclit Fiul-Diavolului, care a trecut prin foc şi sabie numeroase aşezări din Franța, Spania şi Italia; ajunşi în preajma oraşului Luna, împrejmuit de ziduri groase inexpugnabile, piraţii trimiseră o solie anunțând că şeful lor se află pe moarte şi că şi-a exprimat dorința să primească botezul şi să fie înmormântat după legea creştinească. Câteva zile mai târziu, porțile cetății se deschiseră, lăsând să treacă procesiunea funerară; în fruntea cortegiului păşeau locotenenții lui Hasting purtând pe perne de mătase bogat brodate armele poleite cu aur ale căpeteniei, după care păşeau câțiva vikingi îndureraţi purtând pe umeri sicriul în care şeful lor stătea culcat, prefăcându-se mort şi având armele ascunse sub giulgiu… În timpul slujbei din biserică, „mortul” se ridică, sfâşie cu sabia giulgiul şi se năpusti asupra episcopului. Oamenii lui uitară de prefăcuta lor durere, de sub mantii apărură arme şi din măcelul care se dezlănțui nu scăpă viu niciun locuitor al oraşului. După ce izbândă, îi spuse: „Nenorocită va fi această călătorie pentru tine şi războinicii tăi şi întreg Nordul se va cutremura de cele ce se vor întâmpla!” Ragnar i-a răspuns că „Un adevărat bărbat nu se cuvine să se teamă de primejdie şi să fugă din calea ei” şi a pornit. Regele Aella al Angliei îl aştepta cu oaste puternică, Ragnar fu prins şi

condamnat la moarte: aruncat de viu într-o groapă cu şerpi veninoşi, în timp ce regele, împreună cu curtenii, făceau roată în jurul gropii pentru a se bucura de privelişte. Fiii eroului organizară o expediție de răzbunare: oastea regelui Aella fu înfrântă şi regele condamnat şi executat în acelaşi fel. (Într-o „superproducție" hollywoodiană, *Vikingii*, cei trei fii ai lui Ragnar, pe nume Hubbi, Ivar şi Halfdan, sunt numai doi – altfel excelent interpretați de Kirk Douglas şi Tony Curtis, iar groapa cu şerpi a fost înlocuită de o groapă cu lupi: licențe îngăduite scenaristului, mai ales că în vremea regelui semilegendar Aella, aşadar în secolul al IX-lea, mai existau lupi în Anglia…).

Printre eroii vikingi care au inspirat literatura şi filmul de aventuri, benzile de desene şi (mai recent) serialele de televiziune se mai numără Helgo, cel care a cucerit castelul prințesei Thora; Knut, fiul lui Sven Barbă-Despicată, care a ajuns rege în Anglia; Olo cel Sprinten, învingător în nu mai puțin de şaptezeci de bătălii navale; Harald Dinte-Albastru şi mulți alți bărbați viteji, dar şi femei ca Atilda, surorile Russila şi Stikla, sau Ghita (aceasta din urmă a ajuns şi ea regină a Angliei) care au pornit pe „drumul lebedelor" – cum numeau normanzii cărările mişcătoare ale mărilor – practicând abordajul şi *strandhugul* şi mânuind armele cu nimic mai prejos decât bărbații.

Este firesc ca autorii de romane de aventuri şi

scenariştii de filme aparţinând genului să fie atraşi de asemenea fapte de arme şi expediţii de o temeritate uneori nebunească, desfăşurate în cea mai mare parte în decorul mărilor cețoase de la miazănoapte. Dar, aşa cum am mai arătat, aceşti „oameni ai nordului" n-au fost numai tâlhari, ci şi abili neguțători – şi literatura de aventuri n-a ignorat nici acest aspect: un autor mai nou, suedez (fireşte!), a scris un pasionant roman (Frans G. Bengtsson: *Köde Orm*, Stockholm, 1959 – vers. Rom. *Vikingii*, subintitulat „o povestire istorică din vremurile păgâne", Ed. Dacia, Cluj, 1974) care se desfăşoară pe celebrul drum „de la varegi la greci" (varegii era numele dat normanzilor de slavii de răsărit, iar prin greci erau desemnați locuitorii Bizanțului). De altfel, însuşi cneazul Igor al Novgorodului, imortalizat în cel mai vechi poem eroic rus (secolul al XII-lea) şi în celebra operă (cu acelaşi nume) de Borodin, era de origine normandă.

Pe aceleaşi mări cețoase de la miazănoapte se va ivi, în secolul al XIII-lea, un element nou: hansa – o uniune comercială (apoi şi politică) a oraşelor interesate în comerțul pe mările Nordului şi Baltică – al cărei nucleu l-au format oraşele Hamburg, Lübeck şi Bremen. Se înțelege de la sine că navele comerciale ale hansei, cu calele pline de cele mai felurite mărfuri, constituiau o tentație puternică pentru pirați. Or, în aceste oraşe trăiau urmaşii temuților vikingi de odinioară – acum, ce-

i drept, creştinați, dar care nu-şi pierduseră nici spiritul de aventură şi nici calitățile de excelenți navigatori, şi care oricum nu s-au simțit niciodată prea bine să facă pe marinarii în slujba seniorilor feudali sau a negustorilor din oraşele hanseatice. Iar pe sacii cu piper şi pe celelalte mărfuri orientale atât de căutate se putea obține preț bun… Astfel a luat naştere ceea ce istoria pirateriei cunoaşte sub numele de Frăția Vitalienilor, care va dăinui multă vreme pe acele meleaguri, numele ei fiind rostit uneori cu admirație şi deseori cu groază.

Dintre căpitanii faimoşi ai Frăției Vitalienilor mulți şi-au luat nume de împrumut bizare: aşa, de pildă Klaus Schedel, a cărui poreclă (în germană *Schädel* – „țeastă", „tigvă") spune multe. Un altul, magister Wigbold, îşi merită cu prisosință titlul deoarece era un om deosebit de cult şi ştia latineşte: originar din Rostock, studiase la Oxford. Alți doi, pe nume Manteuffel şi Moltke, poartă numele unor reprezentanți ai celei mai vechi nobilimi din Pomerania. Aceşti căpitani se aflau sub comanda lui Claus Störtebeker şi a lui Gödeke Michels – două nume la auzul cărora negustorii din oraşele hansei şi marinarii de pe mările nordice îşi făceau cruce.

Nu se ştie dacă Störtebeker rin germană – *Sturz den Becher:* „dă cupa peste cap" sau, mai liber „o cupă dintr-o sorbitură") era şi el un nume de împrumut; de altfel, Störtest este şi numele unui mic

afluent al Elbei. Hans Leip (în *Bordbuch das Satan* – „Jurnalul de bord al Satanei”, List V. München, 1959, 1966) presupune că sub acest nume se ascundea un senior din vechea familie Alkun, care avea pe blazonul său un corn de băut, de unde şi porecla lui. (Acest tip de corn, care nu poate fi aşezat pe masă decât după ce a fost băut până la fund, aminteşte într-un mod foarte insistent de cornurile – şi obiceiurile de ospeţe – ale vechilor vikingi). Câţiva ani, Störtebeker cu căpitanii lui au domnit ca stăpâni absoluţi asupra Mării Nordului şi încercările Angliei (în alianţă cu Danemarca) de a pune capăt pirateriei în apele ei au dat greş, ca de altfel şi ale navelor de luptă echipate de hansă.

Aşa se face că, în ultimii ani ai veacului al XIV-lea, traficul către porturi hanseatice importante, ca Hamburg şi Bremen, se redusese apreciabil din pricina atacurilor piratereşti. Navele comerciale venite din Spania erau deosebit de căutate de căpitanii lui Störtebeker pentru vinurile dulci care nu lipseau niciodată din calele lor. Cele din Anglia şi Flandra erau încărcate mai ales cu diverse obiecte de metal şi ţesături, mărfuri care se puteau uşor desface pe diferite pieţe din apusul Europei. Cu desfacerea se ocupau cei care-i adăposteau pe Fraţii Vitalieni în porturile lor – micii seniori frizoni. De altfel, Störtebeker s-a căsătorit cu fiica unui asemenea nobil, Kenno ten Broke şi, sprijinit de socrul său, nu se sfia să atace chiar convoaie de nave comerciale franceze, engleze şi spaniole:

în 1392, flota piraților a atacat, jefuit şi incendiat oraşul norvegian Bergen, capturând numeroşi negustori bogați, pentru care s-au cerut prețuri mari de răscumpărare; după această faptă, „cele mai mari pescării de scrumbii au trebuit să fie părăsite”, ne asigură Philip Gosse, „fiindcă nicio barcă de pescari nu mai îndrăznea să iasă în larg”.

Se pare că Störtebeker era şi el fascinat de călătoriile spre meleaguri îndepărtate şi mai calde – altă moştenire normandă –; numai că, spre deosebire de vikingi, căpitanii lui Störtebeker erau creştini; în cursul unei expediții în Spania, nu uitară să viziteze celebrul loc de pelerinaj Santiago de Compostela şi plecară de acolo cu toate odoarele, precum şi cu o relicvă unică: limba uscată a sfântului Vicențiu, care-i fusese tăiată în timpul martiriului; legenda populară spune că Gödeke Michels „folosea sfânta relicvă ca oracol” şi de aceea Frații Vitalieni, fiind în măsură să prevadă mişcările flotelor duşmane, reuşeau întotdeauna să scape. Dar legenda aceasta se dovedi până la urmă a fi doar o legendă…

În luna mai a anului 1400, oraşele Hamburg şi Lübeck armară unsprezece nave de construcție modernă (pentru vremea aceea) şi angajară echipaje şi mercenari totalizând circa o mie de oameni. De preferință fură angajați militari şi marinari care avuseseră de suferit de pe urma Frăției Vitalienilor – şi erau destul de mulți cei care pierduseră rude sau prieteni în cursul atacurilor

piratereşti; căci Störtebeker era departe de a fi piratul romantic şi generos din legendele care s-au născut mai târziu în jurul lui – dimpotrivă, era brutal, lipsit de scrupule şi crud: obişnuia să-şi ucidă prizonierii legându-i în grupuri (el numea asta „legatul snopilor”), apoi îi arunca în mare.

Primul succes îl obținură hanseaticii, când, reuşind să cumpere pe unul dintre oamenii lui Störtebeker, surprinseră o mică flotă a Frăției Vitalienilor la gura râului Ems; au fost capturați treizeci de pirați, care fură apoi executați în piața publică din Emden. Se părea că steaua lui Störtebeker începuse să apună; deşi nici el şi nici vreunul dintre principalii săi căpitani nu se aflau pe navele capturate lângă Emden, micii nobili care până atunci îi oferiseră adăpost, rupseră relațiile cu el şi piraţii pierdură o parte a ascunzătorilor de pe coasta frizonă, ceea ce le îngreuia mult activitatea. Scurtă vreme după aceea, alți şaptezeci de pirați, prinşi de flota hanseatică, fură executați după o judecată sumară. Punând la socoteală şi pe cei căzuți în cursul luptelor, Störtebeker pierduse trei sute de oameni. Pe de altă parte, pe câteva dintre navele sale se produseseră revolte, căpitanii fuseseră ucişi şi respectivele vase fugiseră în Norvegia, unde echipajele intraseră în slujba unor navigatori care practicau meserii mai puțin primejdioase.

Ultima lovitură Störtebeker o va primi de la un… negustor de brânzeturi: Simon din Utrecht,

fabricant şi exportator de brânzeturi (încă de acum şase veacuri, Olanda avea o binemeritată faimă în acest domeniu), care suferise pierderi uriaşe de pe urma atacurilor piratereşti. Simon din Utrecht puse să se construiască o navă de război folosind cele mai noi cuceriri tehnice ale vremii şi o botează *Vaca Pestriță* (numele se dădea prăvăliilor de brânzeturi din Olanda, pe ale căror firme era pictată o vacă în culori vii); în fruntea unei flote hanseatice, *Vaca Pestriță* îl găsi curând pe Störtebeker, care se ținea cu o mică flotă între Helgoland şi coastă, în largul portului Hamburg. Încă de la prima ciocnire, Störtebeker căzu prizonier. Pus în fiare şi legat de catargul cel mare al navei, asistă la urmărirea celorlalte vase piratereşti care încercau să scape cu fuga. Câteva ceasuri mai târziu, *Vaca Pestriță* acostă pe cheiul Sf. Nicolae din Hamburg, în dangătul de sărbătoare al clopotelor tuturor bisericilor din acel oraş de negustori, care sărbătoreau în felul acesta capturarea celui mai mare pirat al vremii lor.

Procesul a fost scurt şi, după câteva zile, pe Grasbrook – piața din Hamburg în care aveau loc execuțiile – în prezența unei mulțimi imense, „Meister" Rosenfeld, călăul Hamburgului, tăie capetele celor o sută cincizeci de pirați capturați de flota hanseatică în frunte cu *Vaca pestriță.* Primul fu executat Störtebeker, iar ultimul Wigbold, fostul student la Oxford şi „magister al artelor libere". Descriind scena execuției, legenda

populară ne spune că meşterul Rosenfeld „stătea în sânge până la glezne”. După alte surse, grămăticul Wigbold ar fi fost prins abia cu un mai târziu (1401) şi executat împreună cu Gödeke Michels şi cu alți şaptezeci şi unu de piraţi. După cum era obiceiul, capetele lor, retezate de securea călăului, au fost înfipte în pari şi expuse câteva zile în piață, spre a servi de exemplu. Începuseră, aşadar, vremuri grele pentru piraţii de pe mările de la miazănoapte; aceeaşi legendă populară ne asigură că, la Hamburg, securea călăului, păstrată într-o încăpere specială, zăngănea noaptea: cine îşi da osteneala să numere de câte ori se auzea zăngănitul, afla câte capete de piraţi vor cădea a doua zi…

Ga în multe alte cazuri, literatura populară (şi nu numai cea populară) a făcut din Störtebeker o figură legendară, modificându-i imaginea reală: piratul, pe cât de temerar, pe atât de nemilos şi crud, a devenit un fel de simbol al vieţii libere pe întinsul nemărginit al mărilor. Numeroase nave, mai ales ambarcaţii sportive, îi poartă numele. La Hamburg, ca şi în alte porturi germane, există taverne marinăreşti şi chiar localuri luxoase cu preţuri prohibitive pe firma cărora figurează numele lui, uneori şi imaginea aşa cum ne-a rămas dintr-o gravură în cupru a lui Wilhelm Heun. În 1701, cu prilejul împlinirii a trei veacuri de la execuţia din Grasbrook, oraşul Hamburg a emis chiar o medalie comemorativă de argint cu

efigia lui Störtebeker.

Literatura de aventuri bineînțeles că l-a adoptat cu entuziasm – s-au scris sute de romane, nuvele şi povestiri în care, în general, piratului i se atribuie însuşiri alese, iar Simon din Utrecht este prezentat ca un negustor avar şi viclean. Un poet pe nume Joseph von Lauff (1855–1933) a scris chiar un amplu poem în care Störtebeker o prezentat ca un... patriot. Încă din 1885, doi cercetători calificați, Frahm şi Sundermann, au publicat un interesant studiu *(Störtebeker în Sang un Sage* – „Störtebeker, în cântec şi legendă") care, în zilele noastre, probabil că ar fi trebuit să cuprindă un număr înzecit de pagini, având în vedere materialul de studiu ce s-a strâns în ultimul veac. S-au turnat câteva filme şi nu numai în Germania; un serial de benzi desenate, publicat într-o revistă de copii din Stuttgart, a cuprins peste o sută de episoade, iar după încetarea publicării redacția a primit mii de scrisori de la micii cititori care cereau continuarea lui. Iar membrii unei asociații foarte serioase, cum este *Clubul academic din Hamburg*, intonează, la întrunirile lor, un aşa-zis „cântec de ospăț", care redă foarte limpede caracterul eminamente romantic şi fantezist al concepției (totuşi contemporane) despre piraterie; în cântec revine refrenul „Trăiască pirateria!", iar ultima strofă sună astfel: „/*După ce vom slobozi ultima împuşcătură, / Şi ultima luptă se va fi sfârşit, /*

Vom îndrepta prora bătrânei carapacei Drept spre iad, cinstit, cum se cuvine. / Şi-atunci Satan va trebui să ne facă pe plac, / Căci de nu, îl vom băga chiar pe el în cazan / Fiindcă noi am fost stăpânii mării şi-ai lumii / Şi vrem să stăpânim şi în iad."

Turismul, activitate modernă aducătoare de mari beneficii, a preluat şi el această imagine (falsă) a lui Claus Störtebeker şi Gödeke Michels întreținând-o nu numai în denumirea unor nave, taverne şi hanuri turistice, dar şi în instituții de cultură: la Muzeul arsenalului din Hamburg este expusă cămaşa de zale a lui Störtebeker, tunul lung de peste şase metri de pe nava lui şi... securea cu care călăul i-a retezat capul. Legendelor mai vechi, publicitatea turistică le-a adăugat altele, mai recente: astfel, locuitorii orăşelului Verden povestesc turiştilor că Störtebeker şi Michels, pentru a-şi răscumpăra păcatele, au donat vechii catedrale şapte vitralii mari multicolore, reprezentând „cele şapte păcate de moarte"; adevărul este că vitraliile, într-adevăr remarcabile, pe care turistul le admiră astăzi sunt de dată foarte recentă – cele vechi s-au pierdut pentru totdeauna: în 1945, când trupele SS au aruncat în aer podul de peste Aller pentru a întârzia înaintarea trupelor britanice, s-au făcut țăndări... Ultimul război n-a cruțat nici cupola turnului bisericii Sf. Ecaterina din Hamburg, despre care legenda spune că ar fi fost poleită cu aurul găsit în catargul principal, scobit pe

dinăuntru, al navei lui Störtebeker: distrusă în 1943, în cursul unui bombardament englez, cupola a fost refăcută abia în 1958 – „din acelaşi material", ne asigură ghidurile turistice ale Hamburgului; faptul că respectiva biserică a fost clădită la două veacuri şi jumătate după executarea lui Störtebeker, nu are, fireşte nicio importanță...

În *Craii de Curtea-Veche* Mateiu Ion Caragiale îi atribuie lui Pantazi, printre alte spovedanii: „... cei mai vechi străbuni ce-mi cunosc erau, în suta a şaisprezecea, tâlhari de apă, oameni liberi şi cutezători, vânturând după pradă mările în lung şi-n larg, de la Iaffa la Baleare, de la Ragusa la Tripoli" – ceea ce ne duce la supoziția că îi atribuie eroului său (care, până la urmă, va apărea totuşi ca „un gentleman ras şi cu berbeții scurți, în ținută elegantă de călătorie") o origine barbarescă; fiindcă în „suta a şaisprezecea" pirații barbareşti erau cei ce bântuiau apele Mediteranei – în fapt au făcut-o vreme de un mileniu, până către mijlocul veacului trecut.

Sub numele de „Coastele Barbareşti", care se bucurau de faima (tristă) de a adăposti pirații cei mai temerari din Mediterana, europenii desemnau nord-vestul Africii; numele nu se trage, cum s-ar putea crede, de la „barbari", ci de la berberi – populația probabil de origină libiană, răspândită înainte vreme din insulele Canare până în Egipt şi

în Senegal; arabii numeau regiunea Maghreb – nume justificat prin poziția ei în raport cu țările Orientului Apropiat (în arabă: *maghreb* „soare-apune”).

Acest mileniu de piraterie barbarescă include aparent o inadvertență, ştiut fiind că, în vremurile mai vechi, marea era un element nefamiliar pentru musulmani: locuitori ai unor regiuni deşertice, navigația nu se număra printre ocupațiile lor. Se spune că, după cucerirea Egiptului de către arabi (în jurul anului 640), califul Omar i-a scris generalului său din Alexandria întrebându-l cu ce seamănă marea de care auzise vorbindu-se atât de mult. Generalul i-a răspuns că este „o fiară uriaşă pe care oameni aparținând de anumite popoare o străbat ca nişte viermi cocoțați pe bârne”. Drept care califul ar fi dat o ordonanță prin care se interzicea musulmanilor să se aventureze pe mare fără o autorizație specială. Cum se face atunci că urmaşii păstorilor şi conducătorilor de cămile yemeniți au devenit, încă din perioada medievală timpurie, excelenți navigatori şi pirați dintre cei mai temuți?

Încercând să răspundem la această întrebare trebuie să luăm în considerare câțiva factori istorici determinanți. Mai întâi, faptul că, de-a lungul veacurilor, populația Coastelor Barbareşti s-a transformat într-un uriaş amestec de rase; pe lângă berberi, s-au stabilit aici negustorii greci şi fenicieni ai contoarelor comerciale, romani din

trupele de ocupație, năvălitori vandali, al căror imperiu se întindea până aici, levantini fugiți din fața expansiunii turceşti, cuceritori arabi, care au dat întregii regiuni o religie, influențând în bună parte şi limba, apoi senegalezi şi nigerieni originari din sud, ca şi normanzi cu ochi albaştri şi păr roşu veniți din Sicilia – şi poate aceştia din urmă, urmaşi ai vikingilor, au influențat în bună măsură orientarea către piraterie a acestei populații veşnic neliniştite, trăind pe un pământ sărac în resurse şi aflat în vecinătatea unor țări bogate ca Spania, Franța, Italia.

În al doilea rând, este un fapt istoric de necontestat că mulți dintre căpitanii celebri ai flotelor piratereşti maure erau creştini trecuți la islamism – renegați, cum li se spunea; erau, în general, marinari luați prizonieri de pe navele abordate de pirați şi care preferau să treacă la religia mahomedană decât să fie vânduți la târgurile de sclavi ale Orientului.

În sfârşit, după alungarea maurilor din Spania, numeroşi imigranți sarazini s au aşezat pe coasta de nord est a Africii, unde se alcătuiseră câteva formații statale semiindependente, care se declarau pe față piratereşti. În decursul a şapte veacuri, cât au stat în Peninsula Iberică, sarazinii se ocupaseră cu meşteşugurile și negustoria, dar şi cu navigația. Ei cunoşteau limba spaniolă şi-şi păstraseră legături în fosta lor patrie, unde aveau surse de informare despre plecarea navelor din

porturi şi itinerariile ce le vor urma.

Istoricii acestei perioade au încercat să explice dezvoltarea impetuoasă a pirateriei în Mediterana – acest „cazan în continuă fierbere”, cum au numit-o – prin contradicțiile adânci dintre lumea creştină şi cea musulmană, dar problema este mai complexă, legată de anume împrejurări istorice. În Mediterana, traficul comercial era mai intens ca pe orice altă mare a lumii – navele venețiene, genoveze şi raguzane, apoi cele engleze, spaniole şi portugheze, precum şi cele hanseatice, venite din porturile nordice, se îndreptau către Răsărit, pentru a achiziționa mirodenii şi celelalte mărfuri orientale atât de căutate. Pe de altă parte, în perioade uneori foarte îndelungate nu exista în Mediterana o putere militară capabilă să combată pirateria: Veneția şi Genova erau puteri comerciale şi adesea preferau să plătească tribut piraților spre a asigura navelor lor dreptul de liberă navigație, Franța şi Anglia erau angajate în dezastruosul „război de o sută de ani”, sfârşit abia în 1453, iar oraşele hanseatice erau departe.

După toate probabilitățile, numele Barbarossa – sub care avea să fie cunoscut cel mai vestit (şi mai feroce) dintre pirații barbareşti – s-a născut în 1504, cu prilejul unei expediții piratereşti care (potrivit lui Ph. Gosse) „a stârnit în toată creştinătatea o spaimă cel puțin tot atât de mare ca şi cea stârnită de pătrunderea turcilor în Valea

Dunării". Este vorba de abordarea a două mari galere de război ale Vaticanului, puternic înarmate şi încărcate cu mărfuri prețioase: după plecarea de la Genova, când galera din frunte ajunse în dreptul insulei Elba, la orizont apăru o galiotă (galeră uşoară şi rapidă), pe care însă căpitanul Paolo Victor de pe galera papală o ignoră, deoarece era mult mai bine înarmat; când galiota s-a apropiat, s-a văzut limpede că marinarii de pe puntea ei purtau turbane, iar câteva clipe după aceea un stol de săgeți şi de ghiulele se abătu asupra galerei, care fu abordată. Maurii, care se năpustiră pe puntea ei, erau conduşi de un pirat mic de statură, cu o barbă roşie ca focul. După ce echipajul galerei a fost făcut prizonier, căpetenia cu barbă roşie a început să organizeze captura celei de a doua galere papale, după un plan de o îndrăzneală nebunească: oamenii de pe galera capturată au fost despuiați şi cu hainele lor se îmbrăcară pirații, apoi galera remorcă galiota astfel încât cei de pe cealaltă galeră să creadă că vasul piratesc a fost capturat. Stratagema a reuşit şi când cele două galere papale s-au apropiat una de alta, săgețile pornite din arcurile piraților făcură ravagii. Astfel fu capturată şi a «Iona galeră, după care căpitanul cu barbă roşie dădu ordinul de plecare şi cele trei nave, cu prețioasa încărcătură şi cu prizonierii, porniră spre țărmul african.

Vestea se răspândi ca fulgerul, şi în tavernele din

porturile Mediteranei, ca şi în casele somptuoase ale armatorilor şi negustorilor veneţieni şi genovezi, vreme de mulţi ani se va vorbi de isprăvile lui Uruk Barbăroşie (Barbarossa), unul dintre cei mai vestiţi piraţi ai veacului (ai „sutei a şaisprezecea”, cum spune Mateiu); căci decenii în şir, Uruk, cu fratele său Khizr, vor teroriza apele Mediteranei, semănând groază, din pricina cruzimii lor, dar şi admiraţie, datorită temerităţii şi a iscusinţei lor în domeniul navigaţiei şi a strategiei navale.

Asupra originii fraţilor Barbarossa cele câteva date pe care le posedăm sunt interesante, dar incerte. Tatăl lor, pe nume Iakub, era originar din Macedonia; mai, târziu, când se stabili ca olar pe insula Lesbos (astăzi Mitilene), îşi declară ca loc de origine cătunul Venitse de pe valea Vardarului. Fusese creştin şi trecuse la islamism abia după ce intrase în armata otomană (probabil că nu recrutase de bună voie, ci prins cu arcanul, după obiceiul vremii şi locului). Soţia lui – şi mama viitorilor piraţi – pe nume Catalina, fusese, într-o primă căsătorie, soţia unui preot ortodox. Toate aceste elemente – şi înainte de orice faptul că tatăl lor fusese un meşteşugar creştin din Macedonia – ne fac să nu excludem posibilitatea că fraţii Barbarossa erau de origine aromână; de altfel, cătunul Venitse, astăzi dispărut de pe hartă, se afla în vecinătatea unor vechi aşezări cu populaţie aromână. Din păcate, nu cunoaştem numele de

familie al olarului Iakub, nume care ne-ar fi putut da unele indicații, astfel că originea sa aromână rămâne doar o ipoteză eventual de luat în considerare. (Această ipoteză, a originii aromâne a fraților Barbarossa, am înfățișat-o pentru prima dată într-o lucrare mai veche – *Piraţi şi corsari,* Edit. Albatros, 1974). Unii autori sunt înclinați să-i socotească armeni – un cătun cu numele Venitse se afla în Armenia; alții că ar fi urmaşi ai normanzilor care se stabiliseră în Sicilia, sau ai varegilor care luptaseră ca mercenari în slujba Bizanțului – această ultimă ipoteză fiind sprijinită de culoarea părului celor doi pirați.

Cum au ajuns frații Barbarossa faimoşi căpitani de pirați este, iarăşi, o poveste interesantă. În afară de Uruk şi de Khizr, olarul Iakub a mai avut doi fii. Pe Elias şi pe Ishak. Într-o zi, când Uruk şi Elias transportau la târg, cu o barcă, oalele produse în atelierul părintesc, le-a ieşit în cale o navă de război a cavalerilor ioaniți. S-a întâmplat că pe galeră era nevoie de vâslaşi şi atunci, conform uzanțelor vremii, echipajul a abordat barca, încercând să-i ia prizonieri pe cei doi frați. Aceştia s-au împotrivit; Elias a fost ucis, iar Uruk, căzut în captivitate, a fost legat cu lanțuri de banca vâslaşilor. Fratele său, Khizr a strâns apoi bani vreme de mulți ani ca să-l poată răscumpăra. (Este probabil că, oricare ar fi fost prețul răscumpărării, cavalerii ioaniți nu l-ar fi eliberat pe Uruk, dacă ar fi ştiut că astfel redau libertatea

celui ce urma să devină cel mai aprig duşman al lor şi spaima navelor comerciale din Mediterana). Răscumpărat, Uruk s-a angajat pe o navă de pirați turci, învățând tehnica abordajului şi organizării expedițiilor de jaf; mai târziu îl găsim şef de echipaj în slujba unor negustori din Stambul, dar, curând, piratul cel scund, voinic, cu părul şi barba de un roşu aprins, cu ochii vii şi nasul puțin coroiat, convinse echipajul să calce jurământul făcut negustorilor şi, cum căpitanul navei se împotrivi, îl ucise pur şi simplu căsăpindu-l cu securea. Trecând în Mediterana apuseană, Uruk încheie un acord cu beiul din Tunis, angajându-se să-i plătească un anume procent din valoarea prăzilor obținute, în schimbul dreptului de a folosi insula Djerba ca refugiu. Uimitoarele isprăvi ale lui Uruk (capturarea galerelor papale este numai una dintre ele) au făcut ca numeroşi aventurieri din porturile Mediteranei, musulmani şi creştini renegați, să se îndrepte către Djerba, pentru a se înrola sub comanda lui. Din primii ani ai veacului al şaisprezecelea, când insula a fost locul de refugiu al piraților, a rămas doar o sinistră piramidă clădită din țestele victimelor neînduplecatului Uruk... (înspăimântătorul „monument" a fost înlăturat abia în ultimii ani ai veacului trecut.)

Principalii locotenenți ai lui Uruk Barbarossa erau frații săi Khizr şi Ishak, precum şi un anume Iskander – acesta din urmă era probabil tot un

creştin trecut la islamism („Iskander” este forma turcească pentru „Alexandru”). Cu prilejul luptei pentru capturarea unei nave spaniole puternic înarmate – având la bord câteva sute de soldați, un transport de aur şi doamne din cele mai nobile familii castiliene, pentru care se puteau obține prețuri mari de răscumpărare – Uruk a pierdut un braț. Mai târziu, un meşter maur i-a confecționat o ingenioasă proteză din argint, astfel că poreclei Barbarossa i s-a adăugat încă una: „Braț-de-Argint”. După unii autori (între care Philip Gosse), Uruk şi-a pierdut brațul abia în 1516 în decursul luptelor pentru cucerirea Algerului, al cărui bei, Selim, îi trimisese emisari lui Uruk, cerându-i ajutor împotriva spaniolilor; ajuns la Alger, prima acțiune a lui Uruk Barbarossa a fost să-l înlăture pe Selim (sugrumându-l cu propriile lui mâini) şi să se declare unicul stăpânitor al țării – având însă prudența să trimită ambasadori la Sublima Poartă, ca să-l asigure pe sultanul Turciei de supunerea sa. Curând, algerienii, Dându-şi seama că un tiran sângeros fusese înlocuit cu unul şi mai sângeros, se răsculară (în 1518) şi chemară pe spanioli în ajutor. Împăratul Carol Quintul, îngrijorat de atacurile piratereşti care anihilaseră aproape complet comerțul maritim al Spaniei, trimise o armată de zece mii de oameni, care-l surprinse pe Uruk la Tlemcen, pe când piratul nu avea cu el decât o armată de o mie cinci sute de oameni. Strângându-şi în grabă prada, Uruk porni

spre Alger, urmărit de aproape de spaniolii conduşi de Comares, guvernatorul Oranului. Ca să scape, Uruk lăsă în urma lui grămezi de aur şi de bijuterii, dar Comares rezistă tentației şi continuă urmărirea, până îi ajunse pe sarazini la trecerea peste râul Salado. Uruk fu nevoit să accepte lupta, în care întreaga lui armată fu masacrată, el însuşi fiind ucis.

Sfârşitul lui Uruk cel cu barbă roşie şi cu un braț de argint, unul dintre cei mai sângeroşi piraţi care au bântuit în Mediterana, n-a însemnat şi sfârşitul pirateriei în această zonă: o dată cu moartea lui, porecla Barbarossa trecu asupra fratelui său mai mic, Khizr, care a ştiut să împletească temeritatea şi talentul de strateg al lui Uruk cu însuşirea unui abil om de stat şi astfel să se ridice de la condiția unui pirat lipsit de scrupule la cele mai înalte demnități în lumea islamică. Porecla nu i se potrivea: părul şi barba lui Khizr erau mai degrabă castanii decât roşcate.

Khizr Reis (căpeteniile piraților mauri şi turci erau, în general, denumiți *reis,* aşadar „căpitan de navă") se dovedi încă de la început un bun diplomat: imediat ce preluă moştenirea fratelui său Uruk, trimise la Stambul ambasadori care anunțară că Algerul se supune sultanului, iar el însuşi se declară „prea umilul servitor al Porții". Sultanul, încântat, acceptă oferta, numindu-l pe Khizr beglerbeg sau beglerbei, adică „bei al beilor" – demnitate corespunzătoare celui de guvernator

general al unei provincii. Având astfel asigurat sprijinul unuia dintre cei mai puternici monarhi ai vremii, păstrându-şi în acelaşi timp o oarecare independență (până la Stambul era cale lungă…), Khizr putea să acționeze după plac. Începu prin a strânge în jurul lui „cea mai formidabilă colecție de căpetenii de pirați cunoscută până atunci în lume" (Ph. Gosse), fără să țină seama de naționalitate sau de credința lor religioasă, ci selecționați doar pe criteriul iscusinței lor ca navigatori şi războinici. Trei dintre ei s-au distins în mod deosebit: Dragut, un musulman din Rodos, care mai târziu avea să-i urmeze lui Khizr la conducerea flotei; Sinan, poreclit „Evreul din Smirna", despre care se spunea că practica magia neagră, fiindcă putea să stabilească poziția navei folosind arcul său de luptă cu săgeata vârâtă într-un anume fel între corzi; şi Aydin, un creştin renegat, pe care spaniolii îl porecliseră Călăul Diavolilor, iar francezii şi turcii Călăul Spaniolilor.

Pavilionul piraților barbareşti – roşu aprins, având în centru un turban verde – semăna groaza pe rutele comerciale din Mediterana Occidentală, în largul coastei spaniole şi italiene, iar uneori pirații treceau prin Gibraltar în Atlantic, mai ales când aveau informații despre corăbii spaniole care se întorceau din America (de curând descoperită), având încărcături bogate la bord. Zeci de mii de sclavi creştini, ale căror rude n-aveau mijloacele de a-i răscumpăra, munceau în porturile

barbareşti sau vâsleau înlănțuiți pe galerele piraților în condiții înfiorătoare. Abia acum Europa începu să-şi dea seama că Uruk Braț-de-Argint, în ciuda faptelor sale sângeroase, era o căpetenie de piraţi cu resurse relativ modeste în comparație cu fratele său Khizr, beglerbeg al Algerului și comandant suprem al unei flote piratereşti cum istoria nu cunoscuse până atunci. Uruk fusese impulsiv, iute la mânie – Khizr era rece, calculat. Şireteniei şi temerității, uneori vecină cu nebunia, de care fratele său dăduse adesea dovadă, Khizr le adăugă diplomația, un dezvoltat simț de organizare şi o cunoaştere temeinică a tacticii navale adaptată la stadiul construcțiilor de nave din acea vreme.

Nu este, deci, de mirare că romanul de aventuri a găsit în viața şi isprăvile lui Khizr Barbarossa surse cât se poate de potrivite genului, mai ales că în cronicile vremii se relatează despre el tot felul de întâmplări ieşite din comun; iată una dintre ele, relatată într-o cronică a oraşului Fondi, o întâmplare romantic-aventuroasă, demnă de orice povestire sau scenariu pentru un film „de capă şi spadă”: navigând în apele din largul sudului Italiei, în drum spre Ostia, Khizr află lucruri uimitoare în legătură cu farmecele Iuliei Gonzaga, ducesă de Trajetto şi contesă de Fondi, tânără văduvă de o frumusețe răpitoare, despre care se spunea că „două sute şi opt poeți italieni au cântat-o în versuri, iar pe blazonul ei avea ca semn

distinctiv Floarea Amorului”. Barbarossa nu stătu mult timp pe gânduri şi hotărî s-o răpească. (Aici, părerile sunt împărțite: unii înclină să creadă că „Şoimul Mărilor” voia s-o ofere pe frumoasa Iulia sultanului Soliman cel Mare, alții că voia să-şi împodobească propriul harem cu ea.) Cum frumoasa contesă se afla la Fondi, piratul acostă în golful Garigliano şi porni într-acolo. Dar câțiva călăreți, scăpați din măcelul la care maurii supuseseră aşezările de coastă, ajunseră la Fondi înaintea piraților, astfel încât frumoasa Iulia avu timpul să fugă călare, însoțită de un servitor credincios, pe un drum plin de peripeții. Cronica notează că, atunci când a fost anunțată de intențiile piratului, în miez de noapte, sarazinii se şi aflau în curtea palatului şi fermecătoarea Iulia n-a avut decât timpul să sară pe fereastra iatacului şi să se arunce pe cal, despuiată cum era… Ajunsă la Neapole a intrat într-o mănăstire, pentru tot restul vieții. Furios că-i scăpase prada, beglerbegul lăsă oraşul pe mâna oamenilor săi vreme de patru ceasuri – ceasuri de groază pentru paşnicii locuitori ai orăşelului; urmele jafurilor şi incendiilor se mai cunosc până astăzi, după peste patru veacuri.

În 1534, o dată cu cucerirea Tunisului, Khizr Barbarossa deveni stăpân pe întreaga coastă nordică a Africii, din Libia şi până la Gibraltar – o culme în ascensiunea lui uimitoare: sultanul Soliman cel Mare îl ridică la rangul de mare amiral

al flotei turceşti şi-i atribui înaltul titlu de *Chaireddin* (Kheir-ed-din, adică „Nădejdea credinței") – este, fără îndoială, o performanță cu totul ieşită din comun pentru fiul unui modest olar. Acum nu mai putem vorbi de piratul Barbarossa – palatul său din Alger, printre cele mai bogate şi fastuoase ale vremii, adăpostea medici şi astrologi vestiți ai lumii islamice; o armată de poeți cântau în versuri înflorite vitejia lui în bătălie şi-l împodobeau cu toate virtuțile; iar pavilionul cu turban pe fond roşu începe să fie înlocuit de cel verde cu semilună al flotei turceşti. O cronică turcească notează că, atunci când l-a ridicat la rangul de mare amiral, Soliman i-ar fi spus: „Toți soldații mei să-ți dea ascultare şi toate țărmurile imperiului meu să fie sub ocrotirea ta", iar Chaireddin ar fi răspuns: „Voi ocroti toate țărmurile tale, şi niciunul dintre supuşii tăi să nu se mai teamă, fie vară, fie iarnă, să navigheze pe mare". Această convorbire (reală sau imaginară, faptul n-are importanță) se petrecea la nouă veacuri după ce califul Omar interzisese supuşilor săi, sub aspră pedeapsă, să se aventureze pe mare...

Unul dintre cercetătorii competenți ai istoriei Africii de Nord, Pierre Hubac, îşi pune pe drept cuvânt întrebarea dacă – începând cu înălțarea lui Chaireddin la rangul de comandant suprem al flotei turceşti – se mai cuvine să vedem în el pe

piratul Barbăroşie care jefuise navele comerciale spaniole şi genoveze: acum comanda flota unei mari puteri, ducea războaie sub flamura turcească, dădea socoteală de actele sale sultanului din Stambul. Alții, iarăşi, sunt de părere că Chaireddin a rămas până la sfârşitul vieții sale pirat şi probabil că Ludwig Bühnau (în *Piraten und Korsaren der Weltgeschichte,* Arena V., Würzburg, 1963) are dreptate când arată că: „Datorită firii sale energice şi neînfrânate, n-a devenit sluga ascultătoare a unui monarh, ci întreaga flotă ce i-a fost încredințată a devenit instrumentul patimii lui piratereşti".

Încă un episod de cronică merită relatat aici – o întâmplare cu totul ieşită din comun, petrecută în cursul expediției din 1535 împotriva lui Chaireddin Barbarossa, expediție care, prin însăşi alcătuirea forțelor ei militare, avea caracter de cruciadă: vase italiene şi germane, cărora li se adăugară douăzeci şi cinci de caravele portugheze şi spaniole, apoi şaizeci de nave flamande, bine înarmate, şi douăsprezece mari galere papale. Anglia şi Genova erau şi ele bine reprezentate în această uriaşă flotă, care cuprindea peste cinci sute de nave având la bord zece mii de marinari şi treizeci de mii de cavalerişti şi pedestraşi; pe vasul-amiral al cavalerilor de Malta, *Capitana*, călătorea însuşi împăratul Carol Quintul – era cea mai mare navă de război a vremii, cu o deplasare de o mie şi şase sute de tone, cu trei catarge şi

şapte punți şi treizeci de grajduri pentru cai; prora şi pupa erau împodobite cu figuri sculptate şi aurite, velele erau pictate cu emblema ordinului ioaniților, prelatele erau din catifea purpurie, iar echipajul purta haine de mătase trandafirie…

Sub comanda vestitului amiral genovez Andrea Doria, flota supuse fortăreața Goletta, care apăra Tunisul, unui bombardament violent, creând o spărtură în zidurile groase ale cetății, după care interveniră escadroanele de elită ale cavalerilor de Malta şi cuceriră fortăreața. Chaireddin Barbarossa, în fruntea unei armate de zece mii de oameni, încercă să oprească înaintarea trupelor aliate asupra Tunisului, când se produse un fapt care răsturnă radical raportul de forțe: cei douăzeci şi două de mii de sclavi creştini aflați în temnițele Tunisului se revoltară şi cuceriră oraşul; evenimentele s-au succedat într-un fel care, dacă n-ar fi fost consemnat în mai multe cronici (atât maure, cât şi creştine), ar părea un episod dintr-un film de aventuri – o „superproducție" cu zeci de mii de figuranți: Chaireddin prevăzuse că sclavii creştini din Tunis s-ar putea revolta şi-i adunase într-una dintre fortărețele oraşului, cu intenția de a-i ucide prin aprinderea unor butoiaşe cu praf de puşcă: în temnițele cu toate ferestruicile astupate, parte a sclavilor legați în lanțuri ar fi murit în urma exploziei, parte sufocați de gazele emanate de praful de puşcă în compoziția căruia intra pucioasă. Chaireddin n-a avut vreme să-şi pună

planul în aplicare: când zgomotul luptei se apropie de zidurile citadelei-temniță, sclavii începură să se agite. Unul dintre temnicieri, un renegat originar din Flandra, socoti că a venit vremea să-şi răscumpere păcatele şi în acelaşi timp să se pună la adăpost de eventualele represalii ale viitorilor stăpâni ai oraşului: scoase din lanțuri câțiva dintre captivii cei mai voinici şi le dădu uneltele necesare să-i elibereze şi pe ceilalți. În scurtă vreme, uriaşa temniță se afla în mâinile foştilor sclavi, comandantul ei şi ceilalți paznici fură măcelăriți („rupți în bucăți”, menționează cronica) şi mulțimea celor douăzeci şi două de mii de foşti sclavi se revărsă spre porțile oraşului, în întâmpinarea armatelor aliate.

Când Chaireddin, cu cei zece mii de oameni ai săi, ajunse la porțile cetății, fu întâmpinat cu o ploaie de pietre; de pe ziduri sclavii eliberați aruncau cadavrele ciopârțite ale temnicerilor şi militarilor din garnizoana oraşului, huiduindu-l pe fostul lor călău, Barbarossa, care nu mai avu altă cale decât să ordone o retragere precipitată spre Bone (azi Anaba), unde se afla flota piraților. Aşa se face că împăratul Carol Quintul, ajuns la porțile Tunisului, le găsi larg deschise şi o mulțime de sclavi eliberați îl întâmpinară cu ovații. În fruntea procesiunii se afla un moşneag care purta o cruce. Cronica ne spune că împăratul, plângând de bucurie, a căzut în genunchi şi a sărutat crucea; apoi a sărit în picioare şi a îmbrățişat pe foştii

sclavi care se aflau mai aproape de el, sărutându-i. Când medicul său personal i-a atras atenția asupra mirosului pestilențial pe care îl emanau aceşti nenorociți şi care ar putea fi consecința unei boli contagioase, împăratul ar fi răspuns: „Focul iubirii curăță aerul cel mai infectat".

Cronicile consemnează însă şi ceea ce a urmat după această scenă impresionantă: foştii captivi reuşiseră să pună mâna pe arme şi începură să jefuiască şi să măcelărească tot ce le ieşea în cale – nici măcar Carol Quintul nu mai putea să stăpânească „gloata dezlănțuită şi setoasă de sânge". Vreme de trei zile şi trei nopți, oraşul a fost teatrul unor scene de groază: jaful, incendiile, violurile, asasinatele se țineau lanț – iar bilanțul este înfiorător: treizeci de mii de oameni masacrați, alți zece mii duşi în sclavie. Până la urmă, foştii captivi şi „cruciații" s-au întors unii împotriva celorlalți, deoarece s-au ivit neînțelegeri la împărțirea prăzii.

Amiralul-pirat Chaireddin Barbarossa s-a retras, la o vârstă destul de înaintată, pe splendida lui proprietate de pe malul Bosforului; şi-a petrecut restul vieții cultivând trandafiri şi folosindu-şi imensa avere – obținută din jafuri şi vânzarea de sclavi – pentru clădirea unei moschei monumentale şi a unui mausoleu impunător, în care a fost înmormântat în 1546 (după alte surse, în 1547). Aşa cum locuitorii Hamburgului nu vedeau în Störtebeker un pirat, ci un fel de erou

popular, tot aşa marinarii turci au văzut în Chaireddin pe eroul care întruchipa cele mai înălțătoare virtuți ale navigatorului şi războinicului. Numeroase legende au fost răspândite pe seama lui (de pildă, că în fiecare noapte cadavrul său ieşea din pământ şi nu şi-a găsit odihna decât când a fost îngropat împreună cu hoitul unui câine negru…) Oricum, vreme de mulți ani, navele turceşti care părăseau Cornul de Aur – frumoasa radă a Stambulului – salutau omagial mausoleul celui mai mare dintre amiralii turci şi celui mai faimos pirat al Mediteranei.

După moartea lui Chaireddin, flota turcă a început să decadă, mai ales sub sultanul Selim al II-lea, poreclit Mest („cel Beţiv”), care ducea o viață desfrânată în palatul său din Stambul, lăsând treburile de stat pe seama marelui vizir, Mahomed – fost țârcovnic al unei biserici din Anatolia. Această decădere va deveni evidentă cu prilejul bătăliei de la Lepanto, din 1571, când flota turcă de sub comanda lui Ali Paşa va suferi o categorică înfrângere în fața flotei, totuşi inferioară numericeşte, comandate de don Juan de Austria (un fiu natural al lui Carol Quintul), care trecea drept „cel mai romantic dintre cavalerii rătăcitori ai veacului său”. De altfel, printre căpitanii lui don Juan se afla Miguel de Cervantes, pe atunci în vârstă de douăzeci şi patru de ani, care avea să ironizeze cavaleria rătăcitoare într-una dintre marile capodopere ale literaturii universale.

La Lepanto, Cervantes fusese rănit la mâna stângă – rană de pe urma căreia va rămâne beteag toată viața. A fost internat în lazaretul de la Messina, apoi a plecat la Neapole (pe atunci sub stăpânire spaniolă), unde i-au sosit banii necesari întoarcerii acasă. În septembrie 1575 se îmbarcă, împreună cu fratele său Rodrigo, pe galera *Il sole* („Soarele"), pornind spre Spania. Dar „Soarele" n-a putut rezista semilunei: câteva galere barbareşti, comandate de Arnaut Memi (un renegat albanez, după cum îl arată şi numele) l-au capturat şi cei doi frați Cervantes au fost duşi în robie la Alger. Aici, în Badestan, piața de sclavi, Miguel a fost vândut unui grec trecut la islamism. Acesta a găsit la Miguel o scrisoare de recomandație către don Juan de Austria (devenit, între timp, guvernator al Țărilor de Jos), drept care crezu că are de-a face cu un om de vază şi ceru un preț de răscumpărare ridicat. Între timp, îl puse să lucreze pe moşia lui, situată nu departe de țărmul mării. Aici, viitorul autor al lui *Don Quijote* făcea tot felul de planuri de evadare, pentru el şi pentru ceilalți sclavi ai grecului. La un moment dat, erau cât pe ce să reuşească: săpaseră un tunel până la țărm, unde ascunseseră cincisprezece sclavi fugari într-o grotă; în acelaşi timp, se înțeleseseră cu un fost captiv, al cărui preț de răscumpărare fusese plătit şi care pleca la Mallorca, să li se trimită un vas care sosi într-adevăr. În ultima clipă fură însă trădați de un anume Indoratore şi încercarea de

fugă eşuă.

Dus în fața lui Hasan Paşa, guvernatorul Algerului, Cervantes refuză să-şi denunțe complicii, în ciuda torturilor cu care a fost amenințat. Se pare că Hassan a fost atât de impresionat de curajul captivului, încât îl absolvi de pedeapsă şi-l cumpără plătind pentru el cinci sute de ducați de aur... după care fixă prețul de răscumpărare la dublul acestei sume. Mama şi sora lui Miguel reuşiră cu mare greutate să strângă banii şi, în 1580, după unsprezece ani de lipsă de acasă, dintre care cinci de captivitate – când era cât pe ce să fie dus de Hasan la Constantinopole, unde acesta era rechemat – prețul răscumpărării sosi şi Cervantes fu eliberat. În opera lui, experiența anilor de captivitate se oglindeşte în mai multe piese de teatru, între care *Sclavul maurilor* şi *Neguțătorii de sclavi din Alger.* Aceşti ani întunecați n-au slăbit, din fericire, puterea creatoare a celui ce a dat literaturii universale pe „Cavalerul tristei figuri".

Comerțul cu sclavi făcea parte dintre practicile obişnuite ale piraților, constituind o importantă sursă de venituri. După fiecare expediție, trierea captivilor se făcea după anumite criterii: bărbații voinici erau repartizați la galere, pentru vâslit; femeile tinere şi fetele erau vândute în piețele de sclavi şi ajungeau, de obicei, slujitoare în haremuri; cei mai bine cotați erau meseriaşii –

lemnarii, fierarii, țesătorii; de cele mai multe ori, constructorii de nave, pe atunci celebri, din Menorca şi Mallorca, nu erau vânduți ca sclavi, ci repartizați pe şantierele navale ale piraților, iar unii dintre ei, care au trecut la islamism, au fost eliberați, stabilindu-se definitiv la Alger sau Tunis; în sfârşit, bătrânii şi infirmii, care nu valorau nici cât costa transportul lor până la Coastele Barbareşti, erau de obicei ucişi. Captivii de vază, proveniți din nobilime sau din familiile de negustori avuți, erau tratați relativ bine: pentru căpeteniile de pirați, ei reprezentau o valoare, erau o „marfă" pe care se putea obține un anumit preț drept răscumpărare. Un tratament preferențial îl aveau captivii creştini trecuți la islamism – unii dintre ei obțineau slujbe importante în administrație, câțiva au devenit chiar căpitani pe navele flotei turco-maure. Se cunosc şi cazuri de captivi care au avut şansa să fie cumpărați în Badestan de oameni cumsecade, care i-au îndrăgit şi i-au tratat cu blândețe – cum s-a întâmplat, de pildă, cu Vincent de Paul (ulterior canonizat de biserica catolică). Într-o scrisoare adresată unui prieten (şi reprodusă într-o biografie a teologului redactată de E.K. Sanders, Londra, 1913) Vincent de Paul relatează că a fost „... vândut unui bătrân alchimist, un om foarte prietenos şi blând. Acesta din urmă mi-a povestit că-şi consacrase cincizeci de ani din viață ca să caute piatra filosofală. Slujba mea era de a întreține focurile în cele zece sau

douăsprezece cuptoare, îndeletnicire în care, slavă Domnului, am găsit mai multă plăcere decât caznă. Stăpânul meu avea multă afecțiune pentru mine şi îi plăcea să-mi vorbească de alchimie şi de țelul pe care-l urmărea şi făcea tot ce-i stătea în putință să mă inițieze, făgăduindu-mi bogăția şi toate tainele ştiinței lui…”

Dar Vincent de Paul, Cervantes (şi alții) sunt cazuri excepționale. Cei mai mulți dintre captivi trebuiau să presteze o muncă grea, istovitoare. În porturile de pe Coastele Barbareşti se puteau vedea şiruri de sclavi săpând, tăind piatra, clădind case şi forturi, amenajând rada portului. Dar cea mai grea muncă era vâslitul la galere, unde sclavii era puşi în lanțuri, fiecare lângă o vâslă, primind drept hrană de obicei câțiva pesmeți uscați, iar ca băutură apă amestecată cu oțet şi cu câteva picături de untdelemn; cu aceste alimente trebuiau să depună un efort fizic adesea superior posibilităților umane. Între cele două şiruri de vâslaşi se afla un culoar pe care se plimbau doi vătafi cu bice în mână, cu care îi plesneau peste spinările goale pe cei care, din pricina oboselii, nu respectau ritmul vâslitului. În acest tratament inuman aplicat vâslaşilor, galerele piraților barbareşti nu făceau excepție: pe galerele spaniole sau franceze, musulmanii luați prizonieri, precum şi creştinii condamnați de tribunale pentru diferite crime erau supuşi aceluiaşi tratament în acele vremuri pline de cruzime. Documentele nu lipsesc

nici în această privință; astfel, în arhiva unei organizații pentru răscumpărarea prizonierilor căzuți în captivitate algeriană se află o scrisoare a beiului de Alger relatând povestea unui maur care, înlănțuit pe o galeră spaniolă, şi-a tăiat mâna stângă deasupra pumnului, ca să scape de vâslă; atunci căpitanul navei a poruncit să fie din nou înlănțuit cu un dispozitiv prins de încheietura mâinii. Munca de vâslaş la galere, o muncă abrutizantă, ducea în cele mai multe cazuri la degenerarea fizică şi morală a captivilor care, chiar dacă până la urmă erau răscumpărați, nu mai erau apți pentru reintegrarea în viața socială.

În unele țări s-au făcut încercări de rezolvare a problemelor legate de răscumpărarea celor capturați de pirații barbareşti. În Anglia, de pildă, parlamentul a votat uneori fonduri speciale (sub forma unor taxe suplimentare asupra mărfurilor importate) destinate răscumpărării sclavilor, iar Camera Lorzilor a lansat liste de subscripție pentru ajutorarea soțiilor celor captivi; dar mare parte din banii destinați răscumpărării erau apoi alocați marinei – în speță acoperirii pierderilor cauzate de pirați. În țările catolice, dominicanii şi franciscanii au desfăşurat o oarecare activitate în această direcție – uneori cu tendințe discriminatorii: se cunoaşte cazul unui grup de preoți care conveniseră să plutească trei mii de piaştri pentru trei captivi catolici, iar când guvernatorul Algerului, într-un elan de

generozitate, s-a oferit să adauge unul în mod gratuit, preoții au refuzat deoarece respectivul captiv era luteran...

Dacă povestirile despre isprăvile piraților abundă în cadrul literaturii de aventuri, în schimb, lucrările documentare (autobiografii, memorii, jurnale ş.a.) sunt foarte rare: piraţii şi negustorii de sclavi nu prea obişnuiau să-şi scrie memoriile, mai întâi fiindcă, în general, nu ştiau carte, în al doilea rând, fiindcă ele ar fi constituit acte compromițătoare în mâinile judecătorilor şi o cale sigură spre spânzurătoare sau spre securea călăului. Totuşi, câteva asemenea documente, de autenticitatea cărora nu avem motive să ne îndoim, există. Între ele se numără memoriile căpitanului spaniol Alonso de Contreras, aşternute pe hârtie în numai unsprezece zile, pe masa unei cârciumi, la îndemnul dramaturgului Lope de Vega. De asemenea, unele pasaje din jurnalele redactate de William Dampier şi Woodes Rogers despre călătoriile lor în regiunea caraibă şi în mările sudului redau (cu o prudență lesne de înțeles) unele aspecte ale pirateriei din vremea lor, constituind, cum am văzut, surse de inspirație pentru scriitori ca Daniel Defoe.

Despre piraţii barbareşti din primele decenii ale secolului al XVII-lea avem două mărturii interesante – una apărută la Londra, în 1632 (William Lithgow: *Rare Adventures and Painfull Peregrinations),* constituind, între altele, o sursă

pentru biografia căpitanului Simon Danser, poreclit „Capitaine Diable” – şi alta apărută la Paris, în 1637 (Pere F. Dan: *Histoire de la Barbarie et de ses Corsaires),* redactată de un preot care se ocupa de răscumpărarea sclavilor căzuți în captivitatea piraților barbareşti. În sfârşit, o mărturie despre activitatea piraților din răsăritul Mediteranei la mijlocul veacului trecut o aduce compatriotul nostru Ion Ghica, în două scrisori mai puțin cunoscute adresate prietenului său Vasile Alecsandri: numit bei de Samos, Ion Ghica va sta cinci ani în această însorită insulă, ducând, din însărcinarea sultanului, o activitate susținută pentru stârpirea pirateriei.

Despre pirații englezi ai perioadei elisabetane – „Corsarii Majestății Sale”, cum li se spunea – literatura documentară este ceva mai bogată. Cronicile oficiale, de curte, menționează numele lui Hawkins, Drake, Grenville, Frobisher, Cavendish, Raleigh, Cumberland – căpitani vestiți ai vremii lor, dar, după cum e şi firesc, se arată destul de discrete în ce priveşte activitatea lor piraterească; în schimb menționează că Hawkins a adus în Anglia cartoful, iar Raleigh tutunul – ambele considerate, în acel secol al XVI-lea, plante medicinale şi cunoscute mai dinainte în Spania.

De ce „Corsarii Majestății Sale” şi nu „pirați” pur şi simplu? Chestiunea este legată de sistemul patentelor regale; cunoscute în Anglia încă

dinaintea epocii elisabetane, aceste *Lettres de marque* erau de fapt un fel de privilegii acordate anumitor asociații, comandanți de escadră sau căpitani de nave de a aborda şi jefui navele aparținând unor state dușmane – aflate sau nu în stare de război cu Anglia – cu condiția ca o parte a prăzii să revină administrației portului sau comitatului, uneori direct coroanei. Nu mai este vorba, deci, de simpli pirați, de tâlhari ai mării lucrând exclusiv pe cont propriu, ci de corsari, posesori ai unui brevet şi arborând uneori pavilionul englez. Evident, pentru negustorul spaniol a cărui corabie era jefuită, respectivul căpitan englez nu era altceva decât un pirat, dar pentru locuitorii (şi chiar pentru autoritățile) din Hastings sau Dover el era un cetățean respectabil, şi când se întorcea încărcat de pradă era sărbătorit ca un erou.

Sub domnia reginei Elisabeta I corsarii englezi au ajuns la mare înflorire; atacurile lor se îndreptau în primul rând împotriva navelor spaniole, venind astfel (uneori neoficial, alteori cu aprobarea tacită a reginei) în întâmpinarea politicii externe a Angliei față de puternica ei rivală. Asociații de negustori şi de nobili comanditau expedițiile piratereşti având drept scop jefuirea galioanelor care se întorceau din Lumea Nouă încărcate cu aurul şi odoarele prădate de la azteci sau incaşi; îndrăzneala piraților mergea până acolo încât atacau chiar oraşele de pe coasta

Americii, apărate de garnizoane spaniole. Francis Drake, cu prilejul călătoriei sale în jurul lumii (1579–1580), cu celebra sa navă *Golden Hind* („Ciuta aurie"), a jefuit patru oraşe şi mai mult de zece nave spaniole – iar la sfârşitul lui septembrie 1580 i s-a făcut o manifestație entuziastă la intrarea în portul Plymouth, după doi ani şi zece luni de la plecare. Astfel s-a încheiat cea de a doua călătorie în jurul lumii începută ca o simplă expediție piraterească şi pe care Drake a efectuat-o fiindcă nu avea altă soluție: aflat pe coasta vestică a Americii, nu putea să se înapoieze pe la Capul Horn, deoarece acolo îl pândea o puternică escadră spaniolă – şi atunci a pornit spre Apus.

Francis Drake a fost, probabil, cel mai mare amiral al vremii sale: cu toate că, efectuată la aproape o jumătate de veac după cea a lui Magellan, expediția lui în jurul lumii constituie o realizare cu totul excepțională pentru acea vreme; nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că *Golden Hind* s-a întors în portul Plymouth cu comandantul ei la bord, spre deosebire de nava spaniolă *Victoria*, care şi-a pierdut comandantul (pe Magellan) în împrejurări tragice – ucis pe o insulă din mările sudului –, încheierea călătoriei făcându-se sub comanda locotenentului său, pe nume Juan Sebastian El Cano.

Acțiunile piratereşti din cursul călătoriei lui Drake în jurul lumii s-au concretizat într-o pradă enormă: pentru fiecare liră investită, comanditarii

expediției au primit patruzeci şi şapte de lire. Regina Elisabeta i-a făcut o vizită pe *Ciuta aurie* şi, în strigătele entuziaste ale echipajului, l-a ridicat la rangul de cavaler. Legenda, foarte verosimilă de altfel, povesteşte că regina l-a pus pe Drake să îngenuncheze şi i-a luat spada, ca pentru a-l pedepsi, spunându-i: „Drake, regele Spaniei mi-a cerut capul tău. Am venit să ți-l retez!" Apoi l-a îmbrățişat şi a adăugat: „Ridică-te, sir Francis!" Piratul Drake deveni astfel sir Francis Drake, membru al aristocrației engleze. Cu alte cuvinte, în loc să fie judecat conform legii şi condamnat la moarte pentru piraterie (plângeri existau cu duiumul, mai ales din partea ambasadorului Spaniei – țară cu care Anglia se afla totuşi în relații diplomatice), Drake este sărbătorit ca un erou, înnobilat de însăşi Elisabeta, pe bordul vasului său pirateresc. Aceasta arată că expresia „Corsarii Majestății Sale" nu este doar un eufemism, ci corespunde pe deplin unor realități din epoca elisabetană. Pe de altă parte, gestul regal ne apare oarecum justificat: mai întâi, fiindcă asemenea distincții erau conferite în mod obişnuit marilor navigatori (şi Sebastian El Cano fusese înnobilat şi primise de la regele Spaniei un glob de aur cu inscripția *Primus circumdedisti me* – „Tu m-ai înconjurat primul"); şi apoi, prin faptul că Spania şi Anglia se aflau de mulți ani într-un „război rece" (cum se spune cu o expresie mai nouă), care nu va întârzia să atingă un stadiu „fierbinte" (în 1588),

când Filip al II-lea va trimite împotriva Angliei cea mai mare flotă de război cunoscută până atunci în istorie, *Invincibila Armada*, la învingerea căreia corsarii elisabetani vor avea o importantă contribuție – ceea ce ne apare firesc având în vedere experiența lor în luptele navale cu spaniolii…

Nici sub domnia Stuarților, pirateria nu înregistrează o scădere în intensitate, în ciuda faptului că legea începuse să fie aplicată cu mai multă severitate – dar pirateria postelisabetană nu se mai efectuează în stilul grandios al unor Drake sau Hawkins. Unele amănunte interesante despre această perioadă din primele decenii ale secolului al XVI-lea găsim într-o lucrare autobiografică intitulată: *The True Travels and Adventures of Capitaine John Smith* şi mai ales într-un manuscris (până acum nepublicat) al piratului Henry Mainwaring, care dăduse grele lovituri flotei spaniole; activitatea deosebit de dăunătoare a lui Mainwaring devenise o chestiune de stat şi ambasadorii Spaniei şi Franței la Londra îl amenințară pe paşnicul rege Iacob cu măsuri dintre cele mai drastice dacă nu va pune capăt, într-un fel sau altul, expedițiilor piratereşti ale supuşilor săi – drept care regele trimise un emisar piratului, punându-l pe acesta în fața următoarei alternative: sau amnistia, pentru el şi oamenii lui, cu condiția să renunțe la activitatea piraterească,

sau, în caz contrar, flota regală va porni o acțiune energică pentru exterminarea piraților. Neavând încotro, Mainwaring primi propunerea şi (la 9 iunie 1616) intră în portul Dover, unde este amnistiat deoarece „... nu comisese prea mari fărădelegi." Oamenii săi promiseră solemn că nu se vor mai îndeletnici cu pirateria şi li se îngădui să se întoarcă la casele lor în diferite porturi engleze. Curând, regele Iacob îl numeşte pe sir (!) Henry Mainwaring comandant al flotei echipate să-i combată pe pirați – căci cine era mai potrivit să conducă această acțiune decât un fost pirat, care cunoştea toate metodele şi ascunzişurile piraților? Iertat şi pocăit, intrat în grațiile regale, Mainwaring deveni un înverşunat vânător de pirați, apoi consilier al regelui în chestiunile maritime, iar în 1623 devine membru al Parlamentului ca reprezentant al oraşului Dover.

În ciuda multiplelor sale îndatoriri, Henry Mainwaring a găsit timpul să scrie şi o carte (al cărei manuscris se găseşte la *British Museum): Despre începuturile*, *obiceiurile şi suprimarea piraților;* lucrarea poartă dedicația: „Preamilostivului meu suveran, care reprezintă pe Regele din ceruri, a cărui clemență este mai presus de toate înfăptuirile lui". Cele patruzeci şi opt de pagini ale manuscrisului ne dau date foarte interesante despre piraţii barbareşti şi mai ales despre piraţii englezi de sub Stuarți. Printre aceştia din urma se numărau câțiva căpitani

vestiți, ca Warde, Verney şi Nutt; activitatea lor nu mai avea nici pe departe strălucirea marilor acțiuni ale corsarilor epocii elisabetane, deşi păstraseră unele obiceiuri – de pildă câştigarea bunăvoinței unor persoane influente de la Curte.

Abia către sfârşitul veacului, prin urmare aproape o sută de ani după moartea Elisabetei, se vor ivi în Anglia doi mari căpitani de pirați despre care se va vorbi foarte mult: William Kidd (interpretat magistral de Charles Laughton într-un film al cărui scenariu nu respectă decât în mică măsură adevărul istoric) şi Henry Every (căruia Daniel Defoe i-a descris viața aventuroasă prezentându-l, în romanul său, sub numele de Captain Singleton). William Kidd este eroul unei frumoase balade populare, în care este numit „Teroarea mărilor" şi se relatează cum a capturat, cu nava sa *Adventure*, uriaşa galeră a Marelui Mogul, însuşindu-şi bogății fabuloase şi salvând câteva zeci de fecioare destinate haremului... De procesul căpitanului William Kidd s-a vorbit mult la vremea lui; câteva acte care l-ar fi putut dezvinovăți pe căpitanul de pe *Adventure* au dispărut şi au reapărut câteva decenii mai târziu, în arhive, multă vreme după ce sentința fusese executată. Mai mult: acuzația de piraterie n-a putut fi dovedită – legislația elisabetană era încă în vigoare şi patenta regală atârna greu în cumpăna justiției – astfel că William Kidd a fost condamnat pentru că, în cursul unei altercații cu

un grup de marinari nemulțumiți, a aruncat un hârdău în capul maistrului tunar Moore, care mai târziu a murit de pe urma rănii primite; la proces, căpitanul Kidd n-a putut dovedi că se afla în stare de legitimă apărare, a fost condamnat şi executat, (în 1701), apoi expus în lanțuri spre a servi drept exemplu. După cum remarca un autor mai nou – „... Kidd, eroul a numeroase romane de aventuri şi filme turnate la Hollywood, n-a meritat ştreangul mai mult decât acei bărbați pe care Henric al VIII-lea şi Elisabeta I i-au ridicat de la condiția de pirați la rangul de amirali" (L. Bühnau, în op cit.). Dar vremurile se schimbaseră...

Henry Every îşi botezase nava *Fancy* („Ciudata", „Capricioasa") şi-şi luase porecla *Long Ben* („Ron Lunganul") – se pare că pentru a induce în eroare autoritățile, deoarece era mai degrabă scund de statură. Una dintre multele sale capturi a fost o navă indiană de mare tonaj, abordată în Marea Roşie şi având pe bord doamne din nobilime şi înalți demnitari care fuseseră în pelerinaj la Mecca. A fost o captură de o temeritate excepțională: nava era înarmată cu şaizeci şi două de tunuri şi avea pe bord patru sute de soldați cu muschete. Lupta a durat două ore, soldându-se cu pierderi mari de ambele părți; când piraților au năvălit pe bord, căpitanul vasului, Ibrahim, a silit un grup de fete turce – cumpărate ca sclave pentru sultanul Caşmirului – să ia parte la luptă, ceea ce au şi făcut, „îmbrăcate numai în pantaloni şi

turban", consemnează cronica; oamenii lui Long Ben au jefuit tot ce se afla mai prețios pe bord, pasagerilor le-au smuls până şi hainele de pe ei, şi „nu s-au purtat deloc cuviincios cu femeile". Părăsind nava capturată, piraţii luară cu ei obiectele de valoare, precum şi femeile mai tinere; câteva dintre acestea se smuciseră cu pumnalele agresorilor lor sau se aruncară în mare, altele îi urmară mai mult sau mai puțin de bunăvoie.

După mai multe isprăvi de acest fel, pe capul fiecăruia dintre oamenii lui Every autoritățile puseseră un preț de cinci sute de lire, sumă pe care Compania comercială a Indiilor de Est – greu păgubită de activitatea piraterească din Marea Roşie şi regiunea Madagascarului – o dublă. Până la urmă, mare parte dintre ei fură prinşi şi aduşi în fața tribunalului: dintre cei douăzeci şi patru judecați la proces, şase fură spânzurați, câțiva achitați, iar ceilalți deportați în coloniile de muncă forțată din Virginia. Every-Long Ben n-a fost prins niciodată.

Un anume Captain Charles Johnson – autorul unei lucrări ciudate, plină de amănunte inedite *(A General History of the Pyrates),* care continuă interesanta lucrare a lui Henry Mainwaring, pretinde că Every a trăit sub numele de Bridgman până la bătrânețe, în orăşelul Bideford din Devonul natal, că fabuloasele giuvaeruri indiene le-a încredințat spre vânzare unui negustor din Bristol, care l-a tras pe sfoară, şi că a murit atât

de sărac încât n-a lăsat nici măcar banii trebuincioşi pentru confecționarea unui coşciug şi a trebuit să fie înmormântat pe, cheltuiala primăriei din Bideford.

Nu este exclus ca Daniel Defoe să se fi inspirat din lucrarea lui Johnson, când a scris romanul *Viața şi aventurile piratului de faimă mondială Bob Singleton* – lucrare pe care poate că a cunoscut-o în manuscris. Despre identitatea căpitanului Johnson, care cunoştea atât de bine activitatea celor mai vestiți pirați ai vremii, nu se ştie nimic. Cum pe alocuri amănuntele relatate de el par să fie ale unui martor ocular, suntem îndreptățiți să presupunem că a luat parte la unele dintre expedițiile lui Kidd sau Every. În favoarea acestei presupuneri pledează însuşi faptul că şi-a publicat lucrarea sub pseudonim: spre deosebire de celălalt cronicar al pirateriei din veacul al şaptesprezecelea Henry Mainwaring, pirat pocăit care ajunsese unul dintre favoriții regelui – pe oamenii lui Kidd şi ai lui Every îi aştepta temnița, poate chiar ştreangul... Pentru Captain Charles Johnson – a cărui identitate n-o vom afla, probabil, niciodată, pseudonimul literar era, deci, o necesitate.

Despre pirații din Marea Caraibilor cele mai complete şi interesante date le datorăm unui anume Alexandre Olivier Exmelin, care a navigat mulți ani în calitate de chirurg pe diferite vase piratereşti, ținând un jurnal cu scrupulozitatea şi

meticulozitatea unui om de ştiinţă. Multă vreme s-a crezut că este olandez de origine, deoarece cartea lui a apărut prima oară (în 1678) la Amsterdam, numele autorului fiind puţin schimbat: Exquemelin. Trei ani mai târziu a apărut o ediţie spaniolă, iar o traducere engleză apare în 1684 sub titlul: *Bucanierii din America, sau o relatare adevărată a celor mai însemnate atacuri comise în ultimii ani, în regiunile de coastă ale Indiilor Apusene, de către bucanierii din Jamaica şi Tortuga, atât englezi cât şi francezi.* Cartea s-a bucurat de un succes enorm, ediţii noi s-au succedat la intervale scurte, unele însoţite şi de un al doilea volum.

„Bucanier" este termen de origine caraibă – prin *bucacoui* era desemnat locul unde indienii afumau carnea vânatului; în *Larousse*, sub *boucanier* se află următoarele: „Nume prin care erau desemnaţi aventurierii care, în secolele XVI şi XVII, vânau boi sălbatici în America pentru a le obţine pieile, cu care făceau un comerţ intens. (Ei s-au transformat în piraţi, în corsari sau în flibustieri.)". Transformare deloc surprinzătoare, dacă avem în vedere că în insulele Caraibilor, şi îndeosebi în Jamaica şi Tortuga, aflate în apropierea rutei obişnuite a caravelelor şi galioanelor spaniole, s-au strâns tot felul de aventurieri veniţi din Europa, atraşi şi ei de mirajul aurului spaniol. Aşa au luat naştere flibustierii. În Franţa se numeau *friboutiers* sau *flibustiers,* iar etimologia în mod

obişnuit admisă derivă termenul din engleza veche: *flibutor*, sau *frybuter,* sau *freebooter;* la rândul lor, englezii l-au luat din olandeză unde *vrisbueter* sau *vrijbuiter* înseamnă, în traducere literală, „care pradă fără restricții", prin urmare, este oarecum opus accepției termenului „corsar" – corsarul trebuind să țină seama de restricțiile impuse de patentă, de acea *Lettre de Marque,* a cărei nerespectare ducea la interzicerea înapoierii în țară, uneori chiar la arestarea şi condamnarea căpitanului şi a întregului echipaj. Corsarul avea patrie şi arbora pe nava lui pavilionul țării sale, flibustierul nu avea patrie ci numai un refugiu, o ascunzătoare, echipajul său era alcătuit din oameni de toate neamurile şi rasele, iar pe catargul navei sale arbora pavilionul negru al piratului, uneori împodobit cu o hârcă şi două oase încrucişate – simbol sinistru, cum nu se poate mai potrivit îndeletnicirii sale caracterizată de violență şi adesea de cruzime.

Aceşti „Compagnons de la Flibuste", cum îşi spuneau, aveau anumite reguli de la care nu se abăteau – de pildă, la împărțirea prăzii, existau părți cuvenite guvernatorului insulei care-i adăpostea, apoi părți corespunzătoare căpitanului, chirurgului, şi şefului de echipaj, iar restul se împărțea între flibustierii de rând. Existau şi un fel de îndemnizații pentru răniți, arată Exmelin, acordate după un tarif fix: o sută de scuzi pentru pierderea unui ochi, şase sute de

scuzi pentru pierderea ambilor ochi, două sute pentru mâna dreaptă sau pentru un picior etc. Beneficiarii acestor îndemnizații nu primeau totdeauna bani peşin ci, de pildă, unul sau doi sclavi – dintre prizonierii luați cu prilejul abordajelor – după ce, în prealabil, comisia de experți evalua prețul lor. Uneori, piratul căruia i se amputa mâna dreaptă prefera să i se dea, în locul banilor, un sclav care să muncească pentru el, deoarece ca invalid nu mai avea şanse să fie angajat pe o navă pirateresc㠂. Toate aceste amănunte, precum şi numeroase altele le găsim în interesanta lucrare a felcerului Exmelin, cronicar autentic şi corect al flibustei.

Câțiva dintre flibustierii celebri erau hughenoți – cum li se spunea în Franța celor de religie reformată – şi care îi urau de moarte pe spaniolii cunoscuți pentru intransigența lor catolică şi sprijinul acordat inchiziției. Aşa este Monbars, căruia cronicarii spanioli îi atribuie inventarea unor suplicii înfiorătoare şi chiar francezii îl porecliră „L'Exterminateur" sau „Le Roc", care, în ciuda poreclei sale, era olandez, originar din Groningen şi a cărui „distracție" favorită era să-i pună pe ofițerii spanioli capturați să umble desculți pe un grătar încins. Dar cel mai feroce dintre ei a fost probabil Jean-François Nau – zis L'Olonnois, deoarece era originar din mica localitate Les Sables d'Olonne – despre care cronicarul flibustei relatează că-i vira pe captivi în

cală, apoi, pe măsură ce apărea capul unui spaniol pe deschizătura tambuchiului, îl reteza, şi după fiecare cap retezat lingea sângele de pe teaca sabiei, cu aerul unui gurmand care gustă dintr-o mâncare delicioasă... Împreună cu un anume Michel le Basque, L'Olonnois a jefuit oraşul Maracaibo, unde se adunau o parte a bogățiilor prădate de spanioli în Peru, cu care prilej s-au petrecut scene înfiorătoare; L'Olonnois a sfârşit (în 1671) capturat la rândul lui de băştinaşii din insula Barn, care l-au tăiat în bucăți şi l-au mâncat... un sfârşit vrednic de acest căpitan al flibustei care, în ciuda calităților lui indiscutabile de luptător, a împins ferocitatea dincolo de orice limite, îngrozind Europa acelor vremuri, care nu era, totuşi, lipsită de războaie sângeroase şi grele suferințe.

Printre cei mai vestiți căpitani ai flibustei se numără Henry Morgan, zis Morgan Roşcovanul, ale cărui isprăvi (într-adevăr ieşite din comun) au inspirat numeroase povestiri şi scenarii – care nu se prea aseamănă între ele: unele ni-l prezintă ca având comun cu L'Olonnois calitatea de luptător dârz, dar deosebindu-se de el prin firea lui blândă – altele că a fost cel mai cinic şi mai feroce dintre pirații caraibi. A prădat oraşul Santiago din Hispaniola (Haiti), apoi, asociat cu alți doi căpitani, Morris şi Jackman, a jefuit oraşul Villa Hermosa din Mexic şi câteva aşezări din America Centrală, în re care Granada din Nicaragua; a

organizat mai multe incursiuni în Cuba, care l-au făcut celebru şi i-au adus... numirea în postul de viceamiral de Jamaica; scurtă vreme după aceea, Edward Mansfelt, amiral de Jamaica, moare la Tortuga: o moarte subită, misterioasă, prezentând simptomele unei otrăviri – şi iată-l pe Morgan Roşcovanul, care abia împlinise 30 de ani, amiral.

Sosise acum vremea expedițiilor de mare anvergură, socotea Morgan, care porni, în 1668, cu nouă nave şi cinci sute de oameni, să cucerească şi să prade Porto Bello, pe țărmul atlantic al Istmului Panama – oraş întărit, situat la capătul drumului urmat de convoaiele de catâri încărcate cu bogățiile din Peru – de aici porneau navele care transportau aceste bogății în Spania, într-o lucrare temeinic documentată (Georges Blond: *Histoire de la Flibuste,* Stock, Paris, 1969), asaltul asupra unuia dintre forturile cetății este relatat, pe baza cronicilor vremii, într-un fel care demonstrează că realitatea nu este cu nimic mai prejos de fantezia desfăşurată în povestirile de aventuri; iată un fragment din acest text (cu unele prescurtări şi completări):

Primul atac fu respins cu pierderi serioase pentru pirați; fortul avea ziduri groase, înalte şi o poartă din lemn masiv de mahon, bătută în fier şi groasă de cincisprezece centimetri. De pe parapetele zidurilor, spaniolii aruncau (după cum ne spune cronica) „pietre înfierbântate la roşu, apă clocotită, răşină aprinsă şi bombe". (Este vorba de

un soi de bombe primitive – vase de lut ars umplute cu iarbă de puşcă.) Morgan ordonă retragerea şi, în timp ce oamenii lui se odihneau sau îşi oblojeau rănile, concepu un alt plan de atac.

La Porto Bello se aflau două mănăstiri, una de călugări, alta de călugărițe. În seara zilei atacului, detaşamente de flibustieri – oameni în zdrențe, plini de sânge, cu fețele înnegrite de praf de puşcă – pătrunseră în incintele mănăstirilor şi, cu sabia în mână, îi mânară pe cucernicii monahi până la poalele zidurilor fortului, unde le porunciră să ridice scările şi să înceapă escaladarea. De sus, de pe parapete, spaniolii priveau cu groază femeile şi bărbații în rase lungi, negre, cu ochii scăldați în lacrimi şi spinările brăzdate de ascuțişul săbiilor, care se cățărau pe scări; în urma lor, flibustierii se cățărau cu o singură mână, în cealaltă ținând sabia sau pistolul, iar între dinți cuțitul.

Până la urmă veni şi ordinul ca apărătorii să nu țină seama de rasele călugăreşti şi să tragă în plin; dar cele câteva minute în care soldații majestății sale catolice au şovăit le-au fost fatale: primii pirați ajunseseră sus şi escaladaseră parapetul, iar în lupta corp la corp flibustierii din Jamaica erau de neînvins. Astfel căzu ultimul bastion din Porto Bello – fortul Santiago de la Gloria.

Vreme de trei săptămâni, cât a durat jefuirea oraşului, în toate piețele se desfăşura acelaşi spectacol: notabilitățile şi cetățenii cu stare erau

supuşi la cazne pentru a destăinui unde şi-au ascuns averile. Se pare că amiralul de Jamaica era foarte îndârjit de pierderile însemnate suferite (în oraş izbucnise, între timp, şi o epidemie de friguri galbene, care făcea victime atât printre locuitori, cât şi printre flibustieri, fără alegere) şi ordonase utilizarea mijloacelor celor mai drastice. Mai târziu, unul dintre participanții la expediție, John Style, cuprins de remuşcări, a adresat un fel de confesiune primului-ministru al Angliei; atrocitățile descrise în acest ciudat document întrec orice închipuire şi contrazic în mod flagrant părerea că Morgan evita pe cât cu putință vărsarea de sânge.

După înapoierea în Jamaica, vreme de câteva săptămâni, chefurile şi orgiile s-au ținut lanț la Port Royal. Prosperitatea oraşului îi făcea pe oameni să suporte mai uşor – după cum ne asigură cronica – epidemia de ciumă care izbucnise pe neaşteptate – de fapt, era vorba de friguri galbene, prizonierii spanioli le numeau „vomito negro”, aduse din Porto Bello de navele lui Morgan. Amiralul prefera de aceea să stea mai mult pe nava lui, unde se simțea mai ferit decât în somptuoasa casă pe care şi-o construise la marginea oraşului. Aici, pe nava-amiral, Henry Morgan chefuia cu căpitanii, notabilitățile oraşului şi oaspeții de vază, în timp ce cele treizeci şi şase de tunuri ale navei trăgeau din când în când câte o salvă de salut în cinstea participanților

la ospăț. La un moment dat, un marinar beat a pătruns în magazia de pulbere a vasului cu o feştilă aprinsă. A urmat o explozie de proporții uriaşe, şi nava s-a scufundat în câteva minute. Două sute de invitați au murit – Morgan a scăpat, datorită faptului că masa oaspeților de vază era la pupa, magazia fiind situată în partea din față a calei. Pescuit din apa mării, unde-l aruncase explozia, Morgan, aflând numărul morților, spuse cu amărăciune: „Mai mulți ca la Porto Bello”.

După o altă expediție de proporții uriaşe – treizeci şi şase de nave şi aproape două mii de oameni – întreprinsă în 1671 împotriva oraşului Panama şi care i-a adus o pradă uriaşă, Morgan se retrage din activitatea pirateresc㠂. Ultimii ani ai vieții i-a petrecut pe pământ ferm. Era printre cei mai bogați oameni din Jamaica – avea o casă somptuoasă la Port Royal şi trei proprietăți cu diverse plantații şi crescătorii de animale. În 1680 este numit guvernator, apoi, vreme de câțiva ani nu se mai vorbeşte de el – până în 1685, când îl dă în judecată pe chirurgul Exmelin (a cărui carte apăruse între timp), precum şi pe un anume Malthus, editorul versiunii engleze. Excelenței sale guvernatorului de Jamaica nu-i convenea câtuşi de puțin ca în fața opiniei publice să fie evocate isprăvile lui Morgan Roşcovanul, căpitan de flibustieri şi autorul a numeroase jafuri de nave şi oraşe spaniole. Este un proces important şi din punct de vedere strict juridic, fiind primul de acest

fel intentat unui editor (de altfel, Malthus a fost condamnat la două sute de lire despăgubire, sentință care a fost apoi de multe ori folosită ca jurisprudență în tradiționala justiție britanică).

Henry Morgan a murit în 1688, probabil de ciroză alcoolică. Deşi nu se mai aventurase de mulți ani pe mare, la semnalele fregatelor regale *Assistance* şi *Drake,* ancorate în port, tunurile de pe toate navele au slobozit lovituri la înmormântarea sa – cinste pe care englezii o rezervă numai marilor amirali şi şefilor de guverne. Patru ani mai târziu, un teribil cutremur a nimicit Port Royal, inclusiv casa lui Henry Morgan şi cimitirul unde fusese înmormântat.

Numeroşilor turişti (mai ales nord-americani), care vizitează astăzi Jamaica, li se arată diferite locuri care amintesc de marele amiral al flibustei, în jurul vieții şi faptelor căruia s-au țesut numeroase legende şi s-au scris multe cărți mai mult sau mai puțin conforme cu realitatea istorică.

Cu Henry Morgan se încheie, într-un fel, o perioadă din istoria pirateriei în regiunea caraibă, perioada flibustei, caracterizată prin expediții de amploare organizate cu sprijinul oficial (sau oficios) al autorităților coloniale din anumite centre (Tortuga, San Domingo, Jamaica) – autorități care veneau astfel în întâmpinarea politicii guvernelor din metropole. Când Franța se

afla în război cu Anglia, flibustierii francezi abordau cu predilecție navale engleze, iar când Anglia se afla în război cu Spania, flibustierii englezi jefuiau navele comerciale şi coloniile spaniole. Această „perioadă de glorie a flibustei” a ținut până către sfârşitul veacului al şaptesprezecelea şi s-a limitat, în ce priveşte teatrul de operațiuni, la regiunea caraibă şi coastele Americii Centrale, cu excepția câtorva expediții către sud (Venezuela) sau dincolo de Istmul Panama.

A doua perioadă atinge un maximum de intensitate după tratatul de la Utrecht (1712) care a stabilit pacea între Anglia, Franța şi Spania: flibustierii devin treptat pirați în adevăratul înțeles al termenului, arborează pavilionul negru cu cap de mort, îşi extind activitatea până pe coasta apuseană a Africii şi în Oceanul Indian – deşi regiunea caraibă rămâne unul dintre centrele piratereşti cele mai active. Căpitani de pirați ca Stede Bonnet, Charley Vane, Christopher Condent, Bartholomew Roberts, James Plantam, Edward Teach terorizează mările şi sunt la rândul lor vânați fără milă de navele militare ale tuturor națiunilor interesate în comerțul pe mare.

Piratul acestei perioade este, într-un fel, piratul „clasic” a numeroase romane de aventuri. John Silver, de pildă, celebrul erou al lui Robert Louis Stevenson i-a fost inspirat acestuia din urmă de unul dintre oamenii caro navigase multă vreme

sub căpitanii Edward England şi James Plantain şi care avea un picior de lemn… În alegerea acestor surse de inspirație autorii au ținut mai puțin seama de proporțiile activității (din punctul de vedere al istoriei pirateriei, Charley Vane sau Calico Jack, de exemplu, sunt nişte palizi pigmei față de Drake sau Morgan), cât de unele aspecte pitoreşti: felul de a se îmbrăca, limbajul colorat, modul spectaculos de a comite isprăvile, legendele despre comori ascunse. Fiindcă aspectele pitoreşti nu lipseau din viața acestor tâlhari ai mărilor. Edward „Blackbeard" Teach, de pildă, avea o barbă neagră (de unde şi porecla) până la brâu, pe care şi-o împletea în cozi legate cu panglici; distracția lui favorită era ca, la sfârşitul unui ospăț, să stângă lumânările şi să tragă cu pistoalele la nimereală, silindu-i astfel pe comeseni să-l imite: cine avea noroc, scăpa cu viață… Un alt căpitan de pirați, Lewis, organiza, în fiecare seară, o slujbă „religioasă" în cinstea lui Satan. Căpitanul Low, un sadic de genul l'Olonnois, tăia urechile prizonierilor şi-i silea să le mănânce cu sare şi piper. Căpitanul Fly era celebru prin vastul său repertoriu de înjurături, care circulau în tavernele din New Providence şi din toate porturile Antilelor. De o asemenea „celebritate" se bucurau şi Stede Bonnet, care se apucase de piraterie la şaizeci şi cinci de ani şi suferise nu mai puțin de zece naufragii, Bartholomew Roberts, care era totdeauna

îmbrăcat cu eleganță şi întreținea o orchestră pe bordul navei sale *Royal Rover* („Vagabondul regal”), şi mulți alții. Majoritatea au sfârşit în ştreang.

În această perioadă se generalizează şi folosirea pavilionului negru cu hârcă (poreclit, nu se ştie de ce, „Jolly Roger”), pe care flibustierii francezi din regiunea Antilelor îl arboraseră, ocazional, încă din ultimii ani ai veacului precedent. Faptul se explică prin aceea că nu mai avem de a face cu corsari, posesori ai unei patente, a unei *lettre de marque* care le dădea dreptul să arboreze pavilionul vreunui stat, ci cu piraţi scoşi în afara legii, cu tâlhari ai mării lucrând pe cont propriu. La abordare şi în cursul luptei pentru capturarea vreunei nave comerciale, arborarea pavilionului negru era o chestiune de mândrie (de „onoare”, am putea spune…) pentru un căpitan de piraţi; nu trebuie să uităm că ne aflăm în primele decenii ale veacului al optsprezecelea, când chestiunile de onoare, de prestigiu, jucau un rol însemnat.

Rărirea patentelor eliberate unor corsari şi folosirea pe scară largă a pavilionului negru coincide, după cum e şi firesc, cu o frecvență mai mare a proceselor intentate piraților şi cu numeroase condamnări la moarte. Piratul care aborda navele comerciale şi le jefuia sub flamura cu cap de mort nu mai ajungea la cele mai mari onoruri ca Francis Drake, şi nici nu putea să spere că va primi o slujbă bine remunerată în colonii, ca

Henry Morgan: prins asupra faptului, el era judecat şi condamnat la moarte prin spânzurătoare – unica pedeapsă rezervată piraților. Stede Bonnet a fost judecat, condamnat şi executat (la Charleston, în 1718) prin spânzurătoare, împreună cu treizeci dintre oamenii săi; sentința în procesul echipajului lui Bartholomew Roberts prevedea cincizeci şi două de condamnări la moarte, toate executate prin spânzurătoare. Cele mai frecvente şi severe condamnări aveau loc în Anglia şi în coloniile ei – aceeaşi Anglie care vreme de două veacuri îşi ocrotise corsarii, ba chiar îi răsplătise, tratându-i uneori ca pe eroi naționali. Dar vremurile se schimbaseră şi justiția ținea pasul cu vremea: într-o țară în care navigația şi comerțul constituiau activități esențiale pentru economie, era firesc ca pirateria să fie socotită printre crimele cele mai grave şi pedepsită ca atare.

Dintre figurile cele mai pitoreşti ale acelei perioade fac parte două femei: Anne Donny şi Mary Read, vrednice urmaşe ale anticei Elissa, care par să stea mărturie că ceea ce unii obişnuiesc să numească „sexul slab" nu este întotdeauna slab. Anne Bonny era fata unui avocat dintr-un orăşel irlandez situat nu departe de Cork. De mică se îmbrăca băieteşte şi, mai târziu, când tatăl ei a emigrat în Carolina de Sud, luând-o cu el, a continuat să ducă viața obişnuită

a unui băiat. Era o fire impulsivă, înzestrată cu toate atributele femeii; când l-a întâlnit pe ucenicul-marinar James Bonny s-a îndrăgostit de el şi, cum tatăl ei i-a interzis această legătură, a fugit de acasă, s-a căsătorit cu Bonny şi l-a urmat pe insula New Providence (în Arhipelagul Bahamas), care – după Tortuga, San Domingo şi Jamaica – devenise un refugiu agreat de piraţii din Indiile apusene. Aici l-a părăsit curând pe Bonny pentru un anume John Rackam, poreclit Calico Jack. Acesta colindase mările sub cei mai vestiţi căpitani de piraţi ai vremii; fusese secundul lui Edward Teach, zis Blackbeard („Barbă-neagră"), iar acum colinda tavernele din Nassau, cheltuindu-şi banii obţinuţi dintr-o expediţie întreprinsă ca timonier pe brigantina lui Charley Vane care, între Maracaibo şi Curaçao, reuşise să abordeze şi să jefuiască o fregată spaniolă şi o navă comercială olandeză. În timp ce pesoşii spanioli şi guldenii olandezi răsunau pe tejgheaua cârciumii, iar cei de faţă închinau cănile cu rom în cinstea lui, Calico Jack făcea planuri pentru o nouă expediţie.

Cum a reuşit Calico Jack s-o strecoare pe Anne pe bordul navei *Dragon*, a căpitanului Charley Vane, nu se ştie. Legile neoficiale ale pirateriei erau respectate cu stricteţe, iar una dintre ele prevedea că, sub niciun motiv, femeile nu erau admise la bord, căci (după cum ne spune textul unui regulament păstrat în arhivele britanice)

„erau mai periculoase ca zarurile şi ca băutura, zăpăcind mințile oamenilor şi stârnindu-i la ceartă”; iar un alt paragraf (citat de H. Leip) prevedea că: „Oricine va convinge o fată îmbrăcată în straie bărbăteşti să-l urmeze pe mare, va fi pedepsit cu moartea”.

În cele ce urmează vom folosi textul din lucrarea din care am mai citat *(Piraţi şi corsari)* şi care se bazează în bună parte pe textul misteriosului şi atât de temeinic documentatului căpitan Johnson; acesta ne asigură că Anne Bonny primi foarte curând botezul focului: se afla de câteva zile pe bord, când în portul Nassau sosi căpitanul Woodes Rogers cu o navă de război şi cu ordinul să grațieze, în numele regelui, pe piraţii care se vor preda şi vor declara sub jurământ că se lasă de piraterie. Ordinul nu era însă valabil şi pentru piraţi înrăiţi ca Vane; căpitanul Rogers refuză să primească delegaţia acestuia, din care făcea parte şi Calico Jack, ba chiar deschise focul asupra bizantinei *Dragon.* Vane ridică pânzele şi ieşi în grabă din port, punând între el şi vasul de război o altă navă – cea olandeză capturată în ultima expediţie – menită să primească ghiulelele slobozite de tunurile lui Rogers.

Câteva zile mai târziu, pe bordul navei piratereşti izbucni o revoltă: oamenii erau nemulţumiţi că Vane lăsase să-i scape o navă militară franceză care transporta lefurile funcţionarilor din Antilele franceze. Echipajul alese căpitan, în unanimitate,

pe John Rackam zis Calico Jack. Se pare că Anne Bonny a jucat şi ea un rol destul de important în această acțiune, aţâțându-i pe oameni împotriva lui Charley Vane.

Acelaşi Charles Johnson, biograful piraților din Antile, pretinde că nimeni – în afară de Calico Jack – n-a ştiut că pe bord se află o femeie. Mai verosimilă ni se pare o altă versiune: la un moment dat, Calico Jack, acum căpitan al navei, a obținut ca Anne să fie primită la bord cu drepturi egale, prin urmare şi cu dreptul la partea din prada obținută la abordaje. Anne se îmbrăca cu haine bărbăteşti şi participa la luptă, folosind pistolul şi sabia cu o îndemânare cu nimic mai prejos de a celorlalți piraţi. De altfel, Anne Bonny nu va fi singura excepție pe bordul *Dragonului:* curând se va ivi aici încă o femeie, Mary Read.

Întâmplarea s-a produs scurtă vreme după ce Anne Bonny s-a întors pe bord (lipsise câteva luni, pe care le petrecuse pe o mică plantație din Cuba, aparținând lui Calico Jack, unde, sub îngrijirea unei negrese, dăduse naştere unui copil). Oamenii de pe *Dragon* salvaseră un naufragiat care rătăcea, în plină mare, pe jumătate mort de sete, într-un canoe. Era un marinar spân, cu voce subțire, având tatuat pe braț un cap de mort cu două tibii încrucişate şi care declară că se numea Mac Read. Câteva zile după aceea, Anne Bonny, care avea unele bănuieli, îl înghesui pe marinar într-un colț şi-şi văzu bănuielile confirmate: era o femeie. Anne

Bonny o îmbrățișă cu căldură, fericită că va avea o tovarăşă pe bord. Johnson ne povesteşte că tocmai în clipa aceea apăru Calico Jack care, neştiind despre ce e vorba, trase cuțitul şi probabil că scena s-ar fi sfârşit tragic, dacă Anne n-ar fi smuls, cu un gest brusc, cămaşa „marinarului" dovedindu-i lui Calico că gelozia lui e neîntemeiată...

Mary Read, născută la Londra, dusese o viață aventuroasă. Copil nelegitim, moştenise dorul de ducă al tatălui ei, care fusese marinar; la vârsta de treisprezece ani, îmbrăcată băiețeşte, se îmbarcă pe o navă militară, ca mus; doi ani mai târziu, dezertă într-un mic port olandez, deoarece oamenii de pe bord începuseră să aibă unele bănuieli că ar fi fată. În Olanda, Mary se angajă într-un regiment de dragoni, unde învață meşteşugul armelor. Curând se îndrăgosti de un tânăr dragon flamand, dezertă împreună cu el şi, după ce se căsătoriră, deschiseră în apropiere de fortăreața Beda o cârciumă: *La cele trei potcoave.* Rămasă văduvă – soțul ei muri într-un accident – Mary Read îşi reluă hainele marinăreşti şi se îmbarcă pe o navă comercială olandeză cu care plecă în Indiile apusene.

Cum a ajuns Mary Read – respectiv marinarul Mac Read – în echipajul unei nave piratereşti, nu se ştie. Fapt este că a făcut parte dintre pirații care, la Nassau, au obținut grațierea de la căpitanul Woodes Rogers (între timp acesta fusese

numit guvernator la New Providence). Aşadar, Mac Read, conform promisiunii făcute, se lăsă de piraterie şi se angajă pe o navă comercială. Din echipaj făceau parte însă şi alți foşti pirați, care se revoltară, puseră mina pe navă şi hotărâră să se apuce iarăşi de vechea îndeletnicire. Dar, întru ciocnire cu o mică escadră spaniolă, nava lor fu scufundată. Cei care n-au murit, an rătăcit multă vreme pe mare – în mici ambarcații sau agățați de butoaie, lăzi, scânduri – până ce o parte dintre ei au fost pescuiți de o navă trimisă de Rogers, aduşi la New Providence şi… spânzurați. Mary Read a avut şansa să fie salvată de oamenii lui Calico Jack.

Scurtă vreme după aceea, Mary Read se recăsători cu un tânăr flamand, care fusese, luat captiv pe bordul *Dragonului* de pe o corabie franceză, deoarece era meşter în confecționarea velelor. N-a fost o căsătorie cu „forme legale”, cum se spune, dar – cum avea să declare mai târziu Mary Read la procesul ce i-a fost intentat – ea se socotea unită pe vecie de soțul ei „în fața lui Dumnezeu”. Se pare că, o dată cu această căsătorie, a fost primită în rândurile echipajului cu drepturi egale, întocmai ca Anne Bonny. Dovadă este însuşi faptul că i s-a acordat dreptul să se bată în duel, conform codului „onoarei” piratereşti, cu un anume Cachalot.

Acest Cachalot (o poreclă care spune multe: caşalotul este un soi de balenă uriaşă, foarte

feroce) devenise insistent şi, după câteva impertinenţe, fusese pălmuit de Mary Read şi ceruse satisfacţie. Mary solicită dreptul să se bată în duel, iar nu soţul ei, cerere care fu pusă la vot şi aprobată. *Dragonul* ancoră într-un mic golf dintr-o insulă pustie. Cei doi duelişti se aşezară spate la spate, într-o mână ţinând pistolul, în cealaltă sabia. La comanda arbitrului făcură câte zece paşi, apoi se întoarseră şi traseră. Mary îşi răni adversarul la braţ, iar în lupta cu sabia care urmă îl ucise.

Cam în aceeaşi perioadă – suntem în toamna anului 1720 – brigantina lui Calico Jack reuşi una dintre cele mai importante capturi ale sale: o fregată de război spaniolă, încărcată cu o mare cantitate de aur şi numeroase butoaie cu rom. După ce urcară echipajul spaniol în diferite ambarcaţii, piraţii scufundară Regata, apoi *Dragonul* porni cu toate pânzele sus, lăsându-i pe marinarii majestăţii sale catolice în voia soartei. Împărţirea prăzii avu loc pe plaja pustie a unui golf din insula Green Key. Partea fiecăreia a fost atât de mare, încât unii dintre oamenii lui Calico Jack îşi făcură socoteala că au cu ce trăi până la sfârşitul zilelor, drept care îşi luară rămas bun de la ceilalţi şi porniră – cu canoe, cu plute, cu ce găsiră la îndemână – spre diferite porturi din Antile, aflate la distanţe nu prea mari. Ceilalţi – vreo două duzini de oameni, între care Anne Bonny şi Mary Read – nu părăsiră *Dragonul*, de

care se legaseră în cei doi ani de viață aventuroasă petrecută pe bordul lui. Cum brigantina avea nevoie de reparații – curățirea chilei, călăfătuire, refacerea velaturii – şi cum aveau din belşug alimente, provenite din cambuza fregatei spaniole capturate, hotărâră să rămână câtva timp pe insulă; a fost o greşeală pe care Calico Jack şi oamenii lui aveau s-o plătească scump, fiindcă şi în acele vremuri, când telegrafia fără fir nu se inventase încă, veştile circulau destul de repede în Antile.

Piraţii nu se grăbeau cu reparare navei: mizele pentru jocul cu zaruri nu lipseau, butoaiele cu rom păreau nesecate. Aşa se face că, în seara când oamenii guvernatorului de Jamaica năvăliră în mica tabără din Green Key, numai Anne Bonny şi Mary Read erau capabile să țină o armă în mână. Se luptară ca nişte leoaice şi numai printr-o minune scăpară neatinse. A doua zi dimineața, nava amiralității din Jamaica porni spre Kingston (după cutremurul care distrusese Port Royal, reşedința guvernatorului se mutase aici); în cala ei se aflau piraţii lui Calico Jack puşi în lanțuri.

Procesul a durat două zile, la 16 şi 17 noiembrie 1720, execuțiile urmând să aibă loc la 18 noiembrie. Toți acuzații au fost condamnați la moarte prin spânzurătoare, cu o singură excepție: reparatorul de vele, care reuşi să aducă dovezi că fusese silit să-i urmeze pe piraţi. În actele procesului, aflate actualmente în Arhivele din

Londra (acte care atestă încă o dată că relatarea căpitanului Johnson se bazează pe fapte reale), rezultă că Anne Bonny şi Mary Read au fost judecate după aceeaşi procedură ca şi ceilalți oameni ai lui Calico Jack; nu se pomeneşte nicăieri că ar fi femei, ceea ce ne duce la concluzia că au ascuns acest fapt curții. La urmă, însă, se produse lovitura de teatru. Când judecătorul întrebă, conform procedurii, dacă are cineva vreo obiecție în legătură cu sentința, Anne şi Mary se ridicară, făcură un pas înainte şi declarară, conform unei formule consacrate: *My lord we plead our bellies* – ceea ce (în traducere liberă) înseamnă: „Domnule judecător, obiectăm deoarece suntem gravide". Era pentru prima oară că un asemenea incident se producea într-un proces intentat unor pirați... Un examen medical stabili că Anne şi Mary spuseseră adevărul, astfel că, în conformitate cu legile engleze, execuția lor fu amânată până după naştere.

Ultima dorință a lui John Rackam, alias Calico Jack, a fost s-o mai vadă o dată pe Anne. A fost o slabă consolare pentru el, deoarece Anne se mulțumi să-i spună: „Îmi pare rău să te văd astfel. Dar dacă te-ai fi purtat ca un bărbat, n-ai muri acum ca un câine".

Mary Read a murit imediat după ce a născut, în primăvara anului 1721, de febră puerperală, pe salteaua de paie a celulei ei din închisoare. Anne Bonny a fost grațiată, în urma intervenției tatălui

ei care era, după cum am văzut, avocat. Ce s-a întâmplat cu ea, după aceea, nu se ştie.

Astăzi, autorii de literatură de aventuri par să fi abandonat în bună măsură povestirea cu piraţi. Poate şi datorită faptului că pirateria a dispărut de pe mările globului nostru – dispariţia având cauze multiple: dezvoltarea flotelor militare, prin urmare şi a eficacităţii mijloacelor de combatere a pirateriei, introducerea pe scară largă a navigaţiei cu aburi şi cu motoare diesel, înzestrarea navelor cu telegrafie fără fir şi radio, folosirea aviaţiei în operaţiile pe mare. Vremurile romantice ale navigaţiei cu vele, în care de îndemânarea căpitanului de piraţi în a folosi vântul şi a găsi ascunzătorile cele mai potrivite depindea succesul unei expediţii au trecut; progresul tehnic de care navigaţia s-a bucurat din plin face ca, practic, orice navă piraterească să fie reperată şi capturată în cel mai scurt timp, oriunde ar încerca să se ascundă. De altfel, astăzi nu mai există teritorii de apartenenţă incertă sau insule pustii care să ofere posibilităţi de a fi amenajate ca adăposturi pentru nave piratereşti şi ca baze de aprovizionare. Goeletele, brigantinele şi caravelele se aprovizionau cu câteva butoaie cu apă potabilă şi câteva lăzi cu pesmeţi şi carne sărată – energia o furniza vântul. O navă din zilele noastre necesită cantităţi enorme de cărbuni sau păcură, care nu se pot procura pe nicio insulă pustie din Atlantic

sau Pacific.

În zilele noastre, urmaşii căpitanilor de piraţi se ocupă cu contrabanda şi cu traficul de stupefiante – activităţi ilegale ca şi pirateria (şi se pare că tot atât de remuneratorii), dar ele nu mai au acel suflu de romantism care a inspirat atâţia scriitori de seamă. Nici nu mai este de conceput astăzi ca un traficant sau contrabandist să participe cu nava sa la bătălii navale, să aibă un cuvânt greu de spus în politica ţării sale sau să dea sfaturi capetelor încoronate: corsarul Surcouf, într-o convorbire cu Napoleon, l-a sfătuit să demonteze tunurile de pe marile nave de război, greoaie în manevră, şi să armeze cu ele o flotă rapidă de corsari; cu peste două sute de ani în urmă, Elisabeta I primise un sfat asemănător de la corsarul Drake şi-i dăduse ascultare; Napoleon nu l-a ascultat pe Surcouf – avea s-o regrete amarnic: mai târziu, la Trafalgar, flotele reunite franceză şi spaniolă vor suferi o dezastruoasă înfrângere în faţa flotei britanice de sub comanda amiralului Nelson.

Căci aceasta este una dintre învăţăturile pe care le desprinde cel ce se apleacă asupra captivantei şi pe alocuri ciudatei istorii a pirateriei, învăţătură pe care Goethe, în *Faust*, o pune în gura lui Mefisto (actul II, scena 5): *Krieg, Handel und Piraterie / Dreieinig sind sie, nicht zu trennen. („Război, negoţ, pirateriei Treime sunt, de nedespărţit”).*

Romanele Preriei: „Piei-Roşii” Şi „Fețe-Palide”

De Soto şi de Coronado: primele relatări despre bizoni şi scalpuri. Călătorii franco-canadieni şi comerțul cu blănuri. Unelte şi arme de foc: schimbări profunde în modul de viață al „pieilor-roşii”. Sfaturile din jurul focului: „conferințe de pace”. Bizonul, acest „rege al preriei”. Turismul şi combaterea poluării folclorului amerindian. „Pământul este un bun comun al omenirii”. Politica de indian removal şi literatura.

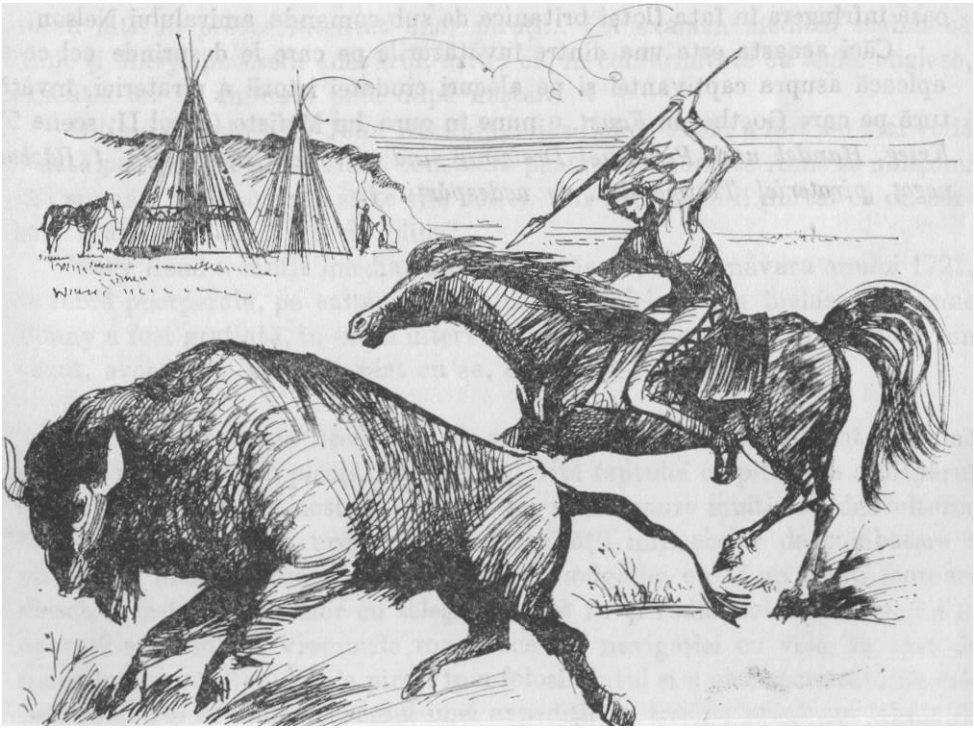

În fraza „Indienii preriei nord-americane se mai numeau şi piei-roşii” există două inexactități.

Prima: indienii nu erau indieni – aşa i-a numit Columb convins că, străbătând Atlanticul, ajunsese în India; cunoaştem şi data exactă a acestui botez din eroare, 12 octombrie 1492, precum şi locul: insula numită de băştinaşi Guanahani, căreia apoi Columb i-a schimbat numele (e cert că amiralul mării-ocean avea o anume slăbiciune pentru rebotezări…) în San Salvador, astăzi identificată cu insula Watling din Arhipelagul Bahamas.

A doua: „piei-roşii" este o poreclă deloc justificată – băştinaşii Lumii Noi (termenul ştiințific folosit actualmente: amerindieni) aparțin, din punct de vedere antropologic, rasei mongoloide. Asupra originii lor, teoria general acceptată în prezent este cea formulată de etnologul american Alěs Hrdlička, în 1910: amerindienii s-au format prin migrațiile succesive ale populațiilor de vânători din nord-estul Asiei, venind peste strâmtoarea Bering. Migrațiile au început, probabil, cam cu 45 000 de ani în urmă şi au continuat în valuri succesive. În favoarea acestei teorii pledează două argumente peremptorii: mai întâi, faptul că în Lumea Nouă nu s-au descoperit urme ale omului preistoric, iar în al doilea rând afinitățile etnice dintre amerindieni şi popoarele asiatice. Migrația în mai multe valuri, pe o perioadă cuprinzând zeci de milenii, explică extraordinara diversitate a limbilor vorbite de amerindieni.

Având în vedere originea lor, este deci limpede că „pieile roşii” nu puteau avea pielea roşie. Caracteristicile lor fizice comune (cu variații relativ puțin însemnate de la regiune la regiune) sunt: trăsături somatice în general mongoloide, părul lins, aspru şi negru, ochii de culoare închisă, pielea în nuanțe de brun-gălbui, nas deseori acvilin. De unde vine, aşadar, denumirea de „piei-roşii”, foarte veche şi foarte răspândită? Ea figurează în rapoartele misionarilor iezuiți de la începutul veacului al XVII-lea, în dările de seamă ale ofițerilor francezi şi englezi asupra luptelor purtate pentru teritoriile canadiene – şi chiar în documente oficiale, ca să nu mai vorbim de jurnale de călătorii, de literatură în general. Răspunsul la această întrebare e simplu: vine de la obiceiul răspândit la unele triburi amerindiene ca bărbații să-şi vopsească fața şi trupul în culori în care domina roşul, la anumite ocazii (ceremonii, dansuri rituale), de asemenea, clini porneau „pe poteca războiului” – în anumite perioade aborigenii aveau destul de rar prilejul să „îngroape securea războiului” şi să „fumeze pipa păcii”, căci trebuiau să-şi apere domeniile de vânătoare invadate de „fețele-palide”.

De fapt, nici fețele-palide nu erau chiar palide, ci bătute de soare şi intemperii: exploratorii *(voyageurii)* franco-canadieni, vânătorii, puitorii de capcane *(trappers)* şi negustorii de blănuri nu se deosebeau prea mult la culoare de băştinaşi – ba

până la urmă le-au adoptat şi îmbrăcămintea, foarte potrivită acelor locuri: mocasinii din piele de bizon, haina de piele de cerb, uneori împodobită cu ciucuri, căciula din blană de castor.

Primii albi care au venit în contact cu „pieile-roşii – aşadar cu amerindienii din prerie au fost spaniolii: trei expediții, conduse de de Soto, Moscoso şi Coronado, au pătruns aici venind dinspre sud. Hernando de Soto – tânăr conchistador care servise sub Pedrarias în America Centrală şi sub Pizarro în Peru – fusese trimis de împăratul Carol Quintul să cucerească Florida (nume sub care spaniolii desemnau întregul continent nord-american). Debarcarea lui, în 1539, lângă Tampa Bay, a fost începutul unei uriaşe aventuri, care i-a purtat pe de Soto şi pe tovarăşii săi până aproape de Munții Stâncoşi, în căutarea aurului, argintului şi pietrelor prețioase – pe care, de altfel, nu le-au găsit. Au găsit în schimb „piei-roşii" în regiunile unde se află astăzi statele Georgia, Tennessee şi Alabama, băştinaşi care, fireşte, nu vedeau cu ochi buni această invazie şi-şi apărau cu hotărâre domeniile de vânătoare. De Soto, deşi rănit într-o luptă cu amerindienii, decise să-şi continue drumul şi ascunse oamenilor săi vestea că vasele spaniole părăsiseră coasta, lăsându-i la voia întâmplării.

Membrii expediției lui de Soto au fost primii albi care au traversat fluviul Mississippi, în primăvara

lui 1541; călătoriră în sus pe râul Arkansas şi în Oklahoma, fără să găsească râvnitele comori, şi se întoarseră descurajați pe malurile Mississippiului. Aici, de Soto muri (în vârstă de 42 de ani) şi ostaşii săi îl îngropară în taină – coborându-i sicriul în albia fluviului – pentru ca amerindienii, care se temeau de el, să nu afle de moartea lui. Supraviețuitorii au mai făcut o încercare, sub conducerea lui Luis de Moscoso, traversând Red River („Râul Roşu") şi nordul Texasului, dar fără să găsească fabuloasele comori, astfel că se întoarseră la Panuco (în Mexic). Din cei 550 însoțitori ai lui de Soto, la Panuco au mai ajuns 320 – ceilalți pieriseră în luptele cu indienii şi de diferite boli.

Avem toate motivele să presupunem că membrii expediției lui de Soto au fost primii europeni care au venit în contact cu amerindienii *osage* şi *kansas,* după ce traversaseră teritoriile locuite de triburile *cherokee* şi *creek;* cronicarii expediției sunt cei dintâi care pomenesc de obiceiul „pieilor roşii" de a-şi scalpa duşmanii ucişi în luptă. Americanii cinstesc memoria lui de Soto: trei oraşe din vestul S.U.A., în statele Kansas, Texas şi Montana (deşi de Soto n-a ajuns până în Montana, stat aflat în nord, la granița cu Canada…), îi poartă numele, iar în Florida, în regiunea unde au acostat corăbiile spaniole în 1540, s-a amenajat un parc memorial.

Aproximativ contemporană cu expediția lui de

Soto şi de Moscoso, şi pornită tot din Mexic, este cea a lui Coronado, care se leagă de misterioasa legendă despre „cele şapte cetăți aurite ale Cibolei”. Francisco Vasquez de Coronado aflase de la un călugăr franciscan, *fray* („fratele”) Marcos de Niza, despre existența a şapte cetăți nespus de bogate în aur, între care cea mai mare se numea Cibola. Povestea Cibolei era atestată şi de un alt călător, anume Alvar Nunez Cabeza de Vaca („Căpățână de vacă”): naufragiat pe coasta Texasului, Cabeza de Vaca şi alți trei supraviețuitori – Madonado, Dorantes şi Estevanico – au trăit o vreme printre indieni, unde şi-au creat o reputație de vraci-tămăduitori, apoi au pornit-o spre apus, străbătând continentul prin Texas, pe urmă (probabil) prin New Mexico şi Arizona şi poate până în California. În 1536 s-au îndreptat spre sud, ajungând după numeroase peripeții la Culiacan, în Mexic. Ei sunt primii albi care au văzut bizoni; Cabeza de Vaca şi-a scris memoriile *(Los naufragios,* 1542) în care relatează legenda despre comorile Cibolei.

Ademenit de povestirile lui *fray* Marcos de Niza şi de relatările lui Cabeza de Vaca, Francisco de Coronado porneşte din Compostela, străbate regiunea Sonora şi sud-estul Arizonei şi ajunge chiar la Cibola. Dar ce dezamăgire: în locul cetății cu bogății fabuloase, un biet *pueblo* al indienilor *zuni* din New Mexico, cum erau de altfel şi celelalte şase aşa-zis cetăți. Singurele „comori” pe care le-a

găsit au fost coşuri artistic împletite, vase de lut pictate şi podoabe de turcoază (peruzea) – o piatră semipreţioasă, de fapt un fosfat de aluminiu şi cupru, aflat în zăcăminte bogate în New Mexico, Nevada, Arizona şi Colorado – în prelucrarea căreia amerindienii *zuni* erau mari meşteri.

Amerindienii *hopi* şi *zuni* nu erau „piei-roşii", ei nu duceau viaţa migratoare a vânătorilor de bizoni din prerie; pe aceştia din urmă, Coronado îi va cunoaşte datorită locotenenţilor săi pe care-i trimite să caute aur şi pietre preţioase în regiunile învecinate: Pedro de Tovar ajunge la triburile amerindiene din nordul Arizonei de astăzi, Garcia Lopez de Cardenas descoperă Grand Canyon („Marele Canion"), iar Hernando de Alvarado vizitează Acoma şi aşezările amerindiene din regiunile lui Rio Grande şi ale râului Pecos. Niciunul dintre ei n-a găsit aur, dar de Alvarado s-a întors cu un amerindian din prerie şi cu… o nouă legendă: despre puternicul regat Quivira, aşezat mai departe, spre nord-est. Amerindianul, pe care spaniolii l-au poreclit „Turcul", dădea amănunte de-a dreptul senzaţionale despre bogăţiile Quivirei. „Turcul" este primul amerindian din prerie al cărui nume îl cunoaştem – de fapt nu un nume, ci o poreclă; „pieile-roşii" aveau nume pitoreşti, pline de fantezie (cum vom vedea mai departe).

Hotărât să găsească noul El Dorado – Quivira – Coronado iernează pe malul lui Rio Grande, nu

departe de oraşul Santa Fe de astăzi, iar în primăvară porneşte prin Texas, până la Palo Duro Canyon, apoi spre nord, prin Oklahoma şi Kansas, până la Quivira. Altă dezamăgire: nici urmă de aur sau argint, doar nişte aşezări temporare modeste (probabil ale indienilor *wichita),* mai sărace decât ale amerindienilor *zuni…* După ce l-a pedepsit cum se cuvine pe „Turcul" cel mincinos, Coronado a iernat pe malul lui Rio Grande şi în 1542 s-a întors, lipsit de glorie, în Mexic.

Americanii cinstesc şi memoria lui Coronado: un oraş destul de important din California îi poartă numele, iar în 1952 a fost amenajat, în sud-estul Arizonei, parcul memorial Coronado (1111 hectare), în regiunea unde căutătorul fabuloaselor Cibola şi Quivira a păşit prima oară pe teritoriul de astăzi al S.U.A. Coronado este eroul câtorva monografii moderne, între care ale lui A. Grove Day *(Coronado Quest,* 1940 – „Ținta lui C.") şi Herbert E. Bolton *(Coronado on the Turqoise Trail,* 1949 – „C. Pe drumul turcoazei"). Firește că „fețele-palide", ce formează eroii acestor lucrări, sunt conchistadori – aventurieri şi mercenari avizi de aur şi puşi pe jaf – ale căror contacte cu „pieile-roşii" au fost un lung şir de lupte şi hărțuieli; totuşi, cinstirea de care se bucură unii dintre ei în istoria (şi geografia) S.U.A. Este oarecum justificată prin faptul că au fost primii europeni care au explorat regiuni întinse ale Lumii Noi.

Dacă despre „pieile-roşii” din veacul al XVI-lea avem oarecare informaţii de la spaniolii veniţi dinspre sud, din Florida şi Mexic, pentru veacul al XVII-lea şi o parte din cel următor, aceste informaţii le datorăm în bună parte francezilor veniţi dinspre nord, din Canada. Dintre călătoriile între prinse mai ales de militari, vânători şi misionari, una dintre cele mai remarcabile este cea din 1678, când Louis Jolliet şi Jacques Marquette, împreună cu alţi cinci *voyageurs* (în accepţia franco-canadiană a vremii, „voyageuri” însemna mai mult decât „călător” – mai degrabă „explorator”) pornesc din sud-vestul Marilor Lacuri şi ating şi ei fluviul Mississippi, la câteva zeci de mile mai la nord decât o făcuse – ce-i drept cu 130 de ani mai înainte – spaniolul de Soto. De altfel, Jolliet şi Marquette, temându-se de amerindienii *comanşi,* care nu vedeau cu ochi buni pătrunderea albilor pe teritoriul lor, se mulţumiră să coboare numai până la gura râului Arkansas, după care făcură cale întoarsă pe râul Illinois, până la lacul Michigan. Preotul iezuit Jacques Marquette, care vorbea mai multe dialecte amerindiene, a scris un interesant jurnal al acestei călătorii (publicat în *Recueil de voyages*, 1681 – culegere editată de călătorul şi eruditul francez M. Thevenot), în care aduce unele dale interesante despre „pieile-roşii”; aceste date – nu totdeauna riguros verificate, după cum s-a constatat mai târziu – au creat în Franţa o anume imagine a

amerindianului din prerie, preluată apoi de autori de prestigiu, printre care Chateaubriand.

Alții doi *voyageurs* vor întregi această imagine (fără s-o modifice esențial), şi anume Robert Cavelier de la Salle, care va coborî pe Mississippi, ajungând (în aprilie 1682) până la Golful Mexicului, şi Pierre Gaultier de la Vérendrye care, în 1731, obținând permisiunea de la guvernatorul Québecului de a căuta mult discutatul *Northwest Passage* („Trecerea către nord-vest"), porneşte către apus împreună cu cei trei fii ai săi şi cu un grup de vânători şi negustori de blănuri din Montreal – aceştia din urmă fiind şi cei care finanțau expediția: dacă de la Vérendrye căuta drumul spre Oceanul Pacific pentru gloria Franței şi a regelui Ludovic al XV-lea, negustorii căutau contactul cu vânătorii indieni pentru a-şi procura mult căutatele blănuri de castor, vidră şi nurcă din regiunea Marilor Lacuri şi de mai departe, dinspre apus, din regiunea Marilor Prerii străbătute de nenumărate cirezi de bizoni.

Este, aici, locul să remarcăm spiritul de aventură care-i anima pe aceşti temerari porniți în călătorii lungi şi primejdioase pe meleaguri necunoscute, în căutarea unor bogății care adesea s-au dovedit iluzorii: conchistadorii veniți din Mexic căutau legendarele Cibola şi Quivira, despre care se spunea că au acoperişurile aurite, *voyageurii* veniți din Canada explorau drumurile către regiunea Munților Stâncoşi, despre care se

spunea că ar ascunde animale necunoscute cu blănuri nespus de prețioase. Cei din urmă s-au dovedit mult mai realişti din acest punct de vedere, deşi au plătit şi ei tribut greu. De la Vérendrye, de pildă, care în fiecare an înainta tot mai mult spre apus, pierde, în 1736, pe unul dintre fiii săi, Jean-Baptiste, ucis de indienii *sioux.*

S-a vorbit mult despre expediția întreprinsă de de la Vérendrye, unii cercetători de mai târziu fiind de părere că străbătuse Munții Stâncoşi; această ipoteză a fost abandonată după 1913, când nişte copii de şcoală au descoperit, lângă Pierre (în South Dakota), o tăbliță de plumb – îngropată aici de exploratori pe drumul de întoarcere – din textul căreia pare să reiasă că nu ajunseseră decât până la regiunea muntoasă de la Black Bills („Colinele Negre"), un avanpost al Munților Stâncoşi. De pe urma acestor expediții ne-au rămas relatări interesante despre indienii *mandani* (printre care de la Vérendrye a stat câtva timp, în 1738, în regiunea fluviului Missouri) şi despre amerindienii *sioux* – acestea din urmă mai puțin demne de încredere, deoarece erau scrise cu patimă – *voyageurul* nostru nu putea să le ierte acestor „peaux-rouges" uciderea fiului său.

Călătoriile pornite din Canada se răresc treptat în a doua jumătate a veacului şi încetează aproape complet, când francezii sunt chemați sub drapel să lupte pentru Noua Franță (Canada) împotriva Noii Anglii, în războiul pe caro americanii îl

numesc *French and indian War* („Războiul francez şi indian”). În 1760, după ce francezii pierduseră Canada (şi monopolul comerțului cu blănuri), câteva posturi avansate din apusul țării au continuat să arboreze o vreme drapelul cu floarea de crin, dar timpul îndrăzneților *voyageurs* trecuse. Pe de altă parte, coloniile americane ale Angliei erau în plină frământare, pregătindu-şi independența, astfel că până către sfârşitul veacului drumurile spre Apus sunt bătute doar de câțiva vânători îndrăzneți, despre ale căror itinerarii nu ne-au rămas date sigure, ci mai degrabă povestiri fabuloase, plămădite din acelaşi aluat cu cele despre Cibola şi Quivira – sau, fiind vorba de vânători, am putea spune: povestiri vânătoreşti…

Veacurile XVII şi XVIII nu sunt aşadar sărace în informații despre amerindienii din prerie: rapoarte ale diferitelor misiuni (mai ales iezuite), ale militarilor francezi din Canada şi englezi din Noua Anglie, ale unor autorități administrative şi comandanți de forturi aflate la frontieră sau chiar în teritoriile amerindiene. Toate acestea nu formează, bineînțeles, o literatură, ci nişte simple surse de informație care trebuie considerate cu prudență şi folosite cu discernământ, fiind adesea redactate cu părtinire sau incompetență.

„Pieile-roşii” apar în literatura (de aventuri, dar nu numai) o dată cu literatura americană – prin

urmare la scurtă vreme după războiul de independență, când scriitorii din Noua Anglie se desprind din matricea engleză, găsind teme originale, chiar dacă tehnica scrisului rămâne deocamdată tributară literaturii din patria-mumă insulară. Începuturile sunt timpurii: în ale sale *Leaves of grass* („Fire de iarbă") Walt Whitman cântase munții, pădurile, râurile, lacurile şi preria, iar mai târziu, Washington Irving, înainte de a redacta biografiile lui Washington şi… Mohamed, va zugrăvi teritoriile amerindiene în *Tour on the prairies* şi în *Astoria* – aceasta din urmă o biografie (romanțată, dar respectând în liniile sale esențiale adevărul istoric) a prietenului său John Iacob Astor, negustor de blănuri şi unul dintre cei mai timpurii şi mai activi pionieri ai vestului nord-american.

Irving a fost însă numai un precursor; primele povestiri tipice despre „piei-roşii" şi „fețe-palide" sunt cele cinci romane ale lui Fenimore Cooper: *Pionierii*, *Ultimul mohican, Preria*, *Cercetaşul* şi *Vânătorul de cerbi* (1823–1841); figura eroului principal al povestirilor, „Ciorap-de-piele", este inspirată, mărturiseşte însuşi autorul într-o scriere autobiografică, de Daniel Boone, unul dintre pionierii americani cu o viață foarte aventuroasă, care se stinsese din viață cu numai trei ani înainte de apariția primului volum al ciclului (1820). Cooper este un romantic, iar amerindienii lui sunt în bună măsură tipici:

vânători care se strecoară în totală tăcere, cu mişcări feline, prin desiş, „citind” urmele animalului vânat sau omului urmărit: războinici care-şi agită securile *(tomahawks*), mândri de scalpurile atârnând de centurile lor şi privind în față cu dispreț moartea; mari căpetenii, şefi puternici şi înțelepți, împodobiți cu pene de vultur şi evocând pe Marele Spirit Manitu. Prietenul lor este nobilul cercetaş (cu față-palidă), numit Vânătorul-de-cerbi, Flintă-lungă, Ciorap-de-piele, Ochi-de-şoim, pionierul cu trupul oțelit de marşuri lungi, îmbrăcat în haină de piele, încălțat cu mocasini, cu puşca lui („al cărei tunet aduce moarte”) şi având la şold cornul frumos împodobit, în care se află iarba de puşcă. Un mod idilic de a prezenta pe amerindieni şi relațiile lor cu cei mai vechi colonişti veniți din Europa, în care – potrivit lui Paul Wiegler (în *Geschichte der Weltliteratur*, Ullstein, Berlin, 1920) – „pădurea virgină şi «pieile-roşii» sunt ridicați în slăvi cu aceeaşi naivitate pe care, în Anglia, Scotto vădeşte pentru cavaleri şi călugări”.

Probabil că la această imagine (literară) a amerindianului nord-american a contribuit într-o măsură deloc neglijabilă şi folclorul – mai bine zis ceea ce se cunoştea din folclorul amerindian. Cercetările asupra folclorului au început ca o consecință logică a faptului că nu existau documente scrise despre locul de unde au venit amerindienii, drept care istoricii au încercat să

capete răspuns la această problemă cercetând literatura orală a diferitelor triburi şi în special aşa zisele „legende ale migrațiilor”. Una dintre cele mai cunoscute este cea a amerindienilor *delaware, Walam Olum* (publicată pentru prima oară de naturalistul C.S. Rafinesque în 1836). Deşi numeroase comunități amerindiene au asemenea legende ale migrațiilor, numai foarte puține au putut fi culese de către cercetătorii folclorului, deoarece sunt considerate sacre şi ținute în taină. Triburile care trăiesc în *pueblourile* din Arizona şi New Mexico, de pildă, au câteva asemenea legende foarte interesante, dar niciuna dintre ele n-a putut fi notată integral.

Fără îndoială că interesul pe care un scriitor ca J.F. Cooper – şi mulți alții după el – îl arăta acestor populații în general migratoare, din patria lui de curând independentă, se datoreşte şi acestor misterioase povestiri despre migrații trecute, relatări ale unor etnogeneze desfăşurate într-un mod miraculos şi descrieri de drumuri străbătute în cadrul migrației, dintr-o țară ce nu poate fi identificată şi până în regiunea locuită actualmente sau într-o perioadă mai recentă identificabilă istoriceşte. Interesant este faptul că un studiu comparativ al acestor legende evidențiază numeroase elemente comune, de pildă aceleaşi descrieri de drumuri şi aceleaşi întâmplări şi evenimente, care s-au produs la mai multe triburi, uneori avându-şi domeniile de

vânătoare la distanțe de mii de kilometri unul de celălalt. Fiind singurele dovezi (literare, orale) ale unei istorii comune, valoarea ştiințifică a acestora trebuie pusă deocamdată sub semnul întrebării. Dar un scriitor romantic ca J.F. Cooper nu putea să nu fie atras de asemenea legende, cu tot ce implică ele misterios, tainic, miraculos.

În momentul descoperirii Lumii Noi, populația amerindiană nu era uniform distribuită pe întregul cuprins al teritoriului de astăzi al S.U.A. – ea era mai densă către margini, cu alto cuvinte pe câmpia coastei atlantice şi pe coasta Pacificului. Una dintre regiunile cu populație mai rară era tocmai propriu, adică regiunea locuită de „pieile-roşii" propriu-zise – populații migratoare ocupându-se în principal de vânarea bizonilor. Orânduirea lor politică şi socială era cea tribală, fiecare trib fiind independent şi constituind o unitate socială de sine stătătoare. Se cunosc şi unele „confederații" de triburi, între care cea mai temeinic organizată pare să fi fost aşa-zisa „ligă irocheză"; dar chiar şi în cadrul unor asemenea uniuni, fiecare trib îşi păstra dreptul de a acționa independent în cele mai multe dintre chestiunile privind viața tribală.

Erau oameni mândri, iubitori de libertate şi războinici temerari. Fricțiunile cu colonişții europeni au început foarte curând după sosirea acestora din urmă. De asemenea, se cunosc

numeroase cazuri de triburi ostile unele față de altele şi angajate în războaie care au durat uneori timp de mai multe generații. Această situație a uşurat foarte mult cucerirea teritoriilor amerindiene de către coloniştii albi care, pe măsură ce creşteau ca număr, împingeau populația aborigenă către apus. Nu arareori albii s-au folosit de o duşmănie veche dintre triburi, aţâţându-le unele contra altora şi realizând astfel o continuă migrație spre vest a băştinaşilor.

Scriitorului american din prima jumătate a veacului trecut, viața amerindianului din prerie, războinic şi vânător de bizoni, îi oferea un material inedit, interesant, încă necunoscut în literatură. Poate că astfel se făcea, într-un fel, o nedreptate celorlalți băştinaşi, locuitorii regiunilor unde astăzi se află statele New Mexico şi Arizona, şi care se ocupau şi de cultivarea cerealelor şi a legumelor, în special cu cultivarea porumbului. Buna parte dintre plantele „importate" de europeni din Lumea Nouă se cultivau aici: în afară de porumb – fasolea, dovleacul şi floarea soarelui, de asemenea tutunul, cultivat exclusiv pentru folosințe ceremoniale, precum şi o varietate de bumbac american. Oricum, pionierii au ajuns mai târziu în aceste regiuni sud-vestice ale teritoriului american, aflate în aria de civilizație mezo-americană, locuitorii lor fiind, de altfel, înrudiți cu amerindienii mexicani şi vorbind, ca şi aceştia din urmă, mai cu seamă limbi din familiile uto-aztece.

Pentru european, amerindianul din prerie avea un aspect foarte pitoresc mai ales datorită îmbrăcăminții sale, formate în cea mai mare parte din piei. În perioada descoperirii Americii, meşteşugul prelucrării textilelor era încă înapoiat; în regiunea fluviului Mississippi, unele triburi indiene foloseau fibre lin coajă de copac şi de cânepă americană din care făceau mai ales funii. Mai favorizați par să fi fost indienii din sud şi sud-vest spre frontiera mexicană, care aveau la dispoziție şi un material mult mai adecvat: bumbacul. În regiunea Marilor Prerii şi în nord erau folosite la confecționarea țesăturilor lâna caprei de munte şi părul unei anumite rase de câini; în general, însă, amerindienii nu erau țesători prea îndemânatici, în îmbrăcămintea lor fiind predominante pieile şi blănurile.

Unul dintre aspectele mai puțin relevate de literatura acelor ani de început este faptul că, în perioada de colonizare a Statelor Unite, amerindianul a fost un factor economic important: constituia o piață pentru obiectele manufacturiere, în schimbul cărora dădea blănuri, piei şi alimente – porumb, tutun, cartofi, fasole, dovleci; coloniştii albi au învățat de la el cum să cultive aceste plante, ca şi tehnicile de prelucrare a lemnului, folosirea ambarcațiunilor din coajă de mesteacăn, a tălpigilor ataşate la mocasini pentru mersul pe zăpadă, toboganului – sania lungă şi îngustă pentru transportul hranei

şi al lemnelor. Primii colonişti au adoptat numeroase plante medicinale de la ameridieni, iar folclorul de la „frontieră” datorează foarte mult legendelor amerindiene.

Dacă este adevărat că amerindianul a fost un războinic dârz, că a rezistat cu tenacitate strămutării şi asimilării, cucerirea teritoriilor amerindiene făcându-se cu grele sacrificii, nu este mai puțin adevărat că, mai ales în perioada colonială şi în cea de constituire a S.U.A., a fost un activ partener comercial. Primele drumuri în vest folosite de coloniştii albi au fost cele bătătorite de amerindieni, care, la rândul lor, le-au folosit pe cele ale bizonilor – aceşti „ingineri de drumuri din instinct”. Până în zilele noastre, unele autostrăzi ultramoderne urmează traseul celor doi aborigeni ai S.U.A.: amerindianul şi bizonul. Bizonii (ca şi urşii nord-americani) mergeau „în şir”, unul câte unul, şi aşa făceau şi amerindienii, când se aflau în afara teritoriului aparținând tribului lor (de unde şi expresia „a merge în şir indian”). Amerindianul avea anumite semne – pietre, ciouplituri în scoarța copacilor –, care îl ajutau să regăsească potecile cele mai tăinuite. Primii albi care au pătruns în teritoriul amerindian au deprins şi ei folosirea acestor poteci, care au căpătat numele de *trails.*

În general, amerindianul căra în spinare pielile şi blănurile pe care le aducea la locul de întâlnire cu vânătorii albi, numit (cu o expresie franco-

canadiană) *rendez-vous.* În unele regiuni – mai ales în Marile Prerii – el folosea ca animal de povară… câinele; două bețe erau ataşate, printr-un fel de ham, pe umerii câinelui, celelalte capete târându-se pe jos, dispozitiv *(travois)* pe care amerindianul îşi transporta cortul şi puținele obiecte de gospodărie. Mai târziu, a învățat la rândul lui, de la albi, să folosească animalele de povară, îndeosebi calul, şi încetul cu încetul *travoisul* a dispărut.

Cel mai important furnizor de blănuri era biberul şi adesea expresia *beaver trade* („comerțul cu blănuri de biber") era folosită în locul expresiei *indian trade* („Comerțul cu indienii") – dar mai erau şi alte blănuri prețuite: vidra, nurca, zibelina, vulpea, care în primii ani ai colonizării se găseau din belşug, mai ales în regiunea Marilor Lacuri şi în nord-vest. În regiunea Marilor Pierii şi în zonele montane dominau pieile şi blănurile de cerb, urs şi bizon. Cât priveşte bunurile oferite în schimb pentru blănuri erau de o mare varietate, iar unele povestiri, care lasă impresia că vânătorii şi negustorii de blănuri albi ofereau amerindienilor numai obiecte lipsite de valoare – podoabe ieftine, mărgele de sticlă şi altele de felul acesta – se bazează în bună parte pe pură fantezie. Cele mai obişnuite obiecte de schimb erau cele de fierărie, îndeosebi topoare, cuțite, capcane, lanțuri, vase de bucătărie, sule, ace; după aceea veneau textilele, cu precădere păturile de lână, iar mai târziu arme

de foc şi muniţii, apreciate de indieni şi ca mijloace de luptă, dar în primul rând pentru vânătoare. Din păcate, în teritoriile amerindiene au pătruns curând, ca mărfuri, şi băuturi alcoolice – „apa de foc" – îndeosebi romul englezesc şi rachiurile franţuzeşti distilate în Canada. Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, triburile nord-americane deveniseră un însemnat partener de comerţ pentru englezi şi francezi, iar mai târziu, după declararea independenţei coloniilor americane, pentru americani.

„Frontiera" a cunoscut, fireşte, şi oameni necinstiţi, speculanţi puşi pe îmbogăţire rapidă care ofereau amerindienilor mărgele de sticlă colorată în schimbul preţioaselor blănuri – dar aceştia erau mai degrabă excepţii: un negustor de blănuri ca J.J. Astor, de pildă, avea tot interesul să vândă partenerilor amerindieni capcane pentru prinderea castorilor, cuţite pentru jupuirea animalelor, chiar arme de foc pentru vânarea bizonilor. Folosirea acestor unelte, şi mai cu seamă a armelor de foc, a produs schimbări adânci în modul de viaţă al pieilor-roşii.

În ultima vreme, istoricii americani acordă mai multă atenţie rolului însemnat pe care l-au jucat vânătorii şi negustorii de blănuri în explorarea teritoriilor apusene ale ţării într-o primă etapă, iar apoi în colonizarea acestor teritorii. Expediţia condusă de căpitanul Lewis şi locotenentul Clark, prima care a atins, în 1805, malul Pacificului, era

compusă din douăzeci şi şase militari şi nouăsprezece *trappers* (de la *trap* „capcană”, aşadar „puitori de capcane”), nume sub care sunt desemnați de obicei şi negustorii de blănuri: vânatul cu ajutorul capcanelor evita găurirea blănii prin proiectile şi astfel deprecierea ei; în general, *trapperul* nu se mulțumea cu ceea ce vâna el, ci achiziționa blănuri de la amerindienii din regiune, pe care apoi le vindea la contoarele stabilite de societățile pentru achiziționarea blănurilor.

Asemenea *trappers* au însoțit şi expediția din 1806 a locotenentului Zebulon Montgomery Pike, care a explorat regiunile unde se află astăzi statele Kansas şi Colorado, precum şi pe cele întreprinse de Stephen Harriman Long între 1817 şi 1823. Era firesc: cunoşteau drumurile, aveau experiența procurării hranei şi echipamentului adecvat, vorbeau dialecte indiene. Ei sunt, după toate probabilitățile, primii albi pe care indienii i-au poreclit „fețe-palide”.

În al treilea deceniu al veacului, negustorii de blănuri nu s-au mai mulțumit cu activitatea militarilor în această direcție şi au început să organizeze expediții pe cont propriu. William Henry Ashley şi Thomas Fitzpatrick cercetează, între 1822 şi 1826, regiunea Yellowstone şi împrejurimile Marelui Lac Sărat. Alți promotori ai comerțului de blănuri cu amerindienii, ca Jedediah („Jed”) Smith, William L. Subletto şi

David („Dave”) Jackson traversează Marile Prerii, urmează pistele bizonilor şi descoperă în Munții Stâncoşi trecători spre California, ajungând până la San Diego.

Este limpede, deci, că nu avem de-a face cu negustori de blănuri în sensul pe care îl dăm astăzi termenului – Ashley, Fitzpatrick sau Jed Smith erau autentici *frontiersmen*, oameni ai „frontierei”, plămădiți din acelaşi aluat cu faimoşii lor înaintaşi din est, David („Davy”) Crockett şi Daniel Boone. Călițiîn viscolele din Munții Stâncoşi şi în arşița deşerturilor din Nevada, rezistenți la foame şi sete, obişnuiți să doarmă unde apucau şi să călărească pe deşelate cai pe jumătate sălbatici, erau excelenți țintaşi şi ştiau să deosebească urmele vânatului şi să-l pândească îndelung şi cu răbdare; adoptaseră de la amerindieni îmbrăcămintea de piele, rudimentar tăbăcită, dar atât de practică în condițiile vânătorii în prerie şi pădure; mulți dintre ei se căsătoriseră cu *squaws* (femei amerindiene) şi se convertiseră, în parte, la modul de viață al băştinaşilor. Unii, ca Toussaint Charbonneau, îşi câştigau femeile la jocul cu zaruri; alții, ca Jed Smith şi Willam („Old Bill”) Williams, aveau în sacul cu merinde o biblie de care nu s-ar fi despărțit pentru nimic în lume. Aceşti *plainsmen* („plain „prerie”), *woodsmen* (wood „pădure”) şi *mountainmen* (oameni ai munților) îşi încercau puterea înfruntând uriaşul urs g*rizzly* înarmați doar cu un cuțit – povestirile

de acest fel, care abundă în literatura despre „piei-roşii” şi „fețe-palide”, se întemeiază în bună parte pe întâmplări reale: în 1833, de pildă, un anume Hugh Glass, rănit grav în lupta cu un urs, s-a târât, mai mult în coate, cale de 160 kilometri, până la fortul Kiowa. Oamenii aceştia trăiau după propriile lor legi, fiindcă dincolo de frontieră nu existau nici şerifi, nici judecători şi nici închisori (care vor apărea mai târziu, constituind elemente ale romanului we*stern, c*ontinuator firesc al povestirilor despre „piei-roşii” şi „fețe-palide”).

Alianța, de altfel vremelnică, dintre militari şi oamenii frontierei se baza pe interese reciproce şi constituie, într-un fel, o ilustrare a spiritului practic american: militarii care organizau expediții nu se puteau lipsi de experiența acestor oameni încercați – la rândul lor, *trapperii* şi negustorii de blănuri erau interesați în găsirea unor noi surse pentru procurarea blănurilor, care constituiau una dintre bogățiile regiunilor apusene ale Americii. Se cunosc şi cazuri când unii ofițeri au părăsit cariera militară devenind negustori de blănuri în regiunile apusene ale teritoriului: Benjamin de Bonneville a demisionat din armată în 1832, conducând apoi un grup de 110 negustori de blănuri până la Green River („Râul Verde”) şi cercetând sălbatica regiune a Munților Stâncoşi; tot el a condus peste South Pass primul *wagon train* („convoi de căruțe cu coviltir”) de emigranți spre vest. (Un lac preistoric uscat, situat în statul

Utah, a primit numele lui Bonneville – lacul este astăzi celebru deoarece pe fundul lui acoperit de un strat de sare poroasă se dispută recordul mondial de viteză la automobile).

Evoluția comerțului de blănuri american reproduce, la scară redusă, evoluția întregului comerț capitalist al epocii. După micile asociații din primii ani ai veacului trecut – cea mai importantă fiind a lui Jed Smith, Bill Sublette şi Dave Thompson – în 1830 se înființează *Rocky Mountain Fur Cum pany* care – împreună cu cele două companii ale lui John Jacob Astor *(American Fur Co.* Şi *Pacific Fur Co.)* – ajunse curând să concureze puternica *Hudson Bay Company* din Canada, înființată cu aproape două veacuri în urmă. (Comerțul cu blănuri a făcut din J. J. Astor cel mai bogat om din America; la moartea lui, în 1848, a lăsat prin testament 400.000 dolari pentru înființarea unei biblioteci la New York, care astăzi este printre cele mai mari din lume.) Este perioada când în cele mai elegante saloane din marile capitale europene blănurile americane concurau pe cele ruseşti (siberiene).

În general, amerindianul a avut de profitat de pe urma acestui comerț, deşi, aşa cum arătam, bunurile obținute în schimb – şi mai cu seamă uneltele şi armele – au produs schimbări adânci în modul său de viață. Una dintre lucrările de referință în domeniul istoriei americane *(Concise Dictionary of American History*, Charles Scribner's

Sons, New York, 1962) caracterizează astfel aceste schimbări: „Când amerindianul a intrat în orbita comerțului european, economia sa domestică a suferit o schimbare profundă şi el a trecut foarte repede de la epoca de piatră la cea de fier. Felul său de a trăi şi de a vâna s-a schimbat, el a devenit din ce în ce mai dependent de bunurile omului alb, într-o măsură atât de mare, încât o întrerupere a comerțului ar fi putut aduce după sine o adâncă sărăcie sau chiar dispariția".

Un aspect semnificativ, remarcat de autorii care au cunoscut bine viața şi obiceiurile amerindienilor din prerie şi din regiunea Munților Stâncoşi: chiar în perioadele când relațiile dintre colonişti şi amerindieni nu erau deloc paşnice şi grupuri ale armatei porneau în campanie împotriva unor triburi revoltate, contactele dintre negustorii albi şi amerindieni continuau. În cele mai multe cazuri, relațiile bazate pe schimbul de mărfuri se desfăşurau prieteneşte, fapt firesc dacă avem în vedere că unii depindeau de ceilalți: negustorii albi căutau blănurile amerindienilor, care la rândul lor erau interesați să achiziționeze mărfurile oferite de „fețele-palide". Din păcate, traficul cu băuturi spirtoase a constituit un obstacol însemnat în calea menținerii păcii în unele regiuni; de asemenea, unii negustori, care nu-şi țineau angajamentele contractate, stârneau adesea ostilitatea unor grupuri sau chiar triburi întregi de indieni. În general, agențiile

guvernamentale aveau destul de mult de furcă nu numai cu amerindienii, dar şi cu aceşti negustori – aventurieri necinstiți puşi pe îmbogățire.

În a doua jumătate a veacului trecut, pe măsură ce teritoriile de la apus de Mississippi erau colonizate, comerțul propriu-zis din teritoriile amerindiene (ca şi alte forme ale economiei) a devenit mai complex şi a cerut o organizare mai largă. Încetul cu încetul, a dispărut negustorul de blănuri pe jumătate vânător, îmbrăcat în piei de bizon şi trăind în parte ca partenerul lui de comerț, amerindianul, iar locul său a fost luat de un funcționar comercial care lucra pentru întreprinderile de blănuri cu sediul în marile oraşe din est – la New York, Boston, Philadelphia, Charleston, St. Louis – companii dispunând de mari capitaluri, care îşi echipau şi-şi aprovizionau agenții acordându-le creditele necesare în bani şi mărfuri.

În povestirile despre „piei-roşii" şi „fețe-palide", acest aspect este în general mai estompat, fără a lipsi întru totul, ceea ce ne apare oarecum firesc: aceste povestiri fac parte din literatura „de aventuri" pentru care războinicul *sioux* sau *cheyenne*, vopsit în roşu şi cu o impresionantă podoabă din pene de vultur, vânător mai degrabă de scalpuri decât de animale cu blană prețioasă, era un personaj mai potrivit. Şi astfel s-a născut un soi de tradiție care, mai târziu, va trece Oceanul găsindu-şi şi în Europa reprezentanți,

printre care pe germanul Karl May (*Winnetou*, 1893 ş.a.), care n-a pus însă vreodată piciorul în America şi, în general, n-a părăsit decât rar orăşelul Radebeuil (lângă Dresda) şi despre care o enciclopedie de prestigiu din patria sa *(Meyers Lexikon,* Leipzig) notează că a scris „peste 50 volume de povestiri de călătorie şi cu indieni, fără valoare literară sau ştiinţifică, dar captivante şi cu tendinţă moralizatoare”…

Unii autori folosesc expresia „sat indian” pentru a desemna un grup de locuinţe amerindiene permanente, în contrast cu taberele temporare. Expresia nu este prea potrivită: în regiuni foarte întinse, cum sunt Marile Prerii, cei mai mulţi dintre amerindieni erau în primul rând vânători şi abia în al doilea rând agricultori; ori, numai agricultura cerea aşezări mai mult sau mai puţin durabile – măcar în timpul sezoanelor care încep cu semănatul şi se termină cu recoltatul – în apropierea terenurilor cultivate. Triburile de vânători foloseau aşezări temporare care puteau fi ridicate şi mutate cu uşurinţă, în funcţie de abundenţa sau dispariţia vânatului.

Este adevărat că amerindienii din ramura *algonchină*, locuind pe coasta Pacificului, ridicau un soi de colibe dreptunghiulare acoperite cu scoarţă de copac sau rogojini; triburile din familia *irochezã* îşi construiau case pentru mai multe familii: lungi, dreptunghiulare, de asemenea

acoperite cu scoarță de copac: în sud, triburile vorbind limbile *muskogee* ridicau case circulare, cu ziduri verticale şi acoperişuri conice. Cele mai multe triburi foloseau însă corturile, mai potrivite taberelor de vânătoare: amerindienii din Marile Prerii de pildă, vânători de bizoni, într-o migrație aproape permanentă, foloseau exclusiv corturile. O dată cu introducerea calului de către europeni, când vânătorii de bizoni n-au mai folosit câinii ca animale de povară, s-a observat şi o schimbare în construcția cortului, care a devenit mai încăpător, mai greu.

Din relatările unor autori din prima jumătate a veacului trecut (James A. Jones: *Povestiri dintr-o tabără indiană*, 1829; W.J. Snelling: *Povestiri din nord-vest sau schițe despre viața şi firea indienilor*, 1830; Benjamin B. Thatcher: *Biografii indiene*, 1832; Washington Irving: *O călătorie în prerii* şi mai ales Francis Parkman: *Pe calea Oregonului,* 1846 – vers. Rom. De D. Mazilii, B.P.T., 1978) ştim cum arăta şi cum era organizată o tabără de vânători: cuprinzând până la 200 corturi, fiecare locuit de o familie de 4–10 persoane, era totdeauna bine organizată şi disciplinată, putând în orice clipă să fie ridicată şi transportată în altă regiune.

Unele confuzii persistă şi în privința corturilor amerindiene; etnologii le împart în trei mari categorii, fiecare având anumite caracteristici: este, în primul rând, *wickiup*-ul, termen luat din limba amerindienilor *algonchini,* care desemnează

un cort primitiv, conic, acoperit cu ramuri împletite şi frunziş, specific regiunii Marelui Bazin şi pe teritoriul actualelor state Utah şi Nevada; susținut de trei stâlpi încrucişați, constituie o variantă mai primitivă a *wigwam*-ului mai încăpător, cu o formă prelungă, acoperit cu scoarță de mesteacăn. Mai târziu, americanii au dat numele de *wigwam* tuturor corturilor folosite de triburile *irocheze* şi *algonchine.* În literatura actuală, există tendința de a folosi termenul *wigwam* pentru toate locuințele amerindiene ovale şi prelungi, iar termenul *tepee*, pentru cele conice. *Tepee* (sau *tipi)* este un termen din limba amerindienilor *dakota*, cu semnificația „unde locuiesc eu" – a fost adoptat la „frontieră", pentru a desemna cortul conic acoperit cu piei, sprijinit de stâlpi încrucişați.

În vremurile mai noi – cam către sfârşitul veacului trecut – pieile au fost înlocuite cu pânză de cort. Progresul a pătruns curând şi în satul amerindian de la frontiera de miazăzi, care poartă un nume împrumutat din spaniolă (mexicană), *pueblo,* unde au apărut tabla de acoperiş şi burlanele pentru evacuarea fumului. Dar *pueblourile* nu erau locuite de „pieile-roşii" migratoare, eroii „clasici" ai povestirilor – erau aşezări permanente ale unor populații ocupându-se în principal cu agricultura.

Satul amerindian (expresia este încetățenită nu numai în literatura „de aventuri", dar şi în lucrări

de specialitate – mai corect ar fi, cum arătam, „tabăra de vânători") forma o comunitate separată, deşi nu erau rare cazurile când mai multe ascultau de un singur şef *(sachem* sau *sagamore).* Satele amerindiene țineau în general foarte mult la independență şi libertate în acțiune; „confederația" indienilor *irochezi* îngăduia autonomia satelor chiar şi în probleme de mare importanță. Aşa-zisul sat era centrul unde se ținea sfatul adunat în jurul focului. Sfatul amerindian nu era un privilegiu, ci un drept al tuturor bărbaților maturi aparținând unui sat sau unei comunități. Toate problemele importante în viața comunității erau discutate de către această instituție, înlăuntrul căreia şeful nu se bucura de drepturi deosebite, în afară de cele ce decurgeau din prestigiul cucerit datorită înțelepciunii şi personalității lui.

În perioadele când exista vreo formă de confederație sau când un anumit număr de sate (tabere) erau considerate ea formând un trib, fiecare sfat sătesc trimitea câte un reprezentant la sfatul tribal. Nu se fixa aproape niciodată un număr anumit de reprezentanți, fiind de la sine înțeles că bărbații cei mai capabili şi mai înțelepți vor participa ca trimişi ai fiecărui sat. Aceştia se aşezau în jurul unui foc, desemnat cu termenul „focul sfatului".

Iată cum se desfăşura sfatul amerindienilor *delaware,* unul dintre primele care a fost descris,

în 1781, de un alb, misionarul David Zeisberger (care este şi autorul unei gramatici amerindiene, al unui dicționar şi unei istorii a indienilor nord-americani)– Zeisberger, aşadar, relatează: când şefului i se aduc la cunoştință unele fapte sau probleme care ar trebui să fie discutate la „focul sfatului", un sol este trimis să-i anunțe pe membrii sfatului când va avea loc întâlnirea. După ce s-au adunat, şeful sau cineva delegat de către el prezintă în amănunt şi cu limpezime problema ce urmează a fi discutată; fiecare vorbitor se ridică în picioare, vorbeşte scurt şi „la chestiune". Nimeni nu-l întrerupe pe vorbitor, datina fiind cea a unei tăceri depline. După ce toți au vorbit, unul dintre participanți rezumă discuția şi formulează părerea care a întrunit majoritatea; pentru a trage concluziile sunt aleşi doar cei care au o deosebită competență şi experiență în acest domeniu. Discuțiile se pot sfârşi la o singură întrunire, dar uneori continuă vreme de o săptămână sau chiar mai mult. În acest timp, este datoria femeilor să aducă de mâncare la orele stabilite.

Un aspect pitoresc, care i-a atras pe toți autorii de povestiri din prerie, îl avea ceremonialul fumatului; la „focul sfatului", el se desfăşura după anumite reguli respectate cu sfințenie: fiecare membru al sfatului îşi aducea pipa şi punga cu tutun – în timpul sfatului se fumează foarte mult şi, după obiceiul indian, fiecare pipă se trece vecinului -; fumatul juca un rol deosebit de

important la sfaturile ținute la încheierea vreunui conflict între triburi – la „conferințele de pace”, cum am spune astăzi. Atunci „se fuma pipa *(calumet*-ul*)* păcii” şi „se îngropa securea *(tomahawk*-ul*)* războiului”. Pipa amerindiană, care avea de cele mai multe ori țeava tăiată dintr-un cotor de pană, se folosea şi la ceremoniile legate de anumite sărbători, iar în negocierile dintre triburi era unul dintre însemnele împuterniciților.

Sfaturile din jurul focului nu aveau, în general, un caracter secret; oricine putea să asiste, cu condiția să păstreze cea mai desăvârşită linişte. Femeilor le era îngăduit să asiste, dar nu le era îngăduit să ia cuvântul, în afară de cazul că erau chemate să depună mărturie cu privire la vreo întâmplare la care asistaseră ca martore.

Un alt element care i a atras pe autorii de „povestiri cu indieni” este felul pitoresc de a se exprima al acestor fii ai preriei – adunările care se țineau în jurul focului au dus la dezvoltarea unei arte oratorice autohtone; de altfel, era aproape unicul prilej cu care se exercita această artă. Istoria a reținut şi numele câtorva străluciți maturi amerindieni, cum sunt: King Philip, căpetenia amerindienilor *wampanoag;* Logan, care a explicat englezilor, într-o celebră cuvântare, de ce va continua lupta împotriva lor; Red Jacket („Haină Roşie”), şef al amerindienilor *Seneca* (porecla provenea de la o tunică de ofițer englez pe care o purta), al cărui fel de a vorbi era lăudat de

George Washington însuşi; apoi Keokuk, şef al amerindienilor din triburile *sac* şi *fox* (de origine *algonchină)* şi mulți alții, care s-au distins în conferințe cu delegați ai guvernului american, ținute tot în jurul focului, după obiceiul indian. Cum participanții erau căpetenii indiene şi şefi militari albi, le putem caracteriza, în termeni mai noi, drept „conferințe de pace la nivel înalt".

Vorbind despre schimbările adânci care s-au produs în viața amerindianului din prerii, după ce acesta şi-a însuşit mânuirea uneltelor şi armelor de foc, se cuvin menționați încă doi factori, de cea mai mare însemnătate, care au contribuit la aceste prefaceri: dispariția bizonului şi apariția calului.

Înainte de venirea omului alb, bizonul *(Bison bison* sau *Bison americanus*, rudă apropiată a lui *Bison bonasus* sau *Bison europaeus*, acesta din urmă cunoscut la noi sub numele de zimbru, pe vremuri des întâlnit şi în țara noastră) avea o arie largă de răspândire, ocupând aproape o treime din continentul nord-american, cele mai numeroase cirezi aflându-se între râul Missouri şi Munții Stâncoşi, adică tocmai în regiunea unde se aflau domeniile de vânătoare ale amerindienilor din prerii – ale „pieilor-roşii".

Imaginea bizonului – americanii îl numesc *buffalo* – ne-a rămas mai ales din desenele care însoțesc lucrările călătorului şi pictorului George Catlin (între care: *Manners*, *Customs and Condition of the North American Indians,* 1841); de

asemenea, o descriere amănunțită a comportamentului şi obiceiurilor bizonului găsim în monografia *The Winning of the West* (1896) a naturalistului amator şi vânătorului Theodore Roosevelt, care, în 1901, va fi ales al 26-lea preşedinte al S.U.A. Şi în 1906 va lua Premiul Nobel pentru pace. Este vorba, bineînțeles de înfățişarea şi comportamentul bizonului trăind liber (în habitatul lui), iar nu de cele ale animalelor aflate astăzi numai în grădini zoologice şi rezervații.

Cirezile de bizoni, cuprinzând între 25 şi 100 de animale, se deplasau în şir câte unul, săpând poteci bine bătătorite, străbătând munții prin trecători şi fluviile prin vaduri descoperite cu un instinct extraordinar. Drumurile săpate de ei au fost mai târziu folosite de conducătorii de diligențe, apoi chiar de inginerii însărcinați să stabilească traseele viitoarelor căi ferate; până şi marea linie *Union Pacific* urmează, pe o distanță uriaşă – între Omaha şi Munții Stâncoşi – traseul cirezilor de bizoni.

Vreme de multe milenii, bizonul a fost principala sursă de hrană a amerindianului din prerie – pentru „pieile-roşii", vânătoarea de bizoni constituia ocupația de bază şi, în acelaşi timp, mijlocul principal de a-şi procura cele necesare hranei, îmbrăcămintții şi chiar locuințelor lor temporare. Ce-i drept, bucătăria amerindianului din Marile Prerii nu este prea variată şi nici nu

putea fi, în condițiile vieții rătăcitoare pe care o ducea – prepararea unor feluri variate este, în general, o caracteristică a populațiilor sedentare cultivatoare. Totuşi, în privința cărnii de *buffalo*, „pieile roşii" au dovedit o uimitoare fantezie. Un exemplu tipic este aşa-numitul *pemmican* – produs foarte asemănător cu cel pe care gospodinele zilelor noastre îl numesc „supă în plic" şi pe care amerindienii l-au preparat cu sute de ani (poate chiar milenii) înaintea europenilor. *Pemmican*-ul este carne de bizon afumată, uscată, apoi pisată până se transformă în pulbere fină, căreia i se adăugau condimente şi un anumit fel de grăsime din regiunea spinării bizonului. Păstrat în burdufuri de piele (tot de bizon…), *pemmican*-ul rezista ani în şir, fiind consumat ca atare sau în apă clocotită. *Trapperii* şi negustorii de blănuri l-au adoptat foarte curând, iar membrii unor expediții polare – cum este cea condusa de Peary – au luat cu ei importante cantități ale acestui preparat cu valoare nutritivă ridicată şi foarte potrivit în regiunile ghețurilor veşnice.

Din pielea bizonului, amerindianul îşi confecționa îmbrăcămintea, încălțămintea şi cortul, din oase făcea arme şi un fel de samare, cu ajutorul cărora femeia transporta în spinare poverile şi uneori câte un copil. Din vine confecționa coarde pentru arcuri şi fire cu care îşi cosea îmbrăcămintea şi pielea cortului. Din stomac făcea burdufuri pentru *pemmican* şi

pentru apa de băut, care în regiunile aride era foarte prețioasă. Până şi copitele bizonului erau folosite la prepararea unui clei consistent cu care se astupau crăpăturile pieilor de cort. Practic, din sutele de kilograme (se cunosc exemplare de *buffalo* masculi care depăşeau o tonă greutate) se folosea totul – sau aproape totul – ceea ce ne dă încă o imagine asupra importanței covârşitoare pe care o avea bizonul în viața „pieilor-roşii".

Şi într-o zi apărură „fețele-palide"… Apărură cu arme de foc, cu cai şi o cu totul altă mentalitate. Indienii erau vânători foarte iscusiți, dar ca arme nu aveau decât arcul şi lancea – şi nu cunoşteau calul; erau convinşi că Marele Manitu îi ajută numai pe vânătorii foarte iscusiți, care nu ucid decât cât le trebuie pentru hrană şi îmbrăcăminte – socoteau că vânătoarea este o îndeletnicire nobilă, în care bărbatul îşi poate dovedi curajul şi ingeniozitatea, că numai cei îndrăzneți şi îndemânatici sunt admişi, după moarte, pe „domeniile veşnice de vânătoare ale lui Manitu". La câteva triburi din prerie, tânărul indian, după ce trecea anumite probe legate de inițierea lui, trebuia să răpună cu săgeata sau cu lancea un bizon pentru a fi primit în rândurile adulților.

Pentru „fețele-palide", vânătoarea de bizoni deveni repede o activitate economică: pieile erau foarte prețuite în tăbăcării, carnea era un aliment gustos. Când au început construcțiile de căi ferate, companiile angajau vânători calificați care

aprovizionau pe muncitorii lucrând în prerie, departe de centrele aglomerate, cu carne proaspătă de bizon. Celebrul William Cody, emu a numeroase povestiri şi filme western, angajat de compania feroviară *Union Pacific*, a răpus, împreună cu echipa condusă de el, 4280 de bizoni într-un an şi jumătate. Într-un soi de (regretabilă) întrecere cu alt celebru țintaş, Bill Comstock, acelaşi Cody doborî într-o singură zi 69 bizoni, cucerindu-şi porecla cu care va intra în legendele Westului şi în literatură: Buffalo Bill.

Câți bizoni se aflau în Marile Prerii la apariția omului alb, e imposibil de stabilit – în orice caz, erau multe zeci de milioane. O primă cifră (aproximativă) avem pentru anul 1866 când, după părerea generalului Phil H. Sheridan, unul dintre comandanții cavaleriei unioniste din Războiul Civil, în aşa zisul „teritoriu indian" se mai aflau 1.000.000 de bizoni, la care se cuvin adăugate cirezile din Vestul Îndepărtat şi Canada. O altă cifră: în primii şase ani după inaugurare, numai linia *Northern Pacific* a transportat peste 200.000 piei de bizon. Regiuni întinse erau despopulate într-un timp uimitor de scurt: în patru ani (1869–1872), cirezile aflate la sud de calea ferată *Union Pacific* au fost complet nimicite.

În această înfiorătoare acțiune, mult lăudatul spirit practic american nu s-a manifestat câtuşi de puțin. Zeci de mii, chiar sute de mii de bizoni erau ucişi pentru pieile lor, carnea fiind lăsată să

putrezească în prerie, hrană pentru coioți şi păsări de pradă. O fabrică de conserve din Chicago achiziționa de la vânători numai limbile de bizon, care se transportau aşezate în butoiaşe cu sare. O companie de căi ferate îşi făceau reclamă arătând că pe respectivul traseu călătorii vor întâlni cirezi de bizoni şi vor putea să-şi dovedească îndemânarea de țintaşi din goana trenului... Preria era presărată cu zeci de mii de schelete de bizoni, până ce în primii ani ai veacului nostru se înființă o companie pentru exploatarea acestei „mine de fosfați" şi făina din oase de bizon veni să îngraşe pământurile fermierilor – şi astfel, pe întinderile nesfârşite nu mai rămase nicio urmă a celui ce fusese cândva „regele preriei".

Semnalul de alarmă a fost tras de William T. Hornaday, directorul grădinii zoologice din New York, în diverse articole publicate în presă şi o amplă lucrare *(The Extermination of the American Bison,* 1887). Apoi s-au dat publicității rapoarte oficiale în care se arăta că triburile de „piei-roşii" din prerie erau amenințate de moartea prin foame, că pe teritoriile amerindienilor *chipewa* şi *cree* s-au semnalat cazuri de canibalism, că agențiile pentru afacerile amerindiene cereau insistent să se trimită alimente. Un recensământ efectuat în 1889, sub conducerea lui W.T. Hornaday, arată că, din zecile de milioane de exemplare, în lumea întreagă (aşadar inclusiv grădinile zoologice europene) se mai aflau 1091 bizoni. Drept urmare,

guvernul american constitui primele rezervații de stat, realizate prin străduința lui Hornaday, care deveni şi primul preşedinte al lui *American Bison Society*, înființată în 1907 cu sprijinul preşedintelui Theodore Roosevelt, el însuşi iubitor al naturii.

Ocrotit de lege, îngrijit, în diverse refugii naționale, bizonul a fost salvat de la pieire – în Statele Unite şi Canada se găsesc, astăzi circa 20.000 de capete. Bizonul a fost salvat, nu însă şi indianul din prerie; lăsat fără principala sa sursă de hrană şi îmbrăcăminte, el a fost silit să se supună legilor (adesea nedrepte, cum vom încerca să arătăm mai departe) care au hotărât strămutarea de triburi întregi către Apus – în rezervații, ca bizonii...

În urmă cu un veac şi jumătate, când Fenimore Cooper îşi scria cărțile, era destul de răspândită părerea că Lumea Nouă este patria unor rase de cai: după cum stepele Asiei Centrale au cunoscut *tarpanul,* tot aşa preria americană ar fi cunoscut *mustangul* care, pe la mijlocul veacului trecut, colinda Marile Prerii şi văile Munților Stâncoşi în mici herghelii de 10–12 animale. Părerea aceasta a fost infirmată de cercetătorii mai noi, care au dovedit că *mustangul* provine din hergheliile spaniole (mexicane), unde domina calul arab. Aşadar, nu este un cal „american", şi nici nu este un cal sălbatic, ci unul sălbăticit după

nenumărate generații de domesticitate.

Primii cai au fost aduşi pe continentul american de conchistadorul Hernando Cortez: şaisprezece cai şi un... mânz născut pe corabie în cursul traversării. Nu este exclus ca printre *mustangi* să fi fost şi urmaşi ai cailor rătăciți în decursul expedițiilor lui Coronado şi de Soto; este sigur că mulți dintre ei provin din crescătoriile de cai *(haciendas)* mexicane care, în secolele XVII şi XVIII, nu erau îngrădite. Calul a găsit condiții excelente de dezvoltare în prerie unde, ca şi bizonul, nu avea duşmani naturali.

Amerindienii din prerie au cunoscut calul mai târziu decât frații lor din Mexic. În 1719, triburile *pawnee* din Kansas aveau circa 300 de cai, parte purtând ştampila (cu fierul înroşit, „stigmat") unor *haciendas* mexicane; în 1730 sunt semnalați cai la indienii *snake*, iar în jurul lui 1750 la triburile *blackfeet.* Către începutul veacului următor, calul se răspândise aproape în întreaga prerie. Dovedindu-se excepțional de acomodabil la noile condiții create de apariția calului, amerindianul a adoptat metodele de vânătoare şi de luptă ale „fețelor-palide", ba chiar a reuşit să crească un cal de şa cu proprietăți remarcabile, perfect adaptat condițiilor din prerie: mic de statură, rezistent, rapid. Calul provenit din domesticirea (redomesticirea) *mustangului* şi a *broncoului* (în spaniolă: *bronco* „brut" „, neîmblinzit") a dat două rase cunoscute sub numele de ca*yuse* şi *indian*

*poney, c*are, mai târziu, au fost adoptate de co*wboys* şi de unități ale cavaleriei americane.

Calul a pătruns curând şi în folclorul amerindian şi chiar în obiceiurile de zi cu zi. Un cal frumos era un dar demn de un şef de trib, iar fiica şefului era peţită după ce socrul primea (şi accepta) unul sau doi cai. Un cal frumos era prețul de răscumpărăre pentru un prizonier de război mai de seamă, o căpetenie de pildă. Calul şi-a găsit locul şi în riturile de înmormântare ale amerindienilor; un exemplu: Cochise – vestita căpetenie a amerindienilor c*hiricahua* (trib din familia *apacilor),* care după 1861 a dat mult de furcă unităților militare din Arizona –, la moartea lui, a fost gătit în straie de ceremonie, urcat pe calul său favorit şi răsturnat într-o prăpastie adâncă pentru ca duşmanii să nu-i dea de urmă.

Cochise a murit în 1874, care a fost un an negru pentru amerindieni, cât şi pentru caii lor: este anul marilor campanii militare împotriva unor grupuri *cheyenne, arapaho, kiowa, comanche* şi *sioux,* soldată cu o mare înfrângere indiană în Palo Duro Canyon, din nordul Texasului, şi cu masacrarea de către armată a sute de cai aparținând celor înfrânți (unele surse menționează 1500 de cai ucişi) – alături de armele de foc, caii deveniseră un aliat eficace în lupta triburilor răsculate. Mari iubitori de cai – care au jucat un rol de cea mai mare însemnătate în istoria colonizării westului – americanii au înălțat, mai

târziu, pe locul masacrului, un monument sobru amintind de durerosul eveniment; în fiecare an, pe locul execuției – terasele din roci multicolore ale canyonului texan – se adună dansatori amerindieni care evocă, într-o ceremonie urmată de un spectacol folcloric, masacrul din 1874.

Foarte rare sunt povestirile din prerie în care este menționată o literatură a triburilor amerindiene, în schimb vom găsi dese referiri la legende – termen nu totdeauna adecvat, fiindcă există realmente o literatură orală cuprinzând forme variate ca: povestiri umoristice, relatări istorice şi despre migrații vechi, basme presărate cu amănunte despre originea supranaturală a vieții şi altele. În general, literatura amerindiană poate fi împărțită în două ramuri principale: pe de o parte povestiri despre viața prezentă, de toate zilele, şi, pe de altă parte, legende presupuse a-şi avea originea în trecutul îndepărtat, pe vremea când animalele puteau să vorbească şi să săvârşească minuni, aşa cum în legendele multor popoare din Lumea Veche făceau zeii şi supraoamenii.

La sosirea omului alb, în nordul Americii trăiau câteva sute de triburi, vorbind câteva sute de limbi şi dialecte, fiecare având cicluri de legende şi de povestiri proprii; în acelaşi timp însă, această mitologie tribală are multe clemente comune, nu numai în trăsăturile ei generale, ci şi în conținut.

Până în prezent, au fost alcătuite şi publicate culegeri destul de cuprinzătoare de legende ale câtorva dintre cele mai importante triburi de pe teritoriul de astăzi al Statelor Unite, iar studiul lor comparativ a dus la rezultate interesante. Cu culegerea şi studiul acestor legende se ocupă *American Folklore Society,* organizată în 1888, unde actualmente lucrează şi câțiva cercetători de origine amerindiană.

Este de la sine înțeles că, deoarece niciunul dintre triburile din prerie nu poseda sisteme de scriere (spre deosebire de unele populații din Mexic, cum ar fi maiaşii sau aztecii), aceste povestiri, legende şi mituri constituie o literatură exclusiv orală, ale cărei calități etice şi estetice sunt remarcabile şi absolut comparabile cu cele ale mitologiilor Lumii Vechi. Câteva dintre aceste povestiri, socotite astăzi „clasice" sunt: *Femeia care s-a căsătorit ca o stea, Frații gemeni*, *Copilul pierdut*, *Războinicii lui Broască-Țestoasă* – povestiri cu eroi, cu oameni obişnuiți sau înzestrați cu puteri supranaturale, aflate în diferite versiuni purtând specificul tribului în sinul căruia s-au născut sau au fost prelucrate.

Încercările unor etnologi şi folclorişti de a stabili origini comune ale acestor povestiri şi legende vechi de milenii s-au lovit de uriaşe dificultăți şi, în ultimă instanță, au eşuat. Se pot totuşi determina unele trăsături comune. Una dintre caracteristicile mitologiei amerindiene este

credința într-un anumit erou, o ființă supranaturală care stabileşte actuala ordine a lumii prin schimbarea celei existente din vremuri îndepărtate. Filosofia amerindieni lor are la bază credința că lumea originară a existat dintotdeauna, că nu este produsul vreunui „creator” ci a unui „transformator” care a folosit formele şi materia existentă aflate la îndemână. O caracteristică oarecum contradictorie a acestor „transformatori” este că de activitatea lor sunt legate povestiri imorale, chiar obscene; uneori eroul favorit este un fel de şarlatan, necioplit în apucături şi cu limbaj vulgar, alteori apare ca posesor al unei inteligențe şi viclenii ieşite din comun; în sfârşit, câteodată, este de-a dreptul stupid şi acțiunile sale sunt ilogice. În povestirile foarte vechi, aceşti transformatul i ai naturii sunt prezentați ca animale – de pildă şobolani de câmp sau şacali *(coyotes)* – înzestrate cu facultăți supranaturale. În general însă, aceste povestiri reflectă până la un punct idealurile şi aspirațiile amerindienilor – prin ele participă la evenimentele legate de viața tribului respectiv.

Cum natura umană are trăsături comune pretutindeni unde se manifestă, indiferent de culoarea pielii, şi folclorul amerindian a fost primit cu căldură de către americani şi folosit ca sursă de inspirație de câțiva dintre poeții și prozatorii de seamă din Statele Unite. Un merit deosebit în popularizarea mitologiei amerindiene îi revine lui

Henry Rowe Schooleraft, explorator şi întemeietor al etnologiei americane; Schooleraft – care în 1822 a devenit agent pentru afacerile indiene şi s-a căsătorit cu fiica unui negustor de blănuri, pe jumătate amerindiană *ojibwa* – şi-a publicat cercetările de-o viață în şase volume (1851–1857), trezind interesul pentru istoria, literatura şi arta amerindiană. În 1855 apare celebrul poem al lui Henry Longfellow *The Song of Hiawatha* („Cântecul lui Hiawatha"), cu care mitologia indiană, ca sursă de inspirație, îşi face o intrare triumfală în literatura modernă. Hiawatha (în limba amerindienilor *onondaga:* „Cel care croieşte drum râurilor") este o figură semilegendară; se pare că, prin anii 1550–1570 a întemeiat aşa-zisa „Confederație irocheză" sau „Liga irocheză" sau „Confederația celor cinci popoare", cuprinzând triburile *mohawk*, *oneida, onondage, cayuse* şi *seneca* (la care s-au adăugat mai târziu indienii *tuscarora),* pentru a pune capăt războaielor fratricide şi canibalismului. Reformatorul Hiawatha a intrat în legende ca simbol al înțelepciunii şi purtător de mesaje profetice. Prelucrări remarcabile s-au publicat mai târziu şi din literatura indienilor *ojibwa*, *sak* şi *fox*, *dakota*, *blackfeet* („picioare negre"), *crow* („corbi"), pa*wnee, micmac, apaci, hopi* şi *zuni.*

Schooleraft a fost un etnolog de prestigiu, iar Longfellow un mare poet – o comparație cu autorii „povestirilor cu «piei-roşii»" nu-şi are rostul; autorii

de „romane de aventuri” este firesc să caute pitorescul, neobişnuitul, situațiile ieşite din comun şi apte de a susține o acțiune trepidantă, chiar dacă nu totdeauna în limitele stricte ale realității. De asemenea, se cuvine să nu uităm că un deschizător de drumuri (în acest soi de povestiri) ca Fenimore Cooper şi-a publicat ultimul volum din ciclul său, *Ciorap de piele*, în 1841, aşadar cu zece ani înainte ca Schooleraft să publice primul volum al cercetărilor sale; de altfel, Cooper a călătorit foarte puțin în prerie – înainte de a lua condeiul în mână ca să ne dea captivantele sale povestiri el a fost… marinar.

În domeniul artelor plastice, indienii au dezvoltat o artă miniaturală – băştinaşii de pe teritoriul Statelor Unite nu practicau sculptura în blocuri de piatră, artă monumentală în care vechile civilizații mexicane şi peruviene au obținut realizări uimitoare. Nici pictura şi desenul geometric nu erau foarte dezvoltate – desenele convenționale pe piele, de pildă, nu depăşeau calitativ desenele obişnuite ale scrierii pictografice. Principalele materiale ale artistului indian erau: ceramica, textilele, lemnul, oasele, scoicile.

Acestea din urmă au contribuit la dezvoltarea unei arte caracteristice, unice, în confecționarea aşa-ziselor *wampum* (în limbile *algonchine:* „şirag alb de mărgele”), la care erau folosite diferite cochilii de moluşte oceanice sau de pe malurile

râurilor din interior. (Înainte de venirea albilor, cochiliile, foarte prețuite, circulau şi ca monedă, cele albe având o valoare mai ridicată.) *Wampumul* nu servea numai ca podoabă; centurile *wampum* – un fel de chimire din piele încrustată cu cochilii artistic aşezate – aveau o anume importanță în ceremonii: de pildă, la semnarea unui tratat de pace, delegații celor două părți, după ce fumau pipa păcii, schimbau între ei *wampumurile,* semn că securea războiului fusese îngropată. În numeroase muzee americane şi în colecții particulare se găsesc astăzi asemenea *wampumuri* lucrate cu multă măiestrie, numărându-se printre piesele originale valoroase.

Cercetările întreprinse în ultima vreme de americanişti (arheologi, istorici, etnologi) par să ducă la concluzia că, la descoperirea Americii, prin urmare în ultimii ani ai veacului al XV-lea, arta populațiilor indiene se afla în declin, excepție făcând doar (după opinia unor cercetători) indienii din Marile Prerii şi câteva triburi din California. Dar în această privință cercetările încă nu s-au terminat şi probabil că arheologii îşi vor spune şi aici cuvântul.

O curiozitate: prelucrarea ceramicii, împletirea coşurilor şi o mare parte a picturii pe piele erau executate de către femei. Stâlpii totemici, însă, erau ciopliți de către bărbați, ca de altfel şi „fețele false" (măştile) caracteristice indienilor *irochezi.* Tot aşa, desenul cu anumite semnificații

ceremoniale şi cel pictografic, precum şi unele picturi cădeau în sarcina bărbaților. În general, cercetătorii sunt de părere că femeia amerindiană era specializată în arta geometrică, iar bărbatul în arta realistă pictografică. Calitativ, arta femeilor este superioară, poate pentru că scopul ei era frumusețea, pe când lucrările bărbaților din acest domeniu sunt mai puțin finisate, obiectivele lor fiind pe de o parte informarea (transmiterea unor mesaje pictografice destinate vânătorilor sau războinicilor), pe de altă parte exprimarea simbolurilor mitice.

Imaginea pe care unele filme, turnate la Hollywood sau în alte părți, ne-o dau despre cântecele şi dansurile indiene este exagerată. Muzica indiană nu era prea dezvoltată – cântecele erau de fapt nişte melopee acompaniate de tobe şi de un fel de castaniete *(rattles)* din lemn de rezonanță, însoțite de dansuri, aveau un caracter ceremonial, excepție făcând doar „cântecele despre eroi", bazate pe texte vechi în care se introducea numele eroului care se distinsese recent printr-un act de curaj.

Se cuvine să explicăm afirmația de mai sus, că imaginea folclorului indian, prezentată de unele filme, este exagerată şi să recunoaştem că „vina" n-o poartă, de cele mai multe ori, cineastul ci – oricât ar părea de curios – uriaşa activitate modernă care este turismul. Producătorul hollywoodian care face un film „cu indieni" – sau

un western în scenariul căruia indienii au şi ei rolul lor – se adresează uneia dintre rezervațiile indiene şi angajează o echipă folclorică aptă să-i furnizeze după dorință, cântece şi dansuri, ceremonii, focuri de tabără cu recitări rituale, ba chiar temerare figuri de ecvitație, aruncarea lasoului, tragerea cu arcul. Aceste echipe se pregătesc pentru festivalurile indiene care au loc în fiecare an, în lunile iulie şi august (lunile tradiționale de concedii în S.U.A., şi nu numai în S.U.A...): *All Indian Pow-wow* din Flagstaff (Arizona), *Smoki Ceremonials* din Prescott (Arizona), *Inter-tribal Indian Ceremonial* din Gallup (New Mexico), *All American Indian Days* din Sheridan (Wyoming), *American Indian Exposition* din Anadarko (Oklahoma) şi multe altele. Însoțite de târguri de expoziții ale produselor de artizanat, vizitate de numeroşi turişti, aceste festivaluri promovează concursuri de folclor – unele dotate cu premii importante – ceea ce implică o pregătire temeinică a participanților; sunt angajați specialişti în folclor, maeştri de balet etc. Pentru pregătirea echipelor; se întâmplă atunci (ceea ce se întâmplă şi în unele țări din Europa şi din alte părți) că dansurile, cântecele, ceremonialurile sunt excesiv stilizate de către aceşti „specialişti" și nu mai au decât vagi asemănări cu cele originale, aşa rum se desfăşurau ele, de pildă, la mijlocul veacului trecut. Vina nu este, aşadar, (numai) a producătorilor din Hollywood, ci mai cu seamă a

principiilor de organizare a turismului – activitate aducătoare de importante profituri.

Cercetători avizați au atras atenția asupra acestei „poluări" a folclorului amerindian şi au propus măsuri pentru remedierea situației. Nu este o treabă uşoară: în veacul trecut nu exista pelicula cinematografică în măsură să fixeze imagini în mişcare, nici discuri sau benzi magnetice pentru imprimări sonore, astfel că materialele de reconstituire se rezumă la scrierile de etnografie, pânze ale unor pictori ca George Catlin şi (rare) fotografii în alb-negru. Dar cercetătorii de la *American Folklore Society* se arată optimişti şi speră să obțină în combaterea poluării folclorului indian mai mult succes decât au obținut alții în combaterea celei a mediului înconjurător…

Indienii din prerie erau, aşa cum arătam, oameni dârji, iubitori de libertate, vânători abili, războinici temerari. În unele domenii au dovedit o uimitoare adaptabilitate: s-au obişnuit repede cu armele de foc, devenind buni țintaşi, au adoptat repede calul, devenind călăreți excelenți. În alte privințe, însă… iată ce povesteşte un vechi frontiersman (Joe Hamman în *Sur les pistes du Far West,* Les Editeurs Français Réunis, Paris, 1961) despre cum au primit indienii *nez percé* („nasuri-găurite") trenul care trecea pe domeniile lor de vânătoare:

„… un grup de nasuri-găurite se hotărâse să

prindă «monstrul». Ei vânau bizonul, se luptau corp la corp cu ursul *grizzly* şi erau convinşi că era de ajuns să fie curajoşi ca să nimicească acest balaur, care la urma urmei nu putea fi chiar atât de fioros, dacă admitea să tragă carele grele pe care i le punea în spinare omul alb.

Nasurile-găurite pândiră cu răbdare trecerea trenului *Union Pacific* şi băgară de seamă că la urcarea Munților Stâncoşi îşi pierde răsuflarea şi-şi încetineşte mersul. Aleseră deci un defileu abrupt şi se aşezară la pândă, înarmați cu arcuri şi cu lasouri de piele.

Gâfâind, gemând, în timp ce trâmbe groase de fum îi ieşeau pe gură, «monstrul» îşi făcu apariția. Când socotiră momentul potrivit, scoțând strigătul lor de luptă, nasurile-găurite împroşcară locomotiva cu săgeți, în timp ce cei mai curajoşi azvârleau lasourile şi se cramponau de coş cu disperare. Luați pe sus ca nişte frunze uscate de o pală de vânt, vânătorii fură azvârliți în râpă, în timp ce fochistul şi mecanicul care se adăpostiseră în dosul pereților de tablă râdeau în gura mare".

Cu timpul, indienii s-au obişnuit, fireşte, cu trenul, ba chiar (ne asigură acelaşi Joe Hamman) au adoptat de la albi metodele de... atacare şi jefuire a trenurilor.

Vorbind despre firea indienilor, despre calitățile (şi defectele) lor, se cuvine să zăbovim puțin şi asupra tovarăşelor lor de viață, în legătură cu care ne-au rămas unele date cât se poate de

interesante. S-a reproşat (pe bună dreptate) povestirilor din prerie lipsa unor eroine veridice – femeile au, în general, un rol şters (când nu lipsesc cu desăvârşire) sau eminamente romantic: frumoasa fiică a şefului de trib care se îndrăgosteşte de un *trapper* „față-palidă”, fetița albă luată prizonieră şi crescută de indieni şi care va media pacea cu fermierii etc. Etc. Se vorbeşte foarte puțin de calitățile reale ale femeii indiene (*squaw*, cum se numea) – după mărturii demne de crezare ale celor mai vechi călători, erau frumoase, chiar judecate după standardele estetice ale omului alb, şi aveau nume poetice care, în traducere, însemnau: Mireasma-florilor-de-seară, Căprioara-iute-de-picior, Lumina-curcubeului, Murmurul-izvorului, Şopârla-sprintenă.

Aceleaşi mărturii consemnează printre calitățile femeii indiene din triburile preriei: onestitatea, rezistența la lipsuri, îndemânarea, curajul. Sunt calități ilustrate cum nu se poate mai pregnant în biografia unei tinere originare din Idaho, care a jucat un rol important în prima expediție organizată de guvernul american pentru căutarea căii apusene către Pacific, expediție condusă de doi ofițeri, căpitanul Lewis şi locotenentul Clark şi care merită a fi relatată aici.

Organizarea unei expediții pentru cercetarea regiunilor apusene constituia o preocupare mai veche a lui Thomas Jefferson care, după alegerea sa ca preşedinte al Statelor Unite, elaborează în

acest sens un proiect împreună cu secretarul său, căpitanul Merriweather Lewis. În 1803, după ce Congresul aprobă proiectul şi alocă fondurile necesare, Jefferson îl numeşte pe Lewis şef al expediției, iar acesta îl alege pe locotenentul William Clark ca adjunct. Scopurile expediției erau de a căuta o cale terestră spre Pacific, de a întări pozițiile americane în regiunile apusene şi de a culege informații despre indienii şi teritoriile din *Far West* („Vestul îndepărtat"). Patruzeci şi cinci de oameni încercați, militari şi civili, au fost antrenați în cursul iernii 1803–1804, apoi aduşi la St. Louis, punctul de plecare al expediției. (în 1803, Napoleon vânduse Statelor Unite, pentru suma de 60 milioane franci, Louisiana, cuprinzând bazinul Mississippiului.)

Expediția porni din St. Louis la 3 mai 1804, urcă pe Missouri şi petrecu iarna în satele indienilor *mandani* din North Dakota. În 1805 fu efectuată cea mai grea parte a traseului: trecerea munților până în regiunea râurilor care curgeau spre apus. Apoi, expediția urmă o vreme albia lui Clearwater („Apă Limpede") până la Snake River („Râul Şarpelui"), care o duse până la râul Columbia, la gura căruia şi-a petrecut iarna, aşteptând zadarnic, pe malul oceanului, sosirea unui vas cu provizii. În primăvara următoare porni pe drumul de întoarcere, altul decât la ducere, executând astfel dispozițiile preşedintelui Jefferson, de a explora un teritoriu cât mai cuprinzător. La 23

septembrie 1806, exploratorii ajunseră la St. Louis şi fură sărbătoriți ca eroi ai națiunii americane. Expediția Lewis Clark, pregătită eu grija şi executată cu îndrăzneală şi precizie (un singur om a pierit în decursul ei) a avut o influență considerabilă asupra istoriei Statelor Unite, deschizând vaste teritorii națiunii americane în formare.

Printre participanții la expediția Lewis-Clark se aflau şi doi interpreți canadieni, George Drouillard şi Toussaint Charbonneau, şi – fapt semnificativ – un negru, York, ordonanța căpitanului Lewis, precum şi o indiană, Sacajawea, soția lui Charbonneau, care şi-a urmat soțul parcurgând tot drumul cu un copil mic în cârcă. Despre Sacajawea se cuvine să vorbim mai pe larg, viața ei fiind concludentă atât pentru condițiile aspre de la „frontieră", unde domneau alte legi decât în statele de pe coasta Atlanticului, cât şi pentru calitățile deosebite cu care erau înzestrate femeile indiene.

Această *squaw* – membrii expediției au tradus numele Sacajawea prin *the Bird women,* („Femeia-pasăre") – era originară din nord-vest, făcând parte din tribul *shoshone c*are trăia atunci în Idaho. Luată prizonieră de către un trib duşman, este vândută lui Tousssaint Charbonneau, împreună cu o altă sclavă, th*e Otter women (*„Femeia-castor"); după alte informații, Charbonneau, care făcea negoț de blănuri cu indienii, ar fi câştigat

cele două femei la zaruri… În toamna anului 1804, angajat de Lewis ca ghid şi interpret, Charbonneau ajută la instalarea taberei de iarnă, iar în primăvară porneşte cu expediția spre apus, însoțit de Sacajawea care purta în spate, după obiceiul indian, pe fiul lor nou născut pe nume Jean-Baptiste.

Sacajawea se dovedi ea însăşi un ghid şi interpret dintre cei mai prețioşi. Salvă de la înec materialul aflat într-un canoe în derivă, obținu provizii şi chiar cai de la triburile locale a căror limbă o vorbea; din satul ei natal procură carne afumată de bizon şi tineri voinici care să ajute la trecerea munților Bitterroot; când lipsea vânatul, ştia să găsească fructe şi rădăcini comestibile pe care albii nu le cunoşteau – în scurt timp deveni sfetnicul principal al căpitanului Clark. În august 1806, când Sacajawea şi Charbonneau părăsiră expediția, au primit drept plată 500 de dolari – sumă imensă pentru acea vreme. Ulterior, Sacajawea veni de mai multe ori în vizită la căpitanul Clark, care conducea Agenția Indiană din St. Louis.

Nu se cunosc date precise despre ultimii ani ai vieții ei. Se crede că ar fi însoțit una dintre expedițiile lui John Frémont spre California, părăsindu-l pe Charbonneau, al cărui gust pentru poligamie nu-l putea nici înțelege şi nici aprecia. A murit în satul ei natal din Idaho şi a fost înmormântată în cimitirul rezervației *Shoshone.*

Americanii, care au un adevărat cult pentru ea, i-au ridicat statui la St. Louis, la Portland (Oregon) şi la Bismarck (North Dakota). Vechiul drum al expediției aminteşte şi el de curajoasa indiană – între altele o placă de bronz prinsă de o stâncă la Three Forks (Montana) şi o fântână cu efigia ei la Lewiston (Idaho), orăşel situat la vărsarea lui Clearwater în Snake River.

Cea mai autentică mărturie despre Sacajawea ne-a rămas, după cum e şi firesc, de la ofițerii Merriweather Lewis şi William Clark: „Foarte atentă, avea o excelentă memorie, amintindu-şi toate locurile pe care le cutreierase în copilărie. A fost de mare ajutor în momentele grele, dovedindu-se ingenioasă şi hotărâtă. Ducând în spinare copilul, pe care nu voia să-l încredințeze nimănui, a mers alături de bărbați, călăuzindu-i fără şovăire peste munți, prin trecătorile cele mai accesibile şi prin regiunile pustii. Inteligentă, fără toane, plină de resurse, neobosită, fidelă, a fost pentru toți geniul nostru bun".

După expediție, William Clark a fost numit după cum am văzut, în fruntea Agenției Indiene din St. Louis. Merriweather Lewis a devenit, în 1807, guvernator al Teritoriului Louisiana (care abia în 1812 va fi anexat Uniunii, ca stat), iar doi ani mai târziu şi-a găsit moartea în împrejurări până astăzi nelămurite; în timp ce călătorea de la St. Louis la Washington, pentru a pregăti publicarea notelor de călătorie ale expediției, a murit subit

într-un han singuratic, între Natchez şi Nashville (Tennessee); cauza morții nu este elucidată şi constituie până în zilele noastre obiectul unor controverse, după cum rezultă din mai multe lucrări interesante publicate în ultima vreme, printre care se cuvine citată cea a lui Vardis Fisher *(Suicide or Murder?,* 1962 – „Sinucidere sau crimă?"). Nu este, din păcate, unicul caz când un fruntaş politic american îşi găseşte moartea în împrejurări nelămurite…

Dezbătând problema relațiilor dintre „pieile-roşii" şi „fețele-palide" – dintre indienii din prerie şi colonişții care cuceream pas cu pas Westul (continentului nord-american) – aşa cum sunt oglindite aceste relații în unele povestiri şi cum sunt ignorate în multe altele, se cuvine să ținem seama de un principiu de cea mai mare însemnătate, şi anume: concepțiile indiene cu privire la pământ şi la proprietatea asupra pământului erau complet diferite de cele ale colonişților albi. Indienii nu înțelegeau şi nu aveau cum înțelege operațiile de vânzare-cumpărare sau de transfer. Tecumseh, vestitul şef al indienilor *shawnee,* spunea unor delegați ai guvernului american: „Să vinzi pământul! Atunci, de ce să nu vinzi aerul, norii şi marele ocean, căci e acelaşi lucru cu a vinde pământul"! Fiindcă în concepția indienilor, solul forma un tot neseparabil de produsele lui – un element al naturii care cuprinde

toate făpturile, inclusiv oamenii, făpturi care trăiau vânând şi pescuind – iar unitatea naturi; nu trebuie tulburată prin hotărâri neraționale. Un misionar, David Meclure, povesteşte că, în 1772, un indian i-a spus: „Când voi, oamenii albi, cumpărați o fermă, cumpărați doar pământul. Nu cumpărați caii şi vacile şi oile. Cerbii sunt caii noştri, bizonii sunt vacile noastre, căprioarele sunt oile noastre".

Unele lucrări menționează totuşi o anume concepție indiană de proprietate, dar având alt înțeles decât cel dat de albi noțiunii: conform acestei concepții, anumite zone geografice pot fi folosite vremelnic, în exclusivitate, de către diferite triburi. De altfel, uneori se iveau conflicte şi se porneau chiar războaie între grupuri de indieni, ca urmare a litigiilor asupra unor teritorii de vânătoare. Dar indienii nu cunoşteau noțiunea de proprietate asupra pământului, ci numai pe cea de folosință în comun. Un misionar din veacul al XVIII-lea, John Heckewelder, care şi-a petrecut ani mulți printre indieni, lăsându-ne interesante memorii şi un jurnal de călătorie (editate abia în 1958, la aproape un veac şi jumătate după ce au fost redactate), exprimă foarte limpede această concepție: indienii erau convinşi, scrie el, că „pământul şi tot ce conține este un bun comun al omenirii… orice lucru este dat în comun fiilor oamenilor. Orice trăieşte pe pământ, orice creşte din pământ şi tot ce se află în râuri şi în apele

mari… a fost dat în totalitate tuturor şi fiecare are dreptul să le folosească". Luând în considerare această concepție, ne apare firească aversiunea pe care o aveau indienii în a consimți la cedarea pământurilor lor prin tratate încheiate cu guvernul american: aceste cedări de „teritorii indiene" formează un capitol important în istoria Statelor Unite.

Înainte de independență, în perioada pe care americanii o numesc „colonială", englezii (ca şi alte națiuni europene care aveau posesiuni peste mări) îşi bazau expansiunea teritorială pe descoperire, explorare, imigrare şi colonizare. În general, autoritățile coloniale ignorau drepturile indienilor, socotind ca un lucru de la sine înțeles că pământurile nou descoperite să fie cedate unor particulari sau unor companii, urmând ulterior să fie anexate ca noi teritorii coloniale. Abia către sfârşitul perioadei coloniale din America, guvernul englez a formulat unele principii ale politicii sale cu privire la drepturile de proprietate ale indienilor – proprietarii albi şi autoritățile coloniale fiind în genere lăsați să negocieze direct cu indienii, după cum credeau de cuviință.

În primii ani de după cucerirea independenței şi constituirea Statelor Unite, guvernul american a continuat o vreme politica din perioada colonială, dar, în acelaşi timp, în Congres începea să câştige din ce în ce mai mult teren ideea că indienii au dreptul de proprietate asupra pământurilor pe

care se aflau în acea vreme. O măsură importantă a guvernului american a fost stipularea că negocierile pentru cedarea pământurilor aparținând indienilor nu pot fi conduse decât de agenți ai guvernului federal, în afară de cazuri speciale, în care autoritățile statului înlăuntrul cărora se află teritoriul respectiv puteau lua unele hotărâri. O lege din septembrie 1783 (aşadar la şapte ani după terminarea Războiului de independență şi chiar în anul semnării Tratatului de la Versailles) interzicea oricărei persoane „să cumpere sau să primească în dar sau sub formă de cedare asemenea teritorii sau pământuri decât cu autorizație specială şi cu aprobarea Statelor Unite întrunite în Congres". Această lege a avut consecințe foarte importante, şi vreme de aproape un secol după aceea toate cedările de teritorii indiene au avut loc numai pe baza unor tratate negociate între căpeteniile indiene şi delegați ai guvernului federal, apoi ratificate de către forurile legiuitoare din Washington. Este un mare pas înainte față de perioada colonială, când a fost posibil, de pildă, ca teritoriul pe care se află astăzi New Yorkul (cartierul Manhattan) să fie „cumpărat" de la o căpetenie a indienilor *Seneca* pe 20 monezi de argint şi câteva lăzi cu rachiu…

Sistemul încheierii de tratate formale cu amerindienii a încetat practic în 1871, deoarece devenise inutil: de altfel, în 1894 procesul cedărilor succesive nu mai avea obiect, de vreme

ce aceştia nu mai aveau pământ – cu excepția rezervațiilor, în care triburile supraviețuitoare locuiau, în baza tratatelor şi a autorității conferite lor de către guvernul federal.

Astăzi, după aproape un veac, este greu de stabilit numărul acestor cedări. Un specialist, Charles C. Royce, indică (pe hărțile care însoțesc lucrarea sa *Indian Land Cessions in the United States)* un total de 720 cedări de teritorii făcute de indieni pe baza unor tratate, în perioada cuprinsă între anii 1784–1894, este însă de presupus că nu le-a putut cuprinde pe toate. În schimbul acestor cedări, indienii au primit alimente, diferite mărfuri (inclusiv arme de foc şi muniții) şi chiar anumite sume plătibile anual în timpul unei perioade date. Un raport guvernamental publicat în 1883 arată că până în anul 1880 guvernul federal a cheltuit mai mult de 187 milioane dolari pentru stingerea titlurilor decurgând din proprietatea indiană asupra anumitor teritorii. Totuşi, ce procent din această sumă a ajuns într-adevăr până la indieni, fie în bunuri, fie în bani, este foarte greu de stabilit. În numeroase cazuri, anumiți negustori sau agenți au reuşit să-şi însuşească sume mari destinate amerindienilor, pe baza unor acte mai mult sau mai puțin legale, care dovedeau că indienii le sunt îndatorați.

Cedările de teritorii, strămutarea băştinaşilor către apus şi înființarea aşa-ziselor „teritorii indiene” ocupă un loc important în povestirile din

prerie şi, mai recent, în peliculele turnate după aceste povestiri sau după scenarii originale. În general, aceste povestiri şi scenarii oglindesc două atitudini care (reduse la cea mai simplă expresie) pot fi înfățișate astfel: pe de o parte, în apărarea sărmanului indian, obligat să-şi părăsească domeniile de vânătoare, în schimbul unor avantaje minime şi cu totul temporare, silit să-şi schimbe modul de viață şi, în ultimă instanță, condamnat la foamete şi poate la dispariție, şi care în mod firesc pune mâna pe armă şi porneşte pe poteca războiului, să-şi apere drepturile; pe de altă parte, în apărarea pionierului de la frontieră, exponent al civilizației, care munceşte din greu crescând vite sau lucrând pământul, nevoit să-şi apere cu arma în mână avutul, femeia şi copiii.

Este, fireşte, un tablou simplist, în alb/negru, iar argumentele nu lipsesc, nici de o parte, nici de cealaltă, şi poate că adevărul este undeva la mijloc, cum par să indice temele unora dintre autorii de povestiri „cu indieni". Un exemplu tipic îl constituie Dorothy Johnson, una dintre (foarte) puținele femei care au abordat aceste teme, ale cărei volume de povestiri *Indian Country* şi *The Hanging Tree* („Copacul spânzuraților") apărute în anii de după al doilea război mondial, s-au bucurat de o primire foarte favorabilă din partea criticii.

Una dintre povestiri, *Flame on the Frontier* („Flăcări la frontieră") începe astfel: „Duminică

dimineață, un şef *sioux* numit Micul-Corb, purtând haine de culoare închisă croite după moda oamenilor albi, asistă la slujba de la biserică şi după aceea strânse mâna predicatorului. Duminică după-amiază, războinici *sioux* din tribul *santee* condus de Micul-Corb, cu trupurile vopsite şi împodobite cu pene, năvăliră asupra coloniştilor şi-i masacrară într-o baie de sânge…" În al doilea ei volum, apărut câțiva ani mai târziu, aceeaşi Dorothy Johnson, elogiată de critică pentru realismul temelor abordate de ea, publica o povestire în care un grup de colonişti (albi, fireşte) năvăleşte într-un sat indian incendiindu-l şi masacrând până şi copiii…

Din păcate, nu este simplă ficțiune – istoria descoperirii şi colonizării vestului nord-american înregistrează sute de asemenea acțiuni pe care diferitele guverne americane au încercat să le rezolve prin strămutarea triburilor din prerie către apus şi înființarea de rezervații indiene. Desigur că, trăind în rezervație, indienii nu mai puteau organiza raiduri împotriva micilor aşezări din prerie şi, la rândul lor, erau ocrotiți împotriva acțiunilor brutale ale oamenilor aspri de la frontieră. Dar problema care se punea nu este în ce măsură cedările de teritorii indiene şi acțiunile de strămutare erau formal legale, ci în ce măsură erau justificate din punct de vedere moral. În lucrarea de referință din care am mai citat *(Scribner's…)* se menționează, pe bună dreptate,

că, oficial, guvernul federal nu i-a frustrat niciodată pe indieni de dreptul lor asupra pământului, ci în prealabil le-a obținut consimțământul (evident, eu unele excepții lipsite de însemnătate); mai departe, lucrarea arată că numai luat în sens strict acest lucru este adevărat, după care se fac unele interesante considerații cu privire la o străveche controversă juridică: dacă o „cedare prin consimțământ" este acelaşi lucru cu o „cedare de bună voie şi nesilit de nimeni…"

Un studiu al cedării pământurilor de către indieni dă la iveală că – privite în lumina condițiilor în care s-au desfăşurat şi a cauzelor care le-au generat – ele se împart în trei largi grupuri generale: „În primul rând, multe dintre cedări au fost făcute la sfârşitul unor războaie. În acest grup intră cedările făcute cu prilejul tratatului de la Greenville, încheiat după campania lui Anthony Wayne… fără îndoială că indienii au semnat aceste tratate, dar cu greu se poate spune că au făcut-o voluntar. În al doilea rând, sunt cedările de pământuri făcute după ce guvernul exercitase presiuni pentru a putea duce la îndeplinire anumite proiecte a căror realizare şi-o propusese. Exemplificări ale acestui grup se pot găsi în tratatele semnate cu triburile din răsărit şi cu cele lin apus între 1830–1840, când începuse acțiunea de strămutare a indienilor către vest… În sfârşit, numeroase tratate de cedare a pământului au fost semnate în urma cererii de extindere de

teritoriu, pentru stabilirea emigranților; așa sunt, de pildă, tratatele... care au eliberat pentru colonizare pământurile din Indiana. Va fi foarte greu, într-adevăr, să găsim o cedare de pământ făcută de indieni în întregime din propria lor voință".

În relativ tânăra istorie a S.U.A., aceste cedări – şi mai cu seamă cele cuprinse în cel de-al doilea grup au jucat un rol de cea mai mare însemnătate, ele au creat baza colonizării regiunilor apusene ale țării, care se vor constitui treptat în state, fiind apoi primite în Uniune. Istoria Statelor Unite cunoaşte expresia *Indian Removal (removal* „deplasare", „mutare"), desemnând politica guvernului federal de strămutare a triburilor de la răsărit de Mississippi către teritoriul de la apus de acest fluviu, politică ce primise aprobarea definitivă a Congresului în 1830 şi a fost pusă riguros în aplicare în anii imediat următori. Aplicarea politicii de *Indian Removal* a fost una dintre cauzele principale ale unor războaie adesea sângeroase şi ale unor campanii militare împotriva indienilor, în care aceştia din urmă s-au dovedit adversari redutabili, reuşind să obțină chiar şi câteva victorii strălucite împotriva unor imitați militare superioare ca pregătire şi armament.

O lucrare interesantă cu privire la Istoria S.U.A., scrisă de un francez şi destinată unui public mai larg (André Maurois: *Historie des États Unis,*

Editions de la Maison Française, New York, 1944) descrie plastic una dintre cauzele războaielor amerindiene: „Multe triburi erau civilizate. Ele trăiau în bună înțelegere cu Statele Unite, încheind tratate care le recunoşteau proprietatea asupra anumitor terenuri. După aceea, albii le cereau dreptul de trecere prin aceste terenuri, iar ei îl acordau. Mai trecea o vreme şi veneau crescătorii de vite şi fermierii care încercau să-i constrângă pe indieni să le vândă pământurile. Refuzau? Atunci «fețele-palide» îi măcelăreau". Şi A. Maurois continuă relatând un episod înfiorător: „În Oregon, în 1871, albi ajutați de câini înconjurară nişte indieni într-o peşteră şi, după o adevărată vânătoare, îi uciseră până la unul: bărbați, femei şi copii. Fireşte, indienii se răzbunau..." O relatare care rezumă foarte limpede, în simplitatea ei, o seamă de condiții existente în Marile Prerii, condiții legate nu atât de politica oficială, guvernamentală, față de indieni, cât de o alta, lăsată pe seama unor mărunți împuterniciți federali, aleşi adesea la întâmplare, şi pe seama unor crescători de vite, câteodată bine intenționați, dar aproape totdeauna lipsiți de orice experiență în relațiile cu indienii.

Dar André Maurois este, înainte de orice, un romancier şi se cuvine să arătăm că am comite o gravă eroare limitând cauzele războaielor indiene la acea „răzbunare" de care vorbeşte el şi pe care o exemplifică atât de plastic. Aceste cauze erau,

înainte de orice, de natură economică. Indianul din Marile Prerii a dovedit o excepțională adaptabilitate; a preluat de la albi calul, devenind unul dintre cei mai buni călăreți din lume, a adoptat arma de foc, devenind un țintaş deosebit de îndemânatic, dar s-a arătat refractar la schimbarea condițiilor economice: el era vânător de bizoni, iar nu cultivator însuşindu-şi calul şi arma de foc, a sperat ca vânătoarea să-i fie mai uşoară şi mai eficace. În împuținarea cirezilor de bizoni, ca urmare a vânătorii irațională dezlănțuite de albi, el îşi vedea periclitată însăşi existența.

Nici în această privință exemplele nu lipsesc, multe tot atât de plastice; aşa sunt cuvintele unei căpetenii a indienilor *nez-percé* („nasuri-găurite" – numele le-au primit de la canadienii de origine franceză şi americanii l-au păstrat până în zilele noastre); este vorba de celebrul Chief Joseph care, cu prilejul tratativelor duse în 1877 cu delegația condusă de generalul Oliver O. Howard, îi spunea acestuia: „Ce eşti dumneata ca să ne spui să plecăm de pe pământurile pe care le ocupăm de la facerea lumii? Faci dumneata iarba să crească şi-i dai porunci soarelui? Cred că nu. Atunci, cu ce drept vorbeşti aşa?... Dumneata ce-ai zice să mă duc eu în țara dumitale şi să-ți omor vitele?" Cele de mai sus nu sunt extrase dintr-o lucrare de ficțiune, ele sunt relatate chiar de generalul O.O. Howard – care l-a stimat ca adversar pe Chief Joseph pentru demnitatea şi calitățile lui de

războinic – într-o biografie a vestitei căpetenii *nez-percé*, apărută în 1881.

Un alt exemplu concludent o constituie plângerea indienilor *crow* („corbi"), o ramură a tribului *sioux*, întocmită în 1876 şi expusă de căpetenia Dinte-de-Urs: „Părinților, am făcut drum lung spre a vă vedea şi sunt foarte sărac: mi-e foame, mi-e frig, n-am găsit pe drum nici bizoni, nici lemne, nici apă. Priviți-mă, voi toți care mă ascultați, sunt un om ca şi voi, am cap şi chip ca şi voi. Marele Spirit ne-a făcut pe toți la fel, dar l-a pus pe omul roşu la mijloc, iar pe oamenii albi de jur-împrejur… Părinților, mi-ați spus să sap pământul şi să cresc boi, nu vreau să mi se spună asemenea vorbe, am fost crescut alături de bizon şi-l iubesc" 1.

Politica de *Indian Removal*, inițiată de Thomas Jefferson, a fost adoptată de Congres în speranța că va soluționa problemele şi conflictele ce se iveau oriunde albii şi indienii veneau în contact. Câțiva ani după hotărârea Congresului, a fost creată o mare „Țară Indiană" *(Indian Country)* despre care, când se vorbea, i se adăuga atributul de „permanentă". Alte legi, votate ulterior, reglementau activitatea agențiilor pentru afacerile indiene, a şcolilor pentru indieni, interziceau intrarea albilor pe teritoriul indian, cu excepția celor autorizați de guvern. „Țara indiană" se întindea pe o suprafață uriaşă de-a lungul granițelor apuse ale statelor Arkansas şi Missouri

de astăzi, prin Iowa de răsărit, la nord de Mississippi şi prin nordul statului Wisconsin.

Mai ales în sudul țării politica de deplasare a indienilor către vest a întâlnit o rezistență îndârjită şi s-a soldat cu rezultate tragice. Aici. În sud. Trăiau indienii *cherokee, creek*, *chickasaw, choctaw* şi *seminole*, cunoscuți sub numele colectiv de „Cele cinci triburi civilizate", datorită modului de viață relativ avansat al celor mai multe dintre ele: spre deosebire de vânătorii nomazi din Marile Prerii, aveau locuințe permanente şi pământuri unde începuseră să crească vile şi să cultive diverse plante, făceau comerț, îşi trimiteau copiii la şcolile misiunilor, aveau reprezentanți care conduceau treburile politice şi tratau cu delegații guvernului federal. Ei îşi iubeau pământurile natale şi au rezistat cât le-a stat în putință argumentelor şi îndemnurilor, au refuzat sumele ce le-au fost promise drept îndemnizații de către agenți şi delegați pentru a-i convinge să semneze tratate prin care consimțeau să se deplaseze într-o țară nouă şi mai puțin potrivită pentru ei. În special indienii *seminole* s-au arătat deosebit de dârji şi n-au putut fi convinşi de ceea ce era inevitabil decât după câteva campanii militare. Abia după ani şi ani de tratative şi expediții militare, toate aceste triburi, numărând circa 60.000 suflete, au putut fi strămutate pe teritoriile apusene ce le fuseseră atribuite.

Strămutarea către vest este diferit oglindită în

lucrările de ficțiune (povestiri, romane, scenarii ş.a.) dar, de cele mai multe ori, cu simpatie față de indieni. Tot aşa, lucrările mai recente din domeniul istoriei apărute în S.U.A. Tratează problema cu o lăudabilă obiectivitate – lucrarea citată *(Scribner's…),* de pildă, arată: „Fără îndoială că guvernul nu şi-a dat seama de dificultățile şi problemele legate de deplasarea unui număr mare de oameni pe asemenea distanțe lungi. Ofițerii şi ostaşii din unitățile militare regulate, detaşați să escorteze triburile care se deplasau, şi-au îndeplinit în general neplăcuta lor datorie în mod conştiincios şi cu simpatie față de indieni. Dar voluntarii recrutați la fața locului şi funcționarii civili de cele mai multe ori nu se prea sinchiseau să creeze condiții mai bune nefericiților indieni, iar furnizorii nu erau din cale afară de scrupuloşi în ceea ce priveşte calitatea hranei livrate. Ga rezultat al acestor factori, istoria deplasării, în special a indienilor din sud. Este presărată de patos şi tragedie. Fie că se efectua cu vase fluviale sau pe simple plute, în care cu coviltir sau pe jos, migrația indienilor se caracteriza prin suferințe pricinuite de foame, de extenuare, de boli şi printr-un număr anormal de morți".

Cât de inutile au fost aceste suferințe reiese din însuşi faptul că „permanenta" Țară Indiană a avut o viață foarte scurtă şi a început să se destrame încă înainte de a se fi terminat organizarea ei pe baze economice cât de cât stabile. Mare parte a

triburilor – între care *sioux*, *cheyenne*, *arapahoe, comaanche*, *apaci* – au fost plasate în rezervații răspândite pe tot teritoriul apusean al Statelor Unite, iar imediat după 1850 triburile aduse de peste Mississippi au fost din nou afectate de politica de deplasare către vest şi mutate mai departe. Aşa se face că singurele forme de teritorii indiene care au supraviețuit până astăzi sunt aşa-zisele rezervații indiene.

Politica rezervațiilor a fost inaugurată imediat după războiul civil, când o bună parte a triburilor a fost plasată în aceste noi „teritorii indiene" cu ajutorul armatei. Numărul rezervațiilor s-a schimbat adesea din pricina atribuirii de pământuri coloniştilor albi, stabilindu-se în 1960 la circa 250. Indienii au titluri de proprietate asupra lor stabilite prin tratate, înțelegeri, acte ale Congresului şi ordine executive ale preşedintelui; rezervațiile indiene variază ca mărime de la câteva hectare până la marea rezervație a indienilor *navajo*, cu o suprafață de aproape 24.000 mile pătrate (peste şase milioane de hectare).

Chestiunile privind indienii erau (şi sunt încă) de competența unei instituții speciale, *Bureau of Indian Affairs*, înființată în 1824, pe lângă Ministerul de Război şi trecută în 1849 pe lângă Ministerul de Interne. Câteva decenii în şir, Biroul Afacerilor Indiene a fost un fel de măr al discordiei între cele două ministere: cel de interne le dădea indienilor arme de foc şi muniții pentru a le uşura

vânătoarea, iar după câtva timp armele erau folosite împotriva trupelor trimise să-i pacifice pe indieni, trupe ce țineau, bineînțeles, de Ministerul de Război; acesta din urmă lua împotriva indienilor unele măsuri cu care Ministerul de Interne, ca for ocrotitor, nu putea fi de acord. De aici un lung şir de fricțiuni între cele două departamente, în care a fost adesea nevoie de intervenția Congresului sau a preşedintelui Statelor Unite. Aceste disensiuni din sânul guvernului S.U.A. Erau mai acute îndeosebi când la comanda trupelor se aflau militari care preconizau un „război total" – ca de pildă, generalul William T. Sherman, care, în timpul campaniei contra indienilor *sioux*, spunea „... la nevoie, trebuie să mergem până la completa lor exterminare: bărbați, femei şi copii", sau generalul Philip H. Sheridan care spunea: „Singurul indian bun este indianul mort". Aceste opinii erau, din fericire, izolate – alți militari de prestigiu, cum a fost generalul Oliver O. Howard (despre care am mai vorbit), s-au arătat destul de moderați şi de câte ori le-a stat în putință au evitat vărsările inutile de sânge.

Biroul Afacerilor Indiene a fost reorganizat prin mai multe legi adoptate de Congres, între care legea Wheeler-Howard (sau *Indian Reorganization Act)* din 1934, prin care i se fixează atribuții legale de îndrumarea indienilor în agricultură şi industria locală, realizarea unui program de

ocrotire a sănătății şi organizarea serviciilor sociale, uşurarea accesului indienilor în instituțiile de învățământ ş.a. Întocmai ca şi celelalte chestiuni privind indienii, şi acordarea cetățeniei americane a fost obiectul a numeroase legi, unele prea complicate, altele anacronice. În 1919 s-a acordat cetățenia americană tuturor indienilor care serviseră în armata de uscat sau în flotă în timpul primului război mondial; în sfârşit, în 1924, o lege nouă le completează pe cele fragmentare anterioare, acordând cetățenia tuturor indienilor născuți pe teritoriul Statelor Unite: a trebuit să treacă un veac şi jumătate de la Declarația de Independență pentru ca adevărații băştinaşi, locuitori de milenii ai acestor locuri, să capete drepturi depline şi egale cu toți ceilalți locuitori ai țării...

Povestirea (Şi Filmul) Western: „Nu Trageți În Pianist!”

Texas, California: există o „tradiție a violenței”? Romanul istoric şi mitul Westului. Drumul spre West: Pista Oregonului. Orăşelul tipic: între saloon şi oficiul şerifului. John Ford şi John Wayne: Diligența. 1903 – actul de naştere al filmului western. Cowboy-ul – acest „erou al marilor spații”. Mark Twain, Bret Harte, Jack London şi alții: Goana după aur. Oraşe înfierbântate şi oraşe-fantomă. Western: o literatură pe cale de maturizare.

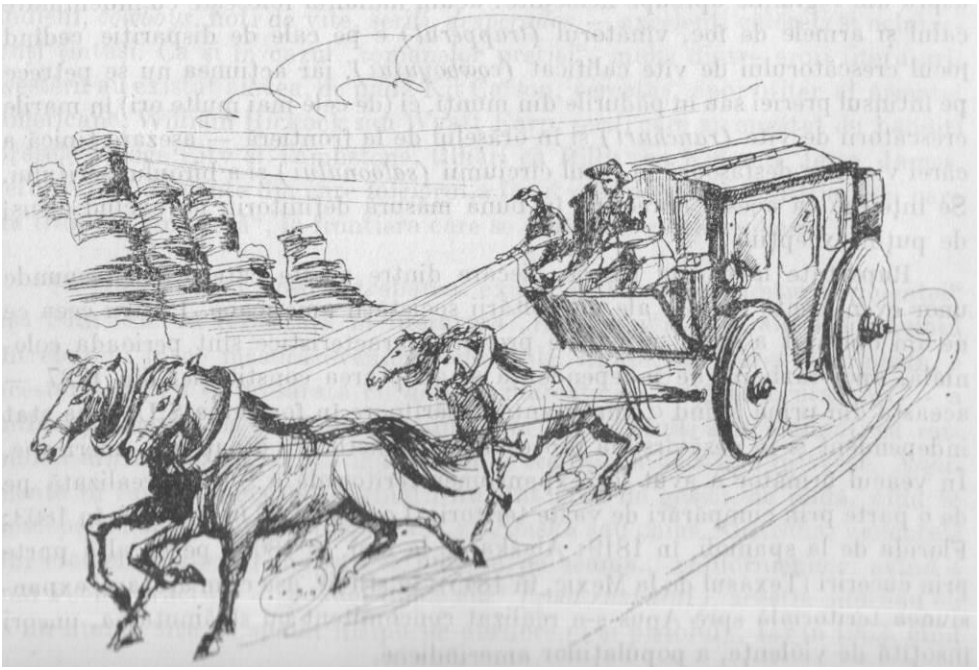

Există, în mod evident, o continuitate între ceea

ce numim (convențional) romanele preriei şi literatura western. O delimitare în timp a celor două genuri nu e lesne de stabilit; după părerea unora dintre istoricii literari şi criticii (puțin numeroşi) care au arătat oarecare preocupare pentru această chestiune, nici măcar nu poate fi vorba de genuri distincte: romanele preriei nu fac decât să prefigureze povestirile western, ambele categorii încadrându-se în genul specific american al „literaturii de la frontieră". Totuşi, o asemenea delimitare în timp poate fi întreprinsă ținându-se seama nu numai de datele (evaluate cu oarecare aproximație, fireşte) de apariție a acestor categorii, ci şi de perioada istorică înlăuntrul căreia se desfăşoară evenimentele, reale sau de domeniul ficțiunii, din romanul sau povestirea ținând de acest gen controversat.

Fără îndoială că „piei roşii" şi „fețe palide" apar şi în povestirea western propriu-zisă, dar nu mai sunt primitivii care supraviețuiesc în lupta cu natura aspră din regiunile aproape nelocuite: acum indianul foloseşte cu îndemânare calul şi armele de foc, vânătorul *(trapperul)* e pe cale de dispariție cedând locul crescătorului de vite calificat *(cowboy-ului),* iar acțiunea nu se petrece pe întinsul preriei sau în pădurile din munți, ci (de cele mai multe ori) în marile crescătorii de vite *(ranchuri)* şi în orăşelul de la frontieră – aşezare tipică a cărei viață se desfăşoară în jurul cârciumii *(saloonului)* şi a biroului şerifului. Se înțelege că

aceste aprecieri, în bună măsură definitorii, nu exclud câtuşi de puțin excepțiile.

Raportate la cadrul istoric, fiecare dintre aceste categorii corespunde unor evenimente majore ale dezvoltării societății americane. Pentru ceea ce ne-am obişnuit a numi „romanele preriei", caracteristice sunt perioada colonială, apoi războiul de independență şi adoptarea constituției din 1787 – aceasta din urmă având o importanță hotărâtoare în formarea S.U.A. Ca stat independent şi în desăvârşirea procesului de constituire a națiunii americane. În veacul următor a avut loc expansiunea teritorială a S.U.A., realizată pe de o parte prin cumpărări de vaste teritorii (Louisiana de la francezi, în 1803; Florida de la spanioli, în 1819: Alaska de la ruşi, în 1867), pe de altă parte prin cuceriri (Texasul de la Mexic, în 1845); în sfârşit, aşa cum arătam, expansiunea teritorială spre Apus s-a realizat concomitent cu strămutarea, uneori însoțită de violențe, a populațiilor amerindiene.

Povestirea western apare în preajma unui alt eveniment istorie de cea mai mare importanță, războiul civil (1861–1865) şi care a reprezentat de fapt o luptă între două sisteme sociale – sistemul sclaviei şi sistemul muncii salariate – şi a dus la victoria statelor din nord, creând condiții propice dezvoltării rapide a economiei şi, implicit, colonizării vastelor teritorii din apusul țări, a regiunii cunoscute sub numele de West.

Westul nu reprezenta un teritoriu riguros delimitat din punct de vedere geografic la începutul veacului trecut, când Cooper îşi scria romanele, prin acest termen se desemnau toate regiunile aflate la apus de fluviul Mississippi; mai târziu, pe măsură ce emigranții din Est ocupau noi teritorii, Mississippiul înceta de a mai fi „frontiera”, iar Westul se… muta mai către apus.

Fundalul pe care se desfăşoară literatura western este din punct de vedere geografic, foarte variat: în afară de crescătoriile de vite din prerie şi de orăşelul tipic de pionieri, apar (mai rar) marile monumente ale naturii: pustiurile nisipoase, cum este celebru! Deşert Colorat, regiuni aride ca Valea Morții (Death Valley), situată între California şi Nevada – unul dintre ținuturile cele mai fierbinți din lume – sălbaticele chei ale râului Colorado, cunoscute sub numele de Marele Canion (Grand Canyon) şi pădurile uriaşe de pe coasta Pacificului, unde se găseşte cel mai gros şi cel mai „bătrân” copac din lume, sequoia.

Cucerirea şi colonizarea Westului, presărate cu violențe dar nu lipsite de un anume pitoresc, au oferit romanului de aventuri şi filmului western inepuizabile surse de inspirație şi înainte de orice, o vastă galerie de personaje: indieni, *cowboys*, hoți de vite, şerifi, *desperados* – excelenți călăreți şi neîntrecuți țintaşi. Ca şi în cazul „romanelor preriei”, mulți dintre eroii literaturii western au existat aievea, de pildă Kit Carson, cercetaş, apoi

ofițer al armatei americane, William Hickock sau Wyatt Earp, şerifi care au curățat de bandiți oraşele Dodge City şi Tombstone, tâlhari ca Billy the Kid sau Jesse James, jefuitori de diligențe din care folclorul a făcut eroi populari, şi atâția alții care au trăit la „frontieră", la frontiera care se muta mereu către Apus.

Se pune în mod firesc întrebarea: există, în West o „tradiție a violenței" aşa cum este ea reflectată în literatura „frontierei"? Sau, altfel formulată întrebarea: în ce măsură evenimentele reale, legate de istoria frământată a acestor teritorii – presărată cu acțiuni marcate de forță şi brutalități – a influențat modul de viață al oamenilor din West? Mulți sunt înclinați să răspundă afirmativ: da, există indubitabil o tradiție a violenței în West. Argumente în favoarea acestei afirmații nu sunt greu de găsit: de pildă, când se descoperă aur în regiuni îndepărtate, ca Alaska sau chiar Australia, violențele din efemerele aşezări miniere se puneau pe seama... californienilor: având o mai veche practică a „goanei după aur" *(gold rushului),* aceştia aduceau cu ei nu numai sita de spălat nisipurile aurifere ci şi pistolul... Iar în în 1963, când vestea asasinării preşedintelui John F. Kennedy a zguduit lumea, nu puțini nu fost comentatorii care arătau că teatrul tragicului eveniment a fost oraşul Dallas din Texas – teritoriu cu o veche tradiție a violenței... Sunt, desigur,

argumente falacioase, dar este în afară de orice îndoială că Texasul şi California nu fost printre teritoriile cele mai „fierbinți” ale Westului şi o investigație în trecutul lor ne poate duce la unele concluzii interesante.

Texasul a fost multă vreme un fel de măr al discordiei între Mexic şi S.U.A. Pretențiile mexicane asupra teritoriului erau perfect justificate, istoriceşte vorbind: în urmă cu trei veacuri, conchistadorii de Vaca şi de Soto îl „luaseră în stăpânire” pentru coroana spaniolă. Pe de altă parte, numeroşi imigranți americani veniți din nord şi nord-est întemeiază aici aşezări prospere. Guvernul mexican nu privea cu ochi buni emigrația nord-americană în această regiune – favorabilă creşterii vitelor şi culturii bumbacului – punând tot felul de condiții, unele dintre ele de-a dreptul năstruşnice, de pildă: colonişții să fie neapărat de confesiune catolică…

În 1836, generalul mexican Santa Anna atacă aşezarea Alamo şi măcelări pe cei circa două sute de apărători, între care se afla şi celebrul David Crockett. Câteva săptămâni mai târziu, texanii, conduşi de Sam Houston, îşi luară revanşa învingându-l pe Santa Anna la San Jacinto şi declarându-se independenți de Mexic. Apoi, în cadrul unui soi de referendum, texanii au votat aproape unanim pentru anexarea la Statele Unite; dar delegații statelor din nord se opuseră deoarece Texasul, stat sudist, cu plantații de bumbac, ar fi

mărit ponderea statelor sclavagiste în sinul Uniunii. Drept care, Texasul se declară republică independentă.

Perioada aceasta (1836–1845), în care autoritatea mexicană fusese înlăturată iar cea nord-americană nu se instalase încă, se caracterizează prin numeroase violențe şi o rată ridicată a delicvenței, cărora nu le-au putut face față nici celebrii *Texas Rangers* – corp de jandarmi voluntari ale cărui acțiuni îndrăznețe au intrat în legendă. În cele din urmă, după ani de frământări, în decursul cărora instabila republică texană a cerut adesea ajutorul S.U.A., preşedintele James K. Polk, proaspăt ales şi având o majoritate democrată în Congres, reuşeşte să ducă la bun sfârşit negocierile. În decembrie 1845, constituția texană este acceptată de Congres, Texasul primit în Uniune şi drapelul S.U.A. Se îmbogățeşte cu încă o stea: a 28-a.

Cam în aceeaşi vreme, în California aveau loc, de asemenea, mari frământări politice, cărora guvernul S.U.A. Încerca să le pună capăt; căpitanul Frémont fu însărcinat de guvern să însoțească o expediție până la granița cu California, pe atunci teritoriu mexican – o expediție... ştiințifică. John C. Frémont mai condusese două expediții în West; în 1842, având-l drept ghid pe celebrul Kit Carson, explorase Munții Stâncoşi, iar în 1843–1844, mai întâi cu Tom Fitzpatrick şi apoi cu Kit Carson,

explorează Oregonul şi Nevada, t rece peste Sierra Nevada, până în California şi se întoarce pe un itinerar sudic.

Aşadar, Frémont cunoştea drumul spre California. De altfel, expediția din 1846 cuprindea un convoi de căruțe care transportau oamenii de ştiință şi materialele, dar şi câteva sute de cavalerişti, având ca ghid pe acelaşi Kit Carson.

Expediția alese drumul care trecea la sud de pista spre Santa Fe, prin New Mexico şi Arizona, până la frontiera cu California; aici, prezența cavaleriştilor căpitanului Frémont se dovedi cât se poate de oportună: autoritățile mexicane nu reuşeau să mențină ordinea printre aventurierii de felurite naționalități, mai ales americani veniți pe calea mării prin portul Yerba Buena (care mai târziu va deveni San Francisco). Țara trecea prin adânci frământări interne: după obținerea independenței şi constituirea republicii federative (1824) începuse lupta pentru putere între diferite grupări, creându-se o instabilitate politică favorabilă manifestărilor anarhice – scandalurile se țineau lanț, crimele rămâneau nepedepsite. Toate acestea îi nemulțumeau profund pe cei veniți din est să se stabilească aici şi care vedeau în coloana lui Frémont, ce se apropia, o posibilitate de a întrona legea şi ordinea, de a scăpa de hegemonia Mexicului frământat de lupte fratricide.

Începutul l-au făcut imigranții americani din

Yerba Buena, care s-au răsculat, arborând celebrul lor *Bear's Flag* – un drapel alb pe care erau desenate un urs şi o stea: ursul era emblema Californiei, iar steaua o aluzie mai mult decât transparentă... Curând, răscoala se transformă într-o adevărată bătălie, iar Frémont interveni ocupând câteva puncte strategice. Rând pe rând, oraşele Monterey, San Francisco şi Sacramento înălțară drapelul înstelat. Dinspre mare, comodorul Stockton cucereşte Santa Barbara şi San Pedro, întâlnindu-se cu Frémont la Los Angeles. Grupuri armate californiene sub conducerea unor ofițeri mexicani dau contralovituri trupelor americane, dar administrația coruptă şi veleitățile dictatoriale ale preşedintelui Lopez de Santa Anna slăbiseră moralul armatei mexicane şi, în ianuarie 1847, la Cahuenga Rancho, generalul mexican Andréas Pico şi căpitanul (între timp: colonelul) Frémont semnează armistițiul.

Frământările prin care trecea regiunea au mai continuat multă vreme, fiindcă aveau să mai treacă aproape patru ani până ce California să fie admisă ca stat în Uniune; de data aceasta procesul a fost invers decât în cazul Texasului: senatorii statelor sudice se opuneau deoarece californienii adoptaseră în 1848 o constituție care scotea în afara legii sclavia. Între timp, descoperirea unor nisipuri aurifere făcuse din California un teritoriu bogat şi provocase o

imigrație masivă, care în doi ani îi mărise de cinci ori populația; orăşelul Yerba Buena, de pildă, avea 800 locuitori când s-a descoperit aurul în California, iar doi ani mai târziu un recensământ înregistra 25.000 locuitori.

O buna parte a povestirilor western care se desfăşoară în Texas sau în California sunt plasate în aceste perioade politico incerte, când respectivele teritorii nu mai erau mexicane, dar încă nu fuseseră formal primite în Uniune; valuri de imigranți soseau din Est în lungi şiruri de care cu coviltir – dar nu numai imigranți în căutarea unui petec de pământ pe care să crească vite sau sa cultive grâne, ci şi aventurieri veniți din toate colțurile lumii, care profitau de lipsa unei poliții regulate pentru a se deda la fărădelegi, jafuri şi crime. În cartierul portului San Francisco de pildă, care a primit numele *Barbary Coast* („Coasta Barbarilor", după numele litoralului nord-african bântuit în Evul Mediu de pirați), se aciuaseră numeroşi indivizi căutați de polițiile altor state, gangsteri, jucători profesionişti, prostituate, se înființaseră mulțime de cârciumi, tripouri, bordeluri, creând oraşului o tristă faimă.

Cetățenii cinstiți din California au încercat să-şi apere viața şi avutul înființând un corp de poliție semivoluntar: *the Hounds* („Dulăii"), membrii săi se recrutau în majoritate din foşti soldați şi din… condamnați eliberați pe cuvânt de onoare. Curând „dulăii" deveniră şi ei o plagă pentru San

Francisco, jefuind negustorii şi terorizând străinii – în special pe chinezi şi negri. Drept urmare, s-a înfiinţat un nou detaşament numit *Vigilantes*, care nu mai lupta împotriva bandiţilor profesionişti ci a „Dulăilor”, reuşind, nu fără jertfe, să cureţe oraşul de ei. După „Dulăi”, veni rândul cârciumilor, tripourilor şi bordelurilor de pe *Barbary Coast,* unde Vigilenţii se arătară tot atât de necruţători, făcându-se şi ei vinovaţi de ilegalităţi şi excese – de pildă judecăţile sumare urmate de executarea pe loc a pedepsei capitale *(lynching* – „linşaj”; termenul, apărut mai târziu, îşi trage probabil originea de la numele colonelului Thomas Lynch, luptător în Războiul pentru Independenţă).

Vedem, aşadar, că istoria Westului nu duce lipsă de subiecte ademenitoare pentru autorii orientaţi către literatură de aventuri. Scriitori ca A.B. Guthrie Jr. Sau Steward Edward White (şi alţii) au folosit cu precădere figuri istorice în povestirile lor. S-au scris zeci, chiar sute de povestiri despre incidentele de la Alamo şi moartea eroică a lui Davy Crockett, despre viaţa aventuroasă a ghidului Kit Carson, despre expediţiile îndrăzneţe ale lui John Frémont. Multe dintre ele au folosit drept bază unor scenarii de film, realizate (cu mai mult sau mai puţin succes) la Hollywood, citadela filmului american situată în California, prin urmare în Vestul Îndepărtat, ceea ce oferea

respectivelor pelicule folosirea unui decor natural dintre cele mai autentice. Câteva dintre aceste filme – mai ales cele care se abat de la formulele stereotipe ale westernurilor turnate în serie – constituie realizări remarcabile intrate în repertoriul permanent al cinematecilor; un exemplu: *„Alamo,* unde, alături de binecunoscutul John Wayne, apărea Richard Widmark în rolul lui Jim Bowie, organizatorul rezistenței de la Alamo şi erou național american. Widmark, însă, a interpretat un Jim Bowie cam bețiv şi foarte diferit de imaginea eroului viteaz şi devotat până la sacrificiu cauzei pe care o apăra – ceea ce i-a adus aspre critici din partea unor asociații şi organizații aşa-zise patriotice.

„Cazul Bowie" şi filmul *Alamo* au generat interesante discuții în critica literară americană, cu care prilej a ieşit în evidență că anumite povestiri ale genului depăşesc cadrul eminamente specific dar şi oarecum restrâns al literaturii western intrând în categoria (mai veche şi temeinic statornicită) romanului istoric propriu-zis, între altele prin însuşi evoluția personajului real. De pildă, Frémont n-a fost numai militarul animat de spiritul de aventură şi promotor al unor acțiuni temerare: imediat după 1850, californienii l-au trimis să-i reprezinte în Congres, iar mai târziu, în 1856, acelaşi John Charles Frémont era cât pe ce să ajungă al 15-lea preşedinte al S.U.A.: candidat al republicanilor la alegerile prezidențiale, a fost

învins de James Buchanan.

Interesant este faptul că autorii de literatură western, ca şi biografii lui Frémont profesează uneori opinii diametral opuse: unii dintre biografi îi atribuie trăsături de caracter nu prea măgulitoare, zugrăvindu-l fanfaron, chiar şarlatan, gata oricând să profite de buna credință a naivilor, alții văd în el un erou național, deschizător al drumurilor spre West. Către sfârşitul vieții, retras din viața politică şi sărăcit, a găsit sprijin material în activitatea de scriitoare a soției lui, Jessie Benton Frémont, autoarea câtorva cărți interesante (între care *Far West Sketches*, 1890 – „Schițe din Vestul îndepărtat"). Controversele în legătură cu Frémont nu s-au încheiat nici în zilele noastre: un roman, *Dream West (dream* = „vis") al lui David Nevin, apărut în 1985 la editura Putnam, a stârnit vii discuții în cadrul cărora istoricul Marcus Cunliffe a relevat caracterul „şarmeur şi provocator" al personajului, precum şi pe cel „profund ambiguu" al acțiunilor sale. Nu este pentru prima oară când literatura se află în contradicție cu istoria, iar genul western nu face nicidecum excepție – ba dimpotrivă.

Din acest punct de vedere, Frémont nu constituie nicidecum un caz unic; şi în ceea ce îl priveşte pe Christopher „Kit" Garson, părerile diferă. După ce a călătorit câtăva vreme cu negustorii de blănuri, îl însoțeşte pe J.C. Frémont

în expedițiile din 1842–1845, care-i aduc faima unui experimentat *mountainman,* apoi însoțeşte ca ghid corpul expediționar al generalului Stephen Kearny în California; aici, în bătălia de la San Pasqual (1846), când trupele lui Kearny au fost înconjurate, reuşeşte să se strecoare – împreună cu un alt cercetaş, E.F. Beale şi cu un ghid indian – printre liniile mexicane şi să aducă ajutoare de la San Diego. Mai târziu a fost numit în fruntea agenției indiene de la Taos, iar în Războiul Civil a condus un regiment de voluntari din New Mexico. Ca şi în cazul lui J.C. Frémont, unele mărturii contemporane menționate de biografi îl pun pe Kit Carson într-o lumină nu prea favorabilă: se pare că era irascibil şi adesea cam grăbit să pună mina pe armă…

Critica moi nouă (este vorba de criticii americani, fireşte, de vreme ce genul western este eminamente american) tinde să deosebească romanul istoric al Westului de povestirea western propriu-zisă care perpetuează un mit. Irwin R. Blacker (în *The Old West în Fiction)* exprimă limpede această tendință: „Romanul istoric al Westului nu este, în fapt, deosebit de romanul istoric din orice alt loc sau timp… Este mai lesne de evaluat romanul istoric al Westului decât povestirea care foloseşte mitul Westului, deoarece este general acceptat că scriitorii primei categorii se găsesc în cadrul unei tradiții în care au fost create mari opere de artă. Folosesc expresia

«general acceptat» deoarece erudiții care scriu istoria literaturii western şi redactează studii critice găsesc că romanul istoric american e suspect. Ei vor recunoaşte valabilitatea unui roman ca *Război şi pace*... dar nu sunt deloc siguri cum trebuie să considere romanul istoric scris în Statele Unite şi tratând despre un episod din istoria noastră națională... Pentru mai multă siguranță, majoritatea acestor critici şi erudiți evită complet tema. Dar aceasta nu înseamnă că respectivele cărți nu s-au scris şi că n-au fost acceptate de marele public. Nu înseamnă nici că anumite calități fundamentale ale multora dintre aceste cărți au trecut neobservate. An de an, premii literare majore sunt decernate autorilor de romane istorice ale Westului".

Desigur că părerile unui specialist ca I.R. Blacker sunt demne de luat în considerație, deşi, după părerea noastră, nu trebuie scutite, la rândul lor, de unele observații critice. Este foarte adevărat că premii literare prestigioase au fost atribuite unor autori de literatură western – mai mult, a luat ființă *Western Writers Association* care decernează anual „Pintenul de aur" pentru cea mai bună povestire western. Nu este mai puțin adevărat că autorii de povestiri western – cărora trebuie să le adăugăm pe scenariştii de filme şi seri ale T.V. Ale genului – sunt adesea supuşi tentației de a exploata cu precădere aspectele violente ale istoriei agitate a Westului; experiența a arătat însă

că, de cele mai multe ori, abundența scenelor violente influențează negativ gradația epică a narațiunii şi duce în ultimă instanță la producții de calitate mediocră. Aceasta se datorează, poate, şi faptului că, aşa cum arătam povestirea western – spre deosebire de ceea ce am numit convențional – „romanele preriei" – nu mai oglindeşte lupta pionierului cu natura aspră, ci, în general, lupta pentru impunerea legii, a principiilor morale fără de care nu se poate constitui o societate stabilă.

Nici eroii nu mai sunt aceiaşi. După cum remarcă judicios regretatul D.I. Suchianu (în *Prefața* la versiunea românească a cărții lui Joe Hamman *Far West* – E.L.U., Bucureşti, 1966): „Eroul cel mare nu apărea... nici în persoana vânătorului, nici a prospectorului, nici a constructorului, nici a ghidului, nici a poştaşului, ci a şerifului, a *marshal-ului.* Un Buffalo Bill, un Wyatt Earp, faimoşii *Texas Rangers*, iată figurile legendare. Eroismul lor este de un gen foarte particular. Fapta lor nu seamănă nici cu a căpitanului de oaste, nici cu a detectivului de afaceri polițiste. Duşmanul aici e anarhia, individualismul exacerbat al unor oameni pentru care omorul era singurul mod serios de a rezolva o problemă. Şeriful, *marshal-ul* trebuia să fie omul care trage cel mai iute, care trage întâi; dar care trage rar, şi totdeauna după ce nicio altă ieşire nu mai există. Este un duel singular între un om şi toată lumea, în serviciul legii, al ordinii, al unui

minimum de viață socială posibilă".

Şi astfel, iată-ne ajunşi la ceea ce Irwin R. Blacker numeşte „mitul Westului": spre deosebire de autorii care au recreat cu mai multă sau mai puțină măiestrie literară istoria Westului, folosind întâmplări şi personaje reale, autorii de povestiri western propriu-zise au folosit (după ce l-au creat) mitul, cu simbolurile sale pe care criticul american citat de noi le enumeră astfel: „Eroul principal şi personajul negativ, deosebirea categorică dintre Bine şi Rău, duelul, pistolul cu şase focuri, pălăria Stetson, calul, codul onoarei, eroina care va fi sărutată numai la urmă." Şi I.R. Blacker conchide: „Cu aceste simple procedee, scriitorul care lucrează în domeniul mitului Westului este în stare să aştearnă pe hârtie aproape orice poveste".

În ciuda acestor „simple procedee", povestirea western şi-a găsit actualmente locul în literatură, deşi procesul ei de maturizare încă nu s-a încheiat. Cât priveşte „mitul" şi „simbolurile" ei, nu trebuie totdeauna judecate cu asprime, fiindcă şi povestirii western i se potriveşte comentariul lui James Mason la filmul western (în serialul T.V. *Hollywood – Istoria filmului mut*, care s-a difuzat şi la noi), care arăta, pe bună dreptate, că westernul nu numai că a reînviat istoria agitată a frontierei, dar a şi recreat-o. De altfel, cele mai convingătoare dovezi ale viabilității povestirii western le constituie controversele înverşunate pe care le stârneşte şi interesul cu care este primită de un

larg public cititor.

Atât romanul preriei cât şi povestirea western sunt uneori încadrate în ceea ce unii caracterizează drept „literatura frontierei”. Se cuvine să insistăm asupra faptului că în America veacurilor XVIII şi XIX termenul „frontieră” nu avea accepția pe care o are astăzi. Un istoric american a definit-o, poetic, „linia spumoasă a valului pe nisip, care demarcă înaintarea extremă a oceanului omenesc”; un altul, mai prozaic, vorbea despre zona „în care desimea populației era mai mică de doi sau trei locuitori pe mila pătrată şi în care albii duceau viața indienilor”. Drept urmare, pe măsură ce populația înainta dinspre coasta Atlanticului, peste Marile Prerii şi Munții Stâncoşi, spre coasta Pacificului, frontiera îşi schimba şi ea coordonatele geografice înaintând către West. Dar frontiera (cum vom încerca să arătăm mai departe) nu era numai o simplă linie de demarcație: legată de un anume mod de viață, devenise un proces social care încuraja inițiativa, înăsprea moravurile şi făurea concepții democratice pe plan economic şi social.

Oamenii frontierei sunt eroii atât ai romanului preriei, cât şi ai povestirii western; personajele romanului preriei sunt oamenii frontierei dintr-o primă etapă a cuceririi Westului, anume cea a cercetării celor mai bune căi de acces, urmată de pregătiri pentru anexarea la Uniune a

principalelor teritorii.

Transformări profunde se produseseră în aceşti ani: între 1790 şi 1830, populația țării se triplase, trecând de la patru la douăsprezece milioane, iar suprafața se dublase. Un ritm de creştere pe care un om politic avizat ca John Caldwell Calhoun, ministru de război sub preşedinția lui James Monroe, îl califica (în 1817) drept „înspăimântător".

Personajele povestirii western sunt oamenii frontierei dintr-o a doua etapă caracterizată prin colonizarea noilor teritorii. Valuri succesive de emigranți porneau peste Marile Prerii spre Coasta Pacificului, unde îşi întemeiau cămine, creşteau vite, lucrau în mine. Mulți dintre ei erau emigranți europeni în special irlandezi şi scoțieni, polonezi, italieni, ruşi. Totuşi, cei mai mulți erau americani din est. Publicistul francez Alexis de Tocqueville, care în anii aceia a efectuat o lungă călătorie în Lumea Nouă, arăta (în *De la Démocratie en Amérique,* 1835): „În general, domneşte credința că întinderile deşerte ale Americii se populează cu emigranți europeni, care debarcă în fiecare an pe țărmurile Lumii Noi, pe când populația americană creşte şi se înmulțeşte pe pământul ocupat de părinți. Aici este marea greşeală. Europeanul care soseşte în Statele Unite, fără prieteni şi deseori fără mijloace, este silit, ca să trăiască, să-şi închirieze serviciile şi nu poate depăşi decât rar marea zonă industrială care se întinde de-a-lungul

Oceanului… Şi apoi, înainte de a te aventura în inima pădurilor, trebuie ca trupul să se fi obişnuit cu asprimea unei clime noi. Aşadar, acei care îşi părăsesc locurile natale şi pleacă zi de zi… sunt înşişi americanii".

Se pare că această afirmație este într-o oarecare măsură exagerată – în West au emigrat şi europeni, iar pe Coasta Pacificului asiatici (chinezi, japonezi) – dar nu e mai puțin adevărat că un procent ridicat îl dădeau chiar americanii, ceea ce a asigurat o anume unitate populației țării. Un compatriot al lui de Tocqueville, anume André Maurois (în *Histoire des États Unis*, 1944) completează tabloul: „Datorită ei (emigrației americanilor din est - n.n.) calitățile şi defectele puritanilor din Noua Anglie au fost transplantate… iar spiritul din West şi dorul de aventură au fost altoite pe vechile tulpini americane."

O imagine tipică a acestei (a doua) etape, folosită frecvent de autorii de povestiri western, este a convoiului de emigranți spre West; mii şi zeci de mii de perechi mai tinere sau mai vârstnice, dornice de a-şi găsi un rost, plecau spre frontieră, unde îşi achiziționau un *wagon*, o căruță cu coviltir. Apoi, asociindu-se cu alți emigranți şi tocmind un ghid, porneau către West pe una dintre cele două „piste" cercetate de expedițiile din anii precedenți: Pista Oregonului şi Pista Santa Fé. Carele, trase de cai sau de boi, erau încărcate cu

copii, păsări, un sac cu făină, câte o căpiță de fân, un fier de plug, o secure, un ferăstrău, un felinar şi o mulțime de nimicuri care de multe ori trebuiau aruncate în drum.

Istoria colonizării Westului este legată mai ales de celebra Pistă a Oregonului – *Oregon Trail* (în engleză, *trail* „urmă lăsată de vânat", „cărare", „potecă", verbul *to trail:* „a se târî", „a urmări un vânat") – care străbătea de-a curmezişul continentul nord-american, de la râul Missouri la Coasta Pacificului. Primii care au explorat porțiuni întinse ale acestei „piste" au fost după cum am văzut, vânătorii şi negustorii de blănuri. Ei au stabilit numeroase rute şi trasee care apoi au fost folosite în bună parte de convoaiele de emigranți. Către mijlocul veacului, Pista Oregonului devenise o importantă cale de comunicații. Lungă de circa 3200 km, era presărată de dificultăți şi pericole. De ea se leagă numele unor celebri *mountainmen* ca Thomas Fitzpatrick, James Bridger şi Joseph Meck, care deveniră ghizii cei mai apreciați.

Pista Oregonului îşi are propria ei istorie, care, la rândul ei, constituie o secțiune cuprinzătoare a istoriei cuceririi şi colonizării Westului: John Bidwell, un învățător originar de lângă New York, organizează în 1841 primul convoi de emigranți, cuprinzând circa optzeci de bărbați, femei şi copii, din care jumătate a pornit spre sud-vest, în California, iar cealaltă jumătate şi-a continuat drumul călare spre Oregon. Primul convoi de

emigranți care ajunge în Oregon cu chervanele este cel organizat în 1842 de Elijah White, medic, misionar al bisericii metodiste şi agent federal pentru afacerile indiene. Anul următor (1843) este începutul „Marii Emigrații”: spre West pleacă două sute de familii, cuprinzând circa 900 oameni, şi având cu ele cam 1000 vite. Patru convoaie străbat traseul în 1844, iar în 1845 totalul emigranților trece de 3000.

Povestirile (şi filmele) western care au ca fundal peisajele şi convoaiele de emigranți de pe Pista Oregonului sunt foarte numeroase – ceea ce este firesc, dacă avem în vedere că o asemenea călătorie era legată de tot felul de întâmplări neprevăzute şi de eforturi uriaşe, şi presărată cu tot felul de primejdii. Drumul dura cam şase luni. Înaintând cu o „viteză” de patru kilometri pe oră, convoaiele de care trase de cai sau de boi puteau face patruzeci de kilometri în zilele bune, pe teren plat; în regiunea muntoasă, media zilnică scădea uneori sub zece kilometri. Majoritatea convoaielor avea ca țintă valea Willamette, căreia îi mersese faima că este foarte potrivită păşunatului şi culturii cerealelor. Zi de zi, lungi convoaie de care cu coviltir, conduse de ghizi pricepuți, porneau în lunga călătorie spre West. Chervanul emigrantului, cu pânza lui decolorată umflată de vânt, a primit şi o poreclă: *prairie schooner* – „corabia preriei”. La apusul soarelui, chervanele formau un cerc, cu bagajele şi bărbații în afară, iar

femeile, copiii şi animalele înăuntru. Toată noaptea, bărbații făceau de pază cu rândul. Mâncare se gătea pe drum, rufele erau spălate în mers. Şi tot pe drum se năşteau copii şi se contractau căsătorii – un preot nu lipsea niciodată din convoi. Cei slabi şi cei bolnavi mureau şi erau îngropați în morminte fără inscripții, acoperite cu pietre, ca să nu le dezgroape *coyoții.* Când animalele istovite nu mai puteau trage carele grele, o parte din bagaje trebuiau părăsite. De-a lungul pistei se înşirau astfel tot felul de obiecte – mobile vechi, sobe de tuci, roți de car rupte, alături de scheletele de cai şi boi nălbind la soare.

Toate acestea erau întrucâtva normale – adevăratele pericole veneau din altă parte; de pildă, de la triburile indiene care (pe bună dreptate) nu vedeau cu ochi buni pătrunderea oamenilor albi pe domeniile lor de vânătoare şi unele dintre ele atacau convoaiele. La aceasta se adăugau epidemiile de holeră, furturile, setea în regiunile de deşert, frigul în cele muntoase (South Pass, din Munții Stâncoşi, se află la o înălțime de aproape 2 300 m), transformând călătoria într-un lung calvar. Şi totuşi, pentru cei tineri şi rezistenți Pista Oregonului, cu peisajul ei mereu schimbat, cu cirezile de bizoni alergând pe întinsul preriei şi vânătorile organizate pentru aprovizionarea convoiului, constituia o aventură pasionantă. În deceniul 1845–1855, în ciuda condițiilor grele în care se efectua drumul, convoaiele de emigranți

erau atât de numeroase, încât Pista Oregonului deveni o cale precis definită, săpată adânc în solul Westului nord-american – atât de adânc încât pe porțiuni întinse trebuiau tăiate drumeaguri paralele ca emigranții să-şi poată continua călătoria.

Noii sosiți n-au format o populație omogenă de-a lungul celor şapte-opt decenii cât a durat cucerirea Westului. Aşa cum arătam, cei din prima etapă îşi păstraseră ca ocupație de bază vânătoarea; erau oameni de obicei necăsătoriți, trăind asemenea indienilor – erau, aşadar, foarte aproape de personajele romanelor preriei. Un călător englez, Fordham, îi descrie astfel: „O rasă de oameni cutezători, voinici, trăind în colibe sărăcăcioase pe care le fortifică atunci când se află în război cu indienii, pe care îi urăsc dar cu care se aseamănă la îmbrăcăminte şi apucături. Sunt necioplițidar ospitalieri, prietenoşi față de străini, cinstiți şi demni de încredere. Ei cultivă un fel de porumb mărunt indian, dovleci, cresc porci şi uneori posedă una sau două vaci şi doi sau trei cai. Dar puşca este principalul lor mijloc de întreținere". Este evident, deci, că între aceşti oameni care păşeau în avangarda emigrației şi *trapperii* colindători ai pădurilor şi preriilor există o singură deosebire esențială: erau sedentari (cel puțin pentru o vreme), pe când *trapperii* duceau o viață nomadă. Şi-unii, şi alții erau obişnuiți să mânuiască securea şi puşca, funia şi undița. Şi-

au construit „cabane” – de fapt colibe de lemn, rudimentare – au luptat împotriva indienilor ostili şi au făcut comerț cu cei dispuşi să colaboreze. Ei au pregătit astfel drumul pentru grupurile din cea de-a doua etapă.

Acelaşi Fordham descrie aceste grupuri ca „un amestec de vânători şi de cultivatori”, deosebindu-se de cele din prima etapă prin faptul că-şi construiau case de lemn cu geamuri de sticlă, că în loc de a folosi izvoare săpau puțuri, că acordau mai multă atenție cultivării pământului şi creşterii vitelor. Cele dintâi săptămâni după sosirea la destinație erau foarte grele. Oamenii dormeau încă în aer liber; bărbații începeau să doboare copacii. Adesea se păstra obiceiul din est, ca fiecare familie venită mai de mult să trimită în ajutor noilor veniți câte un bărbat, iar femeile ajutau la cultivarea unei mici grădini de legume. Casa din trunchiuri rudimentar îmbinate era ridicată în câteva zile. „Dulapul” era o curea lungă de piele de bizon, pe care se atârnau hainele, iar paturile, mesele şi scaunele se confecționau pe loc. Femeile torceau şi țeseau în casă; stofele şi păturile trebuiau, înainte de orice, să fie solide.

Către sfârşitul acestei etape începe să apară orăşelul din West – aşa cum îl cunoaştem din povestirile genului – prin constituirea unor forme de comerț; fiindcă, pe măsură ce populația se înmulțea, se găsea şi un negustor să deschidă un *general store* („magazin general”) în care se

vindeau de toate, de la ace, ață şi dantele, până la rachiu şi pistoale. Un vechi *frontiersman* (citat de Joe Hamman) îşi amintea: „Am auzit un om cerând o pereche de ghete şi negustorul răspunzându-i că lipsesc ghetele dar că are un gin nemaipomenit. Un altul, trimis de soția lui să cumpere o maşină de călcat, se întorcea cu un ceas cu cuc". Un lucru mai puțin cunoscut este că nu arareori comerțul se făcea prin troc – fermierul aducea porumb, slănină, fructe şi pleca cu securi, cratițe, îmbrăcăminte, muniție pentru arme. Prețurile erau de trei ori mai mari ca pe coasta Atlanticului: mărfurile străbăteau şi ele mii de mile pe pistele Oregonului şi Santa Fé – sau, încărcate pe nave, trebuiau să ocolească America de Sud (Canalul Panama va fi inaugurat în 1914.)

În sfârşit, un al treilea grup de emigranți va da orăşelului din West aspectul său tipic, familiar nouă din filmele western. Caracteristic pentru acest al treilea grup era faptul că, pe lângă crescători de vite şi mineri care formau majoritatea, cuprindea medici, avocați, negustori, predicatori, meşteşugari – profesiuni trebuincioase pentru alcătuirea unei societăți stabile, A doua caracteristică: ei nu intenționau să rămână doar vremelnic, pornind mai departe, spre West, ci – pricepuți cultivatori şi crescători de vite – erau hotărâți să-şi petreacă restul vieții acolo unde se aşezaseră. Au clădit hambare mai mari ca ale predecesorilor lor, case mai solide, de cărămidă

sau bârne; au adus o rasă de vita îmbunătățită, au arat solul cu mai multă pricepere, cultivându-l cu semințe mai productive. Curând au apărut şi primele mori de făină şi joagăre pentru cherestea, primele şcoli şi biserici. Frontiera căpătase acum altă înfățişare – era frontiera orăşelelor (de fapt nişte modeste aşezări rurale) cu o uliță prăfuită, în marginea căreia se înşirau o cârciumă denumită pompos *saloon,* o fierărie-potcovărie, oficiul şerifului, un han cu două-trei camere care se intitula la fel de pompos „hotel" şi alte câteva clădiri de bârne sau din *adobe* – un soi de chirpici folosit în regiunile sărace în lemn şi locuite de mexicani.

Povestirea western tipică nu face, în fond, altceva decât să pună în evidență faptul că nici, la frontieră, se vădeau virtuțile şi defectele pionierilor, se zămisleau calitățile lor; curajul, inițiativa, spiritul de independență, călite în lupta de zi cu zi împotriva naturii aspre, a indienilor ostili, a aventurierilor tăind în marginea legii. Numeroşi emigranți, neavând altă avere, începuseră după cum spunea un cronicar al Westului – „numai cu o casă şi o nevastă, o biblie şi o puşcă". Este şi în această afirmație unul dintre aspectele mitului Westului – valabil numai pentru perioada de început, a pionieratului propriu-zis, fiindcă, încetul cu încetul, satele se măreau şi deveneau oraşe, teritoriile se delimitau şi deveneau state, cirezile se dezvoltau păscând

iarba grasă a preriilor, pământul începea să-şi dezvăluie bogățiile. Oamenii priveau cu încredere viitorul, convinşi – după cum ne spune tot André Maurois, relevând un alt element al mitului – că „în West erau permise orice visuri, orice ambiție era legitimă, orice basm era verosimil".

În fapt, aceste visuri şi ambiții nu se realizau decât în proporții modeste: dintre noii veniți cu pregătire sau dintre imigranții mai vechi se alegeau un judecător şi un şerif, se găsea câte unul cu chemare pentru meseria de preot, altul era bun de cârciumar şi nu întârzia să deschidă un *saloon* cu o tejghea pentru băutură şi câteva mese pentru jocul de cărți. Nu e mai puțin adevărat a spiritul de inițiativă caracteriza pe mulți dintre oamenii de la frontieră – poetul şi eseistul american Ralph Waldo Emerson descrie (în eseul *Self-Reliance,* – „Încrederea în sine", 1844) un american tipic – un yankeu cum se spune – din acea vreme, care emigrează în West şi devine succesiv fermier, proprietar de prăvălie, speculator de terenuri, avocat, deputat, judecător şi altele, încercând toate meseriile cu mai mult sau mai puțin succes şi „căzând totdeauna în picioare". Portretul nu era prea exagerat: unul dintre vestiții comandanți de armată din Războiul Civil, William T. Sherman, a fost, rând pe rând, soldat în războiul mexican, bancher la San Francisco, avocat la Leavenworth, fermier în Kansas – înainte de a deveni unul dintre cei mai

capabili generali, unul dintre făuritorii victoriei armatei nordiste asupra celei confederate.

Harta Westului este presărată cu numeroase denumiri care evocă istoria agitată a acestui teritoriu, şi îndeosebi „perioada marii migrații", cum este uneori denumită deplasarea către apus a „frontierei" şi a oamenilor ei. La poalele Sierrei Nevada, de pildă, nu departe de locul unde se desface din Pista Oregonului o variantă sud-vestică spre California, se află Lacul Donner – denumire ce evocă una dintre marile tragedii desfăşurate aici. Un convoi cuprinzând, între altele, familiile Donner şi Reed, a fost surprins de iarna timpurie a anului 1846, în colibele de pe malul lacului; înnebuniți de foame, de frig, de scorbut, unii dintre emigranți se smuciseră, alții se dedară la acte de canibalism. În primăvară, o echipă pornită din California mai găsi, dintre cei 87 membri ai convoiului Donner, 47 supraviețuitori. Tragica întâmplare a stârnit mare vâlvă în presa S.U.A.; o documentată lucrare a lui C.F. Meglashan *History of the Donner Party*, 1881) a contribuit la destrămarea mitului eminamente romantic țesut în jurul Pistei Oregonului – lucrarea a inspirat episoade din câteva notabile povestiri western.

De convoaiele emigranților amintesc şi alte denumiri – *Wagon Mound* („Movila chervanului"), aflat pe vechea Pistă Santa Fé, sau *Emigrant Rock;*

Massacre Rock („Stânca masacrului”), unde un convoi a fost masacrat de indieni; *Destruction Plateau* („Podişul Distrugerii”), unde emigranții erau adesea nevoiți să-şi părăsească avutul, iar scheletele de animale şi mormintele erau mai frecvente ca oriunde; *Horse Creek* („Pârâul calului”) îşi trage numele de la o bandă de hoți de cai care l-au prădat aici pe *trapperul* şi negustorul de blănuri Thomas Fitzpatrick; o răscruce de drumuri se numeşte *Burnt Ranch* („Ranchul ars”), după numele fermei care a fost de două ori incendiată de indienii *sioux* şi, mai târziu, de tâlhari.

Denumiri de felul acesta mai sunt multe în regiunea Marilor Prerii, în văile Munților Stâncoşi şi până în însorita Californie. Despre unele dintre ele nu se mai ştie de unde provin – în apropiere de *Rock River*, în Wyoming, se află *Hidden Treasure* („Comoara ascunsă”), despre care multă vreme s-a crezut că este o simplă denumire fără temei real, până ce, în 1916, doi *cowboys* au descoperit aici, într-o ascunzătoare, câteva mii de dolari proveniți din jefuirea unei diligențe, petrecută cu câteva decenii în urmă.

În mintea multora dintre amatorii de literatură şi filme western, imaginea diligenței se asociază cu cea a unor cavalcade furtunoase şi focuri de armă – cu ceea ce se numeşte un atac la drumul mare. În această privință, filmul lui John Ford *Diligența* (1937), după povestirea lui Ernest Haycox

(Diligența de Lordsburg 1936) – film socotit astăzi pe drept cuvânt un „clasic" al genului – şi-a adus partea sa de contribuție: mai întâi, l-a consacrat pe John Wayne (interpretul lui Malpais Bill) ca interpret ideal al *frontiersmanului*, aşadar al eroului filmului western; apoi a demonstrat că genul western poate produce, cu mijloacele sale specifice, valori artistice autentice în cadrul celei de-a şaptea arte, bineînțeles cu condiția de a se bucura de contribuția unor regizori, interpreți şi scenarii corespunzătoare. Povestirea western, poate mai mult ca orice alt gen, a constituit baza scenariilor a numeroase producții mai mult sau mai puțin izbutite.

Din păcate, asociația de imagini de care vorbeam mai sus (diligentă - atac la drumul mare) corespunde unor triste realități din istoria atât de frământată a Westului, şi chiar dacă atacurile săvârşite asupra diligențelor nu erau atât de frecvente ca în filmele western, nu e mai puțin adevărat că au fost perioade în care nu erau deloc rare – de pildă perioada imediat următoare descoperirii aurului în California. Iată cum descrie Joe Hamman (în op cit.) aceste pitoreşti vehicule de pe drumurile Westului: „Coşul, în formă de barcă, era susținut cu legături de piele solide; geamuri la ferestre nu erau fiindcă nici n-ar fi apucat sa între bine roțile prin hârtoape că s-ar fi făcut praf, dar nişte perdele groase de pânză cenuşie îi fereau pe călători, mai mult sau mai

puțin, de ploaie şi de norii de praf.

Gonind pe drum prost, diligenta părea o barcă zgâlțâită de furtună. Nu lipseau nici santinelele în post – oameni înarmați suiți pe acoperiş, cu ochii-n patru, aveau misiunea de a preveni eventualele atacuri ale pieilor-roşii şi ale… albilor.

La primul foc de armă, poştalionul pornea să mâne caii la galop, iar victoria era a celor mai buni trăgători şi a celor mai buni cai. Dacă unul dintre caii înaintaşi era lovit, ceilalți, în goana lor, cădeau grămadă şi şubreda cetățuie pe roți trebuia să se predea.

Dacă surugiul era rănit, hățurile lungi le apuca vecinul lui, fără ca animalele, care cunoşteau manevra, să încetinească pasul.

Aşa-zişii *desperados,* tâlhari de rasă albă – în cazul când nu li se opunea rezistență – se mulțumeau să ia sacii poştali, bijuteriile, armele şi hainele Aceste *hold-up* (atac cu mâna înarmată – n.n.) le ofereau călătorilor prilejul de a-şi face apariția în oraş îmbrăcați doar în cămaşă.

Printre piesele unor colecționari de vestigii ale „vremurilor eroice ale Westului" se află un afiş al celei mai celebre companii de diligențe din acea vreme, *Wells-Fargo and Co.* (înființată de Henry Wells şi William George Fargo) – afiş care, lipit pe pereții stațiilor de poştă, era un fel de regulament de funcționare şi, în acelaşi timp, dădea călătorilor sfaturi, nu lipsite de un anume umor: „Dacă se sperie caii şi o iau la goană, stați liniştit şi

aşteptați să vedeți cum va fi norocul. Dacă săriți, riscați 90 să vă răniți"; „Nu faceți scandal în legătură cu mâncarea servită la poşte. Compania face ce poate"; „Scuipați în direcția vântului"; „Procurați-vă stimulentul la plecare, fiindcă whiskyul de la poşte nu e nectar"; „Nu înjurați"; „Nu vă sprijiniți de vecin ca să dormiți"; „Nu atrageți atenția asupra locului unde s-a desfăşurat recent un atac, mai ales dacă sunt femei de față"; „Să nu vă închipuiți niciun moment că vă duceți la un picnic, aşteptați-vă la tot felul de neplăceri".

Pitoreştile vehicule ale companiei *Wells-Fargo* (care mai târziu şi-a schimbat profilul şi funcționează în zilele noastre, sub numele *American Express Company)* au intrat din plin în componența mitului Westului; printre numeroasele lucrări dedicate diligenței în West, două se cuvin menționate: Lucius Beebe şi Charles Cleg *(U.S. West: The Saga of the Wells Fargo,* 1949) şi N.C. Wilson *(Epic Days of the Wells Fargo*, 1936) – aceasta din urmă un soi de lucrare de referință la îndemâna autorilor de povestiri western, care au folosit-o din plin.

Este de la sine înțeles că unele reprezentante ale acestui pitoresc mijloc de transport – „intrate în istoria westului pe căi vecine cu legenda", după cum ne asigură o lucrare de specialitate – au devenit astăzi piese de muzeu; de pildă, în micul muzeu din oraşul Cody (Wyoming) se află diligența

restaurată şi folosită într-un spectacol organizat de celebrul Buffalo Bill. Vehiculul în chestiune a circulat mulți ani în California, transportând poştă, pasageri şi săculețe cu praf de aur din valea râului Sacramento, apoi în Utah, după descoperirea aurului în această regiune, fiind ținta mai multor atacuri la drumul mare; ciuruită de săgețile indienilor şi de gloanțele tâlharilor albi, a eşuat până la urmă într-o prăpastie. Aici a găsit-o Buffalo Bill, cu roțile în sus, adăpost pentru şoareci de câmp şi bufnițe; cu ingeniozitate (şi frânghii solide) a fost scoasă la drum şi, reparată provizoriu, a ajuns a doua zi la destinație (cu o întârziere de vreo zece ani), primită cu flori şi muzică, cu urale şi discursuri, în prezența ziariştilor şi fotografilor presei. Apoi a colindat mulți ani America şi Europa în spectacolul *Wild West Show*, în care „totul era autentic", după cum ne asigură (în memoriile sale) organizatorul spectacolului, căpitanul William Cody, care nu era altul decât vechiul *frontiersman* şi cercetaş Buffalo Bill.

Westul deține câteva recorduri în ce priveşte transportul cu diligenta, vehicul care aici a trăit mai mult ca oriunde: în 1870, aşadar la un an după ce se terminase construcția căii ferate a Pacificului care unea cele două mari oceane, mai existau în West 250 diligențe acoperind trasee de cinci mii de kilometri şi folosind opt mii de cai. Fiindcă marea linie ferată n-a desființat

„frontiera”, ci a tăiat doar un „culoar” de-a curmezişul continentului. Alt record: ultimul atac asupra unei diligențe a avut loc în regiunea Yellowstone, la 20 iulie 1914 (cu opt zile înaintea izbucnirii primului război mondial şi după mulți ani de când în Europa nu se mai înregistraseră asemenea atacuri la drumul mare).

În sfârşit, deoarece am menționat mai înainte acel clasic al westernului care este filmul *Diligența* şi creația de neuitat a lui John Wayne în rolul lui Malpais Bill (şi apoi în multe zeci de pelicule ale genului), se cuvine să arătăm că, în 1985, americanii i-au înălțat popularului actor o statuie pe Wilshire Boulevard din Los Angeles – aşadar în plină citadelă a filmului – o statuie monumentală (şapte metri înălțime, peste şase tone de bronz), creată de sculptorul Harry Jackson. John Wayne este reprezentat (fireşte!) călare – „călărind pentru eternitate”, după cum spunea primarul din Los Angeles, ceea ce nu este o afirmație prea exagerată: bronzul durează.

O statuie monumentală dedicată unui actor de film? De ce nu – la Rio de Janeiro s-a ridicat o statuie unui jucător de fotbal (Pelle), la Londra unui… câine care a salvat viața unui copil, la Melbourne unui cal care şi-a adjudecat numeroase trofee pe hipodrom; fiindcă brazilienii iubesc fotbalul, englezii câinii, australienii caii, iar americanii westernul: din comitetul de inițiativă de la Los Angeles au făcut parte nu numai actori

de prestigiu, ca James Stewart şi Gary Grant, dar şi doi foşti preşedinți ai S.U.A. – Richard Nixon şi Gerald Ford.

Nici trenul n-a scăpat de atacul la drumul mare (pentru circumstanță: drumul de fier…); statistici exacte nu există, dar frecvența ştirilor apărute în ziarele vremii şi relatând despre asemenea atacuri arată că se produceau destul de des; *Express Gazette* relata că în decada 1890–1899 s-au comis în întreaga țară 261 jafuri de trenuri, în care şi-au găsit moartea 88 de oameni – şi este de la sine înțeles că marea majoritate a acestora s-au produs în West, unde, de altfel, existau „specialişti" în asemenea atacuri banditeşti. Dintre aceşti tâlhari, mai ales Sam Bass, Cole Younger şi Jesse James au exercitat o anume atracție asupra scriitorilor genului, devenind eroi ai unor povestiri şi filme western. Jesse James, de pildă – unul dintre biografii săi scrie că avea „un stil melodramatic de a-şi comite isprăvile" – este şi el o figură controversată. Mulți vedeau în el un fel de erou romantic, care nu ucidea decât atunci când n-avea altă cale şi fura numai de la cei avuți – un fel de haiduc, pornit pe calea pribegiei din pricina dezamăgirii suferite în urma pierderii războiului de către armatele confederate. Când vorbeau de el, oamenii din West nu foloseau expresii ca „bandit" sau „tâlhar", ci pe cea de *outlaw* („proscris", „în afara legii") care se dădea în Anglia unor eroi populari ca Robin Hood. Tânărul folclor american

cunoaşte şi *the Ballad of Jesse James* – născută, se pare, în Missouri şi răspândită apoi în toată țara. În schimb, Robert Ford, care (în 1882) l-a surprins neînarmat şi l-a ucis pe Jesse James – pe capul căruia se pusese un premiu mare („Viu sau mort…") – a devenit, în balada populară, prototipul mişelului şi trădătorului avid de bani.

Jefuirea trenurilor a prilejuit, de asemenea, câteva recorduri în West; primul *train hold-up* a avut loc la 6 octombrie 1866 în statul Indiana, când banda celor patru frați Reno a jefuit un tren întreg; lucrarea din care am mai citat *(Scribners's Concise Dictionary…)* relatează cu un soi de (ciudată) mândrie că banda fraților Reno este „prima bandă specializată în jefuirea trenurilor, cunoscută în istorie". Lista acestor „specialişti" e lungă: numele cele mai cunoscute, popularizate în povestiri şi filme mai mult sau mai puțin corespunzătoare realității (şi rareori de bună calitate) cuprinde, în afară de Jesse James şi Cole Younger, pe frații Dalton, Bill Doolin, Rube Barrow. Toți au murit împuşcați cu prilejul unor atacuri, în afară de Cole Younger: simpatiile de care s-a bucurat Jesse James (erou de baladă…) au contribuit, se pare, la oarecare clemență față de complicii lui – Cole Younger, arestat şi condamnat la închisoare pe viață în 1876, a fost amnistiat în 1901 şi şi-a petrecut restul vieții în celebrul *Wild West Show* al colonelului William F. Cody (Bufallo Bill), unde interpreta roluri de…

tâlhar. Fiindcă, aşa cum arătam, în spectacolul celebrului *frontiersman* totul era autentic…

Desele referiri la film sunt perfect justificate în cazul literaturii western în fond scenariul de film este şi el un gen literar; dar aici mai intervine un factor de cea mai mare importanță: impactul pe care l-a avut povestirea western asupra cinematografului. Criticul şi istoricul André Bazin (dintre lucrările lui, la noi a apărut *Ce este cinematograful?,* Edit. Meridiane, 1968) are perfectă dreptate când afirmă că Westernul este singurul gen ale cărui origini aproape că se confundă cu cele ale cinematografului". În 1983, Hollywoodul (şi cinematecile din numeroase țări situate pe cele cinci continente) a sărbătorit împlinirea a 80 de ani de la naşterea filmului western: *The Great Train Robbery* („Marele jaf al trenului"), turnat de Edwin S. Porter în 1903.

Westul, cu aspectele sale variate, fusese filmat încă din 1894, pentru kinetoscopul lui Edison – o făcuse W.K.L. Dickson, având ca protagonist un fost *cowboy* din Colorado, pe nume Lee Martin, excelent călăreț şi actor în trupa lui William (Bill) Cody. Un scurt metraj – reproducând o scenetă din acelaşi show al întreprinzătorului Cody – fusese turnat şi în 1897. Dar filmul lui E.S. Porter era primul lung metraj al genului. *The Great Train Robbery* ecraniza piesa de teatru a unui autor obscur, spectacol care din 1897 înregistra un răsunător succes – poate şi pentru că se baza pe

un fapt real. Pornind de la această piesă, James White a scris scenariul, în care vom găsi multe dintre elementele filmului western aşa cum îl cunoaştem astăzi: urmărirea pe acoperişurile vagoanelor în plină viteză, decuplarea şi furtul locomotivei, împărțirea prăzii, lupta dintre tâlhari şi oamenii legii, în care aceştia din urmă vor ieşi învingători, ca totdeauna.

Filmul lui E.S. Porter a consacrat şi pe primul „*cowboy*" din istoria westernului (dacă facem abstracție de Lee Martin); felul în care a fost găsit are partea sa amuzantă şi merită a fi relatat: pentru diversele roluri, regizorul a căutat interpreți în lumea actorilor de revistă de pe Broadway, precum şi printre călăreții manejurilor. Între alții, l-a angajat pe un anume Max Anderson, un actor de vodevil care „... deşi se declara maestru neîntrecut al echitației, nu încălecase un patruped copitat în viața lui", ne asigură Tudor Caranfil (în *Vârstele Peliculei*, Edit. Meridiane, 1982). Şi totuşi, în timpul filmării, acest specialist în roluri de operetă s-a dovedit atât de talentat încât E.S. Porter i-a încredințat în film nu mai puțin de patru roluri – cu diferite machiaje şi costumații – iar din toată echipa a fost singurul care a făcut carieră în cinematograf: sub numele de Broncho Billy, a jucat vreme de şaptesprezece ani (până în 1920) în nenumărate westernuri – primul dintr-un lung şir de *cowboys* specializați, ca William S. Hart, Tim Mecoy, Harry Carey, Tom

Mix, Fred Thompson, Hoot Gibson, George O'Brien, Dick Foran şi mulți alții. În 1920 s-a întors pe Broadway – se pare că dezgustat de rolurile sale de călăreț şi pistolar – după cum rezultă din declarațiile făcute de el într-un interviu din 1948 (reprodus într-o lucrare de referință – J.L. Rieupeyrout: *La grande aventure du western.* Ed. Du Cerf, Paris, 1964): „Westernul? Este şi astăzi ceea ce a fost şi pe vremea mea: maximum de distracție pentru minimum de bani!... formula a rămas aceeaşi: vreo două pistoale, împuşcături, cai, un şerif... Şi cu cât va fi mai puțin plauzibil şi mai absurd, cu atât îl va aprecia lumea mai mult.

Este, desigur, un mod nu prea reverențios de a vorbi despre filmul western şi despre publicul său – cu atât mai mult cu cât aceste considerații vin de la un actor care s-a bucurat vreme îndelungată de sufragiile acestui public. Oricum, filmul lui E.S. Porter era pe afişul primului cinematograf permanent deschis la New York (1903), cu sală de proiecție specializată, şi a rămas pe afiş vreme de luni de-a rândul.

Aveau să mai treacă peste douăzeci de ani, însă, până la apariția celei de a doua pelicule de referință, *The Iron Horse,* 1924 („Calul de fier"), povestea construirii căii ferate a Pacificului, în care producătorii au lucrat cu *cowboys* şi indieni autentici, iar pentru scenele dificile au fost angajați actori de circ: este consacrarea oficială a profesiunii de cascador: regia filmului o semna un

tânăr de care nu auzise nimeni, John Ford – acesta lucra (potrivit lui James Mason, în comentariul la serialul *Hollywood*) „cu exactitatea unui jurnal de actualități”…

Aşa cum arătam (în capitolul precedent) calul – fără de care povestirea şi filmul western sunt de neconceput – a apărut relativ târziu în Lumea Nouă, adus de spanioli în Mexic, unde se organizară şi primele crescătorii. Aceste *haciendas* funcționau în locuri neîngrădite, şi caii luau uneori drumul sălbăticiei, găsind în prerie condiții naturale propice dezvoltării. Curând, indienii învățară să cunoască valoarea calului şi deprinseră şi meşteşugul de a-l prinde, a-l îmblânzi, a-l călări, de a-l utiliza la război şi la vânătoare.

Pentru colonişti albi, calul a fost în primul rând un auxiliar prețios la dezvoltarea creşterii vitelor. În perioada celor două decenii cuprinse între 1860 şi 1880, Marile Prerii sunt scena dezvoltării rapide şi a declinului (tot atât de rapid) a unei uriaşe industrii de transport a vitelor, cu întreaga ei succesiune de *cowtowns* („oraşe ale vacilor”) şi de *cattle trails* – drumuri nesfârşite din Texas până în porturile Mississippiului şi la stațiile de cale ferată. Aceste transporturi masive formează o secțiune importantă a istoriei Westului, ele au contribuit la alcătuirea acelor caracteristici ale *cowboy-ului* nord-american, care-l deosebesc de

vaqueroul mexican sau *gauchoul* sud-american – caracteristici uneori amplificate peste măsură în povestirea western.

Marile transporturi de vite constituie o consecință a războiului civil, care paralizase într-o oarecare măsură agricultura şi creşterea vitelor, făcând ca aprovizionarea cu carne să sufere în statele din est. Numai Texasul, regiune specializată în creşterea animalelor, nu cunoscuse ororile „pământului pârjolit" şi *ranchmenii* de-aici n-au lăsat să le scape prilejul de a realiza câştiguri mari; aşa a început exodul spre nord al vitelor, aşa s-au format celebrele *cattle trails,* cuprinzând uneori rute de peste o mie de kilometri. Cele mai însemnate *cattle trails* duceau din Texas în Illinois (la Chicago se aflau mari abatoare), în Montana şi în Kansas; celebrul Chisholm Trail îşi trage numele de la Jesse Chisholm, un metis (mama sa era indiană *cherokee),* care în 1866 a străbătut cu un car cu coviltir, încărcat cu piei de bizon, drumul prin teritoriul indian – Oklahoma de astăzi – până aproape de Wichita, în Kansas, lăsând urme adânci de roți în solul preriei. Vreme de douăzeci de ani, numeroase transporturi de vite din Texas au urmat această cale, ale cărei urme se zăresc şi astăzi de-a lungul liniei ferate Santa Fé.

Câteva performanțe uimitoare, realizate în cadrul acestor transporturi masive de vite, au rămas în istoria Texasului şi au constituit surse de inspirație pentru povestiri şi filme western. Un

anume W.H. Snyder a reuşit să ducă 1200 vite prin Colorado, Wyoming, Utah şi Nevada, peste trecătorile din munți, până lângă San Francisco – drum care a durat un an şi în decursul căruia, deşi a pierdut numeroase vite, cireada s-a înmulțit: se născuseră sumedenie de viței... Căpitanul Jack Careton a condus primul o cireadă prin regiunile deşertice, străbătând Valea Morții şi – în ciuda pierderilor suferite în oameni şi vite din pricina atacurilor indienilor *apache* şi a lipsei de apă – reuşeşte să ajungă în California. Dar cel mai spectaculos transport este probabil cel condus de Pointing şi Malone: o cireadă uriaşă, cale de 1500 km călare şi 700 km cu trenul, din Texas până la New York; după un drum care a durat doi ani, cireada a fost dusă din gara New York la abatoare, pe străzile pline de trăsuri (chiar şi pe Broadway!), speriind caii şi obligând trecătoarele în crinolină să se adăpostească în magazine.

Asemenea performanțe şi-au adus partea lor de contribuție la crearea unei anumite imagini a *cowboy-ului* – acreditând părerea că, în fapt, *cowboyul* este personajul în jurul căruia gravitează, în măsură mai mică sau mai mare, evenimentele din istoria atât de recentă şi de agitată a westului american; şi, într-adevăr, *cowboyul* este eroul a nenumărate balade şi romanțe, care se recită sau se cântă acompaniate de chitară şi de banjo, eroul a nenumărate povestiri western, scrise mai ales de autori

americani dar şi europeni, a nenumărate filme turnate la Hollywood sau aiurea. Criticii literari (ca să nu mai vorbim de istorici) sunt de acord că literatura şi filmul western fac o nedreptate acestui „erou al marilor spații” prin faptul că ni-l prezintă, adeseori, cam convențional şi unilateral: convențional în îmbrăcăminte, în felul de a fi, de a vorbi, în modul său de viață – unilateral fiindcă de multe ori accentul cade pe abilitatea lui în mânuirea pistolului şi numai foarte rar îl vedem în exercițiul activității sale principale, aceea a unui foarte calificat crescător de vite.

Se cuvine însă să nu fim prea severi în judecata noastră, fiindcă este oarecum de înțeles de ce autorii de literatură western – gen cu anume specific din categoria mai largă a literaturii de aventuri – au făcut din *cowboy* un erou preferat şi de ce au ales tocmai aspectele neobişnuite, uneori violente, din viața lui, şi fără îndoială că au existat şi asemenea aspecte – nici nu se putea altfel în Westul imenselor spații sălbatice, supuse unor permanente transformări sociale şi economice, vreme de aproape un veac, unor frământări în cadrul cărora ordinea şi legea se instaurau cu încetul şi anevoie. Fiindcă este foarte adevărat că unii dintre aceşti văcari, sătui de mirosul de băligar şi mânați de dorul unei înavuțiri rapide, „au ieşit la drumul mare”, cum se spune, au devenit *desperados* – hoți de vite, jefuitori de diligențe şi de trenuri, trişori. Şi tot atât de

adevărat este că alții, bucurându-se de încrederea concetățenilor şi înzestrați cu îndrăzneală şi un anume simț al moralei general acceptate şi al dreptății, au devenit şerifi, *marshali,* judecători, luptând – de multe ori cu succes – împotriva fărădelegilor. Se cuvine însă să menționăm de asemenea şi faptul că aceste ipostaze – atât de utilizate în literatura western – constituiau excepții; cei mai mulți dintre *cowboys* n-au devenit nici şerifi, nici *desperados*, nici căutători de aur şi nici n-au fost trimişi de concetățenii lor să-i reprezinte în Congresul de la Washington, ci au continuat să mâne vitele peste prerie, să le adune în *corraluri* pentru numărătoare şi înfierare, să le ducă la stațiile de cale ferată, unde luau drumul abatoarelor şi fabricilor de conserve.

Se pune în mod firesc întrebarea cum a apărut *cowboyul,* în ce împrejurări şi-a dobândit însuşirile specifice care au făcut din el eroul principal al povestirii western. Nu putem fixa decât o dată aproximativă a naşterii profesiunii de *cowboy:* în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea şi în primii ani ai celui următor, când texanii au învățat de la vecinii lor din sud cum să crească vite şi astfel *vaqueroul* mexican a dat naştere *cowboy-ului* american, care i-a fost mai întâi ucenic şi apoi urmaş. Această filieră se poate lesne urmări şi filologic: din vocabularul celor mai autentici *cowboys* din West fac parte sumedenie de termeni de origine hispano-mexicană: *mustang, bronco,*

burro, mochila, ranch, corral, desperado, lasso, rodeo şi multe altele. Şi, cum se întâmplă uneori, ucenicul şi-a întrecut meşterul, atingând treptat o pregătire profesională deosebită, care i-a imprimat şi un mod de viaţă specific. Fiindcă, după cum e şi firesc, munca şi viaţa *cowboy-ului* n-au fost totdeauna aceleaşi, ci s-au schimbat, în diferite perioade, în funcţie de fazele dezvoltării creşterii vitelor. În general, se pot deosebi patru faze mai însemnate: prima, înainte ca Texasul să devină stat al Uniunii (1845), este cea în decursul căreia *cowboyul* şi-a desăvârşit ucenicia; a doua, până la sfârşitul Războiului Civil (1866), a dus la o dezvoltare rapidă a cirezilor în statele din sud şi sud-vest (în Texas, peste 3 500 000 capete de vită în 1860); a treia, până în jurul anului 1885, este cea a uriaşelor transporturi de la sud spre *cowtowns* şi spre staţiile de cale ferată (circa 5.500.000 vite mânate din Texas spre nord), precum şi a extinderii *ranchurilor* în Marile Prerii şi Vestul Îndepărtat; a patra durează până aproape de zilele noastre şi se caracterizează prin introducerea vitelor de rasă, mari producătoare de carne şi lapte, şi prin trecerea la metode moderne de creştere.

Marea majoritate a povestirilor şi scenariilor western au ca erou pe *cowboyul* din fazele a doua şi a treia – de ce, este lesne de înţeles: în prima fază, *cowboyul* din prerie nu se deosebea de *vaqueroul* mexican, încă nu-şi căpătase însuşirile

specifice – autorii preferau pe *trapper*, pe cercetaş şi, fireşte „pieile roşii" aflate în continuă frământare. Cât priveşte ultima fază, se înțelege că între *cowboyul* texan din 1850, păzitor al unor „coarne-lungi" mexicane pe jumătate sălbăticite, şi cel de astăzi, care adună masivele şi pretențioasele *herefords* cu jeepul, este o deosebire nu tocmai neglijabilă. *Cowboyul* zilelor noastre (îl mai putem oare numi aşa?) este un specialist în creşterea vitelor cu nimic deosebit ca fel de viață de alți salariați din agricultură, de pildă de tractorişti sau combaineri. În aceste condiții, este lesne de înțeles de ce autorii de literatură western şi-au ales eroii din perioada cuprinzând a doua jumătate a veacului trecut, când Westul era în curs de colonizare şi *cowboyul* mai era *cowboy*...

Alături de *cowboy,* printre eroii preferați ai autorilor de literatură western se cuvine pus minerul – mai exact: căutătorul de aur. „Goana după aur" – *goldrush* – este unul dintre capitolele cele mai interesante din istoria Westului. În California – teritoriu mai întâi spaniol, apoi mexican – aurul nu va fi descoperit nici de spanioli şi nici de mexicani, ci de un american şi un... elvețian: James Wilson Marshall şi Johann Augustus Sutter, proprietarii unui joagăr pus în mişcare de apa iute a lui American River. În dimineața zilei de 24 ianuarie 1848, James W. Marshall, controlând jgheabul care aducea apa la

ferăstrău, găseşte în şanțul de derivație, secat prin mijlocirea unor mici ecluze, o grămadă de pietricele galbene: aur. Marshall şi Sutter îşi pierd capul. Înarmați cu lopeți şi târnăcoape, încep să prospecteze febril dealurile înconjurătoare, ceea ce atrage atenția oamenilor de la fermele din apropiere şi secretul nu mai poate fi păstrat.

În diferite regiuni ale țării – şi mai aleşi pe coasta apuseană – vestea descoperirii aurului dă naştere la scene vecine cu panica. Ea soseşte mai întâi la San Francisco; sute şi sute de oameni, care până atunci îşi văzuseră liniştiți de treburile lor, precum şi tot soiul de aventurieri se năpustesc în văile râului Sacramento şi ale afluenților săi. Fermierii şi crescătorii de vite nu sunt în stare să-i oprească. În presă, ştirea apare în numărul din 15 martie al ziarului *The Californian* şi se răspândeşte cu repeziciune în statele din est şi din vest şi în teritoriile care nu fuseseră încă primite în Uniune, se vorbeşte de „bulgări cât pumnul" şi de „milionari în zdrențe". Negustorii îşi părăsesc prăvăliile, fermierii lasă câmpurile în paragină, văcarii fug de pe *ranchuri*, marinarii dezertează de pe vase – din rada portului San Francisco nu pot ridica ancora nici vasele de război, de pe care o parte din membrii echipajelor a plecat înot; convoaie de emigranți pe pista spre Oregon se răzgândesc pe drum şi pornesc spre California.

Şi iată că se iveşte şi celălalt erou a nenumărate povestiri Western, prospectorul: cu un târnăcop, o

sită, o pânză de cort şi o tigaie, încărcate pe un măgăruş – un *burro*, cum i se spune în California – cu pălăria mare, cizmele înalte şi pistolul la brâu, colindând dealurile şi văile, spălând nisipul şi scormonind pământul, încăierându-se cu proprietarul pământului respectiv, sub privirile mirate ale indienilor…

Cei ce s-au ocupat de istoria Statelor Unite sunt, în general, de acord că descoperirea aurului în California, mai târziu şi în alte locuri (Nevada, Colorado, Idaho, Montana, Wyoming, Alaska), a influențat mult sporirea emigrației către S.U.A. Fiindcă, la rândul ei, nici Europa n-a scăpat de mirajul aurului; ziarele răspândeau veşti senzaționale, vorbeau despre averi fabuloase. La Londra, Berlin, Paris, se înființează numeroase societăți pentru exploatarea zăcămintelor din America şi pentru organizarea emigrării – mai întâi spre California, mai târziu şi în alte regiuni. Amatorii nu lipseau: în cei zece ani care au urmat descoperirii aurului în California, peste 2.500.000 emigranți au trecut Atlanticul, mulți dintre ei atraşi de *goldrush,* despre care Mark Twain, Bret Harte, Jack London şi alții ne-au lăsat pagini de neuitat, iar Charlie Chaplin un film antologic.

Fireşte că, în bună parte, ştirile erau adevărate. În prima decadă de după senzaționala descoperire din California (1848–1858), minele din văile Sacramento şi San Joaquin au dat aur în valoare de 550.000.000 dolari, adică mai mult de douăzeci

de ori producția de aur a S.U.A. De până atunci. Această uriaşă cantitate de aur se extrăsese de pe un teritoriu pe care spaniolii şi mexicanii căutaseră aur vreme de trei sute de ani, pe un teren pe care Johann Sutter însuşi îl săpase, arase şi grăpase ani în şir. Şi, culme a ironiei, data descoperirii aurului – 24 ianuarie 1848 – se situa numai cu nouă zile înaintea semnării tratatului de la Guadelupe Hidalgo prin care Mexicul ceda California Statelor Unite.

Mirajul aurului a constituit nu numai un stimulent al emigrației europene către America, dar şi unul al migrației americane dinspre coasta răsăriteană spre cea apuseană, precum şi unul dintre elementele însemnate ale populării unor vaste regiuni şi întemeierii unor aşezări. De pildă, la scurtă vreme după începerea *rushului* californian, prospectorii se vor muta din valea Sacramento mai spre sud, în însorita vale San Joaquin, unde o simplă tabără, la Sonora, se va transforma cu repeziciune într-un oraş important, punct de întâlnire a celor 30.000 de mineri din regiune. Fiecare descoperire mai importantă dădea naştere unor orăşele, care răsăreau ca „ciupercile după ploaie", cum se spune (o ploaie de aur, ca în basme...), şi ale căror localuri de petrecere se dezvoltau şi erau împodobite după bogăția zăcământului.

Orăşelul minier din West avea şi el *saloon,* magazin general, o fierărie, un oficiu al şerifului;

dar în ciuda acestor asemănări, între oraşele situate în zonele agricole şi cele din regiunile miniere existau unele deosebiri funda mentale. Orăşelul din prerie era adesea şi el doar provizoriu, iar în perioadele de *boom*, cum a fost cea a transporturilor masive de vite din Texas spre nord, se transforma şi el într-un loc de petrecere, cu multe cârciumi şi cu încăierări, cu case de joc şi o faună pestriță de aventurieri de toate soiurile. În general, însă, era întrucâtva mai liniştit decât oraşul-ciupercă din regiunile miniere: crescătorii de vite şi salariații lor, ca să nu mai vorbim de fermieri, îşi câştigau existența mult mai greu decât prospectorii norocoşi transformați în mineri.

Orăşelul miner apărut peste noapte se dezvolta mult mai repede şi era mai zgomotos, mai brutal, exercita o atracție mai mare pentru tot soiul de aventurieri: un sac cu pulbere de aur era mai lesne de furat decât o cireadă de vite... Lucrurile se desfăşurau astfel: mai întâi, în regiunile aurifere cu mine proaspăt deschise – în California, iar mai târziu în alte părți – se înființau mici tabere în jurul minelor de aur (apoi şi a celor de argint); pe lângă fiecare nou zăcământ răsăreau sute de corturi, apoi, încetul cu încetul, se construiau case de lemn, se deschideau *saloonuri,* baruri, case de joc, soseau negustori, cârciumari, jucători de cărți, femei de moravuri uşoare şi astfel se ridica un oraş-ciupercă. În jurul lui, fermierii desțeleneau pământul, socotind că vor reuşi mai

uşor să-şi vândă produsele. Apăreau reprezentanți ai băncilor, care deschideau sucursale unde minerii puteau depune produsul muncii lor şi contracta împrumuturi garantate prin valoarea zăcământului. Se iveau tot felul de inventatori care ofereau minerilor diverse maşini menite să ridice randamentul – unele fantastice, ca „telescopul indicator", care făcea să oscileze un ac asupra unui filon aurifer, dar şi instalații practice, de pildă „toboganul", precursorul canalizărilor cu jgheaburi de lemn şi sisteme de a produce jeturi care smulgeau rocile aurifere, canalizându-le spre nişte site semimecanice. Reziduurile din unele mine vechi au fost tratate, în vremurile mai noi, cu metode moderne – reexploatare care s-a dovedit în unele cazuri rentabilă.

Întocmai ca şi în „oraşele vacilor", centrul activității acestor oraşe miniere era *saloonul*, local de petrecere unde se bea whisky prost, se dansa, se juca faro şi pocher, câteodată pe sume foarte ridicate. *Saloonul* era printre primele clădiri care apăreau într-un oraş-ciupercă, la început într-o baracă primitivă, cu o tejghea de lemn negeluit şi luminată gălbui de lămpi cu petrol; pe măsură ce oraşul creştea, aceste cârciumi se înmulțeau, deveneau mai luxoase, se aducea un pian mecanic, cupletişti şi dansatoare, mese de joc, pereții se împodobeau cu catifele, tablouri, trofee de vânătoare, în tavan se atârna un candelabru. Lăsând deoparte unele exagerări (într-o anumită

măsură justificate – ele constituie un privilegiu, poate chiar o datorie a autorilor de literatură de aventuri), este în afară de orice îndoială că băutura şi jocul duceau uneori la încăierări. Omul din West – regiune unde legea nu se instaura decât treptat, cu mare încetineală nu-şi părăsea niciodată revolverul; fie el miner, *cowboy*, negustor sau jucător profesionist, el ştia că unde nu există şerif, *marshal* sau judecător, trebuie să-şi facă singur dreptate. În anumite perioade acționa şi un soi de „cod al onoarei", mult slăvit în povestirea western, în virtutea căruia eroul (pozitiv) nu scotea niciodată primul pistolul, ci o făcea numai provocat – dezavantajul rezultat astfel fiind compensat de iuțeala sa de mână şi calitățile deosebite de țintaş.

Existau anumite legi nescrise ale Westului respectate cu strictețe: omorul, jaful cu mâna înarmată, furtul de vite şi trişatul la joc de cărți erau pedepsite pe loc, cu moartea prin spânzurătoare, după o judecată sumară sau fără judecată. „Justiția lui Lynch", atât de odioasă în zilele noastre, era – în acele vremuri, în care fărădelegile se țineau lanț, şi în acele locuri, unde nu existau închisori – singura soluție. Iar stâlpii de telegraf deveneau, după cum se exprima plastic un vechi *frontiersman,* „colaboratori prețioşi ai unei justiții sumare în regiunile cu arbori puțini".

În unele perioade – în special cele aşa-zise de *boom,* caracterizate prin transporturi masive de

vite sau descoperirea de terenuri aurifere – încăierările şi schimburile de focuri erau spectacole cotidiene oferite (în afara programului artistic…) în *saloonuri.* În amintirile unor *frontiersmeni* se pomeneşte de proprietarul unui *saloon* care, „grijuliu de bunul renume al localului, ca şi de odihna sufletului clienților nenorocoşi", amenajase în spatele cârciumii un mic cimitir, unde îngropa, discret şi fără să fie nevoit a parcurge un drum prea lung, victimele împuşcăturilor. Iar celebrul afiş dintr-un *saloon:* „Nu trageți în pianist, omul face ce poate", se pare că nu era doar o glumă sau, în orice caz, era o glumă cu temeiuri reale.

Fireşte că istoria Westului (cea oficială, plătind tribut manualelor) nu înregistrează – şi nici nu este menită s-o facă – asemenea evenimente mărunte din „oraşele înfierbântate" *(hottowns)* – care nici nu se cuvin calificate drept evenimente, ci mai degrabă întâmplări oarecare. Dar în muzee şi colecții particulare se găsesc „piese" care spun multe în această privință. Un afiş din Dodge City, oraş care în perioada sa fierbinte a avut şerifi şi *marshali* renumiți ca Wyatt Earp şi Bat Masterson, proclama între altele: „Este interzis să se între călare în *saloon*…" şi „Orice vizitator este obligat să-şi lase armele de foc la garderobă cât de eficiente au fost recomandările afişului se poate constata la… cimitirul oraşului: inscripțiile de pe morminte arată că, în 1872, de pildă (anul în care

Dodge City a fost înregistrat ca oraş în statul Kansas) s-au produs aici douăzeci şi patru de morți violente. De altfel, cimitirul (astăzi obiectiv turistic) – se numea *Boot Hill* („Dealul Cizmelor"), deoarece cei înmormântați aici mureau, de obicei, cu cizmele în picioare… Una dintre tradițiile frontierei cerea ca orice *cowboy* decedat – fie de partea legii, fie de cealaltă parte – să fie învelit în pătura lui, sub cap să i se pună şaua, iar cizmele să nu i se scoată din picioare.

Nu trebuie să ne mire că, în West, un cimitir poate deveni un obiectiv turistic: amatorii în căutarea „vremurilor de odinioară ale frontierei" – şi în S.U.A., ei sunt foarte numeroşi – găsesc în *Boot Hill Cemetery* numeroase mărturii ale vieții agitate a oraşului; pe o scândură pusă pe un mormânt se poate citi „John Hyath, linşat de mulțime", pe alta „… spânzurat din greşeală". Alte inscripții funerare, în aparență nevinovate, ascund de fapt înclinația către aşa-zisul umor negru al oamenilor din West: pe mormântul unui *cowboy* ucis cu un foc de armă scrie „Bill Jones, omorât de trăsnet", iar altuia, ciuruit de gloanțe într-o încăierare, prietenii i-au gravat cu fierul înroşit inscripția „mort otrăvit de plumb"…

Şerifii şi *marshalii* cei mai celebri sunt şi ei obiect de controversă (şeriful era şeful poliției dintr-un comitat sau district, *marshal-ul* era titlul dat de obicei polițaiului oraşului), poate fiindcă şi ei erau

uneori recrutați dintre *gunmen.* Dicționarele englezeşti („Oxford”) dau termenului *gunman* o definiție succintă: „Tâlhar înarmat” (*gun* „armă de foc”), dar în perioadele fierbinți ale frontierei termenul nu se limita numai la cel urmărit de lege, ci se extindea uneori şi asupra urmăritorului (D.I. Suchianu traduce, foarte judicios, *gunman* prin „pistolar”). Aşadar, pistolarul poate fi de partea legii (şerif, *marshal)* sau împotriva ei *(desperado*, *outlaw),* cu condiția să fie foarte îndemânatic şi rapid în mânuirea armei. Se pare că termenul (în înțelesul său din West) a apărut pentru prima oară în literatură prin 1870, când un anume Ned Buntline, fost ziarist, scrie câteva zeci de aşa-zise *dime novels (dime* monedă de 10 cenți) avându-l ca erou pe Buffalo Bill. Mai târziu, acelaşi Buntline va scoate în tiraje impresionate sumedenie de „fascicule de 10 cenți” avându-l ca erou pe celebrul Wyatt Earp – povestiri de calitate îndoielnică, dar bucurându-se, la vremea lor, de un răsunător succes.

Figură controversată, Wyatt Berry Stapp Earp a fost, rând pe rând, şerif la Wichita (1874) şi Dodge City (1876–1877), apoi însoțitor înarmat al diligențelor companiei *Wells-Fargo* şi din nou şerif la Tombstone. Aici, împreună cu frații săi Virgil şi Morgan, precum şi cu un prieten, „Doc” Holliday, într-un schimb de focuri la *saloonul* „O.K. Corral”, a lichidat periculoasa bandă a fraților Clanton. Mărturiile contemporanilor diferă însă: unii

pretind că fraţii Earp erau ei înşişi certaţi cu legea, că la „O.K. Corral” n-a fost o luptă ci un triplu asasinat... Joe Hamman, admirator al lui Wyatt Earp, notează: „Li s-a reproşat unora dintre ei (dintre şerifi – n.n.) o condamnabilă uşurinţă în a ucide, dar trebuie să avem în vedere că, în afară de faptul că şerifii nu erau nici ei cu toţii nişte sfinţi, nici nu puteau, în faţa unor adversari atât de violenţi, să-şi permită riscul de a primi primul glonte, care pentru ei ar fi fost şi ultimul...” În 1882, Earp a renunţat la profesia de şerif şi a deschis un *saloon* mai întâi la San Diego (California) apoi la Tonopah (Nevada). Şi-a sfârşit viaţa ca organizator de meciuri de box la Los Angeles, în 1929, la respectabila vârstă de 81 ani. Abia în 1960, Frank Potter, într-o lucrare documentată *(The Earp Brothers of Tombstone),* încearcă să lămurească de pe poziţii obiective problema controversată a „moralităţii” celebrului *gunman*, după ce în zeci şi sute de povestiri şi scenarii Earp fusese prezentat drept şeriful-tip, păzitor integru al legii, model de curaj şi incoruptibilitate.

O figură care a exercitat o ciudată atracţie asupra autorilor de povestiri western este J.D. Holliday („Doc” Holliday de la „doctor”, deoarece avea o diplomă de... dentist), celălalt erou al încăierării de la „O.K. Corral”. Fiu al unui ofiţer sudist – el însuşi dezamăgit de faptul că armatele confederate pierduseră războiul – deveni jucător

profesionist şi colinda oraşele înfierbântate ale Westului; era bolnav de plămâni – contemporanii lui ni-l prezintă înalt, slab, palid, cu umerii înguşti, purtând totdeauna jachetă neagră şi guler scrobit, gata în orice clipă să scoată pistolul. Bolnăvicios şi irascibil, Doc Holliday a fost eroul a nenumărate încăierări la Denver (Colorado), la Fort Griffith (Texas), la Dodge City şi în multe alte locuri. Şi totuşi, acest om care a dus o viață atât de agitată, căutând parcă moartea, a murit în patul lui, înconjurat de câțiva prieteni – se pare că ultimele lui cuvinte au fost „E caraghios! E tare caraghios!"

Wyatt Earp şi Doc Holliday sunt însă excepții în această privință. Alți șerifi-*gunmen,* ca James Butler Hickok, zis Wild Bill *(wild* „sălbatic"), au sfârşit ucişi în lupta cu bandiții. Wild Bill Hickok condusese diligențele *Companiei Buterfield,* fusese cercetaş în armata unionistă, apoi *marshal* la Fort Riley (în 1866) şi la Hays (1869); din acest din urmă oraş este nevoit să fugă deoarece, după ce ucisese într-o încăierare trei soldați scandalagii, generalul Phil Sheridan, comandantul fortului, emisese un mandat de arestare împotriva lui. În 1871 este *marshal* la Abilene, în Kansas, iar mai târziu la Deadwood, în South Dakota, unul dintre oraşele miniere cele mai înfierbântate, unde îşi va găsi sfârşitul, la 2 august 1876, ucis de un *desperado* pe nume Jack McCall.

Ceea ce izbeşte în biografiile acestor *gunmen*

sunt anumite similitudini – toți au fost surugii sau însoțitori de diligențe, ofițeri sau cercetaşi în Războiul Civil (fie în armata unionistă, fie în cea confederată) unde, de altfel, au şi învățat să mânuiască arma. Toți erau excelenți țintaşi şi foarte iuți şi aveau un anume cod al onoarei – adesea singura deosebire dintre *marshal* şi *desperado* era doar poziția în raport cu legea, metodele fiind foarte asemănătoare. În sfârşit, erau în general oameni ciudați, irascibili ca Wyatt Earp, însinguraţi ca Ben Thompson, melancolici din pricina unor boli necruțătoare ca Doc Holliday, predispuşi la filosofie ca Bat Masterson. Acesta din urmă, renumit pentru cugetările lui, a început ca *trapper*, apoi a fost, printre altele, proprietar de *saloon* şi ziarist şi a acceptat slujba de *marshal* la Dodge City, când acesta devenise unul dintre oraşele cele mai fierbinți – şi totuşi, Masterson a murit la o vârstă foarte înaintată, de un atac de inimă, în biroul lui; pe o hârtie de pe masa de lucru îşi aşternuse ultima cugetare: „Bunurile vieții sunt grozav de prost împărțite; de pildă, am observat că în lumea asta îşi primeşte fiecare porția lui de gheață: bogatul vara, săracul iarna…”

Cu asemenea oameni (şi asemenea întâmplări) este presărată istoria Westului şi este de înțeles că aspectele ei, uneori violente, deseori pitoreşti, să fi inspirat pe scriitori şi să fi dus la apariția genului pe care-l desemnăm prin termenul „western”. Americanii țin mult la amintirea furtunoaselor

„zile ale frontierei şi, oameni practici, au legat această pasiune de activitatea turistică. S-au luat inițiative pe plan național de a se amenaja parcuri memoriale şi muzee, precum şi unele inițiative locale de a se păstra neatinse anumite cartiere vechi ale oraşelor – cu *saloons*, biroul şerifului, atelierul de fierărie cu forja lui primitivă şi altele – astăzi obiective căutate de turişti.

Multe dintre oraşele-ciupercă s-au transformat în *ghost towns* – „oraşe fantomă" – pe care nici alte activități şi nici turismul n-au reuşit să le readucă la viață: Silver City în Idaho, Elkhorn, în Montana, Bodie, în California, St. Elmo, în Colorado – din care n-au mai rămas decât câteva ziduri în ruină, câte o fațadă cu geamurile sparte, dărâmături bântuite de lilieci şi de şobolani, unde nimic nu aminteşte de zilele prospere de altă dată. Numele acestor oraşe a fost şters din nomenclatorul administrativ, iar turiştii, după ce o vreme au colecționat amintiri de-aici (o potcoavă veche, un afiş, o firmă de saloon), acum le ocolesc cu grijă fiindcă nu mai au nici ce lua şi nici ce vedea.

Câteva dintre oraşele întemeiate în perioada marilor transporturi de vite şi a *goldrushului* au devenit „semi-fantomă": populația lor nu mai reprezintă decât a suta parte (uneori mai puțin) din cea de altădată, ocupându-se, în general, cu întreținerea vechilor clădiri şi cu cazarea turiştilor. Exemple tipice sunt cele două Virginia City (unul în Montana, celălalt în Nevada). Primul, înființat

în 1863, când în câteva săptămâni s-au stabilit aici peste 10.000 mineri, are astăzi mai puțin de 200 locuitori. Al doilea, înființat în 1850, avea pe vremuri câteva zeci de *saloons,* clădiri de cărămidă, o operă, hoteluri, bănci, mai multe biserici; primul ziar din Nevada, *The Territorial Enterprise*, apărea aici din 1861 şi număra printre colaboratorii săi un tânăr reporter, pe nume Samuel Langhorne Clemens, care semna cu pseudonimul Mark Twain: astăzi are mai puțin de cinci sute de locuitori, ocupați îndeosebi cu cazarea şi ospătarea turiştilor în căutarea „vremurilor de odinioară ale frontierei" – vremuri evocate astăzi în festivaluri organizate anual în diferite oraşe din West, festivaluri uneori combinate cu spectacole de rodeo şi cu dansuri şi vechi ceremonii indiene.

În cadrul literaturii de aventuri (ea însăşi marginalizată, în general, de către critică) povestirea western a fost multă vreme socotită ca un soi de copil vitreg, ancorat în superficialitate şi tributar unor mituri. La aceasta a contribuit în bună măsură faptul că, în ultimele decenii ale veacului trecut şi chiar mai târziu, librăriile şi chioşcurile de ziare au fost invadate de acele *dime novels,* „povestiri de zece cenți", relatând „aventurile" lui Kit Carson, Wyatt Earp, Buffalo Bill, precum şi ale unor „şerifi" izvorâți din imaginația autorilor de tipul Buntline (unii nu

lipsiți de talent) – şerifi care stârpeau bandele de *desperados* întronând justiția în regiunile sălbatice dominate de anarhie. Îşi are, probabil, partea sa de contribuție şi căpitanul Cody (Buffalo Bill), care a colindat America şi Europa cu trupa lui cuprinzând câteva sute de călăreți albi şi indieni – şi poate că în mintea milioanelor de spectatori noțiunea western se asocia cu cea de spectacol de circ.

Abia pe la mijlocul celui de-al doilea deceniu al veacului nostru, literatura western începe să între în preocupările criticii literare americane şi a cercurilor universitare de specialitate – şi anume, pe o cale ocolită, dacă putem spune astfel: era prin preajma primului război mondial când J. Frank Dobie, un tânăr proaspăt sosit de la un *ranch* din Texas, arăta profesorilor săi de literatură engleză o colecție de *range-songs,* cântece culese la focurile de tabără ale *cowboy-lor:* balade despre tâlhari ca Jesse James, Sam Bass şi Billy the Kid, deveniți un fel de eroi fără de frică şi de prihană, cântece despre spațiile nemărginite ale preriei, despre munca primejdioasă şi istovitoare a văcarului, despre iubita care aşteaptă întoarcerea alesului ei din drumurile fără de sfârşit. Era perioada când folclorul începuse să între în preocupările specialiştilor în literatură, care, cu acest prilej, îşi amintiră că, în afară de mult hulitele *dime-novels,* despre West au scris şi Fenimore Cooper, Mark Twain, Jack London. Dar

au mai trebuit să treacă mulți ani până ce câteva universități americane să admită ca la cursurile de literatură, alături de analiza amănunțită a operelor lui Chaucer şi Shakespeare, să figureze şi studiul proaspătului folclor western – iar primele încercări, deocamdată timide, de analiză a literaturii western propriu-zise s-au produs abia la începutul perioadei dintre cele două războaie mondiale.

Este perioada care cunoaşte o impetuoasă dezvoltare a literaturii western îndeosebi a povestirii, dezvoltare favorizată şi de producția de filme: Hollywood-ul a găsit în West, în oamenii şi în istoria Westului, un cadru ideal şi eroi foarte potriviți mijloacelor de exprimare ale filmului; în prima parte a perioadei – aproximativ corespunzătoare filmului mut – producțiile cinematografice ale genului erau calitativ inferioare: filmul western şi-a avut şi el *dime-novels*-urile lui…

Un an de cotitură în ce priveşte povestirea şi folclorul western pare să se fi produs în 1927. Apare atunci *The American Songbag* (aprox: „Traista cu cântece americane"), cuprinzând 292 producții folclorice culese (şi prelucrate) de un poet de mare prestigiu, Carl Sandburg: cântece din West, New Mexico, Kentucky şi din alte părți, cântece ale *cowboy-lor*, tăietorilor de lemne, muncitorilor sezonieri din ferme şi *ranchuri.* Culegerea – întocmită după criterii ştiințifice,

cântecele fiind însoțite de melodiile respective, cu indicarea sursei şi un aparat critic – a stârnit un interes enorm, poate şi fiindcă apariția ei se situa în perioada când George Gershwin punea bazele unei şcoli naționale americane de muzică folosind teme de jazz *(Rhapsody în Blue*, opera *Porgy and Bess* ş.a.) Temele din culegerea lui Carl Sandburg inspiră până în zilele noastre, după şase decenii (!) de la apariția lor, pe compozitorii şi cântăreții de muzică folk şi pop, în creația cărora folclorul western ocupă un loc predominant.

În acelaşi an (1927) apare romanul *Death Comes for the Archbishop* (aprox.: „Moartea îl pândeşte pe arhiepiscop") de Willa Cather – una dintre foarte puținele scriitoare femei care au abordat în opera lor genul western; romanul a fost primit cu aprecieri elogioase de cei mai autorizați critici, care l-au încadrat în categoria romanelor istorice influențate de Henry James, recunoscându-i însă elemente tipice ale genului western: acțiunea se petrece în New Mexico, între 1851 şi 1888, redând scene realiste din viața pionierilor, obiceiuri ale indienilor *hopi* şi *navajo,* viața aspră de la frontieră. Romanul Willei Cather a însemnat, într-un fel, o reabilitare a povestirii western – din păcate este singura ei operă din cadrul genului.

Mai târziu, şi alți autori de mare prestigiu, ca John Steinbeck – care, de altfel, este născut în California – îşi vor încerca pana în povestiri western plasate în cadrul pitoresc al plaiurilor

natale. Semnificativ este faptul că acum apar pentru prima oară scriitori de certă valoare a căror operă se încadrează aproape exclusiv în genul western, cum sunt Stewart Edward White *(The Long Rifle),* A.B. Guthrie *(The Big Sky),* Owen Wister *(The Virginian),* Conrad Richter *(The Sea of Grass),* Ernest Haycox. H.L. Davis, Harvey Fergusson, Alan Lemay ş.a.; cărțile lor cunosc tiraje de sute de mii de exemplare, stau la baza unor scenarii de filme, sunt traduse în numeroase limbi. Premiul „Pintenul de aur" pe care *Western Writers Association* îl decernează anual pentru cea mai bună povestire western începe să devină un trofeu râvnit.

Ultimele trei decenii au adus un element nou: televiziunea s-a alăturat cinematografului, contribuind la o largă răspândire a genului. Televiziunea a dat scenariului western dimensiuni fixe – ora „scurtă" de 50 de minute şi jumătatea de oră „scurtă" de 26 minute. Seriale ca *Gunsmoke* („Miros de praf de puşcă"), după scenariile lui John Maston, sau *Bonanza* (cunoscute şi la noi) s-au bucurat de o bună primire din partea telespectatorilor. De remarcat însă că serialul T.V. Western a însemnat o dare înapoi sub aspectul estetic, ca şi al tehnicii narațiunii, în sensul întoarcerii la simbolurile mitice ale westernului „de zece cenți" şi al simplificării exagerate a acțiunii; cum arată Irwin R. Blacker: „Simplitatea scenariilor iese în mod acut în evidență prin

repetarea obsesivă a temei. Eroul, dintr-un motiv sau altul, soseşte călare într-un oraş şi, purtându-se ca un cavaler medieval, rezolvă problemele locuitorilor oraşului, pe care apoi îl părăseşte tot călare. În cazul că eroul este un om al legii care locuieşte în oraş, ticălosul este cel care soseşte călare la începutul episodului, fiind învins şi ucis la sfârşitul lui. Tiparul este atât de evident cel de la povestirile cu cavaleri medievali, încât unul dintre cele mai populare seriale western de la televiziune şi-a botezat eroul Paladin, după numele celor doisprezece cavaleri din garda lui Carol cel Mare".

Folosirea excesivă a simbolurilor mitice şi tendința de schematizare sunt argumente în favoarea părerii unei bune părți a criticii că procesul de maturizare al povestirii (şi mai ales scenariilor) western încă nu s-a încheiat. Pe de altă parte, mitul western şi schemele sale n-au scăpat de satira unor cineaşti – două exemple de producții parodice: *Joe Limonadă* (1964) al regizorului cehoslovac Oldrich Lipsky, iar la noi *Profetul, aurul şi ardelenii* (1977) de Dan Pița. În favoarea viabilității sale se cuvine însă amintit şi faptul că, deşi gen prin excelență american, westernul a ademenit cineaşti din diferite țări ca Franța, Anglia, Italia – mai cu seamă în această din urmă țară: filmele lui Sergio Leone *(Pentru un pumn de dolari* şi *Pentru câțiva dolari în plus* au rulat şi la noi), turnate în Calabria şi Sicilia, au

fost poreclite *spaghetti-western*... poreclă al cărui caracter de deriziune a devenit oarecum lipsit de obiect de vreme ce regizorul italian lucrează actualmente la Hollywood, aşadar în California, unde filmele western se turnează în cel mai natural dintre decoruri.

În concluzie, fără a nega unele nepotriviri şi scăderi ale lor, precum şi o dezvoltare pe alocuri inegală, vom remarca viabilitatea povestirii şi filmului western, aflate într-un vădit proces de maturizare. Cele mai convingătoare dovezi ale acestei viabilități, ale faptului că încă nu sunt perimate, bune doar pentru antologii şi cinemateci, le constituie înseşi controversele pe care le stârnesc şi interesul cu care sunt primite de cititori şi cinefili. Interesul acesta se transformă uneori în adevărată pasiune şi constituie o mărturie de care se cuvine să țină seama oricine abordează problema atât de controversată a westernului.

Romanul Polițist: „Cine Eşti Dumneata, Domnule Holmes?”

Către o definiție a romanului polițist. Edgar Poe: enigma macabră soluționată cu realism lucid. Conan Doyle: deducția este instrument de anchetă, aşa cum bisturiul este instrumentul disecției. Balzac, Hugo (şi alții): în legătură cu Vidocq, „regele evadărilor”. Agatha Christie: romanul-problemă, romanul-anchetă, romanul-enigmă. Un detectiv al agenției Pinkerton Co.: Dashiell Hammett. Romanul negru şi cinematograful. Şi câte ceva despre romanul polițist românesc.

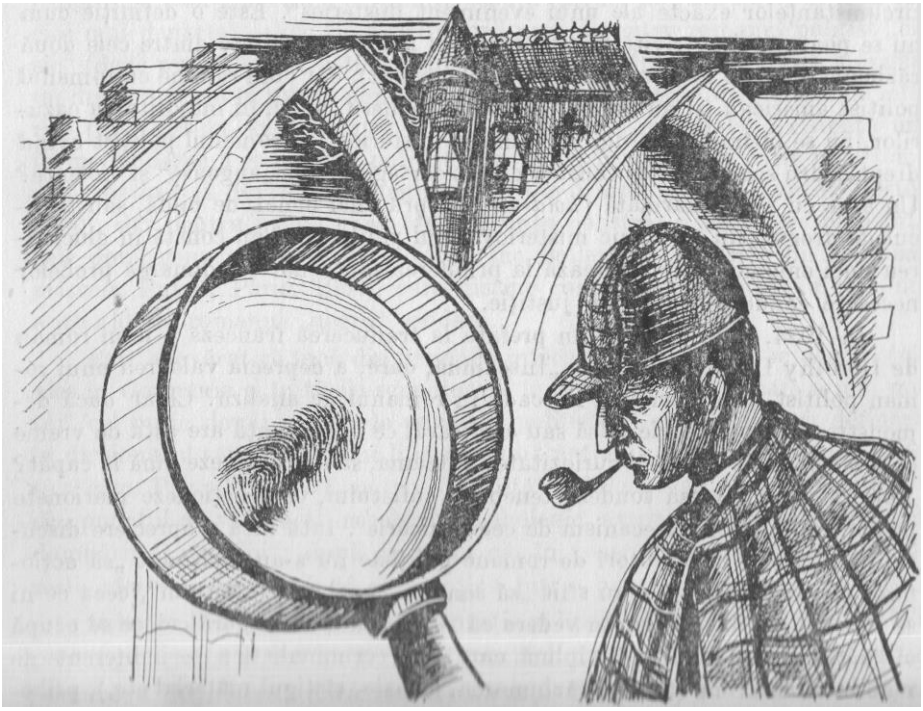

S-au făcut, de-a lungul anilor, numeroase

încercări de a se defini romanul polițist – încercări care au adus mereu elemente noi, fără a reuşi însă să se fixeze o definiție, dacă nu riguroasă măcar întrunind majoritatea părerilor. Nu vom avea, prin urmare, o definiție corespunzătoare cerințelor logicii clasice – enunțând genul proxim şi diferența specifică –, dar ne vom forma o imagine sugestivă prin procedee ca descrierea şi caracterizarea, comparația şi deosebirea, precum şi prin analiza originilor şi dezvoltării romanului polițist şi fixarea locului său în cadrul categoriei mai largi a literaturii de aventuri.

În 1929, Régis Méssac (în *Le „detective novei" et l'influence de la pensée scientifique)* era de părere că: „Romanul polițist este o povestire consacrată înainte de orice descoperirii metodice şi treptate, prin mijloace raționale, a circumstanțelor exacte ale unui eveniment misterios". Este o definiție cum nu se poate mai potrivită pentru romanul polițist englezesc dintre cele două războaie (de care ne vom ocupa la locul cuvenit), dar cum rămâne cu romanul polițist american (şi nu numai american) modern, unde, în majoritatea cazurilor, nu se întâmplă niciun „eveniment misterios" – romanul polițist având drept cadru societatea de consum cu tot cortegiul ei de „angoase" şi violențe? Un atac cu mâna înarmată *(hold-up)* asupra unei bănci, de pildă, sau traficul de droguri nu au nimic misterios, rolul polițistului nu constă în elucidarea unei enigme, ci se limitează la prinderea făptaşilor

şi adunarea probelor necesare condamnării lor în justiție.

În 1934, Paul Morand (în prefața la traducerea franceză a unui roman de Dorothy L. Sayers) arăta: „Înseamnă, oare, a deprecia valoarea unui roman polițist dacă dorim să nu cadă în romanul de analiză? Chiar dacă demonstrează o psihologie falsă sau arbitrară, ce importanță are asta de vreme ce a reuşit să ne deştepte curiozitatea şi teama, să ne captiveze până la capăt? Rolul său nu este să sondeze tenebrele sufletului, ci să acționeze marionete printr-un impecabil mecanism de ceasornicărie". Iată încă o apreciere discutabilă: cei mai buni autori de romane polițiste nu s-au mulțumit „să acționeze marionete" şi nu s-au sfiit „să sondeze tenebrele sufletului", ceea ce ni se pare firesc, dacă avem în vedere că – aşa cum ne asigură cei ce se ocupă cu mult controversata disciplină care este criminalistica – indiferent de mobilul unei crime (teama, răzbunarea, gelozia, câştigul material etc.), psihologia joacă un rol însemnat şi nu arareori crima nu este decât consecința unor modificări (poate chiar tulburări) ale gândirii sau afectivității făptaşului, în ultimă instanță a comportamentului său (fenomen studiat de reputați oameni de ştiință ca Lombroso, Adler, Freud).

În 1937, François Fosca (în *Histoire et technique du roman policier)* profesează idei asemănătoare:

„Autorul unui roman polițist pune lectorului problemă pe care acesta se va strădui s-o rezolve”; mai departe, după ce arată că este vorba în fapt de un soi de hăituire în care vânatul este omul *(chasse à l’homme),* Fosca este de părere că în această hăituire „se foloseşte acel gr de raționament care interpretează fapte în aparență insignifiante pentru se trage o concluzie… Fără el (prin urmare fără acest gen de raționament n.n.) romanul care relatează o asemenea hăituiala nu mai este un roman polițist, ci un roman de aventuri sau un roman de analiză psihologică”. Singurul element nou, deci, față de Méssac şi Morand. Ar fi această *chasse à l’homme*, care însă nu poate fi generalizat: în *The Murder of Roger Ackroy* de pildă, Agatha Christie pune relatarea despre întreaga desfăşurare a evenimentelor în gura făptaşului care, fireşte, nu se poate „hăitui” pe el însuşi.

Încercări asemănătoare s-au mai făcut de către diverşi autori, între ca englezoaica Carolyn Wells (în *The Technique of the Mistery Story)* şi americanul S.S. Van Dine (la a cărui interesantă lucrare ne vom referi în mod special mai departe) – ele fiind definitorii numai pentru romanul polițist „clasic” (dacă putem spune astfel), care a apărut încă în veacul trecut, şi-a găsit un drum propriu în primii ani ai veacului nostru şi a trăit o perioadă de înflorire (mai ales în Anglia) între cele două războaie mondiale. Existența un forme moderne a

romanului polițist a fost numai intuită de către însuşi un din creatorii ei, Raymond Chandler (în *The Simple Art of Murder*, Boston, 1950), dar pentru prima oară (după ştiința noastră) o deosebire netă între cele două genuri de romane polițiste fac Boileau şi Narcejac (în *Le romain policier,* Payot, Paris, 1964), care disting romanul-problemă sau romanul ancheta) de romanul „negru" modern.

Este adevărat că încă din perioada interbelică s-au făcut pe alocuri (m ales în Germania şi în țările scandinave) încercări de identificare a mai multor (cel puțin două) genuri de povestiri polițiste. Gero v. Wilpert defineşte în dicționarul său de termeni literari, două noțiuni: *Kriminalroman* şi *Detectivroman.* Primul tratează, potrivit cercetătorului german, „o crimă analiza din punctul de vedere al imboldului psihologic, execuției, descoperirii şi condamnării făptaşului"; după ce arată că, în general, *Kriminalromanul* foloseşte efecte-surpriză, tinde să mențină într-o oarecare tensiune pe cititor, este tributar literaturii ieftine de senzație şi lipsit de valoare literară, v. Wilpert îi găseşte în literatura germana precursori celebri ca Schiller *(Cel ce vede fantome,* 1789), Kleist *(Michael Kohihaas,* Brentano (*Povestea lui Kasper cel cuminte),* E.T.A. Hoffmann *(Domnişoara de Scudéry)* – iar în alte literaturi chiar pe Dostoievski *(Crimă şi pedeapsă).*

În schimb, *detectivromanului* îi lipseşte în

general latura psihologică, iar „... în centrul atenției nu se află nici criminalul şi nici crima, ci detectivul ca erou infailibil dotat cu o inteligență şi o abilitate de dimensiuni supraumane. Cu el şi cu ştiința lui se identifică cititorul care, datorită construcției analitice a relatării – cercetarea unui caz – priveşte *detectivromanul* ca pe o problemă intelectuală, de gimnastică a minții *(Denksportaufgabe)".* Mai departe, cercetătorul german este de părere că „în ciuda unei tehnici a narării adesea abilă" *detectivromanul,* prin însăşi structura şi prin conținutul său, este predispus „afundării în cea mai ieftină trivialitate"; totuşi, şi această variantă (subordonată şi oarecum degenerată) a *kriminalromanului* a lăsat urme notabile în marea literatură, de pildă la Jacob Wassermann *(Cazul Maurizius)* şi Friedrich Durrenmatt *(Promisiunea* ş.a.).

Aşadar, câți autori atâtea păreri, şi poate că fiecare are, în felul său, dreptate; dacă admitem acest lucru, vom ajunge implicit la concluzia că romanul polițist nu are omogenitate în caracterele sale specifice, ci este diferențiat şi că această diferențiere trebuie pusă pe seama evoluției sale. Într-adevăr, este o mare deosebire între *Dubla crimă din strada Morgii* (E.A. Poe) şi *Şoimul maltez* (Dashiell Hammett) sau, ca să ne întoarcem pe meleaguri europene, între *Câinele din Baskerville* (A. Conan Doyle) şi *Chipurile din umbră* (Boileau–Narcejac). Şi fiindcă am ajuns din nou la cei doi

autori francezi, este interesant felul în care analizează (în op cit.) corelația dintre cele două elemente fundamentale (după părerea lor) ale romanului polițist: misterul şi ancheta.

„Între mister şi anchetă există o legătură ascunsă. Scriitorul, fie că o voieşte sau nu, imaginează simultan misterul şi ancheta, inventează un mister *pentru* anchetă şi o anchetă *pentru* mister. Nu este adevărat că evenimentele ce urmează a fi explicate ar fi, într-o oarecare măsură, propuse dinafară şi că, pentru a le explica, autorul trebuie să efectueze aceeaşi muncă pe care cititorul său va trebui s-o efectueze după el. Tocmai acesta este aspectul în legătură cu care toate definițiile sunt eronate. Ancheta şi misterul sunt create împreună, aşa fel încât, totdeauna, ancheta conferă misterului o eficacitate rară şi minunată, în timp ce misterul opune anchetei o opacitate deosebit de înfricoşătoare. Misterul şi ancheta se dezvoltă unul prin cealaltă, se pun în valoare reciproc, nu sunt, în fond, decât cele două aspecte complementare şi dialectic legate de aceeaşi ficțiune."

Că romanul polițist aparține literaturii este în general admis, inclusiv de adversarii (detractorii e poate un termen prea tare) lui. Mai întâi, fiindcă este… roman (sau povestire, sau nuvelă); apoi, fiindcă materia cu care „lucrează" este ficțiunea

(Boileau–Narcejac: „… în măsura în care romanul polițist este ficțiune, aparține de drept literaturii”); în al treilea rând, deoarece ca toate celelalte genuri şi categorii literare, are origini proprii, o dezvoltai care poate fi urmărită în timp şi care nu este scutită de fluctuații marcând perioade de înflorire sau de decădere; în sfârşit, deoarece a stat (şi stă încă în atenția criticii şi istoriei literare, constituind uneori chiar obiect de studiu (Thomas Narcejac este şi autorul unui interesant eseu: *Esthetique du romain policier,* Paris, 1947).

Asupra originilor sale s-au avansat tot felul de păreri, slujite de demonstrații care nu păcătuiesc prin lipsă de imaginație şi împing aceste origini până în antichitate: iat-o pe Pythia rostind misterioasele fraze ale oracolului de la Delphi, care trebuiau interpretate într-un anume fel spre desluşirea adevărului prezicerii; sau pe Oedip rezolvând *ainigma* pe care i-o pune sfinxul (în drama antică *Oedip-Rege* – care i-a inspirat lui Enescu celebra operă pe un libret de Edmond Fleg – Régis Méssac vede prima anchetă polițistă… sau ghicitorile, cimiliturile, vechi de când lumea şi aflate în folclor tuturor popoarelor – între care celebrele *Aventuri ale prinților din Serendi* de origine arabă (sau poate mai veche, persană), care l-au inspirat şi pe Voltaire în *Zadig;* au mai fost menționate, în acelaşi context, marii aventurieri ai istoriei – înconjurați de un văl de mister, justificat sau nu, dar totdeauna ademenitor – ca

Nostradamus, Cagliostro, Saint-Germain, chiar Faust Paracelsus, care au dat contemporanilor lor, şi dau încă unora dintre cercetătorii din zilele noastre, multe (şi încâlcite) enigme nerezolvate; până la Edgar Allan Poe care, cu ale sale *Povestiri extraordinare*, va fi întemeietorul necontestat al romanului polițist, iar eroul său, cavalerul Auguste Dupin va inspira un lung şir de eroi (Holmes, Poirot, Maigret ş.a.) – personaje cu calități distincte proprii, dar având în comun pasiunea pentru ancheta polițistă, pentru rezolvarea enigmelor cu mijloacele specifice rațiunii umane.

Poe a fost dintotdeauna preocupat de ceea ce este (sau pare) enigmatic şi misterios. A studiat celebrul jucător de şah „automat" al lui Maelzel şi – într-un articol apărut în *Southern Literary Messenger* – a demonstrat că u copil, maestru precoce în jocul de şah, sau mai degrabă un adult de statui mică, se poate ascunde în aparat. Poetul *Corbului* a stabilit şi adevărul asupra morții misterioase a unei anume Mary Rogers, survenită în 1842, la New York. S-a spus, mai târziu, că piticul (sau copilul) lui Maelzel i-ar fi inspirat tema (enigma) din *Dubla crimă din strada Morgii* – comisă, cum se ştie de o maimuță – iar cavalerul Auguste Dupin (Boileau–Narcejac: „... primul detectiv în sensul modern al cuvântului") nu este decât o „maşină de gândit" în felul automatului lui Maelzel – mai bine zis, în felul în care Maelzel îşi

prezenta aşa zisul automat.

Majoritatea biografilor lui Poe au insistat asupra vieții sale dezordonate, a abuzului de alcool și opium (a murit în urma unui atac de *delirium tremens*) și au legat extravaganțele lui de o sensibilitate excesivă, inadaptabilă la realitățile vieții cotidiene şi pătrunsă de tendințe mistice – colinda, noaptea, cimitirele, lua parte la şedințe de spiritism; şi totuşi, în *Misterul Mariei Rogêt,* el spune foarte limpede: „În fundul sufletului meu nu se află nicio credință în supranatural". Căci nu trebuie să uităm că reveria romantică hrănită de mituri şi legende este creatoarea unui univers imaginar – ei îi sunt proprii atât exaltarea cât şi deznădejdea dusă până la morbid. În *Povestirile extraordinare* ale lui Poe atmosfera macabră se împleteşte în mod ciudat cu realismul lucid al unor soluții – după cum remarca, în legătură cu povestirea *Cărăbuşul de aur* (1843), Charles Baudelaire, admirator al lui Poe şi traducătorul lui în franceză. Or, tocmai această luciditate în soluționarea unui mister, a unei enigme (care, fireşte, se poate prezenta sub un aspect straniu, chiar macabru – fiindcă enigma, ca orice lucru ascuns, tainic, de neînțeles are întotdeauna ceva straniu) – aşadar luciditatea în dezlegarea misterului, soluționarea lui pe baza unei logici riguroase face din E.A.Poe, dacă nu întemeietorul, în orice caz precursorul cel mai important al romanului care mai târziu se va numi

(convențional şi nu totdeauna justificat) „polițist”.

Unul dintre elementele fundamentale ale romanului-anchetă este raționamentul deductiv, în cadrul căruia considerarea conceptelor (premiselor) duce în mod necesar la concluzie (deducție), care devine astfel evidentă; or, cum remarcă numeroşi cercetători, la Poe logica are un caracter estetic. Sau, cum exprimă Boileau-Narcejac, această idee: „Este mai puțin logica unui cercetător, cât a unui poet... Pentru el, a deduce înseamnă a compune”. Admirabil la Poe este nu numai „geniul descoperirii” ci mai ales „armătura logică” a povestirilor sale. Cititorul este convins că, încordându-şi atenția şi judecând riguros, poate cuceri şi stăpâni necunoscutul.”... Poe este el însuşi convins de acest lucru. S-a prins în propriul său joc. Nu şi-a dat seama că găsise, în acelaşi timp, regulile anchetei judiciare şi pe cele ale romanului polițist...”

Cavalerul Auguste Dupin, detectivul lui Poe, aşa cum ne apare în mai multe povestiri, şi mai ales în *Dubla crimă din strada Morgii, Misterul Mariei Rogêt* şi *Scrisoarea furată,* nu este numai o maşină de gândit sau un *raisonneur* sui-generis, cum l-au definit unii critici, ci şi un estet de ascendență romanică, înzestrat pe de-o parte cu o cultură temeinică şi pe de altă parte cu o inteligență analitică ieşită din comun. Cu ajutorul acestui detectiv *avant la lettre,* blazat şi rațional, Poe stabileşte un şir de reguli ale romanului-anchetă,

e care F. Fosca (în op cit.) le socoteşte a fi în număr de şase şi le formulează astfel:

1. Cazul care constituie subiectul este un mister în aparență inexplicabil. 2. Un personaj sau mai multe – simultan sau succesiv – este considerat pe nedrept ca vinovat, deoarece indicii superficiale par să-l desemneze. 3. O cercetare minuțioasa a faptelor materiale şi psihologice, care urmează după analizarea mărturiilor, şi înainte de toate o metodă riguroasă de raționament triumfă asupra teoriilor emise în grabă. Analistul nu ghiceşte niciodată. Judecă şi observă. 4. Soluția, în deplină concordanță cu faptele, este cu totul neprevăzută. 5. Cu cât un caz pare mai neobişnuit, cu atât este mai lesne de rezolvat. 6. După ce au fost terminate toate variantele imposibile, ceea ce rămâne, deşi incredibil la prima impresie, este soluția justă.

Boileau-Narcejac au remarcat, pe bună dreptate, că numai regulile 3 şi 6 se referă la ancheta polițistă propriu-zisă – cu alte cuvinte la ancheta aşa cum este întreprinsă de un profesionist, de pildă un comisar de la poliția judiciară – celelalte „vizează numai romanul polițist privit ca operă literară". Şi o a doua remarcă: multe dintre *Povestirile extraordinare* sunt povestiri polițiste, dar nu sunt socotite ca atare deoarece lipseşte anchetatorul. Adăugați detectivul (eventual chiar pe Dupin), şi *Balerca de Amontillado, Hruba şi pendulul* şi multe altele „vor deveni autentice povestiri polițiste", ne asigură cei doi autori

francezi – şi se cuvine să le dăm dreptate.

În încheiere, nu este lipsit de interes să arătăm că, la noi, Poe a fost cunoscut şi apreciat încă de pe la mijlocul secolului trecut – din proza lui a tradus, între alţii, şi I.L. Caragiale, iar o traducere modernă de o excepţională calitate ne-a dat Ion Vinea (1963, apoi reed.). În America, Poe este supus unei adevărate veneraţii de către anumite cercuri, mai ales din Noua Anglie (Coasta de Est) – unele dintre ele practică spiritismul (dar şi experienţe legate de fenomene parapsihice, sub îndrumarea unor oameni de ştiinţă din mediile universitare). La Baltimore, s-a înfiinţat şi un muzeu din iniţiativa asociaţiei *Cărăbuşul de aur;* în noaptea de 18 spre 19 ianuarie 1984, când se împlineau 175 ani de la moartea lui Poe, sub egida muzeului s-a organizat, la cimitirul oraşului o ceremonie stranie: în ciuda unui vânt puternic care viscolea zăpada, 200 bărbaţi şi femei s-au adunat în jurul mormântului poetului, fiecare ţinând în mână o sticlă de şampanie – iar la miezul nopţii, în pocnetul dopurilor de şampanie, difuzoare ascunse au transmis o înregistrare unde croncăniturile unui corb autentic se împleteau cu versurile nemuritoare din *Corbul*, în care revenea, obsedant refrenul: *„Nevermore! Nevermore!”*

În Europa, primul autor de romane poliţiste este socotit francezul Emile Gaboriau; *Larousse*-ul îl califică „... autor de romane judiciare” şi poate că

expresia nu este nepotrivită fiindcă, de fapt, creatorul lui Lecoq face parte în primul rând din pleiada de romancieri populari foiletonişti în care au strălucit Eugène Sue, Dumas-tatăl, Paul Féval. Cititorii cunoscutului *Petit journal*, au făcut o primire călduroasă romanelor lui Gaboriau apărute în foileton: *L'affaire Lerouge* (1866), *Le crime d'Orcival* şi *Le dossier 113* (1867), *Monsieur Lecoq* (1869), *La corde au cou* („Cu ştreangul de gât", 1873), care, pe vremea aceea, erau ceea ce astăzi numim *best sellers,* iar astăzi sunt greu de digerat sau în cei mai bun caz ne smulg un zâmbet îngăduitor.

Şi totuşi, Gaboriau îşi are locul său, într-un studiu asupra genezei romanului polițist, prin faptul că a reuşit să creeze un personaj cu caractere distincte – caractere pe care apoi le vom regăsi la câteva din cele mai celebre personaje create de romanul polițist mai nou: Lecoq. Fiindcă, spre deosebire de Dupin, care este un detectiv (aşadar un amator), Lecoq este un polițist (un profesionist); Dupin anunță apariția lui Holmes, Lecoq pe a comisarului Maigret. Iată, în această privință, considerațiile (pe alocuri discutabile, dar nu lipsite de interes) pe care le fac Boileau-Narcejac: în general vorbind, anglo-saxonii vor fi pasionați de detectiv, iar francezii îl vor prefera pe polițist. Detectivul este înainte de orice un om cultivat, un gentleman. El se apleacă delicat asupra crimei, o apreciază ca un cunoscător... O

studiază cu afecțiune, ca pe o piesă de colecție. Când discută despre ea, parcă ține o dizertație. Detectivul intră în literatură ca un rentier care caută o ocupație demnă de însuşirile sale alese. E un intelectual". Potrivit celor doi autori, polițistul nu-şi complică activitatea cu teorii: „Detectivul este interesat de problemă, polițistul de caz."

Sir Arthur Conan Doyle, creatorul celui mai celebru detectiv din istoria romanului polițist, afirmă într-o lucrare autobiografică *(Memories and Adventures,* cap. VIII); „Gaboriau mă cucerise prin felul elegant în care îşi ajusta piesele intrigilor sale, iar Dupin, magistralul detectiv al lui Poe, fusese încă din copilărie eroul meu favorit". Numai cu câțiva ani mai înainte, acelaşi Doyle îl pusese pe Holmes (într-o discuție cu confidentul său, nelipsitul Watson) să remarce: „... îți închipui că mă măguleşti comparându-mă cu Dupin. Ei bine, după părerea mea, Dupin era un individ cu totul inferior. Şiretlicul lui de a întrerupe gândurile prietenilor săi printr-o remarcă... ține mai degrabă de teatru, de artificiu. Avea, fără îndoială, şi un oarecare simț al analizei, dar în niciun caz nu era fenomenul pe care şi-l imaginase Poe". Iar pe Lecoq, orgoliosul Holmes îl desființează pur și simplu: „Lecoq era un biet cârpaci... Avea o singură calitate: energia sa. Cartea asta m-a îmbolnăvit... Este vorba de identificarea unui deținut ascuns. Puteam s-o fac în douăzeci şi patru de ore. Lui Lecoq i-au trebuit şase luni". Şi

concluzia lui Holmes: romanul lui Gaboriau putea fi folosit „la întocmirea unui manual pentru detectivi, spre a-i învăța... cum nu trebuie să procedeze”.

În ce ne priveşte, vom da preferință afirmațiilor din lucrarea autobiografică, în care aprecierile la adresa lui Poe şi Gaboriau nu sunt rostite de un personaj, ci aparțin nemijlocit autorului. Este adevărat însă că, față de Poe, Doyle aduce în plus unele elemente specifice anchetei polițiste moderne – în primul rând cunoştințe ştiințifice apreciabile. Sherlock Holmes „trăieşte” la aproximativ o jumătate de veac după Auguste Dupin – interval în care știința a făcut paşi uriaşi; Holmes vizitează sălile de morgă şi trage unele concluzii care par a prefigura medicina legală modernă; citeşte enorm, din domenii foarte variate, astfel că a dobândit o cultură enciclopedică favorizată de memoria lui excepțională; este un priceput chimist şi la domiciliul său din Baker Street 221 şi-a instalat un laborator; a studiat numeroase cazuri reale, formându-şi o cultură juridică de care se foloseşte în stabilirea comparațiilor ş.a.m.d. Arthur Conan Doyle a fost medic – şi-a luat doctoratul în 1881, la Universitatea din Edinburgh – şi experiența sa profesională s-a împletit cu cea dobândită în cursul călătoriilor ca medic în marina britanică, de asemenea în cursul campaniei din Sudan, a războiului anglo-bur şi a primului război mondial

(a fost şi la Verdun). Poate că acestei experienţe în domeniul medicinei îi datorează faptul că, în romanele şi povestirile care îl au ca erou pe Holmes, deducţia devine un instrument de anchetă aşa cum bisturiul este instrumentul disecţiei… De altfel, colocatarul, prietenul şi confidentul lui Holmes – şi „naratorul" povestirilor – este Dr. Watson, medic.

Începând cu anul 1887, când apare prima lucrare din seria Sherlock Holmes *(A Study in Scarlet* – „Un studiu în roşu") – serie care va continua vreme de peste patru decenii – milioane de oameni din toate colţurile globului nostru vor urmări aventurile acestui personaj fascinant cu personalitate distinctă: foarte înalt şi slab, cu nasul coroiat, cu o forţă musculară uimitoare, mare meşter în box şi jiu-jitsu (judoul încă nu se cunoştea în Europa); acasă poartă un halat lung, iar în deplasări o şapcă din stofă în pătrăţele; mizantrop şi uşor misogin, cântă la vioară, pedant în unele privinţe şi chiar tipicar, nu numai conştient de propria sa valoare, dar şi orgolios; uneori recurge la cocaină; dar pipa este cea care îl însoţeşte în fiece clipă – învăluit în fumul ei, reflectează asupra cazului de rezolvat şi găseşte infailibil soluţia corectă (totdeauna surprinzătoare). Faţă de asemenea descrieri minuţioase, bazate mai puţin pe observaţia riguroasa, cât pe un adevărat cult al detaliului, uneori insolit, nu este de mirare că – aşa cum s-a

remarcat nu o dată – cititorul reține personajul (pentru el real), iar autorul dispare undeva dincolo de conul de lumină al cazului narat: turiştii care vizitează Londra cer să fie duşi în Baker Street 221 la *Muzeul Sherlock Holmes,* iar nu la muzeul Conan Doyle... Şi poate că acesta este un argument împotriva criticilor severi care îi reproşează lui sir Arthur că şi-a schematizat personajul, reducându-l la funcția sa simbolică, dictată de necesitățile specifice genului.

De peste o sută de ani cititorii fideli ai lui Doyle îşi pun firesc întrebarea dacă Sherlock Holmes a existat aievea, mai bine zis dacă, atunci când şi-a creat extravagantul personaj, titan al raționamentului deductiv, Conan Doyle ar fi avut un model real care să-l fi inspirat. O indicație găsim în aceeaşi lucrare autobiografică: M-am gândit", notează autorul, „la vechiul meu profesor Joe Bell, la profilul său de vultur, la apucăturile sale bizare, la darul său ieşit din comun de a remarca anumite detalii. Dacă ar fi detectiv, fără îndoială că ar ajunge să facă din acest exercițiu captivant dar fără obiect ceva cât se poate de asemănător unei ştiințe exacte." Şi, mai departe: „Ce nume voi da personajului meu? Păstrez încă foaia dintr-un carnet de notițe pe care am aşternut diferite nume între care ezitam... Mai întâii m-am oprit la Sherringford Holmes, apoi la Sherlock Holmes. Nu trebuia să-şi povestească propriile isprăvi. Îi trebuia deci un interlocutor banal, care

să-l pună în valoare prin contrast; un nume şters şi discret pentru acest personaj fără strălucire: Watson e destul de potrivit".

Aşadar: doctorul Joseph Bell, profesor la facultatea de medicină a Universității din Edinburgh. Fireşte că afirmația trebuie considerată în limite largi – profesorul Bell n-a fost un model, un tipar imuabil, ci o sursă de inspirație care prefigura oarecum personajul, ca şi Dupin sau Lecoq de la care Holmes a moştenit de asemenea unele trăsături. Şi e firesc să fie aşa: nici Robinson Crusoe nu este o copie fidelă a matelotului Alexander Selkirk şi nici Balzac, când l-a creat pe Vautrin, nu l-a turnat în tiparul fostului ocnaş (apoi şef al poliției) Vidocq. Romanul este prin definiție o operă de ficțiune iar personajele sale sunt, înainte de orice, rodul observației sociale şi analizei psihologice, filtrate prin prisma experienței personale a autorului. Flaubert ştia ce spune când, întrebat fiind cine i-a servit ca „model" pentru Emma Bovary, a răspuns: „Madame Bovary c'est moi"…

Primele două romane, *Un studiu în roşu* şi *Semnul celor patru* au cunoscut succese remarcabile, dar adevărata popularitate a lui Holmes va începe în 1891, când revista *Strand Magazine* începe publicarea povestirilor care vor apărea cu oarecare regularitate până în 1927. La un moment dat, Doyle a încercat să scape de Holmes, pentru a se dedica altor genuri (a scris

câteva piese de teatru şi romane cu caracter istoric şi social), drept care, într-o povestire l-a pus pe sinistrul profesor Moriarty – „Napoleonul lumii interlope", cum îl numeşte – să-l arunce pe eroul nostru într-o prăpastie din Alpi. Cititorii au fost indignați, Doyle şi redacția revistei au fost inundați sub un potop de scrisori de protest, drept care, câteva luni mai târziu, în vitrinele librăriilor apare *Întoarcerea lui Sherlock Holmes*. În Elveția, lângă cascada Reichenbach, unde Moriarty l-a ucis (mai bine zis a încercat să-l ucidă) pe Holmes, se înalță astăzi un obelisc cu o inscripție comemorativă, ridicat pe cheltuiala unuia dintre cele peste şaptezeci de cluburi „Sherlock Holmes" din America (cel mai important, *The Irregulars of Baker Street*, număra printre membrii săi doi preşedinți ai S.U.A., Harry Truman şi Dwight Eisenhower şi este condus astăzi de Isaac Asimov). În regiunea cascadei Reichenbach s-a terminat, în primăvara lui 1985, turnarea celui de-al 15-lea episod al serialului *Aventurile lui Sherlock Holmes*, inițiat de televiziunea britanică.

Şi fiindcă veni vorba de film, se cuvine menționată opinia unor critici după care „totul la Holmes este cinema": cultul pentru detaliu, aspectul pitoresc, pedanteria şi maniile – ca să nu mai vorbim de acțiune. Cinematografia l-a adoptat foarte devreme pe Sherlock Holmes – toate romanele au fost ecranizate, unele de câteva ori, precum şi multe dintre povestiri, bucurându-se de

interpretarea unor actori de primă mărime; debutul lui Holmes pe ecran s-a făcut cu *Sherlock Holmes contra lui Moriarty*, care a fost în acelaşi timp debutul în film al marelui actor John Barrymore; în *Câinele din Baskerville,* memorabilă a rămas interpretarea lui Clive Brook, una dintre celebrele vedete ale cinematografului mut, pentru ca în *remake*-ul sonor al aceluiaşi scenariu prestigiosul actor care a fost Basil Rathbone să obțină un succes răsunător. S-au transpus pentru ecran şi *Semnul celor patru şi un studiu în roşu*, s-au scris şi scenarii autonome care nu prelucrează texte din Conan Doyle, dar păstrează întocmai figura şi personalitatea extravagantului maestru din Baker Street. Într-un interviu din 1979, Alfred Hitchcock, acest maestru neîntrecut al *suspense*-ului, declara că are intenția să producă un film avându-l pe Sherlock Holmes ca personaj principal – câteva luni mai târziu (1980) Hitchcock s-a stins din viață, astfel că proiectul nu s-a realizat. Din păcate…

La naşterea lui Dupin, Lecoq şi Holmes au mai patronat câteva muze (inspiratoare, căci inspirația este rațiunea lor de a fi), unele cu mai vechi stagii în domeniul literaturii, altele legate direct de viață. Se citează uneori şi numele lui Balzac, şi nu numai în legătură cu Vautrin (de care ne vom ocupa pe larg mai departe), ci şi cu *Une ténébreuse affaire*, roman având câteva elemente specifice romanului

polițist: anchetă, pistă falsă, *suspense,* soluție neașteptată – aflate, desigur, sub semnul remarcabilelor calități ale prozei balzaciene, în care observația minuțioasă se împleteşte cu descrierea profundă a pasiunilor omeneşti. Nu trebuie lăsată deoparte nici acea *Gothic Novel* din literatura engleză – categorie analizată de E. Birkhead într-o lucrare intitulată sugestiv *The Tale of Terror* (Londra, 1921) – care abundă în enigme şi întâmplări misterioase, acțiunea desfăşurându-se în conacuri izolate, căzute în ruină, sau în castele bântuite de stafii; printre pionierii genului se numără Horace Walpole cu *Castelul din Otranto* (1764), urmat de Anne Radcliffe *(The Mysteries of Udolfo),* M.G. Lewis *(Călugărul),* Mary Shelley *(Frankenstein)* ş.a.

Romanul gotic a influențat în bună măsură pe creatorii romanului polițist de mai târziu; în acelaşi timp a pregătit pe cititor – a selecționat, putem spune, o categorie destul de largă a publicului amator de „senzații tari", de ceea ce mai târziu se va numi *suspense,* captivat la început de misterul în sine, chiar dacă legat de irațional, de supranatural – şi care în romanul polițist propriu-zis va găsi apoi rezolvarea misterului pe calea raționamentului, a progresiunii logice a narațiunii. Printre autorii romanului gotic găsim precursori nemijlociți ai romanului polițist – de pildă, William Godwin, care încă de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, în *Caleb Williams* (1794),

relatează descoperirea unei crime îngrozitoare, de care este acuzat, pe baza unor probe circumstanțiale, un inocent – cu singura deosebire că ancheta, cu pronunțat caracter psihologic, nu este efectuată de un polițist sau un detectiv. Interesant este faptul că, în acest roman, W. Godwin foloseşte pentru prima oară ceea ce francezul numeşte *recit à rebours* şi germanul *Rückblende* – la noi se foloseşte termenul *playback*, preluat din cinematografie, care nu are numai sensul de reluare a unei înregistrări sau dublarea vocii unui actor (DEX), ci şi pe acela de deplasare (temporară) în trecut a acțiunii pentru lămurirea unor evenimente sau împrejurări legate de narațiunea propriu-zisă; de pildă, un roman polițist poate începe cu citirea actului de acuzare într-un proces, apoi, pe măsură ce martorii (acuzării sau apărării) îşi fac depoziția, narațiunea se deplasează în trecut pentru a expune faptele sau evenimentele la timpul respectiv, prin urmare, fără a respecta succesiunea lor cronologică.

Printre „părinții" romanului polițist trebuie amintit şi William Wilkie Collins, cunoscut şi apreciat atât de Gaboriau cât şi de Conan Doyle; romancier din epoca victoriană, Collins este, printre altele, autorul a două romane *Femeia în alb* (1860) şi *Piatra lunii* (1868), acesta din urmă avându-l ca erou pe sergentul Cuff în care Boileau-Narcejac cred a distinge unele analogii cu Lecoq. După mai bine de un veac, Collins a exercitat o

ciudată atracție asupra cineaştilor şi telecineaştilor: *Piatra lunii* a fost ecranizată de televiziunea britanică, *Femeia în alb* a format obiectul unui serial al televiziunii franceze şi, mai recent, al televiziunii sovietice (seriale prezentate şi la noi, ultimul în 1985).

În sfârşit, este mai presus de orice îndoială că, la naşterea romanului polițist, însăşi delincvența a avut un rol nu tocmai de lepădat. Am amintit de *Misterul Mariei Rogêt*, în care Poe a prelucrat – cu uneltele literaturii, bineînțeles – un caz real; o spune el însuşi, într-o amplă notă la a doua ediție a nuvelei „O tânără fată, Mary Cecilia Rogers, a fost ucisă în apropiere de New York şi, cu toate că moartea ei a stârnit vreme îndelungată un nedezmințit interes, misterul ce o învăluia nu fusese încă dezlegat în timpul când a fost scrisă şi publicată nuvela aceasta. Aici, sub cuvânt că povesteşte destinul unei *grisette* pariziene, autorul a urmărit îndeaproape faptele esențiale ale adevăratului asasinat al Mariei Rogers…"

Istoria Franței (în fapt, ceea ce s-a numit „istoria anecdotică" sau „istoria pe scara de serviciu") înregistrează câteva „afaceri" judiciare care au stârnit în cel mai înalt grad interesul unor cercuri largi. Aşa este, de pildă, procesul marchizei de Brinvilliers, care organiza slujbe religioase în cinstea lui Satan *(messe noire),* cu sacrificiul unor nou-născuți, şi care a ucis prin otrăvire mai multe persoane; judecată, a fost condamnată la

pedeapsa capitală, decapitată în Place de Grève, apoi arsă. Apoi, celebra „afacere a colierului”, o escrocherie de proporții în care a fost implicată însăşi regina (Maria Antoaneta), alături de cardinalul de Rohan, mai mulți curteni, precum şi ciudatul personaj care a fost Cagliostro – caz care până azi n-a fost pe deplin elucidat. Tot aşa cum neelucidată a rămas şi afacerea „curierului din Lyon” din 1796 – uciderea unui funcționar şi a surugiului de poştalion, împreună cu furtul unor asignate în valoare de şapte milioane – crime care au dus la condamnarea şi executarea unui anume Lesurques, una dintre marile erori judiciare ale vremii. Această înşiruire mai poate continua pe multe pagini, cuprinzând diferite cazuri şi afaceri judiciare care au pasionat la vremea lor şi mai pasionează şi astăzi, constituind surse de inspirație pentru prozatori, îndeosebi pentru autorii de romane populare în foileton din veacul trecut, apoi şi pentru pionierii romanului polițist. Unul dintre juriştii notabili din veacul al XVIII-lea, François G. De Pitaval, a redactat nu mai puțin de douăzeci de volume (1734 ş.u.) în care, sub titlul *Causes célèbres et intéressantes,* relatează asemenea cazuri, precum şi desfăşurarea proceselor generate de ele. În dicționarul său literar (din care am mai citat) G.v. Wilpert afirmă că Pitaval a constituit o „sursă tematică pentru primele romane polițiste”.

O asemenea sursă a constituit şi interesanta

biografie a celui care a fost, probabil, cel mai mare aventurier din prima jumătate a veacului trecut (aventurier în sensul bun al termenului, deşi până astăzi se fac auzite voci care afirmă contrariul): Vidocq. O sursă nu numai pentru autorii de romane polițiste, ci şi pentru marii scriitori care au fost Balzac (Vautrin l-a avut ca „model" pe Vidocq, după însăşi mărturisirea autorului) şi Victor Hugo (Jean Valjean din *Mizerabilii*). Aici se cuvine, iarăşi, să avem în vedere că – după cum arată Jean-Charles (în *Valjean*, *Vidocq*, *Vautrin*, Horizons. Paris. 1958). „Fără îndoială, adevăratul Vidocq a fost revăzut de Victor Hugo, care i-a adus unele îndreptări, aşa cum a făcut şi Balzac. Jean Valjean şi Vautrin nu se aseamănă, însă personajul lui Vidocq era îndeajuns de divers pentru ca doi scriitori aşa de diferiți ca Balzac şi Hugo să găsească fiecare în el materialul necesar spre a-şi plăsmui după plac eroul.

După părerea noastră, pentru romanul polițist de mai târziu, Vidocq este important mai ales prin activitatea sa din a doua parte a vieții, când fostul ocnaş devenise polițist, chiar şef al poliției, în care calitate va folosi unele metode uimitor de moderne, aşa cum le vom regăsi la cei mai apreciați dintre polițiştii şi detectivii literaturii genului. Iată de ce merită să ne ocupăm mai îndeaproape de viața şi mai ales de activitatea acestui interesant personaj.

François-Eugène Vidocq s-a născut la Arras, ca fiu al unui brutar. Încă nu împlinise şaisprezece ani când, ca urmare a unor aventuri amoroase, a unor dueluri şi mărunte furtişaguri este arestat prima oră. Eliberat pe garanția tatălui său, recidivează, fuge din oraşul natal întovărășindu-se cu un păpuşar, apoi cu un vânzător de „elixiruri”, se bate din nou în duel cu un soț ultragiat şi, pentru a scăpa de puşcărie, se înrolează în armată; înaintat caporal, dezertează în ajunul bătăliei de la Valmy (1792) şi, pentru a scăpa de Consiliul de război, se căsătoreşte cu Marie-Anne Chevalier, sora unui potentat al regimului. Se pare că această Marie-Anne nu era chiar uşă de biserică şi Vidocq are din nou prilejul să se bată în duel, drept care ajunge iar la închisoare, de unde evadează, pentru a stâlci din bătaie un căpitan care se purtase ireverențios cu una dintre iubitele lui. Şi iată-l din nou arestat…

De data aceasta, însă, detenția va avea urmări grave, din pricina unei întâmplări pe care Jean-Charles o relatează astfel: „Toate necazurile lui Vidocq se trag de la un nenorocit de țăran a cărui «crimă» aminteşte de cea a lui Jean Valjean, deoarece a fost condamnat la închisoare din cauza câtorva baniț de grăunțe şterpelite pentru a-şi hrăni copiii în vremea foametei. Omul a evadat datorită unor hârtii false la plăsmuirea cărora a contribuit şi Vidocq. Prins, îşi va denunța complicii care l-au ajutat să fugă. Înnebunit de

teama pedepsei care îl aşteaptă pentru ceea ce lui i se pare a fi fost o faptă bună, Vidocq evadează la rândul său. E din nou prins, evadează iar, în mai multe rânduri şi când, în sfârşit, se înfăţişează înaintea tribunalului, are o reputaţie de individ primejdios, care îi aduce pedeapsa maximă: opt ani de ocnă." Un alt biograf de-al lui Vidocq (Jean Savant: *Adevăratul Vidocq*, Hachette, Paris) notează: „Opt ani de muncă silnică, după ce a îndurat supliciul expunerii la stâlp şi a lanţului de gât... Totul pentru că a înlesnit ieşirea din închisoare a unui biet ţăran. Când, în aceeaşi vreme, un comisar de poliţie din Lille, acuzat de abuz de putere şi de delapidare, era, drept pedeapsă, doar suspendat din funcţie..."

La ocna din Brest, Vidocq nu-şi dezminte faima de „rege al evadărilor". O primă tentativă se sfârşeşte la spital, „unde e îngrijit de o călugăriţă, de care Victor Hugo îşi va aminti când va crea personajul sorei Simplice", ne asigură Jean-Charles. Apoi, altă evadare, alt eşec. Drept care, Vidocq îşi provoacă o febră puternică înghiţind zeamă de tutun, este internat iar la spital, de unde evadează deghizat în soră de caritate. Prins, este trimis la ocna din Toulon, renumită prin regimul sever aplicat deţinuţilor. Evadează din nou, duce câtva timp o existenţă de fiară hăituită, şantajat de alţi evadaţi (Thénardier din *Mizerabilii),* apoi denunţat şi prins de poliţie. „Să zbori ca o minge între două rachete, dintre care una se cheamă

ocnă iar cealaltă poliție, e o viață în care triumful înseamnă trudă fără sfârşit, în care liniştea mi se pare o trudă imposibilă", spune Vautrin în romanul lui Balzac.

Cum a ajuns Vidocq informator al poliției, nu e pe deplin lămurit. Jean-Charles e de părere că, „deoarece n-a reuşit să trăiască în pace onorabil, şi-a spus că, judecând bine, poliția e preferabilă ocnei. Şi dacă aici Vidocq nu urmează acelaşi drum ca Jean Valjean, aceasta s-a întâmplat din cauză că viața nu e întotdeauna aşa de simplă ca în romane". Şi autorul francez adaugă: „Fără geniu, Vidocq n-ar fi fost decât un spion ca atâția alții."

Activitatea de informator al lui Vidocq este foarte apreciată de inspectorul divizionar Henry, care obține mutarea lui de la ocna din Toulon, la închisoarea Bicêtre de lângă Paris, cu regim mai blând. Suntem în perioada războaielor napoleoniene: în timp ce Europa tremura în fața armatelor corsicanului, câteva mii de tâlhari şi asasini terorizau Parisul. Inspectorul Henry îl vizitează des, la Bicêtre, pe „regele evadărilor" şi „asul deghizărilor", înzestrat cu o forță fizică uriaşă, pe ocnaşul poreclit Mistrețul (în franceză: *Vautrin* mistreț), care cunoştea ca nimeni altul lumea interlopă şi era dotat cu o memorie excepțională. Se apreciază că, în perioada de la Bicêtre (1809–1811), Vidocq a contribuit la arestarea a circa o mie de infractori pe an.

În 1811, Vidocq – acest „serviciu de cazier judiciar” *avant la lettre* şi bazat (deocamdată) exclusiv pe memoria sa prodigioasă – este eliberat şi ajutat să-şi alcătuiască propria lui poliție; o va face, aplicând câteva principii inovatoare pentru acea vreme, cum ar fi identificarea unui infractor după metoda („stilul”) folosită în comiterea infracțiunii şi crearea unei rețele de informatori răsplătiți prin mici favoruri. În acelaşi timp, inițiază acțiuni care tind să confere poliției, pe lângă funcția ei represivă, şi una preventivă – de pildă, îi ajuta pe foştii deținuți, după ispăşirea pedepsei, să se integreze societății prestând o activitate în limitele legii.

Încetul cu încetul, forța polițienească sub conducerea lui Vidocq creşte şi îşi extinde domeniul de activitate, capătă anumite misiuni speciale, unele cu caracter politic, este numită *Sureté* („Siguranță”), nume pe care îl va păstra, în Franța, până aproape de zilele noastre. Acelaşi Jean-Charles, care pare cucerit de fascinanta personalitate a ocnaşului-polițist, notează: „Hoți, falsificatori, asasini se înscriu în palmaresul lui Vidocq, pentru care fiecare afacere e un nou succes. Înzestrat cu spiritul de deducție al lui Sherlock Holmes, vânjos ca un detectiv particular american de cea mai bună tradiție, la fel de şiret ca Perry Mason şi la fel de răbdător ca Maigret, el are toate calitățile polițiştilor moderni, şi, în plus, un amestec de generozitate şi de *fair play* menit

să-l seducă pe Victor Hugo”.

Succesele sale îi creează însă şi mulți duşmani, unii din rândul infractorilor, alții din rândul „colegilor” săi polițişti. Despre cei din prima categorie, Vidocq notează câteva fraze care stau mărturie pentru cunoaşterea profundă a lumii infracționale din vremea lui şi a mentalității ei: „Mulți ocnaşi renumiți pentru îndrăzneala lor au jurat să-mi facă seama de îndată ce vor fi liberi. Dar toți au jurat şi vor jura strâmb. Vreți să ştiți de ce? Deoarece cea mai importantă, ba chiar singura afacere pentru un hoț este să fure. Asta îl preocupă în mod exclusiv. Mă va ucide dacă nu poate să facă altfel ca să-mi ia punga: e meseria lui. Mă va ucide pentru a nimici o mărturie care ar putea să-l piardă: tot din cauza meseriei. Mă va ucide ca să scape de pedeapsă. Dar o dala ce şi-a ispăşit pedeapsa, la ce bun s-o mai facă? Hoții nu ucid în răstimpurile de răgaz… iar pica hoțului nu ține mult”.

Duşmanii săi din a doua categorie, polițiştii invidioşi pe succesele sale, reuşesc până la urmă în intrigile lor şi, în 1827, Vidocq este silit să-şi dea demisia. De bani nu ducea lipsă: un editor îi cumpără memoriile pentru suma de 24.000franci – sumă enormă pentru acea vreme. Dar notele şi documentele puse la dispoziție de Vidocq sunt prelucrate cu vădită rea credință, cu specularea senzaționalului în dauna autenticității, dând naştere la polemici înverşunate şi procese care vor

dura vreme îndelungată. Între timp (întocmai ca Valjean-Madeleine) Vidocq a devenit industriaş – credincios principiilor sale, angajează la fabrica sa de hârtie de la Saint Mandé foşti ocnaşi, spre a le da prilejul să muncească cinstit, drept care negustorii îl reclamă sub diverse pretexte, ba chiar îi intentează procese. La vârsta de cincizeci şi doi de ani, după două căsnicii nereuşite şi numeroase legături extraconjugale, se recăsătoreşte cu o verişoară a lui cu optsprezece ani mai tânără – va fi un menaj fericit care va dura până la sfârşitul vieții sale.

Este o perioadă de profunde transformări în istoria Franței, la care Vidocq participă în felul lui. În 1830, poporul Parisului luptă pe baricade pentru apărarea libertăților lui: Vidocq este neutru (ca Valjean-Madeleine al lui Hugo); dar după abdicarea lui Carol al X-lea, când Ludovic-Filip îl numeşte pe Casimir Perier ministru de interne, Vidocq este rechemat în postul de şef al Siguranței, calitate în care va reprima cu asprime tulburările izbucnite în 1832 cu prilejul înmormântării generalului Maximilien Lamarque: nu va fi, aşadar, pe baricade (ca Enjolras şi Gavroche), dimpotrivă, va fi în fruntea celor ce vor lua cu asalt baricadele – un Javert, un funcționar al poliției, credincios regimului, insensibil, eficace. În acelaşi an, Casimir Périer moare iar regimul nu-i va arăta niciun fel de recunoştință lui Vidocq pentru serviciile aduse, silindu-l să-şi dea din nou

demisia.

Începe o perioadă nouă în viața lui Vidocq, care găseşte un mijloc ingenios pentru continuarea activității sale de polițist: înființează o agenție de protecție împotriva răufăcătorilor; cum avea o faimă bine stabilită, curând, circa patru mii de industriaşi, negustori, chiar bancheri, devin clienții lui. Asigurându-se pentru suma relativ modestă de douăzeci franci pe an; şi tot datorită reputației lui, întreprinderile, prăvăliile şi depozitele asigurate de el erau în general ocolite de răufăcători: se spunea că, prin relațiile sale în lumea interlopă, afla despre proiectul unei spargeri înainte de comiterea ei. Vidocq este un inovator şi în această direcție: întreprinderea lui este prima agenție de detectivi particulari cunoscută în istorie şi, în acelaşi timp, prima întreprindere particulară de protecție împotriva răufăcătorilor (celebra agenție americană *Pinkerton* îşi va începe activitatea câteva decenii mai târziu).

Invidia polițiştilor de meserie se manifestă însă din nou: birourile agenției lui Vidocq sunt percheziționate, i se confiscă dosarele, e arestat şi dat în judecată. Tribunalul îl achită din lipsă de dovezi. Eliberat după trei luni de detenție, Vidocq îşi reface agenția, o lărgeşte prin angajarea de corespondenți în străinătate. În 1842 i se înscenează un alt proces – e condamnat la cinci ani închisoare în prima instanță şi achitat la apel,

dar trebuie să renunțe la întreprinderea lui. După revoluția de la 1848, sub a doua Republică, prietenul său, poetul (şi omul politic) Lamartine îi încredințează câteva misiuni la Londra pentru Ministerul afacerilor externe. Moare în 1858, la onorabila vârstă de 83 de ani, petrecut la locul de veci de câțiva prieteni credincioşi şi de o mulțime de oameni simpli pe care îi ajutase; iar Lamartine avea să scrie despre el: „Îl iubeam, îl stimam… şi voi spune sus şi tare că a fost un om cinstit".

În romanul polițist „clasic", aşa cum îl întâlnim în primele decenii ale veacului nostru (romanul-problemă sau romanul-anchetă), polițistul sau detectivul va apela deseori la serviciul cazier, ale cărui baze au fost puse, deocamdată empiric, de Vidocq şi care apoi va fi adoptat în toate țările civilizate şi îmbunătățit cu mijloace tehnice în pas cu vremea – cele mai însemnate fiind fotografia (din față şi profil) şi dactiloscopia (după ce medicul italian M. Malpighi şi antropologul englez Fr. Galton au demonstrat că nu există două amprente digitale identice).

Ceea ce deosebeşte, între altele, romanul polițist (romanul-problemă) de celelalte specii romaneşti este faptul că angajează (sau tinde să angajeze) participarea cititorului la soluția unei probleme. Conan Doyle a intuit importanța acestui procedeu în tehnica romanului polițist atunci când l-a creat pe Watson, care reprezintă, în fond, pe cititorul

angajat în soluționarea cazului: are la dispoziție indiciile pe care se sileşte să le interpreteze, face cunoştință cu un număr de suspecți între care trebuie să găsească pe vinovat (care ar putea fi cel mai puțin suspect!), trebuie să evite pistele false presărate în desfăşurarea acțiunii ca nişte capcane menite să-l inducă în eroare etc. Etc. Schema este destul de rigidă, dar, în mod paradoxal, tocmai această rigiditate va duce la dezvoltarea continuă a romanului-problemă vreme de patru decenii (aproximativ: 1900–1940) printr-un proces pe care Boileau-Narcejac îl descriu astfel: „Cititorul va ajunge să prevadă destul de repede şiretlicurile autorului. Acesta va fi condamnat să caute crime din ce în ce mai rare, comise cu arme din ce în ce mai ciudate, în locuri din ce în ce mai neobişnuite şi în împrejurări din ce în ce mai extraordinare. Criminalul va fi din ce în ce mai inteligent, detectivul din ce în ce mai genial, şi romanul polițist va fi silit să urmărească un mit: acela al crimei perfecte”.

Un mit, deoarece, din punctul de vedere al romanului polițist, nu poate exista crimă perfectă: o asemenea crimă n-ar putea fi elucidată şi în consecința n-ar putea constitui subiectul unui roman polițist. De aceea marii detectivi ai literaturii polițiste repetă mereu; „Nu există crima perfectă”. (Hercule Poirot: „Asasinul lasă totdeauna un indiciu la locul faptei. Totul este să-ți pui în funcțiune micile celule cenuşii”.) Dar, aşa

cum arătam, romanul polițist, ca orice roman, este operă de ficțiune – iar afirmația de mai sus, că o crimă perfectă nu poate fi elucidată (şi în consecință făptaşul scapă de rigorile legii) nu trebuie extinsă în sensul că orice crimă neelucidată este o crimă perfectă. Un exemplu: în primii ani ai veacului nostru populația Londrei a fost îngrozită de un lung şir de crime abominabile comise de un sadic pe care ziarele l-au poreclit Jack the Riper („Jack Spintecătorul") şi care până astăzi (dacă mai e în viață, ceea ce e greu de admis) a rămas nedescoperit. Înseamnă asta că este vorba de crime perfecte? Nicidecum (au fost comise în locuri publice, s-au găsit numeroase indicii etc.) – ci mai degrabă că poliția londoneză (faimosul Scotland Yard care nu lipseşte din aproape niciunul dintre romanele polițiste englezeşti) n-a fost capabilă să-l prindă pe ucigaş. În alte cazuri, lucrurile sunt şi mai complicate; aşa este cazul răpirii şi uciderii copilului aviatorului Charles Lindbergh (primul zbor peste Atlantic, 1927): prins în 1932, un anume Bruno Hauptmann a fost judecat, condamnat ca făptaş şi executat pe scaunul electric în 1936; o seamă de jurişti şi criminalişti sunt de părere că probele aduse în justiție nu erau suficiente pentru motivarea sentinței, că în orice caz Hauptmann n-a fost decât un complice cu rol secundar (s-a găsit la el numai o parte a sumei plătite ca răscumpărare), principalul vinovat rămânând

nedescoperit.

Se mai pot cita, firește, multe asemenea cazuri, care au pasionat opinia publică la vremea lor şi au furnizat material rubricilor judiciare ale ziarelor, dar şi juriştilor. Din studierea lor se desprind două concluzii; prima: romanul polițist din primele patru decenii ale veacului nostru – aşadar romanul problemă – le-a ignorat, şi a făcut-o pentru că nedescoperirea făptaşului şi neelucidarea unui caz (sau elucidarea lui numai în parte) contraveneau înseşi condițiilor de bază ale romanului polițist din acea perioadă; a doua: asemenea cazuri vor constitui o sursă agreată de autorii romanului polițist modern – romanul negru cum este uneori numit – în care violența ocupă un loc important în desfăşurarea narațiunii, manifestându-se în cadrul unor forme ale delincvenței din societatea de consum, cum ar fi răpirile *(kidnapping),* atacul cu mână înarmată *(hold-up),* extorcarea, traficul de droguri etc.

Dar să ne întoarcem la romanul-problemă (şi la problemele sale) care a avut un strălucit reprezentant în Agatha Christie; „Prima doamnă a romanului polițist" a dus până aproape de perfecțiune tehnica acestui gen: circa 80 de titluri, traduse în aproape 60 de limbi, apărute într-un tiraj de peste o sută de milioane exemplare. Agatha Christie are o biografie interesantă, care probabil că n-a rămas fără influențe asupra activității ei literare: născută în 1891, se căsătoreşte cu

colonelul Archibald Christie (în 1914), în timpul războiului lucrează ca infirmieră, apoi divorțează şi se recăsătoreşte cu arheologul Max Mallovan, pe care 11 ajută uneori în activitatea sa – va scrie mai târziu, *O crimă în Mesopotamia*, inspirată, se pare, de o întâmplare reală.

Primul ei roman apare în 1920, ca urmare a unui rămăşag; sora ei pretindea că în romanele polițiste poți ghici, cu mult înainte de sfârşitul cărții, cine e asasinul, şi Agatha a vrut să-i demonstreze că se înşela – aşa s-a născut *Misterioasa afacere Styles*, care constituie în acelaşi timp actul de naştere al lui Hercule Poirot, detectivul destinat să se bucure de o celebritate mondială. Poirot este desigur, cel mai cunoscut dintre personajele Agathei Christie, dar nu şi singurul – mai este Miss Marple, o fată bătrână şi bizară, apoi Parker Pyne, a cărui subtilitate se ascunde în spatele unei politeți exagerate, ca să nu mai vorbim de soții Tommy şi Tuppence Beresford, de Mr. Quin şi Mr. Satterthwaite, şi atâția alții. Cu Agatha Christie, romanul-problemă interbelic atinge, în Anglia, o culme pe care n-o va mai depăşi – cele mai notabile titluri fiind: *Asasinarea lui Roger Ackroyd* (1926), *Crima din Orient Express* (1934), *A.B.C. Contra lui Poirot* (1935), şi *Zece negri mititei* (1938); ele ilustrează cum nu se poate mai limpede şi mai expresiv romanul-problemă (pe care unii îl vor desemna sub numele de romanul-anchetă, alții îl vor numi romanul-enigmă).

O întâmplare ieşită din comun din viața Agathei Christie: în 1926, în timp ce soțul ei se afla pe un şantier arheologic, scriitoarea a dispărut de acasă; alertată, poliția a reuşit s-o găsească după zece zile într-o cameră a unui modest hotel dintr-un orăşel din sudul Angliei – un caz de amnezie totală (din fericire temporară); Agatha nu ştia cum ajunsese acolo, nu-şi amintea nimic din ce făcuse în intervalul celor zece zile. La aproape şase decenii de la această întâmplare, în 1985, modestul hotel va găzdui o întrunire unică: polițişti, jurişti, medici legişti şi criminalişti din cincizeci de țări s-au întâlnit cu autori de romane polițiste, dezbătând în cadrul unui seminar problemele specifice legate de activitatea lor profesională. Alegerea locului dezbaterilor a constituit un binemeritat omagiu adus aceleia care a fost *The First Lady of Crime Fiction.*

Dintre foarte numeroşii autori care au făurit faima romanului-problemă englezesc niciunul n-a atins ingeniozitatea (şi celebritatea) Agathei Christie şi puțini mai sunt astăzi lizibili – poate doar: Edward Phillips Oppenheim, autor a peste o sută de titluri; Gilbert Keith Chesterton, creatorul lui Father Brown – un preot care rezolvă cazurile în virtutea pregătirii sale teologice; Dorothy L. Sayers, al cărei erou, lordul Peter Wimsey, seamănă întrucâtva cu Hercule Poirot, având în plus un simț al umorului eminamente britanic; în

sfârşit, Roy Vickers, Freeman Wills Crofts, Philip Macdonald, Anthony Berkeley şi alți câțiva. Curios este faptul că autori care s-au bucurat la vremea lor de un răsunător succes sunt astăzi complet dați uitării: Edgar Wallace, de pildă, care în deceniul 1920–1930 a scris cam o sută de romane (*Arcaşul verde*, *Casa misterioasă, Cercul roşu, Asociația secretă Broscoiul, Cartea atotputerniciei*, *Melodia morții*, *Uşa cu şapte broaşte* etc.), apărute în tiraje impresionante, traduse în nenumărate limbi (şi în româneşte), având totdeauna pe coperțile cărților sale sloganul „Este imposibil să nu fi captivat de Edgar Wallace" – a dispărut cu totul din listele autorilor publicați de colecțiile specializate, iar cititorii mai vârstnici, care au fantezia să încerce a reciti romanele sale, sunt neplăcut impresionați de neglijența stilului şi înduioşați de naivitatea cu care sunt scrise… Ca şi în cazul altor categorii literare, timpul îşi spune şi aici cuvântul şi astăzi este imposibil să mai fi captivat de Edgar Wallace. Fireşte că nu este vorba numai de Edgar Wallace – problema care se pune este a stabili cauzele regresului rapid, după o perioadă de mare înflorire a romanului-problemă englezesc (cu cele câteva excepții notabile menționate mai sus).

O primă cauză o constituie, probabil, rigiditatea schemei romanului – problemă englezesc – schemă pe care au respectat-o, în linii generale, toți autorii. În septembrie 1928, într-un studiu

publicat în *American Magazine*, filologul Willard Huntington (autor al mai multor romane polițiste de bună calitate, apărute sub pseudonimul S.S. Van Dine) definea romanul polițist ca pe „un fel de joc intelectual. Mai mult, este, dacă putem spune astfel, o probă sportivă în care autorul trebuie să se întreacă în mod loial cu cititorul”. Apoi, filologul american stabilea nu mai puțin de douăzeci de norme pe care orice bun autor de romane polițiste trebuie să le respecte – norme care în parte coincid cu cele deduse din povestirile lui Poe şi în parte vin în completarea lor. Între altele: cititorul şi detectivul trebuie să aibă şanse egale în rezolvarea problemei; autorul nu trebuie să folosească față de cititor alte trucuri decât cele folosite de făptaş față de detectiv; făptaşul trebuie descoperit printr-o serie de deducții şi nu din întâmplare sau printr-o mărturisire spontană; nu există roman polițist fără măcar un cadavru; vinovatul trebuie să fie o persoană care a jucat un rol mai mult sau mai puțin important în cadrul narațiunii; nu trebuie să existe decât un singur vinovat, indiferent de numărul asasinatelor comise; societățile secrete şi mafiile nu-şi găsesc locul în romanul polițist, altfel acesta se transformă în roman de aventuri sau de spionaj; atât maniera în care se comite crima, cât şi mijloacele folosite la descoperirea vinovatului trebuie să fie raționale şi ştiințifice; autorul nu trebuie să aleagă pe vinovat din rândul profesioniştilor crimei, care țin de domeniul

faptului divers polițist, în timp ce o crimă comisă de un stâlp al bisericii sau de o bătrână cunoscută pentru operele ei caritabile este într-adevăr fascinantă; ceea ce a fost prezentat ca o crimă nu trebuie, la sfârşitul romanului să se dovedească a fi un accident sau o sinucidere, căci aceasta înseamnă să-l păcăleşti pe cititor într-un mod de neiertat; marile comploturi internaționale n-au ce căuta în romanul polițist, care trebuie să reflecte experiența şi preocupările cotidiene ale cititorului, să oglindească într-un fel propriile sale aspirații sau emoții refulate.

Acceptate de marea majoritate a autorilor de romane polițiste, aceste reguli au creat o schemă rigidă, înlăuntrul căreia jocul fanteziei nu dispunea decât de un spațiu limitat. Mai mult, ele tindeau să scoată romanul polițist din sfera literaturii – sau, în orice caz, să-l marginalizeze, să-l împingă către spațiile periferice ale acestei sfere – impunându-i interdicții ca: „Romanul polițist autentic nu trebuie să conțină niciun fel de intrigă amoroasă. A introduce în el dragostea înseamnă, în fond, a deregla mecanismul problemei pur intelectuale"; sau: „Nu trebuie să existe, în romanul polițist, lungi pasaje descriptive, şi nici analize subtile sau preocupări de creare a atmosferei... dacă autorul a reuşit să dea impresie de real şi să capteze interesul şi simpatia cititorului, atât față de personaje cât şi față de problemă, a făcut destule concesii tehnicii

literare". Fiindcă, în concepția lui W. Huntington, „Romanul polițist este un gen bine definit. Cititorul nu caută aici nici rafinamente literare, nici virtuozități de stil şi nici analize foarte profunde, ci un anumit stimulent al spiritului sau un soi de activitate intelectuală de felul celeia pe care o găseşte asistând la un meci de fotbal sau aplecându-se asupra unui joc de cuvinte încrucişate."

Este, cum arătam, una dintre cauzele regresului romanului-problemă: respectarea unor atare reguli trebuia să ducă în mod necesar la rutină, prin însăşi îngustarea mijloacelor de exprimare şi limitarea posibilităților de desfăşurare a narațiunii. La aceasta s-au adăugat pe de-o parte decorul foarte puțin variat, pe de alta personajele care revin mereu: Londra cu cețurile ei sau reşedințele de la țară cu terenuri de golf; castele moştenite de la romanul baroc (minus fantomele), reşedințe ale aristocrației în care fiecare masă, fie chiar o simplă ceaşcă de ceai, se desfăşoară după un ritual păzit cu străşnicie; aristocrați bântuiți de manii, care colecționează obiecte bizare şi-şi dezmoştenesc nepoții; notari scorțoşi descinzând din literatura victoriană şi colonei în retragere marcați de ciudate boli tropicale contractate în timpul serviciului în Indii; în sfârşit, fie un inspector superinteligent (de la Scotland Yard, fireşte), fie polițistul de provincie, stângaci şi mărginit, cu rol de simplu figurant, căci cazul va fi

rezolvat de detectivul amator înzestrat cu calități excepționale. Nu este aşadar de mirare că spre sfârşitul celei de-a patra decade, romanul polițist englezesc îşi epuizase resursele şi, cu unele notabile excepții, se repeta – iar cititorul, plictisit, avea oarecare dreptate să spună: „Dacă ai citit unul (sau două-trei) le-ai citit pe toate”…

Uneori, categoria este desemnată prin „romanul polițist anglo-saxon” – greşit, după părerea noastră: nu este anglo-saxon, ci englez; fiindcă, oricât ar părea de curios, deşi regulile sale imuabile au fost consemnate de un american, autorii americani au fost printre cei dintâi care au început să le abandoneze: poate fiindcă nu aveau castele, nici aristocrați, dar mai degrabă fiindcă în perioada interbelică S.U.A. Au cunoscut un soi de delincvență aparte, favorizai de legea prohibiției, care a dus la crearea bandelor de traficanți de alcool (de tipul aceleia conduse de Al Capone), apoi a unor „specialişti” în jafuri cu mâna înarmată (John Dillinger, Bonny Parker şi Clyde Barrow) şi a unor vaste asociații perpetuând crima organizată (Cosa Nostra) modelate după (şi asociate cu) Mafia.

Romanul-problemă american a început astfel să se desprindă de cel englez, la început cu oarecare timiditate, printr-o lărgire a temelor, adaptate la condițiile americane. Cel mai remarcabil reprezentant al său este Ellery Queen – pseudonimul a doi veri, Manny şi Danny, ambii

născuți în 1905, în Brooklyn (New York). Prima lor carte, *Misterul pălăriei de mătase*, au scris-o în 1928 pentru un concurs care le-a adus un premiu de 7500 dolari – şi astfel Ellery Queen a devenit un personaj (şi un autor) celebru peste noapte. De aproape o jumătate de veac, în S.U.A. Apare şi periodicul *Ellery Queen Mystery Magazine*, tradus în mai multe limbi de circulație internațională, care militează pentru romanul-problemă (varianta americană), deşi foarte curând va face loc în paginile sale şi romanului-negru (Fiind vorba de o publicație periodică, termenul „roman" ar trebui înlocuit prin „nuvelă" şi „schiță" – literatura anglo-saxonă foloseşte expresia *short story* – dar „nuvelă-problemă" sau „nuvelă-neagră" ni se par expresii nu prea fericit alese.)

Alături de Ellery Queen se cuvin citați Rex Stout – creatorul lui Nero Wolfe, detectivul cântărind peste o sută de kilograme, care rezolvă cazurile cultivând orhidee şi participând la mese întocmite cu rafinament gastronomic – și Erle Stanley Gardner, care a început să scrie după o prodigioasă carieră de avocat – de altfel, eroul său, Perry Mason, nu este nici polițist şi nici detectiv, ci avocat şi toate romanele lui Gardner sfârşesc în sala de şedințe a tribunalului. Acelaşi autor va crea, sub pseudonimul A. Fair, cuplul de detectivi particulari Berta Cool – Donald Lam, în câteva romane mai degrabă „negre" şi pătrunse de un umor specific american. În sfârşit, Earl Der

Biggers, creatorul detectivului chinez Charlie Chan, şi-a cucerit celebritatea mai ales prin cele câteva filme turnate, în perioada interbelică, după romanele sale – filme comerciale, realizate cu mijloace modeste, al căror succes de casă probabil că trebuie atribuit actorului Warner Oland în rolul titular. (Cazul nu este unic, el s-a repetat şi se repetă mai ales în seriale de televiziune – un exemplu: *Sfântul,* turnat după romanele lui Leslie Charteris, a înregistrat un meritat succes nu atât datorită scenariilor, în fond banale, cât interpretării nuanțate a lui Roger Moore şi, bineînțeles, regiei şi echipei de filmare calificate.)

Vom remarca aici că, mai mult ca romanul polițist englezesc, cel american foloseşte frecvent personajul de serial – practică foarte veche care în bună parte trebuie pusă pe seama acelor *dime-novels* („fascicolele de zece cenți" pe care le menționam în legătură cu literatura western). O anume Ann Stephens este prima autoare americană a unui roman în fascicule de zece cenți: *Malaeska, The Indian Wife of the White Hunter* („Malaeska, soția indiană a Vânătorului Alb"), apărut în preajma Războiului de secesiune (1860).

Față de succesul răsunător al sistemului „în fascicule", editorii Erastus F. Beadle, Irwin P. Beadle şi Robert Adams, cărora li s-a adăugat apoi George P. Munro, au început să scoată masiv asemenea seriale, cuprinzând mai întâi westernuri („aventurile" unor pionieri şi şerifi ca Buffalo Bill,

William Hickock, Kit Carson, ş.a., între care cel al lui Edward L. Wheeler, avându-l erou pe Deadwood Dick, apărut începând cu 1884, a bătut toate recordurile de tiraj), apoi nuvele polițiste, deocamdată tributare regulilor general acceptate (prohibiția cu cortegiul ei de violență, de *bootleggers* şi *killers* va fi legiferată mai târziu), dar în care se întrevedeau elemente ale romanului polițist modern; de pildă, în serialul *Old Sleuth* publicat de G.P. Munro se foloseau diverşi termeni din argou *(slang),* limbaj convențional al răufăcătorilor, practică pe care autorii mai noi (Mickey Spillane în S.U.A. Şi Frederik Dard în Franța ş.a.) o vor utiliza pe scară largă. (Însuşi termenul *sleuth,* însemnând la origine „urmă lăsată de vânat", lansat în serialul lui Munro, este folosit şi astăzi – după o sută de ani! — pentru a desemna, oarecum depreciativ, detectivul aflat în anchetă; în româneşte: „copoi", „sticlete".)

Printre cei mai apreciați şi mai prolifici autori de *dime-novels* se cuvin citați Edward S. Ellis, Ned Buntline (pseudonimul lui Edward Z.C. Judson), Burt L. Standish (William Gilbert Petten), Maine Reid (romanul acestuia, *Călărețul fără cap*, scris în 1866, a apărut şi în versiune românească în 1961) şi Prentiss Ingraham. În ciuda tirajelor uriaşe, niciunul dintre aceşti autori nu s-a îmbogățit – ceea ce nu se poate spune şi despre editori: Erastus F. Beadle a lăsat, la moartea lui (1894), o moştenire de aproape trei milioane

dolari, iar G.P. Munro de peste zece milioane; sunt cifre care vorbesc de la sine de succesul fără precedent al acestui gen de activitate editorială, de preferințele unor cercuri largi de cititori pentru povestirile western şi polițiste – şi trebuie să ținem seama că e vorba de dolari de la sfârşitul veacului trecut, corespunzând cu de şapte până la opt ori valoarea de astăzi.

Romanul polițist american a fost uneori influențat de fascicolele de zece cenți, îndeosebi de serialul *Nick Carter* creat de John R. Coryell. Americanul Nick Carter a fost (şi este încă într-o anumită măsură) ceea ce au fost Holmes şi Poirot pentru englezi şi Maigret pentru francezi; numai că Nick Carter nu este un amator bine situat din punct de vedere material, pentru care rezolvarea cazurilor este un fel de *hobby* (Holmes), şi niciun profesionist, salariat al poliției judiciare, pentru care elucidarea unui caz şi prinderea făptaşului este o obligație de serviciu (comisarul Maigret) – Nick Carter este un detectiv particular, un *private investigator*, un profesionist, desigur, de vreme ce meseria de detectiv constituie unica lui sursă de venituri, dar, în acelaşi timp, un independent, nesupus constrângerilor unei ierarhii, un liber profesionist lucrând (aproximativ…) în limitele legii. Numele lui a devenit sinonim cu termenul „detectiv”, era un *sleuth,* spre deosebire de slujbaşul poliției, de *cop* (de la *Cooper* „cupru”,

polițiștii având insigna din acest metal).

La un moment dat, față de succesul broşurilor cu aventurile sale, apariția săptămânală nu mai putea acoperi cererea şi Corryell şi-a luat doi colaboratori – doi „negri”, cum se spune în limbaj familiar – iar după moartea lui Corryell alți autori (anonimi) au preluat personajul, ducându-l până aproape de zilele noastre; fiindcă Nick Carter a supraviețuit autorului său, ținând pasul cu vremea: la început, anchetele sale semănau cu ale lui Holmes, apoi a pornit să lupte împotriva jefuitorilor de trenuri, trecând treptat la combaterea contrabandiştilor de alcool, a răpitorilor de copii, a jefuitorilor de bănci, a gangsterismului organizat, a politicienilor corupți, a traficanților de droguri, a extorcatorilor, a organizațiilor de tip mafiot etc. Etc. Era mereu actual, transpunând în plan literar rubricile juridice ale ziarelor – de altfel, mare parte dintre „negrii” care redactau aventurile sale proveneau din cercurile ziariştilor. Preluat de autorii de benzi desenate, de revistele pentru copii, de cinematografie, de scenariştii emisiunilor de radio şi TV, de agențiile specializate în publicitatea comercială, devenise la un moment dat unul dintre simbolurile modului de viață american, alături de *chewing-gum*, de coca-cola, de baseball, de jazz, de concursul anual pentru alegerea unei Miss America…

O discuție despre valoarea literară a acestor

povestiri în fascicule este lipsită de obiect având în vedere viteza fantastică în care lucrau autorii lor – P. Ingraham, de pildă, scria (dicta…) o povestire de 100 de pagini în 24 ore. Cât priveşte valoarea lor educativă (ele se adresau în bună parte tineretului), discuțiile n-au lipsit: încă din 1864, în *North American Review,* au fost analizate povestirile apărute în editura Beadle Adams; tema a fost dezbătută pe larg şi în 1880, apoi de câteva ori până aproape de zilele noastre, la discuții participând critici literari, profesori, pedagogi şi educatori care au atras atenția asupra excesului de violență din *dime-novels* şi a influenței lor nefaste asupra adolescenților. Discuții interesante, dar fără consecințe – fiindcă editorii şi autorii aveau şi ei argumentele lor, nu lipsite de logică, între care două sunt peremptorii – în primul rând, că povestirile nu fac decât să oglindească o tristă realitate a vremii şi locului: când, într-un oraş ca Chicago, banda lui Al Capone îşi împroaşcă rivalii cu gloanțe de arme automate pentru a obține monopolul distribuirii ilicite a alcoolului într-un anumit cartier, adolescentul nu mai trebuie să cheltuiască zece cenți pentru fascicula cu Nick Carter, ci numai doi cenți pentru un ziar oarecare; în al doilea rând, în orice *dime-novel* justiția triumfă şi făptaşul îşi primeşte până la urmă pedeapsa, ceea ce nu se întâmplă şi în realitate: acelaşi Al Capone, autor a zeci de crime şi etichetat „Inamicul public nr. 1”, a

fost de câteva ori judecat şi achitat din lipsă de dovezi, pentru a fi în cele din urmă condamnat la zece ani închisoare pentru… evaziune fiscală.

Nick Carter şi-a continuat, aşadar, „cariera", oglindind un anume specific al delincventei şi pregătind apariția romanului polițist modern, care va găsi în Dashiell Hammett pe unul dintre cei mai de seamă precursori. Vreme de mai mulți ani, Dashiell Hammett a lucrat ca detectiv la agenția *Pinkerton* Co., a fost, prin urmare, un *private investigator*.

Numele lui Allan Pinkerton, un imigrant de origine scoțiană, devine cunoscut încă din 1862, în plin Război Civil, când este însărcinat să organizeze un serviciu secret – primul de acest fel din istoria S.U.A.; printre agenții strecurați în spatele liniilor confederate, unul dintre cei mai eficienți a fost Timothy Webster, care însă până la urmă a fost prins şi, după o judecată sumară, spânzurat la Richmond. După război, Allan Pinkerton demisionează şi îşi alcătuieşte propria agenție de detectivi, obținând, între altele, un succes răsunător în 1868, când – angajat de un consorțiu bancar – reuşeşte să aresteze banda fraților Reno care comiseseră numeroase asasinate şi mai multe jafuri de bănci şi de trenuri în Indiana şi Illinois; membrii bandei n-au mai apucat să apară în fața tribunalului: o mulțime furioasă a forțat porțile închisorii, i-a scos pe tâlhari şi i-a spânzurat de ramurile unui copac – a

fost printre cele mai vechi manifestări ale „justiției” lui Lynch, care apoi va tinde să devină frecventă, bucurându-se de o tristă „tradiție” mai ales în statele din Sud (statisticile întocmite de o instituție prestigioasă ca *Tuskegee Institute* arată că, între 1882 şi 1936, în S.U.A. Au fost linşate 4 672 persoane: 3383 negri şi 1289 albi).

Agenția *Pinkerton* prelua uneori cazuri mai complicate, pe baza unor angajamente cu guvernul, cum s-a întâmplat în 1882, când s-au produs mari fraude în cadrul contractelor pentru transporturile poştale: întreprinderi particulare raportau cifre fictive privind reparații de drumuri şi transporturi cu poştalioane, fraude care au păgubit statul cu patru milioane dolari; investigațiile agenților lui Pinkerton au dus atunci la instruirea a 25 procese de fraudă. Allan Pinkerton a murit în 1884, dar agenția şi-a continuat activitatea sub conducerea emulilor săi. Un mare succes, care a consolidat bunul renume al organizației, a fost arestarea mai multor jefuitori de bănci, în 1908–1910, agenția fiind angajată prin contract de *American Express*, contract la care s-au asociat şi alte companii.

O paralelă între François Vidocq şi Allan Pinkerton ne va dezvălui unele ciudate similitudini în metodele de lucru ale agenților lor de detectivi particulari, dar şi câteva deosebiri esențiale: Vidocq are, înainte de toate, meritul de netăgăduit de a fi fost primul, Pinkerton pe cel de a fi pus

bazele unei organizații moderne, care şi astăzi, după mai mult de un veac de la înființarea ei, constituie un model pentru orice *private investigator*. Vidocq şi Pinkerton au fost printre cei mai eficienți polițişti „particulari" din istoria criminologiei – şi unul, şi celălalt au trebuit să facă față, nu o dată, şicanelor şi piedicilor puse de poliția oficială, izvorâte din invidie şi din faptul că existența unor asemenea organizații particulare paralele conferea, implicit, poliției de stat un certificat de incapacitate profesională.

Dashiell Hammett a lucrat la *Pinkerton Co.* Într-o perioadă când activitatea agenției începuse să scadă în amploare: în 1908 se înființase Biroul de Investigații pe lângă Ministerul Justiției, transformat apoi (1935) în Biroul Federal de Investigații (F.B.I.), cu atribuții mult lărgite; în 1929 s-a produs marele crah de la bursa din New York, urmat de o criză economică acută; în 1933 a fost abolit Al Optsprezecelea Amendament – după paisprezece ani de prohibiție, producția şi comercializarea de băuturi alcoolice devenea legală. Acesta este fundalul pe care se desfăşoară acțiunea romanelor lui D. Hammett: *Şoimul maltez* (a cărui ecranizare i-a prilejuit lui Humphrey Bogart o interpretare memorabilă), *Cheia de sticlă*, *Dolari însângerați*, *The Red Harvest* („Secerişul roşu"), *The Thin Man* (aprox.: „Slăbănogul") şi altele.

Suntem departe de romanul-problemă-

englezesc. Detectivul nu mai este un inspector de poliție sau un amator înzestrat cu calități excepționale, ci un profesionist conştiincios şi eficace, cinic şi practicând umorul negru; el se aseamănă până la un punct cu asasinul de profesie *(killer)* tocmit de celebrul (şi misteriosul) *Crime Syndicate:* amândoi „lucrează" pe baza unui contract şi folosesc aceleaşi metode brutale – diferența constă în poziția lor față de lege. Acțiunea nu se desfăşoară pe domenii ale aristocrației sau în saloane luxoase, ci pe stradă, în cartiere sărace şi suprapopulate, eventual în baruri deocheate sau tripouri clandestine. Arma automată şi dinamita iau locul pistolului şi stiletului. Crima nu mai e crimă, ci se transformă uneori în masacru: în *The Red Harvest*, detectivul îşi desfăşoară activitatea într-un oraş dominat de două bande rivale, pe care le ațâță una împotriva celeilalte, ele exterminându-se reciproc – un adevărat masacru… după care oraşul rămâne „curat" şi cetățenii cinstiți îşi pot vedea liniştiți de treburile lor. Limbajul este direct, eliptic, brutal, fără înfloriturі, metafora nu se manifestă decât în termenii argotici.

La Dashiell Hammett nu există mister, nu există enigmă ce urmează a fi elucidată cu ajutorul anchetei. Există, desigur, un soi de anchetă dar nu este statică, ci în continuă mişcare, este însăşi lupta pe care legea, prin reprezentantul ei (provizoriu), detectivul particular, o duce

împotriva răufăcătorilor – poliția va interveni abia la urmă, pentru a deferi justiției pe criminali (pe cei care au mai rămas în viață după „ancheta” impetuoasă a detectivului...). Dialogurile lungi între anchetatori şi martori au dispărut. Se vorbeşte scurt, sacadat, „la chestiune” – se vorbeşte în argou şi în fraze presărate cu umor negru. D. Hammett şi mai ales numeroşii autori care au urmat pe calea deschisă de el, printre care Mickey Spillane şi Carter Brown, nu mai folosesc, de pildă, verbe ca „a omorî”, „a ucide”, sau „a asasina” – ci „a elimina”, „a trece dincolo”, „a răci”, „a lua la plimbare”; iar despre victima ucisă într-o dispută cu pistolul se spune: „a oprit din drum un glonte”, sau „s-a aflat pe traiectorie”, sau „a făcut pe ținta mişcătoare”, sau „i-au intrat douăzeci grame plumb sub piele”. De altfel, nici pistolul nu mai este pistol, ci „fier”, sau „jucărie”, sau „puşcoci”, sau „justițiar”, iar mitraliera – celebra Thompson cu țeava retezată – devine „maşină de scris”, sau „țăcănitoare”, sau „stropitoare”, sau „semănătoare de boabe”, sau „ghitară” etc. Etc.

Este un limbaj în bună măsură convențional, creat de romanul polițist „negru” american (şi specific lui), care a produs dificultăți traducătorilor: Marcel Duhamel, inițiatorul şi îngrijitorul colecției pariziene *Série Noire* (în vara anului 1985, colecția a împlinit 40 ani de apariție neîntreruptă, ajungând la numărul 2000) a trebuit să facă un instructaj special cu traducătorii

pentru stabilirea de echivalențe în franceză, în ciuda faptului că, după cum se ştie, argoul parizian este foarte bogat şi expresiv.

În afară de autorii citați, printre reprezentanții remarcabili ai romanului „negru" se cuvin citați americanii James Cain *(Poştaşul sună totdeauna de două ori),* Horace Mecoy *(Giulgiurile n-au buzunare* – primul roman „negru" tradus în româneşte, 1946), Chester Hymes (autor de culoare care îşi plasează acțiunea în Harlem, cartierul negrilor din New York), Ed. McBain, Henry Kane, Edward S. Aarons şi câțiva mai tineri printre care Bill Pronzini. În Anglia: Peter Cheyney, Raymond Chandler (al cărui erou, Philip Marlowe, a făcut o prodigioasă carieră cinematografică) şi, înainte de toate, James Hadley Chase (pseudonimul lui Rene Raymond), pe care mulți îl iau drept american, poate fiindcă acțiunea unei părți a romanelor sale e plasată în S.U.A. Prima lui carte, *No Orchids for Miss Blandisch* (aprox.: „D-ra Blandish nu suportă orhideele"), apărută în 1939, a fost primită mai întâi cu stupoare, apoi a făcut senzație: unii critici sunt de părere că este primul roman „negru" în adevăratul sens al termenului; J.H. Chase s-a născut la Londra, a făcut războiul în aviația britanică (R.A.F.), a trăit în Franța până în 1961, când s-a mutat în Elveția, unde a murit în februarie 1985, la aproape 80 ani, după ce a scris 80 romane, în

care, cum s-a observat nu fără temei, este influențat de James Cain şi John Steinbeck *(Oameni şi şoareci)* şi de teoriile neofreudiene. În biblioteca vilei sale din Corseaux-sur-Vevey s-a găsit, între altele, un dicționar de argou american, ținut la zi cu adnotări făcute de mâna lui.

Cinematograful a sesizat foarte curând avantajele ecranizării romanului „negru", cum nu se poate mai potrivit scenariului de film: dialog scurt, schimbări dese de decor şi, înainte de toate, acțiune continuă. Producția cinematografică postbelică a fost astfel puternic influențată de romanul polițist modern – au apărut chiar regizori „specializați" (Alfred Hitchcock ş.a.) – iar la rândul său, a influențat romanul polițist, care a început, să semene din ce în ce mai mult cu scenariul de film. Romanele lui J.H. Chase, de pildă, au fost ecranizate de regizori dintre cei mai apreciați: Julien Duvivior, un clasic al cinematografiei franceze, a adaptat *Omul în impermeabil,* cu Fernandel şi Bernard Blier, iar Joseph Losey *Eva,* cu Jeanne Moreau; *Carnea orhideelor,* o continuare a controversatului *No Orchids for Miss Blandish,* a prilejuit regretatei Simone Signoret o interpretare memorabilă.

Filmul nu numai că a influențat romanul polițist modern, dar este foarte probabil că, în perioada interbelică, a contribuit la însăşi apariția romanului „negru", la cristalizarea unor forme ale sale – filmele „cu gangsteri" ale vremii aveau câteva

dintre elementele pe care le vom întâlni mai târziu în romanul (şi filmul) „negru”: acțiunea trepidantă, desfăşurată pe fondul schimbării continue de decor şi pe fondul sonor al răpăiturilor de arme automate; nu lipsea nici argoul, nici umorul negru şi nici detectivul (care uneori era un reporter). Cele mai bune producții ale genului au consacrat câțiva actori specializați în roluri printre care James Cagney, George Raft, Edward G. Robinson (originar din România) – şi însuşi Humphrey Bogart şi-a început excepționala carieră interpretând rolurile de *hootlegger,* pe care nu le-au refuzat nici alți actori de prestigiu ca Tyrone Power, Paul Muni sau Henry Fonda.

S-a pus încă de atunci problema influenței dăunătoare ale unor asemenea filme în măsura în care perpetuează un climat de violență; în preajma războiului, sub administrația preşedintelui Franklin D. Roosevelt, o comisie senatorială a întocmit chiar un raport care analiza acest gen de producții ale unor studiouri de filme, posturi de radio, edituri; s-a arătat atunci, pe bună dreptate, ca respectivele scenarii şi povestiri oglindesc o dureroasă realitate a societății americane şi că soluția cea mai adecvată n-o constituie impunerea unor restricții asupra lor, ci luarea de măsuri energice împotriva gangsterismului şi a crimei organizate, după vechiul şi înțeleptul adagiu latin: *sublata causa, tollitur effectus* – suprimarea cauzei duce la înlăturarea efectului.

Filme ca *Scarface* („Omul cu cicatrice”) sau *Inamicul public nr. 1* au influențat, fără îndoială, romanul „negru”, care tocmai în acea perioadă începuse să se desprindă de romanul-problemă şi să-şi definească opțiunile, mijloacele şi stilul proprii. *Inamicul public nr. 1* redă, se pare că destul de fidel, viața şi isprăvile lui John Dillinger, jefuitor de bănci având la activul său optsprezece asasinate; a fost la rândul lui ucis de polițişti (în 1932), la ieşirea dintr-un cinematograf unde fusese cu prietena lui, o fată frumoasă pe care ziariştii o numeau „femeia cu părul roşu”, deoarece identitatea ei nu era cunoscută; astăzi ştim că se numea Anna Sage, era originară din Timişoara – cu recompensa obținută pentru denunțarea tâlharului s-a întors în oraşul de pe malurile Begăi, unde a trăit, modestă şi anonimă, până la o vârstă respectabilă.

Romanul „negru” s-a impus curând în Marea Britanie şi cu oarecare întârziere în Franța, probabil şi datorită faptului că francezii aveau o anume tradiție în ce priveşte romanul-problemă: mai întâi, romanele populare în foileton *(Fantomas*, *Rocambole,* ş.a.), apoi, cele două povestiri ale lui Gaston Leroux, *Misterul camerei galbene* şi *Parfumul doamnei în negru* şi, în sfârşit, serialul *Arsene Lupin* al lui Maurice Leblanc. Astăzi greu digerabile, povestirile cu Arsene Lupin, „gentlemanul-spărgător”, s-au bucurat la vremea

lor de mare vogă-J.-P. Sartre, în *Cuvintele*, notează: „Îl adoram pe acest Cyrano al lumii interlope, pe Arsene Lupin… forța sa herculeană, curajul său maliţios, inteligența sa tipic franceză…” Francezul Arsene Lupin corespunde într-o oarecare măsură americanului Nick Carter, în sensul că amândoi satisfăceau preferințele unui public foarte larg pentru acest gen de literatură, dar fiecare în felul lui: e de la sine înțeles că inteligența lui Nick Carter nu putea fi „tipic franceză”, aşa cum „metodele” lui Lupin nu puteau corespunde caracterelor tipice ale delincvenței de peste ocean.

Lui Leroux şi Leblanc li s-au adăugat mai târziu Pierre Véry, Stanislas A. Steeman („părintele” inspectorului Wens), Ives Dartois, Noël Vindry (de profesie judecător de instrucție), Claude Aveline, Pierre Nord (ofițer în biroul 2 al M. St. M.) şi alții. Din 1931, Georges Simenon începe să publice la editura Fayard povestirile sale în centrul cărora se află comisarul Maigret şi curând romanul polițist francez recupera repede rămânerea în urmă; Simenon este tributar romanului-problemă, mai ales în primele sale cărți, dar Maigret aduce câteva elemente noi care îl deosebesc de Dupin, de Holmes şi chiar de Poirot: el nu practică deducția erudită şi înainte de a explica încearcă să înțeleagă, psihologia făptaşului îl interesează mai mult chiar decât fapta în sine – Maigret este sensibil şi uman, uneori el simte compasiune şi

pentru criminal când fapta acestuia este comisă sub impactul unor pasiuni eminamente omeneşti; Boileau-Narcejac au dreptate când afirmă (în op cit.): „În fond, Maigret nu face parte din poliția judiciară decât din întâmplare. El este medic, avocat, duhovnic mai degrabă decât comisar.” Şi psihiatru – am adăuga – cunoscător sensibil şi receptiv al sufletului omenesc.

Față de opera enormă a lui Simenon – cam 420 romane, în mare parte polițiste – reproşul ce i s-a adus, că ar fi inegal şi chiar neglijent în privința stilului, se explică în mod firesc (Al. Dumas a scris 250 romane, Balzac „numai” 150). Despre productivitatea ieşită din comun a lui Simenon circulă următoarea anecdotă: unui reporter care se prezintă la domiciliul scriitorului pentru a-i lua un interviu, jupâneasa îi spune: „Domnul Simenon a început azi dimineață un nou roman şi nu primeşte pe nimeni până nu-l termină”. „Să revin peste câteva zile”, zise reporterul. „Nu, domnule”, replică jupâneasa, „reveniți la ora patru după-amiază”.

Oricum, Georges Simenon, dacă n-a înnoit romanul-problemă, în orice caz l-a renovat şi l-a ajutat astfel să reziste asaltului impetuos (agresiunii, am putea spune) pa care o întreprindea asupra lui romanul „negru”. Acesta din urmă începu să câştige adepți şi printre autorii francezi Terry Stewart (pseudonimul lui Serge LaForest), Jean Amila, José Giovanni, Auguste Lo

Breton şi alți câțiva pe care Marcel Duhamel a acceptat să-i publice în *Série Noire* – colecție care rămânea totuşi tributară, în proporție de peste 90, traducerilor din americană (engleză).

În jurul anului 1970, romanul „negru" cucerise cercuri relativ largi de adepți în cea mai mare parte a țărilor din apusul Europei – romanul-problemă (reprezentat în Franța de colecția *Le Masque,* mai veche cu un sfert de veac decât *Série Noire)* părea că se adresează numai pensionarilor conservatori şi domnişoarelor bătrâne, fiind sortit unei dispariții lente dar sigure. Filmul a avut şi în această acțiune de educare (!) a publicului un cuvânt greu; aşa este *Bonnie and Clyde*, adevărată explozie de violență, povestea unei perechi de tâlhari din anii '30, Bonnie Parker (interpretă: Faye Dunaway) şi Clyde Barrow (Warren Beatty), pe care scenariul şi regia îi prezintă, ce-i drept, ca pe nişte asasini, dar în fond nevinovați deoarece amorali; îndreptându-şi Colțul 45 către un casier, Clyde spune: „Eu sunt Clyde Barrow, iar dumneaei este Miss Bonnie Parker. Jefuim bănci"; filmul a primit mai multe premii internaționale în 1968. În 1972, importante premii vor fi decernate filmului *The Godfather* („Naşul") după romanul lui Mario Puzzo – peliculă care numai în S.U.A. A adus încasări în sumă de peste o sută milioane dolari, poate şi datorită excelentei interpretări a lui Marlon Brando în rolul titular, dar mai ales deoarece aducea date inedite în privința

activităților atât de dăunătoare ale Mafiei americane.

Dar iată că şi romanul „negru” începea să dea primele semne de oboseală: ceea ce se întâmplase către 1940 cu romanul-problemă, se întâmpla acum (suntem în primii ani ai deceniului al optulea) cu romanul „negru”. Temele se repetau: un *hold up* asupra unei bănci sau a camionetei blindate care transportă o sumă uriaşă; „curățarea” unui oraş de Mafia care controlează jocurile de noroc şi alegerile municipale; anihilarea rețelei de distribuire a drogurilor şi a filierei sale (de obicei siciliene); ingeniosul şi incoruptibilul *private investigator* punând capăt domniei absolute a căpeteniei de gangsteri – toate astea în timp ce eroul nostru, incoruptibilul detectiv particular, consumă cantități impresionante de whisky (de bourbon, varietate de whisky pe care americanii o preferă scotch-ului), este bătut măr de tot felul de indivizi dar, în ciuda cucuielor, vânătăilor şi coastelor rupte, va cuceri tot felul de blonde sau brune încântătoare, care răspund cu solicitudine farmecului său irezistibil…

Romanul „negru” părea să-şi fi epuizat deci resursele, cititorii se plictiseau şi autorii încep să caute forme noi care, cum se întâmplă de obicei, apăruseră mai de mult dar nu treziseră deocamdată decât un interes moderat (sau niciunul) – în America: William Irish şi Patricia

Highsmith; în Franța: Frederic Dard, Boileau-Narcejac, Charles Exbrayat, Sébastien Japrisot. Astfel a luat naştere romanul poliţist contemporan, numit de unii romanul-*suspense,* al cărui proces de maturizare încă nu s-a încheiat. (Se cuvine să insistăm asupra faptului că aceste denumiri – romanul problemă, romanul „negru", romanul-suspense – sunt convenționale, acceptate prin consens de o parte a criticii şi respinse de altă parte care, pentru romanul-problemă preferă, cum am văzut, denumirile romanul-anchetă sau romanul-enigmă.)

Romanul poliţist contemporan (denumirea „romanul-*suspense*" este numai în parte corespunzătoare) nu a însemnat o întoarcere la romanul-problemă, de la care a preluat însă ancheta şi enigma, nici nu a însemnat o simplă continuare a romanului negru, de la care a preluat stilul direct (cinematografic), limbajul convențional şi, uneori, umorul. Albert Simonin, de pildă, excelează în expresii argotice – în prefața la una dintre cărțile lui. Pierre Mac Orlan (care este şi membru al juriului ce decernează anual râvnitul *Prix du Roman d'Aventures)* arată: „După părerea mea, acest roman poliţist poate intra în istoria literară a jargoanelor şi argourilor meseriei... Autorul gândeşte în limba de care se serveşte pentru a descrie, într-o operă de imaginație, comportamentul profesioniştilor jafului cu mână înarmată." Umorul a găsit un

meşter neîntrecut în Frederic Dard, autor tot atât de fecund ca Simenon (şi mai tânăr) – creatorul comisarului San Antonio şi al adjunctului său, hazosul inspector Bérurier – în romanele căruia calamburul se împleteşte cu imaginea burlescă şi crima cea mai abominabilă poate părea o joacă de copii.

În sfârşit, o altă coordonată a sistemului de referință al „noului val", mult-trâmbițatul *suspense,* este şi el mai vechi – îl găsim în romanele lui Léo Malet şi Francis Iles, în filmele lui Alfred Hitchcock, „maestrul *suspense*-ului" (care a editat şi câteva culegeri antologice, printre care *Povestiri abominabile* şi *Povestiri ce nu trebuie citite noaptea).* În Franța cea amatoare de „valuri noi" în literatură (fie ea şi polițistă), a apărut peste noapte o colecție specializată *Crime Club*, în cunoscuta editură Denoël, colecție inaugurată cu *Celle qui n'etait plus…* („Cea care nu mai era…") de Boileau-Narcejac, pe care autorii înşişi îl califică drept „roman experimental, într-o oarecare măsură", calificare cu care nu toată lumea e de acord; în orice caz, chiar dacă n-a contribuit la o delimitare mai precisă a romanului polițist modern, colecția are meritul a de fi lansat câțiva autori notabili, printre care Sébastien Japrisot şi Hubert Monteilhet.

Această delimitare mai precisă a romanului polițist modern (a romanului-*suspense)* ridică dificultăți tocmai fiindcă, aşa cum arătam,

procesul lui de maturizare este încă în curs de desfăşurare; şi trebuie de asemenea să ținem seama că, şi în domeniul literaturii polițiste, „valurile noi” nu sunt totdeauna foarte noi şi nu prea au viață lungă.

Despre romanul polițist românesc s-a scris puțin şi nu totdeauna „la chestiune”, iar părerile sunt împărțite – uneori diametral opuse, ceea ce nu este de mirare: nici în Franța sau S.U.A. Sau aiurea părerile criticii (şi nici ale autorilor) nu coincid în aceste domenii (din motivele pe care ne-am străduit a le arăta mai înainte). Interesant este faptul că romanului nostru polițist i se atribuie începuturi foarte timpurii, care urcă până la o vechime de un veac şi mai bine; s-a vorbit, astfel, de unele încercări ale lui Pantazi Ghica (un frate mai mic al lui Ion Ghica), de *Mistere din Bucureşti* de Ioan M. Bujoreanu (1862); de *Misterele Bucureştilor* de George Baronzi (trei vol., 1862–1864) şi alte câteva romane – de unde nu trebuie însă să tragem concluzia pripită că pionierii romanului românesc sunt şi ai romanului polițist românesc; fiindcă, în fapt, aici nu ne aflăm în fața unor romane polițiste, ci a unor romane prezentând anumite elemente pe care, mai târziu, le vom găsi în romanele polițiste propriu-zise – după cum nici *Misterele Parisului* de Eugène Sue (1842) nu este un roman polițist, deşi utilizează (şi preconizează într-o anumită măsură) intriga şi unele componente ale genului.

Într-adevăr, la I.M. Bujoreanu, de pildă, găsim scene ca aceea în care „epistatul mahalalei” (aprox.: subcomisar de poliție) se prezintă să ia un „tacrir” (interogatoriu) lui Neagu Bolboacă, învinuit, pe drept de altfel, de complicitate la uciderea fetei croitorului – nu lipsesc nici nevinovatul condamnat (cojocarul Sălcianu), nici martorii falşi, nici judecătorul corupt, iar până la urmă, bineînțeles că dreptatea va triumfa. Este un simplu episod – pe lângă multe altele – ale unui roman popular de aventuri; Şt. Cazimir (în *Prefața* la *Pionierii romanului românesc*, E.P.L., 1962) caracterizează genul drept „romanul de mistere”. (De altfel, înainte de I.M. Bujoreanu şi G. Baronzi, un asemenea roman de mistere, *Hoții şi Hagiul* de Alexandru Pelimon, primul roman românesc complet, a apărut la Bucureşti în 1853, care este şi anul primei traduceri în româneşte a *Misterelor Parisului;* potrivit lui Şt. Cazimir, în romanul lui Al. Pelimon „este notabilă… atenția acordată lumii delincvenților”).

Mai târziu, şi mai ales în perioada interbelică, aproape toți prozatorii noştri au fost mai mult sau mai puțin preocupați de romanul polițist şi se citează în acest sens numele lui Cezar Petrescu, Victor Ion Popa, Felix Aderca, Gib Mihăescu; lui Liviu Rebreanu i se atribuie primul roman polițist românesc (*Amândoi*, 1940), dar nici Sadoveanu nu este lăsat în afara acestei (discutabile) competiții: căci ce este *Baltagul* (1930) decât nararea unei

anchete, a cercetărilor duse de Vitoria Lipan (nu lipseşte nici câinele!) pentru descoperirea ucigaşilor lui Nechifor? Fireşte că *Baltagul,* capodoperă a prozei sadoveniene, are semnificații mai profunde, este, cum a remarcat critica, o replică la balada păstorească a *Mioriței* – tot aşa cum, de pildă, *Crimă şi pedeapsă* nu este o simplă relatare a crimei comise de Raskolnikov, urmată de ancheta polițienească, ci o analiză, plină de dramatism şi tensiune a contradicțiilor sfâşietoare dintr-o societate nedreaptă şi o expunere a concepție dostoievskiene a ispăşirii prin suferință.

Este de la sine înțeles că din enumerarea de mai sus nu poate lipsi Mateiu I. Caragiale, cel atât de aplecat către spovedanii, conciliabule şi sfaturi ținute „sub pecetea tainei". În nuvela *Remember,* aventura bizară a enigmaticului sir Aubrey de Vere – personaj care, potrivit lui Perpessicius, „închide în toată ființa lui un mister propriu marilor metropole" – sfârşeşte tragic (şi tot atât de bizar şi de misterios) în apele unui canal berlinez; soluția enigmei nu ne este oferită – cititorul este liber să-şi imagineze orice – ceea ce, iarăşi deosebeşte proza mateină de cea polițistă. În *Sub pecetea tainei*, roman neterminat, avem chiar trei enigme, relatate de conu Rache, comisar la prefectura poliției: dispariția fără urme (şi fără cauze aparente) a lui Gogu Nicolau; apoi boala misterioasă a incoruptibilului ministru (maladie care aminteşte de acele „plecări la munte" ale lui

Paşadia din *Craii de Curtea-Veche);* în sfârşit, misterioşii vizitatori de la sfârşit de săptămână ai Lenei Ceptureanu, pe care comisarul Rache îi suspectează a fi membrii unei bande internaționale de hoți de bijuterii. Unul dintre exegeții lui Mateiu (de altfel, foarte numeroşi), Radu Albala, a scris o urmare a povestirii (apărută în *Viața Românească)* în stilul specific al autorului, şi tot în stilul matein, sfârşitul nu oferă soluția, ci sugerează numai vagi posibilități menite să stimuleze imaginația cititorului – în fapt, misterul rămâne „sub pecetea tainei"…

Incursiunea în opera câtorva dintre cei mai importanți prozatori din perioada interbelică este nu numai interesantă ci şi necesară pentru tuna noastră; fiindcă adevărul este că, în acea perioadă, nu există la noi scriitori specializați în romanul polițist – cele câteva încercări (C. Râuleț, Lia Hârsu ş.a.) nu sunt vrednice a fi reținute fiind foarte departe, ca valoare, de romanul românesc propriu-zis care îşi găsise drumul său în opere caracterizate de profunzimea observației sociale şi a analizei psihologice. Mai mult, n-a existat nici măcar o colecție specializată: „celebra *Colecția celor 15 lei* (celebră deoarece s-a discutat mult de ea, fiind acuzată de toate relele şi mai ales de coruperea tineretului) nu era nici ea specializată, ci publica de toate – romane „uşoare" (Vicki Baum, Jokai Mor, Arnold Galopin, Maurice Dekobra, Petre Bellu), pe lângă traduceri din literatura

poliţistă anglo-saxonă (S.S. Van Dine, Edgar Wallace, L. J. Vance) şi tot felul de romane de aventuri de calitate discutabilă. (Ea are, totuşi, meritul de necontestat de o fi publicat prima ediţie românească a romanului *Chira Chiralina* de Panait Istrati).

În cele patru decenii de la terminarea războiului au intervenit schimbări radicale şi în acest domeniu – avem astăzi nu una, ci trei colecţii de profil: la editurile Militară, Albatros şi Univers (aceasta din urmă exclusiv pentru traduceri), la care se adaugă lucrări publicate în afara colecţiilor de alte edituri. Nu numai colecţii specializate, dar şi autori care abordează cu precădere genul, ca Nicolae Mărgeanu (cu „Cazurile" sale ţesute în ghergheful unei logici impecabile), Tudor Octavian (despre una dintre povestirile sale, Nicolae Manolescu spune că este un mic roman metafizic, despre falsitate şi adevăr în existenţa omenească"), Rodica Ojog-Braşoveanu (personaje bizare, situaţii neaşteptate – avem şi noi „Agatha" noastră), Olimpian Ungherea *(suspense*-ul aflat uneori la frontiera nu prea exact definită dintre romanul poliţist şi cel de spionaj), Vlad Muşatescu (parodic şi sprinţar – într-un portret din *Semnal*, Mircea Sântimbreanu îl numeşte, fără maliţie, ba chiar cu oarecare tandreţe, Măiestrică şi Pontifex de Tâncăbeşti), Gh. Buzoianu (căpitanul Vlădoianu, maiorul Alexe – umani, sensibili, fiecare un Maigret transplantat de pe malurile

Senei pe ale Dâmboviței), Leonida Neamțu, Paul Antim, George Timcu, Tudor Negoiță, Petre Vârlan şi încă mulți alții.

Alți scriitori părăsesc vremelnic domeniile familiare şi-şi încearcă pana în cel al romanului polițist: Constantin Chiriță, autorul *Cireşarilor*, ne-a dat trei romane notabile în gen, iar Petre Sălcudeanu, între *Biblioteca din Alexandria* şi *Cina cea de taină* a revenit la unul dintre personajele sale preferate. Bunicu, ofițer de poliție pensionar, prin urmare un fel de detectiv particular, de vreme ce nu (mai) are o calitate oficială. Un proaspăt venit în domeniu, George Arion, după ce ne obişnuise cu volume de versuri şi de interviuri, ne-a oferit un roman şi două nuvele polițiste în care vehiculează trei dintre noțiunile elementare ale romanului „negru": investigatorul particular (Andrei Mladin e ziarist, nu face parte din miliție, pe care o şi eludează uneori – vremelnic, fireşte), umorul (care, ca dracul din zicală, nu e chiar atât de negru) şi argoul; dar mai presus de toate, lucrările lui au meritul incontestabil de a fi trezit critica din amorțeala ei (în general infatuată sau uşor condescendentă) față de producțiile genului – Ov. S. Crohmălniceanu despre *Atac în bibliotecă,* 1984: „În sfârşit, un roman polițist românesc care nu face de râs genul"; N. Manolescu despre *Profesionistul*, *Țintă în mişcare,* 1985: „... dincolo de o abilă mânuire a clişeelor specifice... unele calități literare, umor, o scriitură pricepută..."

Criticul *României literare* pare cucerit şi de argou, foloseşte, amuzat parcă, termenul „caft” (de la *a cafti* „a lovi”, „a bate” – termen din limba țigănească, după cum ne asigură academicianul Ah Graur).

Un loc aparte ocupă, de mulți ani, Haralamb Zincă, prin caracterul captivant al narațiunii, prin documentarea riguroasă (care nu exclude câtuşi de puțin fantezia, ba dimpotrivă), prin împletirea abilă (şi eminamente modernă) a intrigii romanului polițist cu cel de spionaj. În vremea noastră, şi mai ales din timpul celui de al doilea război mondial, accepția termenului „spionaj” a suferit modificări fundamentale; spionul (spioana) nu mai este o Mata Hari, o fermecătoare olandeză, o „vampă” irezistibilă specializată în dansuri javaneze, care în iatacul ei mult râvnit smulge ofițerilor superiori francezi informații despre mişcarea trupelor de pe front. Spionul (oare îl mai putem numi astfel?) poate fi nu importă ce: inginer electronist, matematician specializat în criptologie, lingvist, sociolog, ziarist, statistician, inventator, sportiv de performanță, fizician atomist, ofițer genist ş.a.m.d. În timpul ultimului război mondial, spionajul propriu-zis (culegerea şi transmiterea de informații cu caracter militar) a constituit numai unul dintre obiectivele serviciilor speciale, care se ocupă cu activități ca: sabotarea industriei de război şi a mijloacelor de transport, sprijinirea mişcărilor de rezistență în teritoriile

ocupate, „intoxicarea” sistematică a inamicului cu ştiri false prin emisiuni radio şi presă, crearea de diversiuni menite să submineze moralul trupelor și al populației în spatele frontului; serviciile speciale britanice au mers până acolo încât au aruncat în Atlantic, în apropierea coastei spaniole, cadavrul unui ofițer britanic având asupra lui documente din care rezulta că debarcarea (din Ziua Z) va avea loc în sudul Franței iar nu în Normandia – iar *Abwehrul* a recurs la câțiva celebri falsificatori de bancnote, pe care i-a cules din închisori, organizând tipărirea unei cantități uriaşe de lire sterline şi dolari menite să accelereze inflația şi să submineze astfel economiile țărilor respective.

Toate acestea explică de ce, în perioada postbelică, romanul de spionaj şi-a schimbat radical conținutul şi mijloacele de exprimare, de ce în lucrările unui John Le Carré, de pildă (fost agent al serviciilor speciale britanice intriga polițistă se deplasează către un plan secundar cedând locul unor elemente legate de tehnica sabotajului, diversiunii, intoxicării, aşa cum a fost elaborată în timpul războiului şi apoi perfecționată. Cu Haralamb Zincă nici literatura de gen de la noi n-a rămas datoare. Dacă, în urmă cu trei decenii, Theodor Constantin *(La miezul nopții va cădea o stea*, carte remarcabil ecranizată cu succes de studiourile noastre) era încă tributar genului Mata Hari, ciclul *Pe urmele agentului B39*

(în 1985 a apărut al cincilea volum *Operațiunea Soare)* a evoluat rapid către genul Richard Sorge. Modernitatea lui H. Zincă şi impactul pe care cărțile lui îl au asupra cititorului constă împletirea narațiunii de tip polițist cu mărturii şi evenimente reale, istoric unele dintre ele inedite sau prea puțin cunoscute – scoase din „umbră", de filele dosarelor secrete care nu mai sunt secrete după patruzeci de ani de terminarea războiului – expuse cu mijloacele artei scriitorului şi în sensul viziunii şi aspirațiilor noastre de astăzi.

Trebuie, desigur, să facem o deosebire între romanul polițist şi romanul de spionaj – vom remarca însă că romanul de spionaj nu se poate lipsi de elementele romanului polițist (intriga, enigma, ancheta), pe când acesta din urmă se ponte lipsi (şi o face de cele mai multe ori – în această privință S. Van Dine are dreptate în formularea definiției romanului problemă idea de elementele caracteristice romanului de spionaj. De altfel, romanul polițist este mult mai vechi decât cel de spionaj – ceea ce, privind lucrurile din punct de vedere istoric, ne apare firesc: spionajul este o activitate relativ recentă, pe când delincvența e veche de când lumea…

Literatura polițistă se bucură la noi de o largă audiență: *Inspectorul de poliție* de J.B. Priestley a ținut afişul ani de zile la un teatru bucureştean, *Judecătorul şi călăul* de Fr. Dürrenmatt şi *Cu sânge rece* de Truman Capote (relatarea unui caz

real) au dispărut din librării în câteva ore; cele mai bune romane polițiste ale autorilor noştri sunt puse la loc de cinste în biblioteca din fiecare casă. Totuşi, Fănuş Neagu crede că e vorba de o „proză a impasului", deşi (în *A doua carte cu prieteni)* adaugă: „Nu vreau să creadă cineva că n-aş citi romane polițiste; citesc, pe cele bune le uit până dimineață, pe cele complet stupide le pun la loc bun de furat". Se întâmplă astfel ca autorii noştri de romane polițiste să se afle într-o situație de două ori neplăcută: după ce critica (în general) le marginalizează genul prin ignorare, câte un coleg de breaslă dă cu pietre în ei – coleg pe care l-ar fi voit alături de ei, chiar printre ei: fiindcă metafora face casă bună şi cu romanul polițist, a cărui acțiune se poate desfăşura (de ce nu?) şi la Brăila (mare oraş cu tineri frumoşi, situat în Bărăgania, dincoace de nisipuri), patria lui Codin, prietenul lui Adrian Zografi. Astfel s-ar naşte, probabil, o carte polițistă bună, din acelea care nu se pun la loc bun de furat, ba nici măcar nu se uită până dimineață.

Fireşte că o carte cu prieteni e ca o carte de vacanță, are un caracter oarecum ludic, pietrele pe care le aruncă nu sunt chiar pietre ci numai pietricele – dar, iarăşi, se cuvine să ținem seama că şi autorii de povestiri cu crime fac parte din *genus irritabile* de care ne vorbeşte Horațiu – din neamul susceptibil şi fragil – şi să ne amintim de versul vechiului poet grec: „Copiii, în joacă, dau cu

pietre în broaşte, dar broaştele nu mor în joacă, ci cu adevărat!" Un vers care poate figura ca motto la un roman poliţist de bună calitate.

*

Ne-am străduit să arătăm că aventura a însoţit omul în decursul întregii ui istorii – mai mult, dacă luăm în considerare că mitul şi legenda constituie uneori ecoul unor evenimente reale, situate departe în negura vremurilor, putem spune că a însoţit omul încă din preistorie. Şi ne-am străduit a arăta că aventura, oglindită în categoriile literare specifice, este în bună parte inspirată o realitate: lungile şi adesea primejdioasele călătorii de explorare a Terrei, cazuri penale reale studiate şi de ştiinţele juridice şi îndeosebi de criminalistică, cucerirea unor teritorii ca vestul Americii, viaţa agitată a unor aventurieri intraţi în folclor ca brigandul Robin Hood sau piratul Henry Morgan şi multe altele. Şi poate că Oscar Wilde avea dreptate când spunea că: „Viaţa imită arta mai mult decât imită arta viaţa".

Dacă anecdota, în sensul ei etimologic, este istorie nescrisă, cu atât mai mult putem spune că aventura este istorie nescrisă. Fireşte că un simplu marinar ca Alexander Selkirk sau un vânător ca Daniel Boone n-au putut influenţa istoria propriu-zisă, ci numai pe cea a ficţiunilor, sugerând literaturii personaje memorabile – dar iată că un alt marinar, Francis Drake, principalul artizan al unui eveniment istoric de mare răsunet,

înfrângerea Invincibilei Armade, a intrat în istorie pe poarta cea mare; şi ca el, mulți alți aventurieri, în ciuda faptului că activitatea lor se desfăşura de cele mai multe ori în afara spațiului circumscris de manualele de istorie.

Desigur că fiecare categorie a literaturii de aventuri – fie că e vorba de romanul polițist, de western, de povestirile cu pirați etc. — îşi are specificul şi coloratura ei, dar tendința de a se inspira din realitate, de a alege cu precădere modele din viață este comună tuturor categoriilor şi aproape tuturor autorilor; şi nu numai autorilor de povestiri de aventuri: după cum Balzac şi Hugo s-au inspirat din viața lui Vidocq, din viața unor persoane reale s-au inspirat şi Poe / Mary Rogers / Al. Dumas /Edmond Dantès / Oscar Wilde / Dorian Gray / Emile Zola / Nana / şi mulți alții.

Cititorul obişnuit vădeşte şi el, de cele mai multe ori, o asemenea înclinație către personajul şi faptul rupte din viață: îi place, în general, să-şi închipuie că personajele descrise, şi mai cu seamă eroii preferați, au existat, că întâmplările relatate sunt autentice; în cimitirul Montmartre din Paris, la momentul unei tinere decedate în urma unei boli de plămâni, o anume Alphonsine Plessis, care i-ar fi inspirat lui Dumas-fiul personajul tragic al Margueritei Gautier din *Dama cu camelii*, tinere pariziene dezamăgite în dragoste, vin într-un soi de ciudat pelerinaj şi depun buchețele de violete…

Această „nevoie de real” se face cu atât mai

simțită cu cât faptele relatate într-o povestire sunt mai ieşite din comun – aşadar mai ales în literatura de aventuri, care, prin natura ei, relatează întâmplări extraordinare, uneori stranii deseori presărate cu situații primejdioase, totdeauna ieşite din banalul cotidian. Este, aici, locul să ne amintim de întrebarea /cu tâlc/ pe care şi-o punea Gaston Bachelard: „Ceea ce nu poate fi scris, merită oare să fie trăit?”. Şi poate că, în această frază, se află implicit o pledoarie pentru aventură şi oglindirea ei în literatură – o literatură care a străbătut o cale lungă, presărată cu suişuri şi coborâşuri, dar care şi-a cucerit cercuri largi de cititori şi sprijinitori entuziaşti.